ÖMER DEMİRTAŞOĞLU

COMMONWEALTH TİPİ YENİ ANAYASACILIK MODELİNİN BİR ÖRNEĞİ OLARAK BİRLEŞİK KRALLIK PARLAMENTOSUNUN İNSAN HAKLARININ KORUNMASINDAKİ ROLÜ

Bilkent Üniversitesi 2024

COMMONWEALTH TİPİ YENİ ANAYASACILIK MODELİNİN BİR ÖRNEĞİ OLARAK BİRLEŞİK KRALLIK PARLAMENTOSUNUN İNSAN HAKLARININ KORUNMASINDAKİ ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER DEMİRTAŞOĞLU

Hukuk Bölümü
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Ankara
Eylül 2024

COMMONWEALTH TİPİ YENİ ANAYASACILIK MODELİNİN BİR ÖRNEĞİ OLARAK BİRLEŞİK KRALLIK PARLAMENTOSUNUN İNSAN HAKLARININ KORUNMASINDAKİ ROLÜ

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖMER DEMİRTAŞOĞLU

Kamu Hukuku Disiplininde Yüksek Lisans Derecesi
Kazanma Yükümlülüklerinin Bir Parçasıdır.

HUKUK BÖLÜMÜ
İHSAN DOĞRAMACI BİLKENT ÜNİVERSİTESİ
ANKARA

Eylül 2024

COMMONWEALTH TİPİ YENİ ANAYASACILIK MODELİNİN BİR ÖRNEĞİ OLARAK BİRLEŞİK KRALLIK PARLAMENTOSUNUN İNSAN HAKLARININ KORUNMASINDAKİ ROLÜ

Ömer Demirtaşoğlu

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Hukuk Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

……..
Serkan Yolcu
Tez Danışmanı

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Hukuk Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

……..
Zülfiye Yılmaz Yamaç
Tez Jüri Üyesi

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Hukuk Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

……..
Abbas Kılıç
Tez Jüri Üyesi

Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü'nün onayı.

……..
Refet S. Gürkaynak
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı 2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında 2022-2024 yıllarında bursiyeri olduğum TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Tez çalışmama verdiği destekten ötürü TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı'na teşekkür ederim.

Ömer Demirtaşoğlu

ABSTRACT

THE ROLE OF THE UNITED KINGDOM PARLIAMENT IN PROTECTING HUMAN RIGHTS AS AN EXAMPLE OF THE NEW COMMONWEALTH MODEL OF CONSTITUTIONALISM

Demirtaşoğlu, Ömer

LL.M., Department of Law

Advisor: Ass. Prof. Serkan Yolcu

September 2024

The new Commonwealth model of constitutionalism is considered as a hybrid model, which includes some features of the traditional legislative supremacy system and the traditional constitutional supremacy system. The Human Rights Act, enacted in the United Kingdom in 1998, is an example of the new Commonwealth model of constitutionalism.

In the first chapter of the thesis, the new Commonwealth model of constitutionalism is examined based on Gardbaum's theory and in the light of the doctrinal views and the samples. In the second chapter of the thesis, the example of the United Kingdom Human Rights Act is focused on and the role of the United Kingdom Parliament and the United Kingdom Joint Committee on Human Rights, working within the parliament, in the framework of this act is displayed. In this way, it is tried to show how the legislature can be effective in protecting human rights in a constitutional

system.

Keywords: The United Kingdom Human Rights Act, the United Kingdom Joint Committee on Human Rights, The New Commonwealth Model of Constitutionalism, Human Rights, Legislature

ÖZET

COMMONWEALTH TİPİ YENİ
ANAYASACILIK MODELİNİN BİR ÖRNEĞİ
OLARAK BİRLEŞİK KRALLIK
PARLAMENTOSUNUN İNSAN HAKLARININ
KORUNMASINDAKİ ROLÜ

Demirtaşoğlu, Ömer

Yüksek Lisans, Hukuk Bölümü

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serkan Yolcu

Eylül 2024

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli, geleneksel parlamento üstünlüğü ve geleneksel anayasa üstünlüğü sisteminin bazı özelliklerini bünyesinde barındıran hibrit bir model olarak nitelendirilmektedir. Birleşik Krallık'ta 1998 yılında kabul edilen İnsan Hakları Kanunu Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir örneğini teşkil etmektedir.

Tez çalışmasının ilk bölümünde, Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli Gardbaum'un kuramı temel alınarak doktrin görüşleri ve örnekler ışığında incelenmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Birleşik Krallık İnsan Hakları Kanunu örneği üzerine odaklanılmakta, bu kanunun çizdiği çerçevede Birleşik Krallık Parlamentosunun ve parlamento bünyesinde görev yapan İnsan Hakları Karma Komitesinin oynadığı rol ortaya konulmaktadır. Böylece bir anayasal sistemde yasama organının insan haklarının korunmasında nasıl etkili olabileceği

gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Krallık İnsan Hakları Kanunu, Birleşik Krallık İnsan Hakları Karma Komitesi, Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli, İnsan Hakları, Yasama Organı

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

ÖZET ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **viii**

KISALTMALAR ..... **xiii**

TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ ..... **xv**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

YASAMA ORGANININ ANAYASAYI YORUMLAMA İŞLEVİ VE COMMONWEALTH TİPİ YENİ ANAYASACILIK MODELİ

I. Genel Olarak Yasama Organının İşlevleri 4

II. Anayasaların Yorumlanması 6

A. Genel Olarak 6

B. Yasama Organının Anayasayı Yorumlaması 9

1. Yasama Organının Anayasayı Yorumlamasının Önemi 9

2. Yasama Organının Anayasayı Yorumlamasının Anlamı 10

3. Yasama Komisyonlarının/Komitelerinin Rolü 12

C. Farklı Devlet Organları Tarafından Yapılan Anayasa Yorumlarının Çatışması 17

III. Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli 22

A. Parlamento Üstünlüğü İlkesi 24

1. Tanımı ve Özellikleri....26
2. Dünya Üzerindeki Örnekler....29
3. İnsan Haklarının Korunması Amacı Bakımından Değerlendirilmesi....30
B. Anayasa Üstünlüğü İlkesi....33
1. Ortaya Çıkışı ve Özellikleri....33
2. Dünya Üzerindeki Örnekler....36
3. İnsan Haklarının Korunması Amacı Bakımından Değerlendirilmesi....39
C. Bir Ara Model: Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli....43
1. Modelin İsimlendirilmesi Sorunu....44
2. Modelin Genel Özellikleri....47
a. Kanun Düzeyinde Temel Hak ve Özgürlükler Kataloğu....48
b. Temel Haklara İlişkin Meselelerde Yasama ve Yargı Organı Arasındaki Rol Dağılımı....49
c. Kanunlaşma Öncesi Yürütme ve Yasama Organına Yüklenen Sorumluluklar....50
3. Modelin Geleneksel Sistemlerle Karşılaştırılması....52
4. Modelin Öngördüğü Temel Haklara İlişkin Denetim Aşamaları....54
5. Modelden Beklenen Faydalar ve Başarılı Olması İçin Gereken Şartlar....57
6. Modelin Örnekleri....61
a. Kanada....61
aa. 1960 Tarihli Kanada Haklar Bildirgesi Dönemi....61

bb. 1982 Tarihli Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı Dönemi 64

b. Yeni Zelanda 71

c. Birleşik Krallık 77

d. Avustralya 82

aa. Federal Devlet Düzeyinde 84

bb. Bölgesel Yönetim ve Federe Devletler Düzeyinde 86

7. Modele Yönelik Eleştiriler 99

8. Değerlendirme.....104

İKİNCİ BÖLÜM

BİRLEŞİK KRALLIK İNSAN HAKLARI KANUNU VE İNSAN HAKLARI KARMA KOMİTESİ

I. Birleşik Krallık Anayasası 110

A. Anayasanın Kaynakları 111

1. Kanunlar ve Anayasal Belgeler.....111

2. Yargı Organının İçtihatları 114

3. Anayasal Teamüller.....119

B. Anayasada Yasama Organının Rolü.....123

II. Birleşik Krallık İnsan Hakları Kanunu.....125

A. HRA Öncesi Birleşik Krallık'ta İnsan Haklarının Korunması 125

1. Özel Kanunlar ve Yargı Organının İçtihatları 126

2. AİHS'in Etkisi.....128

B. Ortaya Çıkışı 129
C. İçerdiği Düzenlemeler 132
1. Kapsadığı Haklar 133
2. Yargı Organına Yönelik Düzenlemeler 135
a. AİHM Kararlarını Dikkate Alma Yükümlülüğü 136
b. Kanun Hükümlerini Sözleşme'ye Uygun Yorumlama Yükümlülüğü ve Sözleşme'ye Aykırılığı İlan Etme Yetkisi 139
c. Kamu Otoritelerinin Sözleşme'ye Uygun Davranma Yükümlülüğü ve Hak İhlallerinin Yargı Organınca Giderilmesi 147
3. Yasama Organına ve Yasama Sürecine Yönelik Düzenlemeler 151
a. Sözleşme'ye Aykırılığın İlan Edilmesi Kararlarını Değerlendirme 151
b. Yasama Sürecine İlişkin Düzenleme 153
4. Yürütme Organına Yönelik Düzenlemeler 163
D. Anayasal Sistem İçindeki Yeri 167
E. HRA'ya Bir Alternatif: Temel Haklar Bildirgesi Tasarısı 169
III. İnsan Hakları Karma Komitesi 174
A. Kuruluşu 174
B. Yapısı 177
C. Mevcut Üye Dağılımı 179
D. Karar Alma Yöntemi 181
E. Görevleri ve HRA ile İlişkisi 182
F. Çalışma Yöntemi 186
1. Erken Dönem Çalışmaları ve Çalışma Yönteminde Yaptığı Değişiklik 186

2. Kanun Tasarıları ve Düzeltici Kararnamelerin Denetlenmesinde İzlediği Yöntem 189

3. Komitenin İnsan Haklarına İlişkin Konularda Yaptığı Araştırmalarda İzlediği Yöntem 192

G. Hizmet Ettiği Amaçlar ve Etkililiği 196

1. Genel Amacı 196

2. Özel Amaçları ve Bu Amaçlara Ulaşmadaki Başarısı.....198

a. Yasama Sürecinde ve Genel Olarak Birleşik Krallık'ta İnsan Haklarının Korunmasını Sağlama 199

aa. Kanun Tasarısı Parlamentoya Sunulmadan Önceki Aşama 200

bb. Kanun Tasarısı Parlamentoya Sunulduktan Sonraki Aşama.....202

b. Hükümetin İnsan Haklarına İlişkin Konularda Şeffaflığını ve Hesap Verebilirliğini Arttırma 223

c. Yasama Sürecinde İnsan Haklarıyla Bağlantılı Olarak Yapılan Tartışmaların Kalitesini Arttırma 225

H. İnsan Hakları Karma Komitesine Benzer Bir Yapı: Avustralya İnsan Hakları Karma Komitesi 229

I. Değerlendirme ve Türkiye İçin Öneriler.....232

SONUÇ.....237

KAYNAKÇA.....242

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ACTHRA : Avustralya Başkent Bölgesi – İnsan Hakları Kanunu (*Australian Capital Territory – Human Rights Act*)

AHRA : Avustralya – İnsan Hakları (Parlamento Denetimi) Kanunu (*Human Rights (Parliamentary Scrutiny) Act*)

AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS/Sözleşme : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AYM : Anayasa Mahkemesi

BK : Birleşik Krallık

bkz. : Bakınız

BRB : Temel Haklar Bildirgesi Tasarısı (*Bill of Rights Bill*)

CBOR : Kanada Haklar Bildirgesi (*Canadian Bill of Rights*)

CCRF : Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı (*Canadian Charter of Rights and Freedoms*)

Cenevre Sözleşmesi : Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi

d. n. : Dipnot Numarası

HRA : Birleşik Krallık – İnsan Hakları Kanunu (*Human Rights Act*)

IHRAR : *The Independent Human Rights Act Review*

İstanbul Sözleşmesi	**:** Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi
JCHR	**:** Birleşik Krallık - İnsan Hakları Karma Komitesi (*The Joint Committee on Human Rights*)
K. T.	**:** Karar tarihi
No.	**:** Number
NZBORA	**:** Yeni Zelanda Haklar Bildirgesi Kanunu (*New Zealand Bill of Rights Act*)
PJCHR	**:** Avustralya – İnsan Hakları Karma Komitesi (*Parliamentary Joint Committee on Human Rights*)
QHRA	**:** Queensland Eyaleti **–** İnsan Hakları Kanunu (*Queensland – Human Rights Act)*
T.C.:	**:** Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	**:** Türkiye Büyük Millet Meclisi
VCHRR	**:** Viktorya Eyaleti – İnsan Hakları Şartı ve Sorumluluklar Kanunu (*Victoria – Charter of Human Rights and Responsibilities Act*)
Vol.	**:** Volume

TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo 1: Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli ile Parlamento Üstünlüğü ve Anayasa Üstünlüğü Sistemlerinin Karşılaştırılması.....53

Tablo 2: 2 Ekim 2000 Tarihinden 31 Temmuz 2023'e Kadar Verilen Temel Haklara Aykırılık Kararları 80

Grafik 1: "jchr" Anahtar Kelimesiyle Yapılan Arama 227

Grafik 2: "joint committee on human rights" Anahtar Kelimesiyle Yapılan Arama 228

GİRİŞ

İnsan hakları doktrini her insanın -dilinden, dininden, etkin kökeninden, cinsiyetinden ve benzeri unsurlardan bağımsız olarak- yalnızca insan olduğu için bazı haklara doğuştan sahip olduğu düşüncesine dayanır. Bu doktrine göre insan hakları dışarıdan gelebilecek her türlü müdahaleye karşı korunmalıdır. Böyle bir müdahalede bulunma ve dolayısıyla insan haklarını ihlal etme olasılığı en yüksek olan yapı da kuşkusuz devlettir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde devlet kudretinin insan haklarını sistematik olarak ihlal edecek şekilde kullanılması, savaş sonrası dünya kamuoyunun insan haklarına eğilmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda devletlerin insan haklarını ihlal etmesini önleme amacı taşıyan çeşitli uluslararası belgeler ortaya çıkmıştır. 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1950 yılında Avrupa Konseyi üyesi ülkeler tarafından oluşturulan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) insan haklarını koruma amacını taşıyan uluslararası belgelerin en önemlilerindendir.

Ulusal düzeyde ise birçok devlet, insan haklarını korumak için katı anayasalarında bir temel haklar kataloğuna yer vermiş ve yasama organının bu hakları ihlal edecek düzenlemelerini etkisizleştirme görevini de yargı organına vermiştir. Bu görevi yerine getiren mahkemeler Amerikan tipi anayasa yargısı olarak da adlandırılan merkezileşmemiş anayasa yargısı sisteminde yargı kolunda yer alan bütün mahkemeler iken, Avrupa tipi (merkezileşmiş) anayasa yargısı sisteminde anayasa mahkemeleridir. Ancak her iki sistem de, insan haklarını ihlal edecek organın yasama organı, bu ihlali önleyecek organın da yargı organı olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Kökeni önce Kanada'da görülen, daha sonra ise sırasıyla Yeni Zelanda, Birleşik Krallık (BK) ve Avustralya'da örnekleri görülen ve Stephan Gardbaum tarafından "Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli" (*The New Commonwealth Model of Constitutionalism*)[1] adıyla kavramsallaştırılan model ise bu varsayımı reddetmekte ve insan haklarının korunmasında yasama organına yargı organından daha önemli bir rol tanımaktadır. Bunlar arasında BK, yasama organının insan haklarını koruma görevini gerçekleştirebilmesi için özel olarak kurulmuş ve uygulamada olumlu etkiler doğuran bir meclis komisyonuna[2] sahip olması sebebiyle yasama organının insan haklarının korunmasında nasıl bir rol üstlenebileceğini göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışma öncelikle Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelini inceleyerek uygulandığı ülkelerde yasama organına insan haklarının korunmasında nasıl bir rol verildiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Sonrasında modelin başarılı örnekleri arasında gösterilen BK'de, İnsan Hakları Kanunu'nun (*Human Rights Act* – HRA) çizdiği çerçeve, BK Parlamentosunun bu kanun bağlamındaki rolü ve parlamentonun bu rolü başarılı bir şekilde oynamasında büyük etkiye sahip olan İnsan Hakları Karma Komitesine (*The Joint Committee on Human Rights* – JCHR) odaklanılarak "İnsan haklarının korunmasında yasama organı nasıl etkili bir şekilde kullanılabilir?" sorusunun cevabı aranacaktır.

---

[1] Gardbaum, S.: *The New Commonwealth Model of Constitutionalism*, The American Journal of Comparative Law 2001, Vol. 49, No. 4, s. 707-760; Gardbaum, S.: *Reassessing the New Commonwealth Model of Constitutionalism*, International Journal of Constitutional Law 2010, Vol. 8, No. 2, s. 167-206; Gardbaum, S.: The New Commonwealth Model of Constitutionalism :Theory and Practice, Cambridge 2013; Gardbaum, S.: *The Case for the New Commonwealth Model of Constitutionalism*, German Law Journal 2013, Vol. 14, No. 12, s. 2229-2248.

[2] İnsan Hakları Karma Komitesi (*the Joint Committee on Human Rights*) (UK Parliament: *Human Rights (Joint Committee)*, https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee (erişim 05.09.2023))

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde genel olarak bir anayasal sistem içinde yasama organının sahip olduğu işlevler ve anayasanın yorumlanmasında farklı devlet organlarının, özellikle yasama organının, oynayabileceği rollere değinilecektir. Daha sonra insan haklarının korunması bağlamında yasama organının anayasayı yorumlamasını ön plana alan ve yasama organının klasik işlevlerine, insan haklarına dair ortaya çıkan anayasal sorunlara çözüm üretme işlevini ekleyen Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli tanıtılacak ve modelin örnekleri incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise modelin en öne çıkan ve belki de en gelişmiş örneği olan BK ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bu bölümde özellikle BK Parlamentosu bünyesinde çalışan İnsan Hakları Karma Komitesinin insan haklarının korunmasındaki gerçek rolü ortaya konulacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, bir anayasal sistemde insan haklarının korunması görevini yargı organına vermenin tek seçenek olmadığını ileri sürmektedir. Siyasi etkilerden uzak bir şekilde, insan haklarını koruma amacını önceleyerek çalışabilen bir yasama komisyonunun da insan haklarının korunmasında etkili olabileceğini iddia etmektedir. Bu iddia BK bağlamında İnsan Hakları Karma Komitesinin yapısı, çalışma yöntemi ve insan haklarının korunmasına sağladığı katkı incelenen diğer ülkelerdeki uygulama ile karşılaştırılarak desteklenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YASAMA ORGANININ ANAYASAYI YORUMLAMA İŞLEVİ VE COMMONWEALTH TİPİ YENİ ANAYASACILIK MODELİ

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle genel olarak yasama organının anayasal bir sistem içindeki işlevleri açıklanacaktır. Daha sonra anayasanın devlet organları tarafından yorumlanması konusu ele alınarak yasama organının bu konuda oynadığı rol ortaya konulacaktır. Bu bölümün son başlığında ise insan haklarının korunması için yasama organının anayasaya ilişkin yaptığı yorumu ön plana çıkaran Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin özellikleri Gardbaum'un kuramı temel alınarak açıklanacak ve modelin örnekleri ortaya konulacaktır.

I. Genel Olarak Yasama Organının İşlevleri

Günümüzde yasama yetkisinin sahibi olan parlamentolar, ilk defa 5. yüzyılda İngiltere'de krala devlet işlerinde yardımcı olma amacını taşıyan ve *Witan* adı verilen bir danışma kurulu olarak ortaya çıkmıştır.[3] Bu kurul uzun bir süre varlığını sürdürmüş ve 12. yüzyılda *Magnum Concilium* adını almıştır. 1215 yılında baronların baskısı sonucu Kral John tarafından imzalanan *Magna Carta* ile birlikte içinde baronların temsilcilerinin bulunduğu bu kurulun rızası olmadan vergi toplanamayacağı hükme

[3] Tiryakioğlu, E. F.: Parlamentonun İngiltere'de ve Türkiye'de Doğuşu ve Gelişimi, Doktora Tezi (Danışman İlyas Doğan), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2022, s. 5; Onar, E.: *Dünyada Parlamento Kavramının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzdeki Görünümü*, Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı, Ankara 1995, s. 46-47.

bağlanmış, böylece günümüz parlamentolarının atası olan bu kurul ilk yetkisine hukuken kavuşmuştur.[4]

Zamanla daha sık toplanmaya başlayan ve toplumun tüm kesimlerinin temsil edildiği bir yapıya dönüşen parlamento, 15. yüzyılda krala kanun tasarısı sunma yetkisini elde etmiş[5] ve tarihsel süreç içerisinde bu yetki yasama yetkisine dönüşmüştür.[6] 17. yüzyılda ise parlamento vergi toplamak için verdiği izinleri yıllık olarak vermeye ve bu izni vermeden önce yapılacak olan harcamaların dökümünü istemeye başlamıştır. Bu uygulama da zamanla günümüz parlamentolarının en önemli yetkilerinden biri olan bütçe yetkisine dönüşmüştür.[7]

Günümüzde yasama organının beş temel işleve sahip olduğu görülmektedir. Bu işlevler temsil, müzakere, kanun yapma, denetim ve bütçe işlevleridir.[8] Temsil işlevi, üyeleri seçmenlerin verdikleri oylar neticesinde belirlenen yasama organının milletin temsilcisi olarak görev yapması anlamına gelmektedir.[9] Müzakere işlevi, toplumun farklı kesimlerinin temsilcileri niteliğindeki yasama organı üyelerinin bir konuda karar almadan önce birbirleriyle diyalog kurması ve tarafların birbirlerini ikna etmesi üzerine kurulu bir süreç sonucunda karar almasıyla yerine getirilmektedir.[10] Yasama organının temel işlevi olarak değerlendirilebilecek işlevi olan kanun yapma işlevi ise yeni bir kanun kabul etme, mevcut bir kanunu değiştirme veya yürürlükten

[4] Tiryakioğlu, s. 7-8.
[5] Arsel, İ.: Anayasa Hukuku (Demokrasi), Ankara 1964, s. 97-98.
[6] Gözler, K.: *İngiltere'de Parlâmento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme*, Prof. Dr. Mualla Öncel'e Armağan C. 1, Ankara 2009, s. 372.
[7] Gözler (*İngiltere'de Parlamento*), s. 372.
[8] Onar, E.: *Güncel Demokrasilerde Parlamentonun Rolü: Türkiye Büyük Millet Meclisi Örneği*, Erdoğan Teziç'e Armağan, İstanbul 2007, s. 91-92.
[9] Bagehot, W.: *The English Constitution*, edited by Paul Smith, Cambridge 2012, s. 95-96.
[10] Yılmaz, D.: *Müzakere İşlevi Açısından Yasama Organı*, Anyasa Hukuku Dergisi, 2016, C. 5, S. 9, s. 62-63; Mezey, M. L.: *The Functions of Legislatures in the Third World*, Legislative Studies Quarterly 1983, Vol. 8, No. 4, s. 515-516.

kaldırma yetkilerinin kullanılmasıyla somutlaşmaktadır.[11] Bu vesileyle yasama organı, katı bir anayasaya sahip olan sistemlerde, normlar hiyerarşisinde anayasanın bir alt basamağında bulunan normları belirleyerek, katı bir anayasaya sahip olmayan sistemlerde ise normlar hiyerarşisinin en üst basamağında bulunan normları belirleyerek hukuk düzenine şekil vermektedir. Özellikle yürütme organının denetlenmesi şeklinde karşımıza çıkan denetim işlevi, yürütme organının görevlerini anayasaya ve kanunlara uygun bir şekilde yerine getirip getirmediğinin yasama organı tarafından izlenmesi anlamına gelmektedir.[12] Yasama organının bütçe işlevi ise bütçe kanununun kabul edilmesiyle yürütme organına kamu harcaması yapma yetkisinin verilmesiyle somutlaşmaktadır.[13] Yasama organının bu klasik işlevlerine ek olarak insan haklarını koruma işlevinin de giderek önem kazandığı görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde incelenecek olan Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli, yasama organının insan haklarını koruma işlevini ön plana çıkarmaktadır.

II. Anayasaların Yorumlanması

A. Genel Olarak

Anayasa bütün devlet organlarını ve kişileri bağlayan, devletin kurucu belgesidir. Bu sebeple anayasa tarafından öngörülmüş kurulu iktidarlar olan yasama, yürütme ve yargı erkleri yetkilerini kullanırken anayasaya uygun bir şekilde

[11] Bakırcı, F., Gençkaya, Ö. F., Ergül, O., Kılıç, A., Aslan, G. A., Işık, S. & Yüksel, İ.: Parlamento Hukukuna Giriş, Ankara 2020, s. 196-197.
[12] Onar, E.: *1982 T.C. Anayasası'nda Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hükümeti Denetleme İşlevi*, Atatürk ve Milli Egemenlik Konferansı, Ankara 1990, s. 30-31.
[13] Onar (*Parlamentonun Rolü*), s. 115.

davranmak zorundadır. Bu erkler tarafından konulacak hukuk kurallarının geçerliliği de anayasaya uygun olmalarına bağlıdır.[14] Dolayısıyla anayasa; yasama, yürütme ve yargı erklerinin hepsine hitap etmektedir. Devletin üç erkini elinde tutan organların anayasaya uygun hareket etme zorunluluğu bu organların anayasayı yorumlamasını gerektirir. Bu erklerin sahibi olan organlar kendilerine verilmiş olan yetkileri kullanırken kendilerine hitap eden anayasa hükümlerinin anlamını saptayarak anayasayı yorumlamış olmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar özellikle Kıta Avrupası'nda anayasanın yorumlanması denilince yargı organının ve özellikle anayasa mahkemelerinin yaptığı yorum akla gelse de anayasanın yasama organı ve yürütme organı tarafından da yorumlanması gerektiğini unutmamak gerekir.[15]

Yargı organı dışındaki devlet organlarının anayasayı yorumlama yükümlülükleri anayasalarda yer alan bazı düzenlemelerde de görülebilmektedir. Bu noktada ilk akla gelen düzenleme 1982 Anayasasının 11. maddesidir. Madde anayasa hükümlerini "yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kuralları" şeklinde tanımlamıştır.[16] Yasama ve yürütme organı kendilerini bağlayan bu temel kurallara uygun hareket edebilmek için bu kuralları yorumlamak durumundadır.

Buna ek olarak anayasalarda çeşitli organlara yönelik öngörülen yemin metinleri de bu organların anayasayı yorumlama yükümlülüğüne işaret etmektedir.

[14] Eren, A.: Anayasa Hukuku Dersleri, Ankara 2021, s. 42-43.
[15] ABD'de öne sürülmüş olan "bağımsız yorum (*departmentalism*)" teorisi devletin her erkinin anayasayı yorumlama konusunda eşit önemde ve bağımsız bir yetkiye sahip olduğunu öne sürmektedir. (Whittington, K. E.: *Departmentalism, Judicial Supremacy and DACA*, Lawfare Media, https://www.lawfaremedia.org/article/departmentalism-judicial-supremacy-and-daca (erişim 20.12.2023).
[16] TBMM: *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, https://www5.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf (erişim 19.12.2023).

Örneğin 1982 Anayasasının 81. maddesi uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyeleri göreve başlarken "hukukun üstünlüğüne ve Anayasaya sadakatten ayrılmayacaklarına" dair ant içerler. Aynı şekilde yürütme yetkisini elinde tutan Cumhurbaşkanı da "Anayasaya ve hukukun üstünlüğüne bağlı" kalacağına dair ant içmektedir (m. 103). Bu tip yemin metinleri ile sadece bizim anayasamızda değil başka devletlerin anayasalarında da karşılaşılmaktadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Kongre üyeleri anayasayı destekleyeceğine ve koruyacağına dair yemin etmektedir (m. 6).[17] Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.[18] Ancak bu noktada vurgulanmak istenen husus bu yeminleri eden organların anayasaya sadık kalarak yeminlerini yerine getirebilmek için anayasayı yorumlamak zorunda olmalarıdır. Bu sebeple yasama ve yürütme organının anayasayı yorumlaması da anayasaların emrettiği görevler olarak değerlendirilebilir.

[17] Appleby, G. & Webster, A.: *Parliament's Role in Constitutional Interpretation*, Melbourne University Law Review 2013, Vol. 37, s. 259; National Constitution Center: *The United States Constitution*, https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text (erişim 07.12.2023).

[18] Örneğin Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. ve 64. maddelerine göre Federal Cumhurbaşkanı ve Federal Bakanlar görevlerine başlarken anayasaya saygılı olacağına ve anayasayı savunacağına dair ant içerler. Benzer şekilde Şili Anayasası'nın 27. maddesine göre Başkan görevine başlarken anayasayı koruyacağına ve uygulayacağına dair ant içer. (Deutscher Bundestag: *Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası*, https://www.bundestag.de/resource/blob/595396/6f9cc381bf6770954d6905c87f12b57d/gg-data.pdf (erişim 04.03.2024); Constitute Project: *Chile 1980*, https://www.constituteproject.org/constitution/Chile_2021 (erişim 04.03.2024))

B. Yasama Organının Anayasayı Yorumlaması

1. Yasama Organının Anayasayı Yorumlamasının Önemi

Katı bir anayasanın var olduğu bir anayasal sistemde yasama organı normlar hiyerarşisinde anayasa hükümlerinden sonra en üst konumda yer alan kanun hükümlerinin yaratıcısıdır.[19] Katı bir anayasanın yer almadığı anayasal sistemlerde ise yasama organı hukuk sisteminde en üst konumda yer alan kanun hükümlerinin yaratıcısı rolündedir.[20] Bu sebeple yasama organının anayasayı yorumlaması özel bir önem taşımaktadır.

Yasama organının anayasayı yorumlamasının taşıdığı özel bir önem daha söz konusudur. Devletin üç temel erkinin herhangi bir konuda anayasaya ilişkin yaptığı yorumlar ortaya çıkış anı açısından değerlendirildiğinde ilk etkili olan yorumun yasama organının yaptığı yorum olduğu söylenebilir.[21] Bu tespiti somutlaştırmak için Türkiye'den bir örnek vermek yerinde olacaktır. Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı Anayasanın 34. maddesinde düzenlenmektedir. Öncelikle yasama organı bu hakkın kullanımını somutlaştırmak için bir kanun kabul eder. Bunu yaparken yasama organı Anayasanın 34. maddesini yorumlar ve yasama organının anayasaya ilişkin yorumu ortaya çıkar. Yürütme organının Anayasanın 34. maddesine ilişkin yorumu ancak kanunun uygulanması esnasında ortaya çıkacaktır. Yargı organının anayasanın bu hükmüne ilişkin yorumu ise ya soyut norm denetimi yoluyla kanunun Anayasa Mahkemesi (AYM) önüne gelmesi ya da kanunun uygulanmasıyla ilgili bir

[19] Kelsen, H.: Saf Hukuk Kuramı, çeviren Ertuğrul Uzun, İstanbul 2016, s. 81-83.
[20] Dicey, A.V.: The Law of the Constitution, edited by J.W.F. Allison, Oxford 2013, s. 27.
[21] Ancak bu durumun istisnalarından da bahsetmek mümkündür. Örneğin ABD'deki başkanlık kararnameleri ve Türkiye'deki cumhurbaşkanlığı kararnameleri gibi yürütme organının asli düzenleme yetkisi kullandığı hallerde yürütmenin anayasaya ilişkin yorumu ilk sırada ortaya çıkmakta, bu düzenlemelerin uyuşmazlık konusu olması halinde ise yargı organının yorumu ortaya çıkmaktadır. Bu halde yasama organının anayasaya ilişkin yorumu devre dışı kalmaktadır.

uyuşmazlığın ortaya çıkmasıyla söz konusu olacaktır. Yani kronolojik olarak ortaya çıkan ilk anayasa yorumu yasama organının yaptığı yorumdur. Öyleyse eğer yasama organı anayasayı doğru ve yansız bir biçimde yorumlayabilirse anayasaya aykırılık sorunu en baştan doğmamış olacak ve verdiğimiz örnekte herhangi bir bireyin toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının ihlal edilmesi ihtimali en aza inecektir. Böylece anayasa daha etkili bir şekilde korunabilecektir. Bu sebeple yasama organının anayasayı doğru bir şekilde yorumlaması kritik bir önem taşımaktadır.

2. Yasama Organının Anayasayı Yorumlamasının Anlamı

Katı bir anayasanın bulunduğu sistemlerde yasama organının anayasayı yorumlaması anayasa hükümlerin anlamlarının saptanması manasına gelecektir. Anayasa hükümleri yasama organının elinde tuttuğu yasama yetkisinin sınırlarını da çizmektedir. Yasama organı, anayasa hükümlerini yorumlayarak kabul etmeyi düşündüğü kanun hükümlerinin anayasaya uygunluğunu denetleyecek ve anayasaya uygun olup olmadığı yönünde bir karara varacaktır. Katı anayasanın yasama organını da bağlaması sebebiyle yasama organı görüştüğü bir kanunun anayasaya aykırı olduğu yönünde bir kanaate varırsa o kanunu kabul etmemekle yükümlüdür.[22]

Katı bir anayasanın bulunmadığı sistemlerde ise yasama organı yasama yetkisini kullanırken hukuken herhangi bir normla sınırlanmamıştır.[23] Ancak bu

[22] Lajoie, A., Bergada C. & Gélineau, E.: *Legislatures as Constitutional Interpretation: Another Dialogue*, , The Least Examined Branch The Role of Legislatures in the Constitutional State, edited by Richard W. Bauman & Tsvi Kahana, Cambridge 2006, s. 390-391.
[23] Dicey, s. 28-29.

durumda yasama organının yasama yetkisini kullanırken fiili olarak bazı sınırlamalara tabi olduğu söylenebilir. Örneğin bu tip anayasal sistemlerin en öne çıkan örneği olan BK'de, AİHS'e taraf olması sebebiyle insan haklarını koruma yükümlülüğü, demokrasiye saygı yükümlüğü ve İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda gibi ülkelere yapılmış olan yetki devirleri yasama organının fiili sınırlarını oluşturmaktadır.[24] Dolayısıyla bu tip anayasal düzenlerde yasama organının anayasayı yorumlaması, şekli anayasa metninin hükümlerinin yorumlanmasından ziyade maddi anlamda anayasa hükmü niteliği taşıyan yani devletin temel organlarının işleyişi ve insan haklarının korunmasına ilişkin bütün düzenlemelerin ve anayasal geleneklerin yorumlanması anlamına gelmektedir.

Yasama yetkisini kullanma haricinde yasama organına verilen başka görevlerde de yasama organının anayasayı yorumlama işlevi gözlemlenmektedir. Bu bağlamda çarpıcı bir örnek ABD'de Başkan'ın cezai sorumluluğunun işletilmesi yolu olan *impeachment* sürecidir.[25] ABD Anayasasının 2. maddesinin 4. bölümü "Başkan, Başkan Yardımcısı ve Birleşik Devletler'in bütün kamu görevlileri, vatana ihanet, rüşvet, diğer ağır suçlar ve kabahatlerinden dolayı suçlanır ve mahkûm olurlarsa, görevlerinden alınacaklardır." düzenlemesini içermektedir. Bu eylemlerden dolayı hükümde belirtilen kişileri suçlama yetkisi yasama organının bir kanadı olan Temsilciler Meclisinde, eylemin işlendiğine kanaat getirip Başkan'ın veya ilgili kamu görevlisinin görevden alınmasına karar verme yetkisi ise yasama organının diğer kanadı olan Senatodadır. Vatana ihanet ve rüşvet suçları mevzuatta tanımlanmıştır.

[24] Gilani, S. R. S., Ali, A. & Zahoor, S.: *Limitations on Parliamentary Sovereignty in the UK: A Critical Analysis*, Journal of European Studies 2023, Vol. 39, No. 1, s. 57.
[25] Katyal, N. K.: *Legislative Constitutional Interpretation*, Duke Law Journal 2001, Vol. 50 No. 5, s. 1382.

Ancak hükümde yer alan diğer ağır suçlar ve kabahatler kavramının içeriğini doldurma yetkisi Temsilciler Meclisi ve Senatodadır.[26] Yani yasama organı *impeachment* usulünde hangi suç ve kabahatlerin görevden alınmayı gerektiren suç ve kabahatler olarak değerlendirileceğine bu anayasa hükmünü yorumlamak suretiyle karar verecektir.[27] *Impeachment* süreci bir cezai süreç olarak nitelendirilmesine rağmen Anayasa yargı organını bu süreçte devre dışı bırakmış ve yasama organının yapacağı yoruma güvenmiştir. Dolayısıyla *impeachment* usulü anayasanın yasama organı tarafından yorumlanmasının çarpıcı bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Yasama Komisyonlarının/Komitelerinin Rolü

Türkiye'de ve diğer ülkelerde, yasama organının anayasayı yorumlama işlevini bünyesinde bulundurduğu komisyonlar/komiteler eliyle yürüttüğü görülmektedir. Komisyon (*commission*) ve komite (*committee*) sözcükleri hem Türkçede hem de İngilizcede sözlük anlamları itibariyle eş anlamlı olup daha büyük bir organizasyonu temsil eden alt kurul anlamına gelmektedir.[28] Yasama komisyonları/komiteleri de yasama organını temsil eden ve özel bir iş sebebiyle kurulmuş alt kurullar anlamına gelmektedir.[29] Her ne kadar komisyon ve komite sözcükleri arasında bazı anlam

[26] Ertaş, T.: *Amerikan Siyasi Tarihinde Başkanların Impeachment Usulü İle Suçlandırılması: Johnson, Nixon, Clinton ve Trump Örnekleri Üzerinden Anayasal Bir İnceleme*, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2022, C. 12, S. 1, s. 9.
[27] Katyal, s. 1382.
[28] Cambridge Dictionary: *commission*, https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/commission (erişim 19.12.2023); Cambridge Dictionary: *committee*, https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/committee (erişim 19.12.2023); Türk Dil Kurumu: *komisyon*, https://sozluk.gov.tr/ (erişim 19.12.2023).
[29] Bakırcı, F.: TBMM'nin Çalışma Yöntemi, Ankara 2000, s. 310.

farklılıkları olduğu öne sürülse ve tarihsel süreçte farklı oluşumları ifade etmek için kullanılsa da günümüzde bu iki kavramın birbirinin yerine geçer şekilde kullanıldığı görülmektedir.[30] Yasama organı tarafından oluşturulan alt kurulları ifade etmek için Anglo-Amerikan ülkeleri "komite" kelimesini benimsemişken Türkiye'de "komisyon" kelimesi yaygın olarak kullanılmaktadır.[31] Bu sebeple bu çalışmada da Türkiye'deki yasama organı kurullarını belirtmek için komisyon kelimesi, Anglo-Amerikan ülkelerindeki yasama organı alt kurullarını belirtmek için komite kelimesi tercih edilmiştir. Ancak bu iki kelime bu çalışmada aynı anlamda kullanılmaktadır.

Türkiye'de yasama komisyonlarının anayasanın yorumlanmasındaki rolü TBMM İçtüzüğü'nde düzenlenmiştir. Örneğin, TBMM İçtüzüğü'nün 38. maddesi, meclis bünyesinde faaliyet gösteren bütün yasama komisyonlarına önlerine gelen kanun tekliflerinin öncelikle anayasanın metnine ve ruhuna aykırı olup olmadığı yönünde bir inceleme yapmaları ve anayasaya aykırılığı tespit ettikleri takdirde kanun teklifi ile ilgili başka bir husus görüşmeden teklifi reddetme görevini yüklemiştir.[32] Böylece öncelikle komisyon üyeleri tarafından anayasa hükümlerinin yorumlanması ve bu suretle yasama organı tarafından kabul edilmesi düşünülen kanunların henüz kanunlaşmadan önce anayasaya uygunluk denetiminin yapılması amaçlanmaktadır.[33] Ancak uygulamada bu görevin komisyonlar tarafından çok ciddiye alınmadığı, böyle bir incelemenin yapılmadığı ve anayasa uygunluk değerlendirilmesi yapılması gereken

[30] Karamustafaoğlu, T. M.: Yasama Meclisinde Komisyonlar, Ankara, 1965, s. 3-7; National Conference of State Legislatures: *Committees and Commissions: What's the Difference?*, https://www.ncsl.org/ethics/committees-and-commissions (erişim 19.12.2023).
[31] Karamustafaoğlu, s. 4, 6.
[32] Karamustafaoğlu, s. 180; TBMM: *Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü*, https://www5.tbmm.gov.tr/docs/ictuzuk.pdf (erişim 19.12.2023).
[33] Göl, M.: *TBMM Anayasa Komisyonu Oluşumu, İşleyişi ve Görevleri*, Yasama Dergisi 2013, c. 25, s. 100.

aşamanın daha çok siyasi tercihlerin belirtildiği bir aşama haline dönüştüğü gözlemlenmektedir.[34]

Kanun tekliflerini görüşen komisyonlara yüklenmiş olan bu göreve ek olarak; seçimlerin yenilenmesi, milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması, TBMM İçtüzüğü'nün değiştirilmesi gibi başka konuları ele almakla görevlendirilen TBMM Anayasa Komisyonu da yasama organı bünyesinde görev yapan ve anayasa hükümlerinin yasama organı tarafından yorumlanmasında rol oynaması beklenen komisyonlardandır.[35] Ancak TBMM Anayasa Komisyonu tarafından yayımlanan raporlar incelendiğinde bu komisyonun da yasama organının anayasayı yorumlamasına ne kadar katkı verdiği şüpheli görünmektedir. Zira Anayasa Komisyonu raporları incelendiğinde çok sınırlı olarak kanun hükümlerinin anayasaya aykırılıklarına işaret edildiği ve yasama organının anayasa yorumuna katkı sağlandığı gözlenmektedir. Anayasa Komisyonu raporları, iktidar ve muhalefet partileri milletvekillerinin farklı taraflarda yer aldığı ve siyasi argümanlarını öne sürdüğü bir içeriğe sahiptir. Anayasa Komisyonu tarafından yapılan inceleme, iktidar partisi milletvekilleri Anayasa Komisyonunda çoğunluğa sahip olduğu için iktidar partisi milletvekilleri tarafından yapılmış olan kanun tekliflerinin (ve 2017 anayasa değişikliği öncesinde hükümet tarafından sunulan kanun tasarılarının) ciddi bir değişikliğe uğramadan kabul edilmesiyle sonuçlanmaktadır.[36]

---

[34] Bakırcı, s. 361; Yapıcı Kaya, H.: Yasama Komisyonları Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Doktora Tezi (Danışman Ozan Ergül), Ankara Üniversitesi, 2019, s. 487.

[35] Göl, s. 106-110.

[36] Örneğin TBMM: *Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekili Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş'ın Yüksek Seçim Kurulunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Teklifi (2/1929) ve Anayasa Komisyonu Raporu*, https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D26/Y3/T2/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/a24ff6ae-be82-4568-9022-ae0a2484ed1b.pdf (erişim 04.03.2024); TBMM: *İstanbul Milletvekili Mustafa Şentop ve Konya Milletvekili Mustafa Kalaycı'nın Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/2312) ve Anayasa Komisyonu*

1990 yılında kabul edilen 3686 sayılı kanunla TBMM bünyesinde kurulan İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu da Türkiye'de yasama organının anayasayı yorumlama işlevine katkı sağlayan önemli komisyonlardandır.[37] Kanunda komisyona uluslararası alanda insan haklarına ilişkin gelişmeleri izlemek, Türkiye'nin taraf olduğu insan haklarına ilişkin uluslararası anlaşmalarla Anayasa ve mevzuat arasındaki uyumun sağlanması için gerekli değişiklikleri tespit etmek ve bu amaçla yasal düzenlemeler önermek, insan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek gibi görevler verilmiştir (m. 4). Uygulamada komisyonun en öne çıkan görevlerinin kendisine yapılan başvuruları değerlendirmek ve insan haklarına ilişkin konularda incelemeler yaparak uygulamadaki sorunları tespit etmek olduğu görülmektedir.[38]

2011 yılında 3686 sayılı kanunda yapılan değişiklikle komisyonun görevleri arasına TBMM Başkanlığınca kendisine havale edilen kanun tasarı ve teklifleri ile kanun hükmünde kararnameleri görüşmek eklenmiştir (m. 4/c).[39] Kendisine verilen bu yeni görevle birlikte komisyon kendisine gönderilen kanun tasarı ve tekliflerini inceleme imkanı bulmuş ve anayasanın bir parçası olan temel hakların yasama organı tarafından yorumlanmasına daha fazla katkı sağlama fırsatını elde etmiştir. Bu bağlamda komisyon kendisine havale edilen metinleri inceleyerek rapor oluşturmakta

---

Raporu, https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D26/Y3/T2/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/2ec24911-65f0-4514-bc15-746feceaa66d.pdf (erişim 04.03.2024).

[37] T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi: *İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu*, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3686.pdf (erişim 18.03.2024).

[38] Eroğlu, İ.: *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu*, Yasama Dergisi 2006, S. 2, s. 47, 65

[39] Piri, G.: *Komisyonun Yasama ve Denetim Faaliyetleri*, İnsan Haklarının Korunmasında Bir Parlamenter Denetim Yolu: İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Ankara 2017, s. 73-74. 2017 yılında 6771 sayılı kanunla yapılan Anayasa değişikliğiyle kanun tasarıları ve kanun hükmünde kararnameler kaldırıldığı için bu hüküm anayasa değişikliğinden sonra yapılan bir kanun değişikliğiyle "kanun teklifleri ile olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini görüşmek" haline getirilmiştir.

ve oluşturduğu raporları TBMM Başkanlığına sunmaktadır.[40] Ancak uygulamada komisyona insan haklarını ilgilendiren yeterince sayıda kanun teklifinin havale edilmediği, bu sebeple komisyonun denetim yetkisini kullanmakta eksik kaldığı görülmektedir.[41] Ayrıca komisyon da mevzuatın insan haklarıyla uyumun sağlanması için yasal düzenlemeler önerme görevini hiç uygulamaya geçirmemiştir.[42] Bu sebeplerle komisyonun yeterince etkili olamadığı öne sürülmektedir.

Sonuç olarak uygulamada ne kadar etkili olduğu tartışmalı olsa da en azından teorik düzeyde TBMM'nin anayasayı yorumlama işlevini bünyesinde görev yapan yasama komisyonları eliyle yürütmekte olduğu görülmektedir.

Başka ülkelerde de yasama organı bünyesinde faaliyet gösteren komisyonlar yasama organının müzakere etme ve karar alma sürecinin önemli parçaları olarak değerlendirilmektedir.[43] Bu sebeple yasama organı bünyesinde faaliyet gösteren komisyonlar yasama organının anayasayı yorumlama işlevini yerine getirmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin BK Parlamentosunun bir kanadı olan Lordlar Kamarası bünyesinde faaliyet gösteren Anayasa Komitesi[44] Lordlar Kamarasının önüne gelen kanun önerilerinin anayasal etkilerini incelemek ve çeşitli anayasal

---

[40] Örneğin TBMM: *İstanbul Milletvekili Mehmet Doğan Kubat'ın; Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ile Kırklareli Milletvekili Turgut Dibek'in; 5275 Sayılı "Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun"da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ve Adalet Komisyonu Raporları (2/241, 2/84)*, https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y2/T2/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/423b3262-bcac-435d-ab1b-9d9625fb922c.pdf (erişim 18.03.2024); TBMM: *Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu Tasarısı ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Raporu (1/589)*, https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y2/T1/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/86ee1361-01a4-400a-bd15-5b3b4c4c8b92.pdf (erişim 18.03.2024)

[41] Piri, s. 75-76.

[42] Kaymaz, A.: *Komisyonun Görevleri, Yetkileri ve Etkin Kullanımı*, İnsan Haklarının Korunmasında Bir Parlamenter Denetim Yolu: İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Ankara 2017, s. 102.

[43] Mattson, I. & Strøm, K.: *Parliamentary Committees*, Parliaments and Majority Rule in Western Europe, edited by Herbert Döring, Mannheim, 1995, s. 250.

[44] UK Parliament: *Constitution Committee Lords Select Committee*, https://committees.parliament.uk/committee/172/constitution-committee/ (erişim 19.03.2024).

konularda raporlar hazırlayarak Lordlar Kamarasını bilgilendirmekle görevlendirilmiş bir komitedir.[45] Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bahsedilecek olan İsveç'teki Hukuk Konseyi (*Lagrådet*) ve Finlandiya'daki Anayasa Komitesi (*Perustuslakivaliokunta*) gibi yapılar da bu bağlamda verilebilecek örneklerdendir.[46] Öte yandan ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere BK ve Avustralya gibi ülkelerin yasama organları özel olarak insan hakları sorunlarını incelemek için kurulmuş komitelere sahiptir.[47] Bu tip komiteler yaptıkları çalışmalarla yasama organını anayasal konularda bilgilendirmekte ve yasama organının anayasayı yorumlama görevini yerine getirmesine katkı sunmaktadır.

C. Farklı Devlet Organları Tarafından Yapılan Anayasa Yorumlarının Çatışması

Devletin her organı anayasanın yorumlanması görevini taşımaktadır. Ancak bu durum anayasanın farklı organlar tarafından farklı şekillerde yorumlanmasına yol açabilmektedir. Böylece anayasal meselelerde anayasanın bu farklı yorumlarından hangisinin nihai yorum olarak kabul edileceği ve uygulanacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle devletin temel organlarının anayasaya ilişkin yaptığı

[45] UK Parliament: *Constitution Committee – Role*, https://committees.parliament.uk/committee/172/constitution-committee/role/ (erişim 10.12.2023).
[46] Lagrådet: *Council on Legislation (Lagrådet)*, https://www.lagradet.se/in-english/ (erişim 22.03.2024); Eduskunta: *Constitutional Law Committee*, https://www.eduskunta.fi/EN/valiokunnat/perustuslakivaliokunta/Pages/default.aspx (erişim 22.03.2024).
[47] UK Parliament (*Human Rights (Joint Committee)*), d. n. 2; Australian Human Rights Commission: *Parliamentary Joint Committee on Human Rights*, https://humanrights.gov.au/our-work/rights-and-freedoms/parliamentary-joint-committee-human-rights (erişim 10.12.2023).

yorumların çatışması durumunda hangi yorumun üstün tutulacağına karar verilmesi gerekmektedir.

Yürütme fonksiyonu *secundum legem* bir nitelik taşımakta, yani kanuna dayanarak ortaya çıkmaktadır.[48] Yasama organı herhangi bir alanı düzenler ve belli konularda yürütme organına düzenleme alanı bırakır. Bu düzenleme alanı yürütme organı tarafından kanundan alınan yetkiye dayanılarak doldurulur. Bu sebeple yürütme organının, özellikle düzenleyici işlem yapma hususunda, anayasaya ilişkin yorumu öncelikle yasama organı tarafından yapılmış sınırlandırmaya bağlı olarak ortaya çıkar. Bu sebeple yürütme organının anayasaya ilişkin yorumunun devletin diğer organları tarafından yapılmış olan yorumlarla çatışması durumu çok fazla ortaya çıkmamaktadır. Ancak başkanlık hükümet sistemlerinde görüldüğü üzere yürütme organının belirli konularda asli düzenleme yetkisine sahip olduğu ve yürütmenin yaptığı bu düzenlemelerin yargı organı tarafından denetlendiği durumlarda yürütme organının anayasa yorumu ve yargı organının anayasa yorumu arasında çatışma çıkması mümkündür.[49] Örneğin 1982 Anayasasına göre yürütme yetkisinin sahibi olan Cumhurbaşkanı yürütme yetkisine ilişkin konularda herhangi bir kanuna dayanmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi adıyla düzenleme yapabilmekte ve bu düzenlemelerin anayasaya uygunluğu AYM tarafından denetlenmektedir (m. 8, 104/17 ve 148/1). Eğer bu iki organın anayasa yorumu arasında farklılık olursa yargı organının yorumu nihai kabul edilmekte ve sorun ilgili Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin iptali ile çözüme kavuşmaktadır.

[48] Gözler, K.: Anayasa Hukukunun Genel Esasları: Ders Kitabı, Bursa 2023, s. 374-375.
[49] Anayurt, Ö.: Anayasa Hukuku Genel Kısım: Temel İlkeler, Kavramlar ve Kurumlar, Ankara 2023, s. 481-482.

Devlet organlarının anayasa yorumları arasındaki çatışma genellikle yasama organının yaptığı yorum ve yargı organı tarafından yapılan yorum arasında çıkmaktadır. Bu sorunun iki şekilde çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. Birinci yol yasama organının yaptığı yorumun nihai kabul edilmesi, ikinci yol ise yargı organı tarafından yapılan yorumun nihai kabul edilmesidir. Tercih edilen bu iki yolda anayasal sistemde karar vericiler açısından ulaşılmak istenen ve birbiriyle çatışan iki farklı amacın ön plana çıktığı görülmektedir: Hesap verebilirlik ve bağımsızlık.[50]

Eğer anayasal sistemde yasama organının yaptığı yorum nihai kabul edilirse hesap verebilirlik amacı ön plana çıkarılmış olacaktır. Çünkü bu durumda doğrudan milletin temsilcisi olan, seçmenlere karşı siyaseten sorumlu ve hesap verebilir halde olan yasama organı üyelerinin yaptığı yorum herkes için bağlayıcı olacaktır. Yasama organı üyelerinin seçmenlere karşı doğrudan hesap verebilir durumda olmasının, üyelerin siyasi saikleri ön plana alarak anayasa hükümlerini makul bir şekilde yorumlamalarını engelleyeceği düşünülebilir. Ancak seçmene hesap verme zorunluluğunun yasama organı üyelerinin anayasayı makul bir şekilde yorumlama konusunda teşvik edici olabileceğini de savunan yazarlar vardır.[51]

Eğer yargı organının yaptığı yorum nihai kabul edilirse bu sefer bağımsızlığın sağlanması amacı ön plana çıkacaktır. Çünkü hakimler yasama organı üyelerinin aksine siyaseten bağımsızdır ve görevlerine devam edebilmek için halkın çoğunluğunu mutlu etme ihtiyacını hissetmezler.[52] Bu niteliği taşıyan hakimlerin anayasaya ilişkin

[50] Katyal, s. 1363-1365.
[51] Tushnet, M.: *Evaluating Congressional Constitutional Interpretation: Some Criteria and Two Informal Case Studies*, Duke Law Journal 2001, Vol. 50, No. 5, s. 1423-1424.
[52] Tushnet, M.: *Non-Judicial Review*, Harvard Journal on Legislation 2003, Vol 40, s. 455.

yaptığı yorumun herkes için bağlayıcı olması bağımsızlığın ön plana çıkmasını sağlamaktadır.

Bir anayasal sistemin bazı anayasal konularda yasama organının yaptığı anayasa yorumunu, bazı konularda yargı organının yaptığı anayasa yorumunu nihai olarak kabul etmesi de mümkündür. Örneğin genel olarak yargı organının anayasaya ilişkin yaptığı yorumun nihai kabul edildiği bir sistemde, iki yolla bazı hususlarda yasama organının yaptığı yorumun nihai ve herkes için bağlayıcı olması sağlanabilir. Bu yollardan birincisi anayasanın bazı hususları muğlak ifadelerle düzenleyerek yasama organının cevaplaması gereken politik sorular yaratmasıdır. Bu alanlarda anayasa hükümlerinin ne anlama geldiğine yargı organı değil yasama organı karar verecektir. Yukarıda zikredildiği üzere ABD'de Temsilciler Meclisi ve Senato eliyle yürütülen *impeachment* süreci bu duruma bir örnektir.[53] Yasama organı hangi suç ve kabahatlerin görevden alınmayı gerektirecek suç ve kabahatler olduğu şeklindeki politik soruyu cevaplayarak süreci yürütecektir.

İkinci yol ise yasama organının aldığı bazı kararların yargı organı tarafından denetlenmesi yolunun anayasa tarafından kapatılmasıdır. Buna örnek olarak 1982 Anayasasının olağanüstü halin ilanını ve meclis tarafından onaylanması sürecini düzenleyen 119. maddesi verilebilir. Türkiye anayasal konularda AYM'nin yorumunun nihai olarak kabul edildiği bir devlet olmasına rağmen bu süreç siyasi organların yorumuna bırakılmış ve yargı denetimi süreçten dışlanmıştır. Maddenin 1. fıkrasına göre "Cumhurbaşkanı; savaş, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve

[53] Tushnet, M.: *Interpretation in Legislatures and Courts: Incentives and Institutional Design*, The Least Examined Branch The Role of Legislatures in the Constitutional State, edited by Richard W. Bauman & Tsvi Kahana, Cambridge 2006, s. 358.

eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddî şekilde bozulması, tabiî afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde" olağanüstü hal ilanına karar verebilmektedir. Yani öncelikle yürütme organı olan Cumhurbaşkanı anayasanın bu hükmünü yorumlayarak olağanüstü hal ilanına gerek olup olmadığını takdir edecektir.

Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hâl ilanını takiben bu karar, hükmün 2. ve 3. fıkralarına göre TBMM'nin onayına sunulacaktır. TBMM olağanüstü hâl ilanını aynen onaylama, süresini kısaltma, uzatma veya olağanüstü hali tamamen kaldırma yönünde bir karar verecektir. Bu karar verilirken yasama organı da anayasanın ilgili hükmünü yorumlayarak olağanüstü hâl ilanına gerekçe gösterilen durumun gerçekten bu nitelikte olup olmadığı yönünde bir karara varacaktır. TBMM'nin verdiği bu karar bir parlamento kararı niteliğinde kabul edilmektedir.[54] Anayasa açıkça TBMM İçtüzüğü'nde değişiklik yapılması, milletvekilliğinin düşürülmesi ve yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin parlamento kararlarının AYM'nin denetimine tabi olacağını belirtmektedir (m. 85, 148). Ancak bunun haricindeki parlamento kararları kural olarak AYM'nin denetimine tabi değildir.[55] TBMM'nin

[54] Abdulhakimoğulları, E.: *Türk Anayasa Hukukunda Parlamento (Meclis) Kararlarının Yargısal Denetimi Sorunu*, Yasama Dergisi 2007, C. 5, S. 13.

[55] Baş, S.: Türk Anayasa Hukukunda Yasama İşlemleri Teorisi ve Parlamento Kararları, Yüksek Lisans Tezi (Danışman Ali Emre Zeybekoğlu), Uludağ Üniversitesi, 2016, s. 155-156.
Ancak AYM, İçtüzük değişikliği adıyla yapılmasa da TBMM'nin İçtüzük'e aykırı kararlarını "eylemli içtüzük değişikliği" veya "içtüzük düzenlemesi niteliğinde işlem" olarak değerlendirmekte ve yargısal denetime tabi tutmaktadır. AYM'nin bu tutumu doktrindeki çoğunluk görüşü tarafından da uygun bulunmaktadır. (Kılıç, A.: Türkiye'de Parlamento Kararlarının Hukuki Rejimi, Doktora Tezi (Danışman Bülent Algan), Ankara Üniversitesi, 2019, s. 257-286.)

olağanüstü hal ilanına ilişkin alacağı karar da yargı denetimi dışındadır. Bu sebeple bu konuda son karar verici mercii yasama organı olacaktır. Olağanüstü hale ihtiyaç olup olmadığı sorunu yasama organının anayasayı yorumlaması ile nihai çözüme kavuşturulacaktır.

Sonuç olarak anayasa hükümlerine ilişkin farklı devlet organları tarafından yapılan yorumların çatışması sıkça yaşanabilecek bir durumdur. Bu çatışmanın çözüme kavuşturulması için anayasal sistemler farklı çözümler belirleyebilmektedir. Çalışmanın bu bölümünün konusunu oluşturan Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli ise, anayasanın bir parçası olan temel hakların yorumlanmasında yargı organı ile yasama organının yorumları arasında çıkabilecek çatışmalara odaklanmakta ve bu çatışmayı gidermek için geleneksel sistemlerden ayrı bir çözüm yolu benimsemektedir. Bu çözüm yolu bir sonraki başlıkta ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

III. Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli

İlk defa 1960'larda Kanada'da ortaya çıktığı kabul edilen, günümüzde dört devlette uygulaması görülen ve Gardbaum'un 2001 yılında yayımladığı makaleyle[56] kavramsallaştırılan Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli, insan haklarının korunması görevini bütünüyle ne yasama organına ne de yargı organına bırakmaktadır.

[56] Gardbaum (*The New Commonwealth Model 2001*).

Bu model temel hakların korunabilmesi için yasama organı ve yargı organının yetkileri arasında bir denge kurma amacını taşımaktadır.[57]

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli yasama organına birçok ülkede sahip olduğu klasik işlevlere ek olarak insan haklarının korunması işlevini de yüklemektedir. İleride ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı üzere, bu modelde yasama organı insan haklarının yorumlanmasında, kapsamının belirlenmesinde ve mevzuatta yer alan insan haklarına ilişkin sorunların giderilmesinde nihai karar verici durumundadır.[58] Ancak bu durum yasama organının temel haklara ilişkin uyuşmazlıkların çözüm mercii haline geldiği ve mahkemelerin yerini aldığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu model insan haklarının korunmasında mahkemeleri dışlamamakta, yasama organına yüklediği işlev gibi yargı organına da bazı işlevler yüklemektedir.

Anayasanın yorumlanması bakımından Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin insan haklarına ilişkin olarak hem yasama organının hem de yargı organının yorumlarını göz önünde tuttuğu ve yasama organı tarafından yapılan yorumu önde değerlendirdiği görülmektedir. Yani yasama organının insan haklarına ilişkin yorumu ile yargı organının insan haklarına ilişkin yorumu arasında bir çatışma söz konusu olduğunda sorun, yasama organının yorumu lehine çözüme kavuşturulmaktadır.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli insan haklarının korunması bağlamında yasama organı ve yargı organı arasında gerçekleştirdiği rol dağılımıyla, geleneksel parlamento üstünlüğü ilkesini benimseyen sistemler ile anayasa üstünlüğü ilkesini benimseyen sistemlerin bazı özelliklerini bünyesinde bulunduran hibrit bir

[57] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 52.
[58] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 31.

model olarak nitelendirilmektedir.[59] Bu sebeple modelin hibrit yapısının iyi anlaşılabilmesi için önce parlamento üstünlüğü ilkesinin benimsendiği sistemler ve anayasa üstünlüğü ilkesini benimseyen sistemlerin temel özelliklerinin hatırlanması faydalı olacaktır. Çalışmanın devamında anayasacılığın parlamento üstünlüğü sistemi ve anayasa üstünlüğü sistemi olarak kurumsallaşan bu iki geleneksel kutbu "sistem" kelimesi ile ifade edilecekken bu ikisinin arasında yer alan Commonwealth tipi yeni anayasacılık uygulaması için ise, iki geleneksel sistemden ayırt edilmesi amacıyla, "model" kelimesi tercih edilecektir.

A. Parlamento Üstünlüğü İlkesi

Kavramı sistemli bir şekilde ilk defa ele alan yazar olan Albert Venn Dicey "parlamento egemenliği" (*parliamentary sovereignty*) ifadesini kullanmaktadır.[60] Jean Bodin tarafından tanımlandığı üzere egemen ifadesi mutlak, sınırsız, bölünmez, hukuk-üstü, tek ve kendisine eş başka bir güç olmayan güç anlamına gelmektedir.[61] Egemenliğin bu tanımından yola çıkan ve içerisinde Ivor Jennings'in de bulunduğu bazı yazarlar parlamentonun da hukukla bağlı olduğu ve parlamentoyu oluşturan milletvekillerinin seçmenlere hesap vermek zorunda olduğunu ileri sürerek parlamentonun egemen olarak nitelendirilemeyeceğini savunmaktadır. Bu sebeple

[59] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 25.
[60] Dicey, s. 27.
[61] Bodin, J.: On Sovereignty: Four Chapters from the Six Books of the Commonwealth, edited and traslated by Julian H. Franklin, Cambridge 2004, s. 345-348; Keskin, E.: *İngiliz Anayasa Hukukunda Parlamentonun Üstünlüğü İlkesi, Sınırları ve Brexit*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2021, C. 25, S. 1, s. 51.

parlamento egemenliği ifadesi yerine "parlamento üstünlüğü" (*parliamentary supremacy*) ifadesini tercih etmektedir.[62]

Bu iki kavramın birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir.[63] Hangi ifadenin daha doğru olduğu meselesi bu çalışmanın kapsamını aşacağı için bu tartışmaya girilmeyecektir. Çalışmada, anayasa üstünlüğü ilkesi ile olan zıtlığı daha iyi vurguladığı düşünüldüğü için parlamento üstünlüğü ifadesi tercih edilmiştir.

Parlamento üstünlüğü ilkesini benimseyen sistemlerin özelliklerini incelemeden önce bu ilkenin ilk olarak ortaya çıktığı ve kurumsallaştığı yer olan İngiltere'de (ve günümüzde BK'de) üstünlüğü elinde tutan organ olan parlamentonun teoride ve pratikte ne anlama geldiğinin açıklanması yerinde olacaktır.

İngiltere'de kral ve parlamento arasında uzun yıllar süren güç mücadelesi sonucunda 17. yüzyılın sonları itibariyle yasama alanında parlamentonun üstünlüğü kabul edilmişti.[64] Ancak parlamento, yasama yetkisini tek başına kullanmamakta, bu yetkisini kralla paylaşmaktaydı. Şöyle ki parlamentonun her iki meclisinde kabul edilen bir kanun tasarısının yasalaşıp yürürlüğe girebilmesi kralın onayına bağlıydı. Dolayısıyla kral da yasama sürecinden tamamen dışlanmamıştı.

Bu durum günümüzde BK'de de geçerlidir. Her iki meclis tarafından kabul edilen bir kanun tasarısının yasalaşması monarkın onayına (*royal assent*) bağlıdır.[65] Bu sebeple BK'de yasama yetkisinin sahibi olan ve anayasal sistem içinde üstün konumda olan organ "Parlamentodaki Kral" (*King in Parliament*) olarak da ifade

[62] Jennings, W. I.: The Law and the Constitution, London 1959, s. 137; Keskin, s. 54.
[63] Keskin, s. 50, 51.
[64] Özbudun, E.: *İngiltere'de Parlâmento Egemenliği Teorisi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1968, C. 25, S. 1, s. 59.
[65] UK Parliament: *Royal Assent*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/lords/lrds-royal-assent/ (erişim 12.02.2024).

edilen Avam Kamarası, Lordlar Kamarası ve Taç'tan oluşan üç parçalı bir yapıdır.[66] Parlamento üstünlüğü ilkesinde kastedilen parlamento da teoride bu üçlü yapıdır.

Günümüzde ise monarkın parlamentonun her iki kanadı tarafından kabul edilen her kanun tasarısını onaylaması bir anayasal teamüle dönüşmüştür.[67] Öyle ki parlamentonun kabul ettiği bir kanunu monarkın onaylamaması en son 1708 yılında yaşanmıştır.[68] Ayrıca parlamentonun, üyeleri seçim yoluyla göreve gelmeyen kanadını oluşturan Lordlar Kamarasının yasama sürecindeki yetkileri 1911 tarihli Parlamento Kanunu[69] ile 1949 tarihli Parlamento Kanunu[70] ve anayasal teamüllerle zaman içinde azaltılmış, bu meclis daha sembolik yetkiler kullanmaya başlamıştır.[71] Bu sebeple günümüzde BK'de halk tarafından seçilmiş üyelerden oluşan Avam Kamarasının yasama yetkisinin fiilen sahibi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla parlamento üstünlüğü ilkesi de, hukuken öyle olmasa da, pratikte Avam Kamarasının BK anayasal sistemi içindeki hakim konumu şeklinde anlaşılabilir.

1. Tanımı ve Özellikleri

Parlamento üstünlüğü Dicey tarafından biri pozitif biri negatif olmak üzere iki yönden tanımlanmıştır. Parlamento üstünlüğü ilkesinin pozitif yönü "yeni bir kanun

[66] Dicey, s. 27.
[67] Barber, N. W.: The United Kingdom Constitution: An Introduction, Oxford 2021, s. 94.
[68] Bradley, A. W., Ewing, K. D. & Knight, J. S. C.: Constitutional and Administrative Law, Harlow 2022, s. 21.
[69] UK Legislation: *Parliament Act 1911*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/13 (erişim 19.03.2024).
[70] UK Legislation: *Parliament Act 1949*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/12-13-14/103/section/1 (erişim 19.03.2024).
[71] Bradley, Ewing & Knight, s. 62.

yapan, var olan bir kanunu değiştiren veya yürürlükten kaldıran herhangi bir kanuna ya da kanunun bir kısmına mahkemeler tarafından itaat edilmesi" şeklinde tanımlanmıştır.[72] İlkenin negatif yönü ise parlamentonun yaptığı bir kanunun hiçbir kişi veya kurum tarafından geçersiz kılınamaması veya ihlal edilememesidir.[73]

Dicey'nin yaptığı bu tanımlamalardan yola çıkarak parlamento üstünlüğü ilkesinin iki temel özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Birinci özellik parlamentonun yasama yetkisinin hukuken sınırsız olmasıdır. Bu sebeple parlamento istediği konuda kanun çıkarabileceği gibi bu konuda her türlü düzenlemeyi takdir ettiği şekilde yapabilir. Ancak Dicey'e göre parlamento yaptığı kanunlarla haleflerini bağlayamaz. Çünkü mevcut parlamentonun ardından oluşan parlamentolar da aynı yetkilere ve üstünlüğe sahip olacaktır. Bu sebeple önceki parlamentoların yaptığı tüm kanunları da değiştirme veya yürürlükten kaldırma yetkisini elinde tutacaktır.[74]

İlkenin getirdiği ikinci özellik ise parlamentonun çıkardığı kanunları uygulamakla yükümlü olan mahkemelerin bu kanunları iptal veya ihmal suretiyle geçersiz kılma yetkisine sahip olmadıkları gibi bu kanunları yargısal denetime tabi tutma yetkisine de sahip olmamasıdır. Dolayısıyla parlamento üstünlüğü ilkesine göre mahkemelerin rolü sadece mevcut kanun hükümlerini, olağan yorum yöntemlerini kullanarak yorumlamak ve somut olaylara uygulamaktır.

Parlamento üstünlüğü ilkesi katı bir anayasanın ve anayasa yargısının yokluğunu gerektirir. Çünkü katı bir anayasa bulunması halinde yasama organı bu anayasaya uygun düzenleme yapmak zorunda olacağı için artık üstün olmayacaktır.

[72] Dicey, s. 27; Nasip, M.: Birleşik Krallık'ta Parlamento Egemenliği ve Brexit Süreci, Yüksek Lisans Tezi (Danışman Oya Boyar), Marmara Üniversitesi, 2022, s. 34.
[73] Dicey, s. 27.
[74] Dicey, s. 39.

Sistemde anayasa yargısı da kabul edilmekte ise yargı organı da kanun hükümlerini anayasaya uygunluk açısından denetleyebilecektir.

Parlamento üstünlüğünün geçerli olduğu bir sistemde, politik güç halk tarafından seçilmiş olan milletvekilleri ve siyasi partiler tarafından kullanılır. Bu gücün kullanımı sonucunda ortaya çıkan kanunlar ise yargı organı tarafından değil siyasi usuller ve kurumlar aracılığıyla denetlenir. Bu yönüyle parlamento üstünlüğünün geçerli olduğu sistemlerin anayasal düzenleri "siyasi anayasa" (*political constitutionalism*) olarak da adlandırılır.[75]

Parlamento üstünlüğü ilkesinin hakim olduğu sistemlerde kodifiye edilmiş bir anayasa bulunmadığı için anayasanın yorumlanmasından kasıt, maddi anlamda anayasa hükmü niteliği taşıyan kanun hükümlerinin ve anayasal geleneklerin yorumlanmasıdır. Yasama organı, devletin temel organlarının işleyişi ve temel haklara ilişkin konularda kabul ettiği kanunları ve sistemde mevcut olan anayasal gelenekleri yorumlayarak anayasaya ilişkin yorumunu ortaya koymaktadır. Yargı organının ise yasama organının ortaya koyduğu bu yorum karşısında kendi anayasa yorumunu öne çıkarma yetkisi bulunmamaktadır. Yargı organı yasama organının yaptığı yoruma tabii olarak ilgili kanun hükümlerini uygulamak durumundadır.

Bu durum insan haklarının yorumlanması için de geçerlidir. Yargı organı herhangi bir insan hakkı için yasama organının anayasayı yorumlayarak kabul ettiği kanunlara bağlı kalacaktır. Bir başka ifadeyle yargı organı herhangi bir insan hakkını

[75] Gee, G. & Webber, G.: *What is a Political Constitution*, Oxford Journal of Legal Studies 2010, Vol. 30, No. 2, s. 273. Gardbaum da eserinde parlamento üstünlüğü (*legislative supremacy*) ve siyasi anayasa (*political constitutionalism*) ifadelerini birbirinin yerine kullanmaktadır. (Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 16.)

farklı bir şekilde yorumlasa dahi bu yorum anayasal sistem içinde herhangi bir etkiye sahip olmayacaktır.

2. Dünya Üzerindeki Örnekler

Günümüzde devletlerin çoğu katı ve yazılı bir anayasaya sahiptir. Sistem içinde yasama organı da bu anayasa ile hukuken bağlıdır. Bu sebeple parlamento üstünlüğü ilkesinin uygulandığı ülke sayısı günümüzde çok azdır. BK parlamento üstünlüğü ilkesinin benimsendiği ülkelere ilk olarak verilen örnektir. BK'ye ek olarak, Yeni Zelanda ve İsrail de kodifiye edilmiş, katı bir anayasaya sahip değildir.[76] Her üç ülke de maddi anlamda anayasa kurallarını çeşitli kanunlarla ortaya koymuştur[77] ancak bu kanunlar olağan kanunların değiştirildiği usullerle değiştirilebilmektedir.[78] Dolayısıyla bu üç ülke parlamento üstünlüğü ilkesinin hakim olduğu, siyasi anayasa sistemleri olarak değerlendirilebilir.[79] Ancak Gardbaum bu örneklerden BK ve Yeni Zelanda'nın insan haklarına ilişkin kabul ettikleri kanunlarla[80] insan haklarının

[76] Yolcu, S.: İngiltere'de Kuvvetler Ayrılığı ve Yargı Bağımsızlığı Alanındaki Gelişmeler: 2005 Anayasa Reformu, Yüksek Lisans Tezi (Danışman Kemal Gözler), Uludağ Üniversitesi, 2011, s. 9-10.

[77] Öğretide yaygın olarak bu ülkeler yazısız anayasa sistemleri olarak anılmaktadır. Ancak maddi anlamda anayasa kurallarının farklı belgelerde yer alması sebebiyle bu ülkelerin anayasalarını yazısız anayasalar olarak nitelendirmek yerine kodifiye edilmemiş/tedvin edilmemiş anayasalar olarak nitelendirmek daha isabetli olacaktır. (King, A.: The British Constitution, Oxford 2007, s. 5. Yolcu (2005 Anayasa Reformu), s. 10.)

[78] İsrail'in, İsraillilerin ülkeye yerleşme hakkını düzenleyen Yerleşme Özgürlüğü (*Freedom of Occupation*) başlıklı temel kanunu bu konuda bir istisna teşkil etmektedir. Bu kanun olağan kanunların aksine yasama organı (*Knesset*) üye sayısının salt çoğunluğuyla değiştirilebilmektedir. (Sapir, G.: The Israeli Constitution from Evolution to Revolution, Oxford 2018, s. 50. Jewish Virtual Library: *Basic Laws of Israel: Freedom of Occupation (1992),* https://www.jewishvirtuallibrary.org/basic-law-freedom-of-occupation (erişim 15.09.2023), madde 7.

[79] Anayurt, s. 145; McGrath, J.: *Yeni Zelanda'da Temel Hakların Korunması*, Anayasa Yargısı Dergisi 2012, C. 28, S. 1, s. 759.

[80] 1990 Tarihli Yeni Zelanda Haklar Bildirgesi Yasası (*New Zealand Bill of Rights Act*) ve 1998 tarihli Birleşik Krallık İnsan Hakları Yasası (*Human Rights Act*). (New Zealand Legislation: *New Zealand Bill of Rights Act 1990,*

korunması bağlamında parlamento üstünlüğü sisteminden ayrılıp hibrit bir model olan Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin örneği haline geldiklerini ileri sürmektedir.[81]

3. İnsan Haklarının Korunması Amacı Bakımından Değerlendirilmesi

İnsan hakları açısından, geleneksel parlamento üstünlüğü ilkesinin geçerli olduğu ülkelerde kodifiye edilmiş, katı bir anayasa bulunmadığı gibi kanun düzeyinde de temel hak ve özgürlükler kataloğu bulunmadığı görülmektedir. Temel haklar parlamento tarafından yapılan özel kanunlarla bireylere tanınır. Örneğin İsrail'in maddi anlamda anayasasını oluşturan temel kanunlardan bir tanesi "İnsan Onuru ve Özgürlüğü" (*Human Dignity and Liberty*) adını taşımasına rağmen bu kanunun içerdiği haklar yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkı gibi çok kısıtlı haklarla sınırlıdır. Kodifiye edilmiş anayasalarda alışıldığı şekilde geniş bir haklar kataloğu içermemektedir.[82] Yeni Zelanda ve BK ise sırasıyla 1990 ve 1998 yılında kabul ettikleri kanunlarla kanun düzeyinde bir temel haklar kataloğuna kavuşmuşlardır. Bu durum da iki ülkenin temel haklar konusunda geleneksel parlamento üstünlüğü ilkesinden saptığının başka bir göstergesidir.

---

https://www.legislation.govt.nz/act/public/1990/0109/latest/whole.html#DLM224792 (erişim 23.10.2023)) (UK Legislation: *Human Rights Act 1998*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents (erişim 13.09.2023)).

[81] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 129, 156.

[82] Navot, S.: The Constitution of Israel A Contextual Analysis, Oxford 2014, s. 27; International Labor Organization: *Basic Law: Human Dignity and Liberty*, https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/39134/97918/F1548030279/ISR39134.pdf (erişim 14.09.2023).

Parlamento üstünlüğü ilkesini benimseyen bir sistemde bir hakkın muhataplarını, kapsamını, hakkın hangi durumlarda sınırlanabileceğini ve istisnalarını yasama organı çıkardığı kanunlarla belirleyecektir. Ayrıca yasama organı daha sonra çıkaracağı bir kanunla bu konuda daha önce belirlediği bütün kuralları değiştirme yetkisine de sahip olacaktır. Yargı organı da bu konuda çıkarılmış olan kanunlara koşulsuz olarak tabi olacaktır. Örneğin mahkemeler bir temel hakkı ihlal eden kanun hükmünü, bu hak parlamentonun daha önce çıkardığı kanunlarda tanınmış olsa bile, uygulamaktan kaçınamayacaktır. Çünkü bu durumda "Sonraki kanun önceki kanunu ilga eder." ilkesi gereğince sonradan çıkarılan ve hakkı ihlal eden kanun hükmü geçerli olacaktır. Sonuç olarak böyle bir sistemde temel haklar konusunda karar verici olan organ yasama organı olacaktır. Parlamento üstünlüğü ilkesinin bu özellikleri insan haklarının korunması bakımından bazı avantajlara ve dezavantajlara yol açmaktadır.

İnsan hakları konusunda karar verici organın yasama organı olarak belirlenmesinin birinci avantajı, parlamento üstünlüğünün demokratik ilkeler ile örtüşmesidir. Eğer parlamento üstünlüğü ilkesi geçerli ise insan hakları konusunda doğrudan halk tarafından seçilen ve halka karşı sorumlu olan yasama organı karar verici olacaktır.[83] Siyasi anayasa anlayışını savunan yazarlar; halk tarafından seçilmiş olan kurumların, halk tarafından seçilmemiş organlara nazaran daha adil bir şekilde karar verme potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmektedirler. Çünkü seçilmiş organ parlamento, bir karar alırken konu hakkındaki farklı görüşler eşit bir şekilde gündeme

[83] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 53.

gelebilecek ve tartışılabilecektir.[84] Ayrıca karar alıcılar da temsil ettikleri halka karşı sorumlu oldukları bilinciyle davranacaklardır.

Parlamento üstünlüğünün insan haklarının korunması noktasında sağladığı ikinci avantaj ise yasama organının bir karar verirken yaptığı muhakemenin yargı organının karar verirken yaptığı muhakemeden üstün olmasıdır. Zira insan hakları konusunda doğru bir muhakeme yapabilmek ahlaki ve politik tartışmalar üzerine odaklanmayı gerektirir.[85] Toplumun farklı kesimlerini temsil eden kalabalık bir grup olan ve bu sebeple konuyu hakimlerden daha geniş bir bakış açısıyla ele alma imkanına sahip olan parlamento üyelerinin bu tartışmaları mahkemelere nazaran daha iyi bir şekilde yürütebileceği ileri sürülmektedir.[86]

Buna karşın yasama organı halk tarafından seçilen ve bir dahaki seçimde tekrar seçilme yönünde bir motivasyona sahip olan siyasi partiler ve siyasetçiler tarafından oluşturulmaktadır. Bu sebeple, yasama organı üyeleri temel haklara ilişkin bir problemi çözüme kavuştururken hakları koruma amacı yerine, kendilerini seçen çoğunluğu memnun etme ve böylece sahip oldukları makamları daha uzun süre ellerinde tutma amacına yönelebilirler.[87] Bu durum da toplumdaki çoğunluğun arzularının tatmin edilmesi amacıyla toplum içinde azınlıkta kalan kesimlerin haklarının görmezden gelinmesi veya ihmal edilmesi sonucunu doğurabilir.[88] Bu

[84] Bellamy, R.: Politicial Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy, Cambridge 2007, s. 191; Barber, N. W.: The Principles of Constitutionalism, Oxford 2018, s. 224.
[85] Tomkins, A.: Our Republican Constitution, Oxford 2005, s. 28-30.
[86] Bellamy, R.: *Political Constitutionalism and the Human Rights Act*, International Journal of Constitutional Law 2011, vol 9, no. 1, s. 92.
[87] Perry, M. J.: *Protecting Human Rights in a Democracy: What Role for the Courts?*, Wake Forest Law Revıew 2003, Vol. 38, No. 2, s. 654-655.
[88] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 53-54.

gerçek insan hakları konusunda yasama organının karar verici olmasının sahip olduğu en büyük dezavantaj olarak değerlendirilmektedir.

B. Anayasa Üstünlüğü İlkesi

1. Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Anayasa üstünlüğü ilkesinin benimsenmesi, yazılı ve katı anayasaların ortaya çıkışı ile yakından ilişkilidir. Dünyadaki ilk yazılı anayasa 1787 tarihli ABD Anayasasıdır.[89] Bu anayasa katı nitelikte olmasına yani olağan yasama çoğunluğu tarafından değiştirilememesine rağmen (m. 5) ABD'nin yasama organı (Kongre) tarafından kabul edilmiş olan kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimine ilişkin bir hüküm içermemekteydi. Ancak ABD Yüksek Mahkemesi 1803 tarihli meşhur *Marbury v. Madison* kararında bu yetkiyi kendisinde görmüş ve anayasaya aykırı olarak değerlendirdiği kanunu ihmal ederek karar vermiştir. Böylece mahkemelerin kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemesi anlamına gelen anayasa yargısı ortaya çıkmıştır.[90]

Marbury v. Madison davasında verilen bu karar ile birlikte anayasa ve kanun hükümleri arasında bir hiyerarşi olduğu, yasama organının anayasaya uygun düzenlemeler yapmak zorunda olduğu ve yasama organının bu zorunluluğa uyup

[89] Anayurt, s. 128.
[90] US Supreme Court: *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137, 1803, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/#tab-opinion-1958607 (erişim 01.08.2024); Gözler (Anayasa Hukuku), s. 444.

uymadığının yargı organı tarafından denetlenmesi fikri yerleşmiştir. Böylece anayasa üstünlüğü ilkesi ortaya çıkmıştır.[91]

Avrupa'da ilk defa 1920 yılında Avusturya Anayasa Mahkemesinin kurulmasıyla ortaya çıkan anayasa yargısı ve anayasa üstünlüğü ilkesi İkinci Dünya Savaşı sonrası birçok ülkede anayasa mahkemelerinin kurulmasıyla yaygınlaşmıştır.[92] Böylece anayasa üstünlüğü, günümüzde devletlerin büyük bir çoğunluğunda kabul edilen bir ilke halini almıştır.[93]

Anayasa üstünlüğü ilkesinin kabul edildiği sistemlerde yasama organı anayasa hükümleri tarafından hukuken sınırlandırılmıştır. Yasama yetkisini anayasanın çizdiği sınırlar içinde kullanarak anayasaya uygun kanunlar kabul etmek zorundadır. Yasama organının çıkarmış olduğu kanunların anayasaya uygun olup olmadığı da yargı organı tarafından denetlenmektedir.

Merkezileşmemiş anayasa yargısı olarak da anılan Amerikan tipi anayasa yargısında bu denetim sistem içindeki bütün mahkemeler tarafından yapılmaktadır. Bu denetimi yapmak için oluşturulmuş özel bir mahkeme bulunmamaktadır. Doğal olarak bu durumda yargı sisteminin en üstünde yer alan mahkeme, anayasaya aykırılık konusundaki nihai karar vericidir. Bu sistemde mahkemeler anayasaya aykırı olduğuna kanaat getirdiği kanun hükümlerini iptal etmemekte, yalnızca ilgili hükmü ihmal ederek karar vermektedir.[94]

Merkezileşmiş anayasa yargısı olarak da anılan Avrupa tipi anayasa yargısında ise özel olarak kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevlendirilmiş olan

[91] Gyorfi, T.: Against the New Constitutionalism, Cheltenham 2016, s. 6.
[92] Gözler (Anayasa Hukuku), s. 444.
[93] Gyorfi, s. 7.
[94] Anayurt, s. 789-791.

bir anayasa mahkemesi mevcuttur. Bu sistemde anayasaya uygunluk denetimi sadece anayasa mahkemesi tarafından yapılabilir. Anayasa mahkemesi anayasaya aykırı olduğuna kanaat getirdiği kanun hükmünü iptal eder ve ilgili hüküm hukuk düzeninden çıkarılır.[95]

Her iki sistemde de ortak olan durum ise bir kanunun anayasaya uygunluğuyla ilgili tartışmalarda son sözün yargı organına ait olmasıdır. Yasama organı, yargı organı tarafından verilmiş olan karar ile bağlıdır. Yasama organı anayasanın çizdiği sınırlar içinde hareket edebilir ve bu sınırlar yargı organı tarafından somutlaştırılır. Bu sebeple anayasa üstünlüğü ilkesinin geçerli olduğu sistemler "hukuki anayasa" (*legal constitutionalism*) şeklinde de adlandırılmaktadır.[96]

Anayasanın yorumlanması açısından ise anayasa üstünlüğü sistemlerinde öncelikle yasama organının kabul ettiği kanunlarla anayasaya ilişkin kendi yorumunu ortaya koyduğu görülür. Bir kanun yargı organının önüne geldiğinde ve kanun hükümleri norm denetimine tabi olduğunda Avrupa tipi anayasa yargısında anayasa mahkemesi, Amerikan tipi anayasa yargısında ise genel mahkemeler anayasaya ilişkin kendi yorumlarını ortaya koyar ve bu yorumlama neticesinde ilgili kanunun anayasaya uygun olduğu veya olmadığı yönünde karar verir. Yasama ve yargı organının anayasaya ilişkin yorumlarının çatışması durumunda yargı organının anayasaya ilişkin yaptığı yorum yasama organı tarafından yapılan yoruma üstün gelir ve geçerli olur. Yasama organının yorumu iptal veya ihmal yoluyla geçersiz kılınır.

---

[95] Anayurt, s. 797-799.

[96] Bellamy, R.: *Constitutionalism*, Britannica, https://www.britannica.com/topic/constitutionalism (erişim 14.09.2023); Gardbaum da eserinde anayasa üstünlüğü (*constitutional supremacy*) ve hukuki anayasa (*legal constitutionalism*) ifadelerini birbirinin yerine kullanmaktadır. (Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 16.)

Anayasa üstünlüğü sistemini benimseyen ülkelerin çok büyük bir çoğunluğunda temel haklar kataloğu anayasalarda yer aldığı için insan haklarının yorumlanması bakımından da durum aynıdır.[97] Yasama organı herhangi bir temel hakka ilişkin çıkardığı kanunla o hakkı yorumlamış olur. Yargı organı ilgili kanunu norm denetimine tabi tutarken kendi anayasa yorumunu ortaya koyar. Yorumların çatışması halinde yargı organının yorumu geçerli olur.

2. Dünya Üzerindeki Örnekler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yazılı ve katı anayasalar ile birlikte anayasa yargısı da anayasaların vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmiş[98] ve pek çok ülkede yargı organı yasama organının yaptığı kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemeye başlamıştır. Günümüzde bir önceki başlıkta parlamento üstünlüğünü benimsemiş örnekler olarak bahsettiğimiz BK, İsrail ve Yeni Zelanda dışında dünyadaki tüm devletler anayasa üstünlüğü ilkesini benimsemiş gibi görünmektedir.[99] Ancak yazılı ve katı bir anayasaya sahip olmasına rağmen anayasal sistemlerinin barındırdığı bazı özellikler sebebiyle anayasa üstünlüğü ilkesinden belirli noktalarda sapmalar gösteren örnekler de mevcuttur.

Hollanda bu konuda dikkat çekici bir örnektir. Değiştirilmesi için iki kanatlı Hollanda yasama organının her iki kanadı tarafından da üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile karar verilmesi gereken Hollanda Anayasası katı bir anayasadır (m. 137-

[97] Gyorfi, s. 15.
[98] Özbudun, E.: Anayasalcılık ve Demokrasi, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 50.
[99] Gyorfi, s. 15.

138).[100] Ancak anayasa açıkça yasama organının kabul ettiği kanunların anayasaya uygunluğunun yargı organı tarafından denetlenmesini yasaklamaktadır (m. 120).[101] Dolayısıyla yasama organının anayasaya ilişkin yorumu üzerine yargı organı kendi yorumunu ortaya koyamayacaktır. Yasama organı anayasayı nihai olarak yorumlama yetkisini elinde tutmaktadır. Bu yönüyle anayasanın yorumlanmasında parlamentonun üstünlüğü, Hollanda anayasal sisteminin temel bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.[102] Bu durum da, anayasa üstünlüğü sistemlerinde mevcut olan anayasayı nihai olarak yorumlama yetkisinin yargı organında olması özelliğinden ciddi bir sapmadır.

İskandinav yarımadasında yer alan ve sahip oldukları hukuk sistemleriyle bazı yazarlar tarafından ayrı bir hukuk ailesi olarak kabul edilen Norveç, Danimarka, Finlandiya ve İsveç de bu konuda verilebilecek ilginç örneklerdendir.[103] Bu dört ülkenin tamamı da katı anayasalara sahiptir.[104] Ancak bu ülkelerin hiçbirisinde kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir anayasa mahkemesi mevcut değildir. Norveç ve Danimarka'nın anayasalarında kanunların anayasaya

---

[100] Government of the Netherlands: *The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2018*, https://www.government.nl/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands (erişim 02.07.2024).

[101] De Poorter, J.: *Constitutional Review in the Netherlands: A Joint Responsibility*, Utrecht Law Review 2013, Vol. 9, No. 2, s. 89; Royer, S.: *Hollanda'da Anayasaya Uygunluk Denetimi*, https://www.anayasa.gov.tr/media/4785/royer.pdf (erişim 20.12.2023).

[102] De Poorter, s. 89.

[103] Husa, J.: *Guarding the Constitutionality of Laws in the Nordic Countries: A Comparative Perspective*, The American Journal of Comparative Law 2000, Vol. 48, No. 3, s. 352-353; Yolcu, S.: *East Nordic Model of Pre-Enactment Constitutional Review: Comparative Evidence from Finland and Sweden*, European Public Law 2020, Vol. 26, No. 2, s. 520.

[104] Lovdata: *The Constitution of the Kingdom of Norway*, https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/1814-05-17 (erişim 21.03.2024), madde 121; The Danish Parliament: *The Constitutional Act of Denmark*, https://www.thedanishparliament.dk/-/media/sites/ft/pdf/publikationer/engelske-publikationer-pdf/the_constitutional_act_of_denmark_2018_uk_web.pdf (erişim 21.03.2024), madde 88; Finlex: *The Constitution of Finland*, https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf (erişim 21.03.2024), madde 73; World Intellectual Property Organization: *The Constitution of Sweden*, https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/se/se137en.pdf (erişim 21.03.2024), Instrument of Government, 8. kısım, madde 14-16.

uygunluğunun yargı organı tarafından denetlenmesine dair bir hüküm bulunmasa da yüksek mahkemeler, tıpkı ABD'deki gibi bu denetim yetkisini kendilerinde görmekte ve anayasaya aykırı buldukları kanun hükümlerini uygulamamaktadır.[105] Finlandiya Anayasası (m. 106) ve İsveç Anayasası (*the Instrument of Government*, b. 11, m. 14)[106] ise açıkça mahkemelerin anayasaya aykırı buldukları kanun hükümlerini uygulamayacağını düzenlemektedir.[107]

Teoride bu dört ülke de Amerikan tipi anayasa yargısını benimsemiş anayasa üstünlüğü sistemleri olarak görünmektedir. Ancak bu ülkelerde kanunların anayasa uygunluğunun yargı organı tarafından denetimi geleneği çok fazla yerleşmemiştir ve yargı organı yasama organının iradesinin anayasaya uygunluğunu denetleme konusunda çok istekli davranmamaktadır.[108] Batı İskandinavya ülkeleri Danimarka ve Norveç'te yargı organı bu denetimi nispeten daha sık gerçekleştirirken Doğu İskandinavya ülkeleri Finlandiya ve İsveç'te yargı organının anayasaya uygunluk denetimi yardımcı nitelikte görülmektedir.[109] Bu ülkelerde anayasa uygunluk denetimi esasen kanunlaşma öncesi aşamada gerçekleştirilmektedir. İsveç'te bu denetim yüksek hakimlerden oluşan ancak görüşleri yasama organını bağlamayan, yalnızca yasama

[105] Bårdsen, A.: *The Nordic Supreme Courts as Constitutional Courts; main features as seen from the Norwegian perspective*, https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/artikler-og-foredrag/nordic-constitutional-courts---vienna-29102015.pdf (erişim 21.03.2024), s. 2-3.
[106] İsveç Anayasası mahkemelere verdiği bu yetkiyi idari organlara da tanımaktadır (*the Instrument of Government*, b. 12, m. 11). İdari organlar da somut olayda uygulamaları gereken kanun hükümlerini anayasaya aykırı buldukları takdirde uygulamama yolunu seçecektir. Bu açıdan İsveç'teki anayasallık denetimi sıra dışı bir örnek teşkil etmektedir. (Ekiz, S.: *İsveç Anayasası Üzerine Notlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2018, C. 20, S. 1, s. 67)
[107] Yolcu, (*East Nordic Model*), s. 526; Ekiz, s. 84.
[108] Letto-Vanamo, P.: *Courts and Proceedings: Some Nordic Characteristics*, Rethinking Nordic Courts, edited by Lauro Ervo, Pia Letto-Vanamo & Anna Nylund, Berlin 2021, s. 29; Saunders, C.: *Courts with Constitutional Jurisdiction*, The Cambridge Companion to Comparative Constitutional Law, edited by Robert Mastermann & Robert Schütze, Cambridge 2019, s. 420.
[109] Yolcu, (*East Nordic Model*), s. 518; Hirschl, R.: *The Nordic Counternarrative: Democracy, Human Development, and Judicial Review*, International Journal of Constitutional Law 2011, Vol. 9, No. 2, s. 459.

organına yol göstermeye yönelik görüşler sunan ve Hukuk Konseyi (*Lagrådet*) adı verilen bir kurul tarafından yerine getirilmektedir.[110] Finlandiya'da ise bu denetim yasama organı bünyesinde faaliyet gösteren Anayasa Komitesi (*Perustuslakivaliokunta*) eliyle yürütülmektedir.[111] Sonuç olarak İskandinav ülkelerinin, özellikle Finlandiya ve İsveç örneklerinin, klasik anayasa üstünlüğü sistemlerinden ciddi bir sapma gösterdiği gözlemlenmektedir.

3. İnsan Haklarının Korunması Amacı Bakımından Değerlendirilmesi

Anayasa üstünlüğü ilkesini insan haklarının korunması amacı bakımından değerlendirmek ve bu konuda son karar vericinin hangi organ olduğunu belirlemek için bir ayrım yapmak gerekecektir. Eğer anayasada bir temel haklar kataloğu yer alıyorsa anayasallık denetimini yapan yargı organı yasama organı tarafından çıkarılan kanunları bu haklar açısından da denetleyebileceği için temel haklarla ilgili meselelerde son kararı verme yetkisi yargı organında olacaktır. Anayasacılık düşüncesinin ve anayasa yapımının birincil amacı bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almak olduğu[112] için devletlerin çok büyük çoğunluğunun anayasasında temel hak ve özgürlükler kataloğuna yer verilmektedir. Bu sebeple anayasa üstünlüğü ilkesinin benimsendiği devletlerin çok büyük çoğunluğunda insan hakları konusunda son karar verici yargı organıdır. Böyle bir durumda anayasallık denetimi yapan yargı

[110] Ekiz, s. 109-110; Yolcu, (*East Nordic Model*), s. 534; Lagrådet (*Council on Legislation (Lagrådet)*), d. n. 46; Tushnet, M.: Advanced Introduction to Comparatice Constitutional Law, Cheltenham 2014, s. 47.
[111] Yolcu, (*East Nordic Model*), s. 534; Eduskunta (*Constitutional Law Committee*), d. n. 46.
[112] Anayurt, s. 68.

organı, yasama organının çıkardığı kanunları insan hakları bakımından da değerlendirebilecek ve hakları ihlal ettiğini düşündüğü kanun hükümlerini iptal veya ihmal suretiyle geçersiz kılabilecektir.

Sayıları çok az da olsa bazı devletlerin anayasalarında temel haklar kataloğuna yer verilmediği görülmektedir.[113] Örneğin Avustralya katı bir anayasaya sahip olan (m. 128)[114] ve Amerikan tipi anayasa yargısının kabul edildiği bir ülkedir (m. 71-80). Dolayısıyla genel olarak Avustralya'da anayasa üstünlüğü ilkesinin benimsendiği söylenebilir. Ancak Avustralya anayasasında bir temel haklar kataloğu bulunmamakta, sadece jüri tarafından yargılanma, din özgürlüğü gibi az sayıda hak anayasada yer almaktadır.[115] Dolayısıyla Avustralya'da temel hakların büyük bir çoğunluğu için yasama organı söz sahibidir. Hakların kapsamı, muhatapları ve istisnaları yasama organının çıkardığı kanunlarla şekillenmektedir. Yargı organı kanunların anayasaya uygunluğunu değerlendirmekle yetkili olduğu için temel haklara müdahale eden kanunlar bu sebeple yargı organı tarafından geçersiz kılınamamaktadır. Böyle bir sistemde temel hak ve özgürlüklere ilişkin meselelerde karar verici olan organ yasama organı olacağı için temel hak ve özgürlükler açısından parlamento egemenliği ilkesinin geçerli olduğu söylenebilecektir. Ancak Gardbaum, Avustralya'nın federal düzeyde kabul ettiği bir kanun ile Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bazı özelliklerini benimsediğini[116], bölgesel yönetim ve federe devlet düzeyinde ise Avustralya Başkent Bölgesi ile Viktorya eyaletlerinin kabul ettikleri kanunlarla bu

[113] Avusturalya ve Brunei anayasaları bu anayasalara örnek teşkil etmektedir. (Gyorfi, s. 15.)
[114] Parliament of Australia: *The Australian Constitution*, https://www.aph.gov.au/constitution (erişim 13.09.2023).
[115] Stephenson, S.: *Rights Protection in Australia*, The Oxford Handbook of the Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 907-909.
[116] Australian Government: *Human Rights (Parliamentary Scrutiny) Act 2011*, https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00195 (erişim 28.11.2023).

modeli tam anlamıyla yansıtan örnekler haline geldiğini ileri sürmektedir.[117] Gardbaum'un modele ilişkin kuramını açıkladığı 2013 tarihli kitabında yer almasa da 2019 yılında kabul ettiği bir kanunla modelin özelliklerini yansıtır hale gelen Queensland eyaletini de artık bu grup altında değerlendirmek gereklidir.[118]

Anayasa üstünlüğü ilkesini benimseyen devletlerin çok büyük bir çoğunluğunda bireylerin temel hak ve özgürlüklerini tanımlayan bir haklar kataloğunun anayasada yer aldığından bahsedilmişti. Temel hak ve özgürlüklerin korunması yolunda anayasa üstünlüğünün benimsenmesinin ilk avantajı burada ortaya çıkmaktadır. Temel hakların bir katalog halinde anayasada yer alması bu hakların daha görünür olmasına yol açarak toplumda temel haklar konusundaki bilinci arttırmaktadır.[119] Toplumda yaşayan bireyler sahip oldukları hakların neler olduğunu rahatlıkta devletin temel belgesini inceleyerek öğrenebilmektedir.

Anayasa üstünlüğünün temel hakların korunması bakımından ikinci avantajı ise temel haklar konusundaki meselelerde son karar vericinin siyasi olarak bağımsız hakimlerden oluşan yargı organı olmasıdır. Yasama organını oluşturan milletvekillerinin aksine hakimler, sahip oldukları makamı muhafaza etmek için oy peşinde koşmak zorunda değillerdir. Bu sebeple toplumun çoğunluğunu oluşturan

---

[117] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 204.
(Human Rights Act 2004, Charter of Human Rights and Responsibilties Act 2006 ve Human Rights Act 2019) (ACT Government: *Human Rights Act 2004*, https://www.legislation.act.gov.au/a/2004-5 (erişim 14.09.2023) Victorian Legislation*: Charter of Human Rights and Responsibilities Act 2006*, https://content.legislation.vic.gov.au/sites/default/files/2022-06/06-43aa015%20authorised.pdf (erişim 14.09.2023)

[118] Queensland Government: *Human Rights Act 2019*, https://www.legislation.qld.gov.au/view/html/inforce/current/act-2019-005 (erişim 29.11.2023).

[119] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 55.

kesimi mutlu etmek için azınlıkta kalan grupların haklarını yok sayma veya ihlal etme ihtimalleri yasama organı üyelerine göre daha azdır.[120]

Buna karşın bu sistemin insan haklarının korunması bakımından bazı dezavantajlara da sahip olduğu öne sürülmektedir. Birinci dezavantaj insan haklarına ilişkin nihai kararı verecek olan hakimlerin küçük bir gruptan oluşmasıdır. Bu kişilerin temel haklara ilişkin meseleleri çözerken toplumun bütün kesimlerini temsil eden ve daha kalabalık bir grup olan yasama organı üyeleri kadar farklı bakış açılarını göz önüne alabilmeleri mümkün olmayacaktır. Bu sebeple ulaştıkları çözümlerin daha az kapsayıcı olma ihtimali yüksektir.[121]

Ayrıca yargı organı temel haklara ilişkin meseleleri değerlendirirken hukuk metinlerine bağlı kalmak durumunda olduğu için, meseleyi sadece hukuki bir bakış açısıyla ele alabilir. Bu sebeple yasama organının sahip olduğu, haklara ilişkin meseleleri politik ve ahlaki tartışmalara girerek çözme imkanına yargı organı sahip değildir. Yargı organı meselelere sadece hukuki bir bakış açısıyla yaklaşabilecektir.[122]

Son olarak, yargı organının temel haklara ilişkin meselelerde nihai karar verici olmasının getirebileceği bir başka dezavantaj ise mahkemelerin kendilerine tanınan bu yetkileri aşarak milletin temsilcilerinden oluşan yasama organını haddinden fazla sınırlaması ihtimalidir. Bu ihtimalin gerçekleşmesi halinde sistemin demokratik

[120] Kyritsis, D.: *Constitutional Review in a Representative Democracy*, Oxford Journal of Legal Studies 2012, Vol. 32, No. 2, s. 321-322.
[121] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 57.
[122] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 57.

meşruiyetinin düşerek bir "hakimler hükümeti"[123] durumunun yaşanabileceği iddia edilmektedir.

C. Bir Ara Model: Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli

Stephan Gardbaum 2001 tarihli makalesinde Kanada, Yeni Zelanda ve BK örneklerini inceleyerek bu üç örneğin geleneksel parlamento üstünlüğü ve anayasa üstünlüğü sistemleri arasında bir ara model oluşturduğunu iddia etmiştir.[124] Yazar 2013 tarihli kitabında ise Avustralya'nın bir bölgesel yönetimi ve bir federe devletini de bu modelin içinde değerlendirmiştir. Bu başlıkta söz konusu model ve örnekleri Gardbaum'un kuramı temel alınarak incelenmektedir.

Geleneksel parlamento üstünlüğü veya anayasa üstünlüğü ilkelerinin benimsendiği sistemler temel haklara ilişkin meselelerde ya yasama organını ya da yargı organını son karar verici haline getirmektedir. Eğer yasama organı bu konuda karar vericiyse yargı organı bu karara tabi olmakla yükümlüdür. Yargı organı karar verici konumda ise yasama organı bu karara uymak zorundadır.

---

[123] Ran Hirschl tarafından *juristocracy* olarak kullanılan ve yaygınlaştırılan kavram Türkçeye "hakimler hükümeti", "yargıçlar yönetimi" veya "juristokrasi" şeklinde tercüme edilmektedir. Hakimler hükümeti kavramı yargı organının kendisine verilen yetkileri çok geniş yorumlayarak seçilmiş devlet organlarını yok sayması ve siyasi sistemi kontrol edecek şekilde hareket etmesi anlamına gelmektedir. Konu ile ilgili bkz: Hirschl, R.: *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*, Cambridge 2004; Pokol, B.: Juristocracy: Trends and Versions, Budapeşte 2021; Hirschl, R.: *"Juristocracy" -- Political, not Juridical*, The Good Society 2004, Vol. 13, No. 3, s. 6-11; Goldstein, L. F.: *From Democracy to Juristocracy*, Law & Society Review 2004, Vol. 38, No. 3, s. 611-629; Smillie, J.: *Who Wants Juristocracy?*. Otago Law Review 2006, Vol. 11, No. 2, s. 183-196; Grant, J.: *The Rise of Juristocracy*, The Wilson Quarterly 2010, Vol. 34, No. 2, s. 16–22; Özbudun (Anayasalcılık ve Demokrasi).

[124] Gardbaum, (*The New Commonwealth Model 2001*), s. 760.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli ise bu keskin ayrımı reddetmekte ve yasama organı ile yargı organı arasındaki bu ilişkiyi gözden geçirerek yeniden tanzim etmektedir. Model, temel haklara ilişkin meselelerde her iki organa da rol tanımakta hiçbir organı tek başına sorumlu kılmamaktadır. Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli iki geleneksel sistemin avantajlarını bir araya toplamaya, dezavantajlarından ise kaçınmaya çalışmaktadır. Böylece her iki geleneksel sistemin bazı özelliklerini benimseyen bazı özelliklerini ise dışarıda bırakan hibrit bir model yaratmaktadır. Model yasama organı ve yargı organı arasındaki ilişkiyi düzenlemek haricinde, temel haklara ilişkin sorunları doğmadan önce çözmek amacıyla kanun tasarı ve tekliflerinin kanunlaştırılması aşamasında yürütme organı ve yasama organı için de birtakım yükümlülükler yaratmaktadır.[125]

1. Modelin İsimlendirilmesi Sorunu

Gardbaum bu dört ülkede gözlemlediği modeli "Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli" (*The New Commonwealth Model of Constitutionalism*) olarak isimlendirmektedir. Gardbaum'un kurguladığı modelin temel özelliklerinin incelenmesinden önce model için tercih edilen isimlendirmenin açıklanması ve kullanılan diğer isimlendirmelerin belirtilmesi faydalı olacaktır.

[125] Gardbaum (*The New Commonwealth Model 2001*), s. 708-709; Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 30, 52, 61.

Commonwealth kelimesi İngilizcede bir devleti oluşturan ulus veya aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmiş devletler topluluğu anlamına gelmektedir.[126] Ancak Gardbaum, yaptığı isimlendirmede geçen c*ommonwealth* kelimesini sözlükteki bu anlamıyla kullanmamaktadır. Bu isimlendirmede geçen *commonwealth* kelimesi eski Britanya İmparatorluğu'nun parçalarını oluşturan, sonradan bağımsızlığını kazanmış 56 devletten oluşan ve Türkçede "İngiliz Milletler Topluluğu" şeklinde anılan *The Commonwealth* birliğine bir göndermedir.[127] Bu modelin örneğini oluşturan ülkelerin tamamı eskiden Britanya İmparatorluğu'nun parçaları, bugün ise İngiliz Milletler Topluluğu'nun üyeleri olduğu için Gardbaum modeli bu şekilde isimlendirmeyi tercih etmiştir.

Gardbaum'un yaptığı isimlendirmenin yanında aynı modelin öğretide başka yazarlar tarafından farklı şekillerde de anıldığı görülmektedir. Örneğin Janet Hiebert modeli isimlendirirken temel haklar kataloğunun yer aldığı normun niteliğini ön plana almaktadır. Yazar, geleneksel olarak temel haklar kataloğunun normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan anayasalarda düzenlendiğini göz önüne alarak bu modelin ayırt edici özelliğini temel haklar kataloğunun kanunlarda yer alması olarak belirlemekte ve bu sebeple model için "parlamenter haklar kataloğu" (*parliamentary bill of rights*) isimlendirmesini kullanmaktadır.[128]

Modelin temel hakların korunması hususunda yaratmayı amaçladığı yasama organı ve yargı organı arasındaki diyaloğu vurgulayan başka isimlendirmeleri de

---

[126] Cambridge Dictionary: C*ommonwealth*, https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/commonwealth (erişim 12.12.2023).
[127] The Commonwealth: *The Commonwealth*, https://thecommonwealth.org/ (erişim 12.12.2023).
[128] Hiebert, J.: *Parliamentary Bills of Rights An Alternative Model?*, Modern Law Review 2006, Vol. 69, No. 1, s. 7-8.

mevcuttur. Bu bağlamda Alisson Young modeli "demokratik diyalog modeli" (*the model of democratic dialogue*)[129] şeklinde isimlendirirken Kent Roach "diyaloglu yargı denetimi" (*dialogic judicial review*)[130] isimlendirmesini tercih etmektedir.

Her ne kadar doğrudan bu modele yönelik bir isimlendirme ortaya koymuş olmasalar da bazı yazarların yargısal denetime ilişkin geliştirdiği kuramların bu modelde yargı organına verilen yetkilerle örtüştüğü görülmektedir. Örneğin Mark Tushnet yargı organının uyguladığı anayasaya uygunluk denetimini iki kategoriye ayırmaktadır. Birinci kategori, yargı organının anayasaya aykırı bulduğu kanun hükümlerini iptal veya ihmal yoluyla etkisiz kılma yetkisine sahip olduğu "güçlü yargısal denetim" (*strong-form of judicial review*) kategorisidir. İkinci kategori ise, yargı organının kanun hükümlerinin anayasaya uygunluğunu denetlediği ancak kanun hükümlerini anayasaya aykırı bulsa dahi iptal veya ihmal suretiyle geçersiz kılma yetkisine sahip olmadığı "zayıf yargısal denetim" (*weak-form judicial review*) kategorisidir.[131] Jeremy Waldron da Tushnet'e benzer bir mantıkla yargısal denetimi "güçlü yargı denetimi" (*strong judicial review*) ve "zayıf yargı denetimi" (*weak judicial review*) şeklinde iki ayrı grupta incelemektedir.[132] Bu yazarların "zayıf yargısal denetim" veya "zayıf yargı denetimi" şeklinde adlandırdıkları denetim türü, Gardbaum'un ortaya koyduğu Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli içinde yargı organının yaptığı denetime karşılık gelmektedir.

---

[129] Young, A.: Parliamentary Sovereignty and the Human Rights Act, Oxford 2009, s. 115.
[130] Roach, K.: *Dialogic Judicial Review and its Critics*, Supreme Court Law Review 2004, Vol. 23, 2004, s. 55.
[131] Tushnet, M.: *Alternative Forms of Judicial Review*, Michigan Law Review 2003, Vol. 101, No. 8, s. 2784-2786; Tushnet, M.: *Weak-Form Judicial Review: Its Implications for Legislatures*, New Zealand Journal of Public and International Law 2004, Vol. 2, No. 1, s. 17.
[132] Waldron, J.: *The Core of the Case Against Judiecial Review*, Michigan Law Review 2006, Vol. 115, No. 6, s. 1355.

Gardbaum'a göre "zayıf yargısal denetim" isimlendirmesi onun tasarladığı modelin yalnızca yargı organının kanunlar üzerinde yaptığı denetim kısmını tanımladığı için yetersizdir. "Parlamenter haklar kataloğu" isimlendirmesi ise, tersine, bu modelde mahkemelerin yerine getirdiği yargısal denetim rolünü dışarıda bırakmaktadır. "Demokratik diyalog modeli" ve "diyaloglu yargı denetimi" isimlendirmeleri ise bu modelin önemli bir unsuru olan yasama ve yargı organı arasındaki ilişkiyi vurgulaması sebebiyle tercih edilebilirdir. Ancak yazar diyalog kavramının geniş bir anlam taşıması ve bu sebeple başka sistemlerde de devlet organları arası diyalog olarak adlandırılabilecek ilişkilerin meydana gelmesinin mümkün olması sebebiyle bu modelin diğer modellerden farklılığını yeterince vurgulamadığını belirtmektedir.[133] Bu çalışmada Gardbaum'un yaptığı isimlendirme benimsenerek modeli belirtmek için "Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli" veya kısaca "yeni model" ifadeleri kullanılacaktır.

2. Modelin Genel Özellikleri

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelini geleneksel sistemlerden ayıran üç temel özelliğin olduğu görülmektedir. Bu özellikler; kanun düzeyinde bir temel hak ve özgürlükler kataloğunun varlığı, temel haklara ilişkin meselelerde yasama ve yargı organı arasındaki rol dağılımı ve kanunlaşma öncesi yürütme ve yasama organına

[133] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 14-16. Gardbaum'un kendisi de 2001 yılında yazdığı ve bu konuyu ilk defa ele aldığı makalesinde modelin özelliklerini anlatırken yasama organı ve yargı organları arasındaki diyalog kavramını kullanmıştır. (Gardbaum (*The New Commonwealth Model 2001*), s. 746-747.)

yüklenen sorumluluklar şeklinde özetlenebilir. Aşağıdaki başlıklarda bu özellikler ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

a. Kanun Düzeyinde Temel Hak ve Özgürlükler Kataloğu

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli, bireylerin haklarını tanımlayan bir temel haklar kataloğunu gerektirmektedir. Model bu yönüyle anayasa üstünlüğü ilkesini anımsatmaktadır. Ancak bu haklar kataloğu, yasama organının çıkardığı olağan kanunlardan hiyerarşik olarak üstün değildir, bir kanunda yer almaktadır. Dolayısıyla söz konusu kanun yasama organı tarafından her zaman değiştirilebilir.[134] Bu yönüyle model anayasa üstünlüğü ilkesinin benimsendiği sistemlerden ayrılmaktadır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de değinileceği üzere Kanada örneği bu konuda bir istisna teşkil etmektedir. Kanada'daki temel haklar kataloğu bir kanunda değil, katı nitelikteki anayasanın bir parçası olarak bulunmaktadır. Avustralya'da ise temel haklar kataloğunu içeren bir federal kanun bulunmamaktadır. Çünkü Avustralya federal düzeyde, Gardbaum'un öne sürdüğü modelin tüm özelliklerini göstermemektedir, yalnızca bazı özelliklerine sahiptir. Yeni modelin tüm özelliklerini içeren Avustralya Başkent Bölgesi ile Viktorya ve Queensland[135] eyaletlerinde ise temel haklar kataloğunu içeren kanunlar bulunmaktadır.

[134] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 30.
[135] Queensland eyaleti 2019 yılında kabul ettiği İnsan Hakları Kanunu ile yeni modelin bir örneğini teşkil etmeye başlamıştır. Gardbaum'un kitabını çıkardığı 2013 yılında henüz bu kanun mevcut olmadığı için Queensland örneği Gardbaum tarafından modelin örnekleri arasında sayılmamıştır.

b. Temel Haklara İlişkin Meselelerde Yasama ve Yargı Organı Arasındaki Rol Dağılımı

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinde yargı organının, anayasa üstünlüğü ilkesinin benimsendiği sistemlere benzer bir biçimde, önlerine gelen uyuşmazlıklarda uygulayacakları kanun hükümlerini temel haklara uygunluk bakımından denetleme yetkileri vardır. Yargı organı önüne gelen uyuşmazlıklarda uygulayacağı kanun hükümlerini temel haklara uygun bir biçimde yorumlamak zorundadır. Ancak böyle bir yorum mümkün değilse yargı organı ilgili kanun hükmünün temel haklara aykırı olduğu yönünde bir karar verebilir. Fakat anayasa üstünlüğü sistemlerinden farklı olarak yargı organının temel haklara aykırı olduğuna kanaat getirdiği kanun hükümlerini iptal veya ihmal suretiyle geçersiz kılma yetkisi yoktur. Yargı organı ilgili kanun hükmünün temel hakları ihlal ettiği yönünde bir karar vermekle yetinir. Yargı organının verdiği bu kararı değerlendirme ve sonuca bağlama yetkisi yasama organındadır. Yani temel haklara ilişkin sorunlarda son kararı verme yetkisine sahip olan organ yasama organıdır.[136]

Kanada örneği bu konuda da bir istisna teşkil etmektedir. Kanada, Amerikan tipi anayasa yargısının kabul edildiği bir ülke olduğu ve temel haklar kataloğu anayasa düzeyinde bulunduğu için yargı organı temel haklara aykırı olduğuna kanaat getirdiği bir kanun hükmünü ihmal etmek suretiyle geçersiz hale getirebilmektedir.[137] Ancak ileride bahsedileceği üzere Kanada'da temel haklara ilişkin meselelerde son karar

[136] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 30.
[137] Centre for Constitutional Studies: *Judicial Review*, 04.07.2019, https://www.constitutionalstudies.ca/2019/07/judicial-review/ (erişim 16.09.2023).

verici organın yasama organı olması anayasanın öngördüğü başka bir mekanizma ile sağlanmaktadır (m. 33).[138]

Avustralya ise katı bir anayasaya sahip ve Amerikan tipi anayasa yargısının kabul edildiği bir devlet[139] olmasına rağmen bu konuda bir istisna teşkil etmemektedir. Çünkü Avustralya Anayasasında temel haklar kataloğu bulunmadığı için yargı organı yasama organı tarafından çıkarılan kanunları temel haklar açısından anayasal denetime tabi tutamamaktadır.[140] Bu sebeple temel hak ve özgürlüklere ilişkin konularda çok büyük oranda yasama organı son sözü söyleme yetkisine sahiptir. Avustralya Yüksek Mahkemesi ise daha çok federal devletin ve federe devletlerin yetki paylaşımını ilişkin konularda anayasallık denetimi yapmaktadır.[141]

c. Kanunlaşma Öncesi Yürütme ve Yasama Organına Yüklenen Sorumluluklar

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli temel hakların korunması amacıyla kanunlaşma aşaması öncesinde yürütme ve yasama organına sorumluluklar yüklemektedir. Bu modeli benimseyen örneklere bakıldığında bu sorumluluğun iki farklı şekilde karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu sorumluluk bazı örneklerde kanun tasarılarında yürütme organı üyesi olan bir bakanın, kanun tekliflerinde ise teklifi

[138] Goverment of Canada: *Canadian Charter of Rights and Freedoms*, https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-12.html#h-51 (erişim 16.09.2023).
[139] Kiefel, S.: *Standards of Review in Constitutional Review of Legislation*, The Oxford Handbook of the Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 488-489.
[140] Stephenson, s. 907-909.
[141] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 204.

yasama organına sunan milletvekilinin; ilgili kanun önerisinin temel haklara uygunluğuna ilişkin bir beyanda bulunması şeklinde somutlaşmaktadır. Bazı örneklerde ise bir bakanın yasama organına sunulmuş olan kanun önerilerini temel haklara uygunluk bakımından değerlendirmesi ve tespit ettiği temel haklara aykırılıkları yasama organına bildirmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu zorunluluk, kanun tasarısını hazırlayan hükümetin veya kanun teklifini yasama organına sunan üyelerin, kanun önerisini yasama organına sunmadan önce temel haklar bakımından gözden geçirme ihtiyacı hissetmesine sebep olmaktadır. Bakan veya milletvekili tarafından yapılan beyan veya temel haklara aykırılığa ilişkin değerlendirmenin ardından yasama organı, kanun önerisini bu beyanı veya değerlendirmeyi göz önünde bulundurarak değerlendirme fırsatını bulmaktadır. Yürütme organı ve yasama organı için kanunlaşma öncesi aşamada öngörülen bu sorumluluk daha önce parlamento üstünlüğü ve anayasa üstünlüğü sistemlerinde örneği görülmemiş, tamamen yeni bir mekanizmadır.[142]

Bu yükümlülüğe şekli açıdan benzeyen bir yükümlülüğün anayasa üstünlüğü ilkesinin benimsendiği ABD'de yasama organının bir kanadı olan Temsilciler Meclisinin 2011 yılında aldığı bir kararla ortaya çıkarıldığı görülmektedir.[143] Buna göre Temsilciler Meclisi üyeleri, bir kanun teklifini meclise sunarken Anayasanın hangi hükmü ile bu teklifi Kongrenin kanunlaştırmaya yetkili kılındığını belirtmekle yükümlüdür. Üyenin bu konuda yaptığı beyan "anayasal yetki beyanı" (*constitutional*

[142] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 30, 69.
[143] Congress: *H.Res.5 - Adopting rules for the One Hundred Twelfth Congress*, https://www.congress.gov/bill/112th-congress/house-resolution/5/text (erişim 20.12.2023); Congressional Research Service: *Constitutional Authority Statements: A Quick Guide*, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12335 (erişim 20.12.2023).

authority statement) şeklinde adlandırılmaktadır.[144] Ancak bu yükümlülük Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin öngördüğü yükümlülükten farklıdır. Zira anayasal yetki beyanında Kongrenin sunulan kanun teklifini kanun haline getirmek konusunda yetkili olup olmadığına ilişkin bir beyanda bulunulmaktadır. Kanun tasarısının içeriğinin anayasaya aykırı olup olmadığına ilişkin bir beyan söz konusu değildir. Ancak Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin öngördüğü yükümlülük kanun önerilerinin içerik yönünden insan haklarına uygunluğu ile ilgilidir. Bu sebeple ABD'de kabul edilen bu yükümlülük yeni modelin öngördüğü yükümlülükten farklıdır. Ayrıca ABD'de yargı organı anayasaya aykırı kanunları ihmal etme yetkisine sahipken, yeni modeli benimseyen devletlerde yargı organı bu yetkiye sahip değildir. Bu fark yeni modelde öngörülmüş olan bu yükümlülüğü ABD'deki yükümlülüğe nazaran çok daha önemli bir hale getirmektedir.

3. Modelin Geleneksel Sistemlerle Karşılaştırılması

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin sahip olduğu özelliklerin hangi yönlerden parlamento üstünlüğü sistemine, hangi yönlerden anayasa üstünlüğü sistemine benzediğini anlamak ve bu yeni modelin iki geleneksel sistem arasında kalan hibrit bir model olduğunu daha rahat görülebilmek için aşağıdaki tablo faydalı olacaktır:

[144] Volokh, H. M.: *Constitutional Authority Statements in Congress*, Florida Law Review 2013, Vol. 65, s. 174-175.

Tablo 1: Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli ile Parlamento Üstünlüğü ve Anayasa Üstünlüğü Sistemlerinin Karşılaştırılması

Sistemler / Özellikler	Parlamento Üstünlüğü Sistemi	Anayasa Üstünlüğü Sistemi	Commonwealth Tipi Yeni Anayasacılık Modeli
Temel Haklar Kataloğu	Yok	Anayasa Düzeyinde	Kanun Düzeyinde[145]
Yargı Organının Kanunları Temel Haklara Uygunluk Açısından Denetleme Yetkisi	Yok	Var	Var
Yargı Organının Kanun Hükümlerini İptal veya İhmal Etme Yetkisi	Yok	Var	Yok[146]
Temel Haklara İlişkin Meselelerde Son Karar Verici Organ	Yasama Organı	Yargı Organı	Yasama Organı
Yürütme ve Yasama Organına Yüklenen Temel Haklara Uygunluğu Değerlendirme Yükümlülüğü	Yok	Yok	Var

[145] Kanada ve Avustralya istisnaları ilgili başlıkta açıklanmıştır.
[146] Kanada istisnası ve Avustralya'nın bu konuda neden bir istisna teşkil etmediği ilgili başlıkta açıklanmıştır.

4. Modelin Öngördüğü Temel Haklara İlişkin Denetim Aşamaları

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli, taşıdığı bu özellikler ile devletin farklı organları tarafından gerçekleştirilecek olan temel haklara ilişkin üç aşamalı bir denetim öngörmektedir. Bu aşamalar "kanunlaşma öncesi siyasal denetim" (*pre-enactment political rights review*), "kanunlaşma sonrası yargısal denetim" (*post-enactment judicial rights review*) ve "yargılama sonrası siyasal denetim" (*post-litigation political rights review*) aşamalarıdır.[147]

Temel haklara ilişkin denetimin birinci aşaması, kanunlaşma öncesi yapılan siyasal denetimdir. Bu aşamadaki denetim yürütme ve yasama organı tarafından yapılmaktadır.[148] Bu denetim aşamasının varlık sebebi yeni modelin öngörmüş olduğu ve iki farklı şekilde karşımıza çıkabilen yürütme organının bir bakanın veya yasama organına kanun teklifi sunan milletvekilinin sahip olduğu yükümlülüktür.

Bu yükümlülüğün birinci türünde, kanun tasarıları için ilgili tasarının temel haklara uygun olduğuna ilişkin bir beyanda bulunma zorunluluğu kanun tasarısından sorumlu olan bakana yüklenir. Kanun teklifleri için ise bu yükümlülük teklifi sunan milletvekilindedir. İlgili bakan veya milletvekili, yasama organına sunulan bu kanun önerisinin ya temel haklarla uyumlu olduğunu beyan etmek ya da böyle bir beyanda bulunamayacağını belirtme yükümlülüğü altındadır. Doğal olarak beyanı yapacak olan kişi, eleştirilerden kaçınabilmek için tasarının temel haklara uygun olduğunu beyan etmek isteyecektir. Bu durum da kanun tasarısını hazırlayan hükümet yetkililerinin veya kanun tekliflerini hazırlayan milletvekillerinin önerinin temel haklara uygunluğu

[147] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 68-69.
[148] Gardbaum, S.: *A Comparative Perspective on Reforming the New Zealand Bill of Rights Act*, Policy Quarterly 2014, vol. 10, no. 4, s. 34.

hususunda daha titiz davranmalarına ve öneriyi hak temelli olarak gözden geçirmelerine sebep olmaktadır.[149] BK ve Avustralya'da (federal devlet, federe devletler ve bölgesel yönetim düzeyinde) uygulanan sistem birinci tür yükümlülüğün örneğidir.

Yükümlülüğün ikinci türünde ise yasama organına sunulmuş olan kanun önerileri bir bakan tarafından incelenir ve tespit edilen temel haklara aykırılıklar yasama organına bildirilir. Böylece her kanun önerisi öncelikle bakanın temel haklara ilişkin denetiminden geçirilmiş olur. Kanada ve Yeni Zelanda'da uygulanan sistem ikinci tür yükümlülüğün örneğidir.

Temel haklara uygunluk bağlamında yapılan bu incelemeler, denetimin birinci aşamasının yürütme organı veya teklifi sunan yasama organı üyesi tarafından gerçekleştirilen kısmıdır.[150]

Bu denetim aşamasının diğer kısmı ise yasama organı tarafından gerçekleştirilmektedir. Bakan veya milletvekili tarafından yapılan beyanla veya bakan tarafından yapılan temel haklara uygunlukla ilgili değerlendirmenin ışığında, yasama organı ilgili tasarı veya teklifi kanunlaştırmak üzerine tartışmaktadır. Bu aşamada sunulan kanun tasarısı veya teklifi, kanunlaşmadan önce yasama organı tarafından bir kere daha temel haklara uygunluk bakımından gözden geçirilecektir.[151]

Yürütme ve yasama organı tarafından yapılan denetimden sonra kanun önerisi yasama organı tarafından kabul edilirse denetimin ikinci aşaması gerçekleşecektir. Bu

[149] Kavanagh, A.: *The Joint Committee on Human Rights: A Hybrid Breed of Constitutional Watchdog*, Parliaments and Human Rights: Redressing the Democratic Deficit, edited by Murray Hunt, Hayley J Hooper & Paul Yowell. London 2015, s. 131.
[150] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 68-69.
[151] Gardbaum (*A Comparative Perspective*), s. 34.

aşama yargı organı tarafından gerçekleştirilecek olan kanunlaşma sonrası yargısal denetimdir. Bu aşamada yargı organı, öncelikle önüne gelen davada uygulayacağı kanun hükmünün temel haklara uygun bir biçimde yorumlanıp yorumlanamayacağına karar verecektir. Temel haklara uygun bir yorum mümkünse yargı organı bu yorumu kullanarak uyuşmazlığı çözecektir. Ancak böyle bir yorum mümkün değilse ilgili kanun hükmünün temel haklara aykırı olduğu yönünde bir karara varacaktır. Böylece temel haklara uygunluk bakımından yapılan ikinci denetim aşaması olan kanunlaşma sonrası yargısal denetim aşaması gerçekleşmiş olacaktır.[152]

Denetimin ikinci aşamasında yargısal denetimi gerçekleştiren yargı organı ilgili kanun hükmünün temel haklara aykırı olduğuna karar verirse bu kanun hükmünü iptal veya ihmal suretiyle geçersiz kılma yetkisine sahip değildir. Bu durumda yargı organı ilgili hükmün temel haklara aykırı olduğunu beyan eden bir karar vererek yasama organının dikkatini çeker.

Yargı organının bu kararını takiben yasama organı üçüncü aşama olan yargılama sonrası siyasal denetim aşamasını gerçekleştirecektir. Bu aşamada yasama organı temel haklara ilişkin meselelerde nihai karar verici olarak, yargı organının verdiği karar ışığında ilgili kanun hükümlerini değerlendirecektir. Bu değerlendirme sonucunda yasama organı ilgili kanun hükmünü aynen muhafaza edebileceği gibi hükümde değişiklik yapma veya hükmü tamamen yürürlükten kaldırma yetkisine de sahiptir. Böylece denetim aşamaları sonlanmış ve mevzuatta temel haklara ilişkin ortaya çıkan sorun yasama organı tarafından çözüme kavuşturulmuş olacaktır.[153]

[152] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 68.
[153] Gardbaum (*A Comparative Perspective*), s. 34.

5. Modelden Beklenen Faydalar ve Başarılı Olması İçin Gereken Şartlar

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli, parlamento üstünlüğü sistemlerinin ve anayasa üstünlüğü sistemlerinin kabul ettiği temel varsayım olan temel hakların yorumlanması ve korunması görevinin ya yasama organına ya da yargı organına bırakılması gerektiği yönündeki varsayımı reddetmektedir. Bu model, temel hakların yorumlanması ve korunması görevini devlet organlarından bir tanesine bırakmak yerine bu konudaki yetkileri yasama ve yargı organı arasında paylaştırmaktadır. Yürütme organı da kendisine verilen görevlerle temel hakları koruma sorumluluğundan diğer organlara nazaran daha küçük bir pay almaktadır.[154] Ancak her durumda son karar verici yasama organı olmaktadır.

Yasama ve yargı organı arasındaki ilişki açısından bu model yasama ve yargı organının temel haklara ilişkin farklı yorumlara sahip olabileceklerini ve bu sebeple anlaşmazlık yaşayabileceklerini kabul etmektedir. Model böyle bir durumda nihai olarak yasama organı tarafından yapılan yorumun geçerli olmasını sağlamaktadır.[155] Ancak bununla birlikte yargı organı tarafından yapılan yorum da sistemden tamamen dışlanmamakta, yasama ve yargı organı arasında bir diyalog kurulması sağlanmaya çalışılmaktadır. Model, anlaşmazlık konusu olan temel hakkın niteliğine göre yasama veya yargı organı tarafından yapılan yorumlardan birinin ön plana çıkması ve uyuşmazlığın bu yoruma göre çözülmesini hedeflemektedir.

---

[154] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 68.

[155] Weill, R.: *The New Commonwealth Model of Constitutionalism Notwithstanding: On Judicial Review and Constitution-Making,* American Journal of Comparative Law 2014, Vol 62, No. 1, s. 128-129.

Temel hakkın içeriğinin net ve tartışmaya kapalı olduğu durumlarda model yargı organı tarafından yapılan yorumun ön plana çıkmasını hedeflemektedir.[156] Örneğin ölüm cezasının yasak olması içeriği net olan bir haktır. Hakkın ne zaman ihlal edilmiş olacağı bellidir, tartışılacak bir husus söz konusu değildir. Dolayısıyla bu noktada temel haklara ilişkin problemin yargı organının verdiği karar neticesinde çözülmesi yerinde olacaktır.

Temel hakkın içeriğinin net olmadığı ve tartışmaya açık olduğu durumlarda ise model yasama organının o hakka ilişkin yaptığı yorumun ön plana çıkmasını ve uyuşmazlığın bu yorum neticesinde çözüme kavuşturulmasını hedeflemektedir.[157] Örneğin ifade özgürlüğü bu nitelikte bir haktır. Kişinin kendisini ifade etme hakkının ne ölçüde korunacağı belirsizdir. Kişinin kullandığı ifadelerin hakaret veya nefret söylemi niteliği taşıması mümkündür. İfade özgürlüğü ve hakaret veya nefret söylemi arasındaki ayrımın yapılabilmesi için bir sınırın çizilmesi gerekmektedir. Model bu gibi durumlarda yasama organının bu sınırı çizmesini amaçlamaktadır. Temel hakların büyük bir çoğunluğu da içeriği tartışmaya açık haklar olduğu için bu modelde temel haklara ilişkin uyuşmazlıkların çoğunlukla yasama organı tarafından çözülmesi gerekecektir.

Buna ek olarak, temel hakların sınırlanması konusu da yasama ve yargı organının yorumlarının çatışabileceği en temel alanlardan biridir. Örneğin 1982 Anayasasının 13. maddesi temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması ile ilgili öze dokunmama, demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olma ve ölçülü olma gibi bazı sınırlar öngörmektedir. Benzer düzenlemeler Commonwealth tipi yeni

[156] Young (Parliamentary Sovereignty), s. 140.
[157] Young (Parliamentary Sovereignty), s. 140.

anayasacılık modelinin örnekleri olarak gösterilen devletlerin mevzuatlarında da yer almaktadır.[158] Temel hakların sınırlanmasına ilişkin bu hükümler tartışmaya açık birçok ifade içermektedir. Örneğin Anayasamızdaki hükme bakıldığında "Hakkın özüne dokunulması ne anlama gelir?", "Hangi sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine veya ölçülülük ilkesine aykırıdır?" gibi cevaplanması gereken sorular olduğu görülmektedir. Yeni model bu soruların cevaplanması için öncelikle yargı organının yorum yapmasına imkan vermiş ancak nihai yorumcu olarak yasama organını tayin etmiştir.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli bu yöntemle; yasama ve yargı organı arasında bir diyalog ve sorumluluk paylaşımı yaratarak her iki geleneksel sistemin avantajlı taraflarını bünyesinde birleştirmeyi hedeflemektedir.[159] Ayrıca model; temel haklara ilişkin meselelerde seçilmiş yasama organını son karar mercii haline getirerek demokrasiyi, yargı organına da yasama organına temel haklar konusundaki anayasal görevlerini hatırlatma imkanı vererek insan haklarını korumakta ve bu iki değeri bir arada yaşatmaya çalışmaktadır.[160]

Yeni model, devletin temel organları arasında oluşturduğu sorumluluk paylaşımını yukarıda zikredilen üç aşamalı denetim mekanizmasıyla gerçekleştirmektedir.[161] Dolayısıyla sistemin başarılı olması her üç devlet organının

[158] *Canadian Charter of Rights and Freedoms*, madde 1; *New Zealand Bill of Rights Act 1990*, madde 5; *Human Rights Act 1998*, madde 1 atfı dolayısıyla AİHS'te yer alan, hakların sınırlanmasına ilişkin hükümler; *Human Rights Act 2004*, madde 28; *Charter of Human Rights and Responsibilities Act 2006*, madde 7; *Human Rights Act 2019*, madde 13.
[159] Dyzenhaus, D. & Poole, T.: *The Old Commonwealth Model of Constitutionalism*, Comparative Constitutional Studies 2023, Vol. 1, No. 2, s. 200-201; Goldsworthy, J.: *Homogenizing Constitutions*, Oxford Journal of Legal Studies 2003, Vol. 23, No. 3, s. 484.
[160] Tushnet, (*Weak-Form Judicial Review*), s. 17.
[161] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 68.

da kendisine verilen görevleri yerine getirmesi ve söz konusu denetim mekanizmalarını iyi bir şekilde işletebilmesine bağlıdır.

Yasama ve yargı organı arasındaki görev dağılımı açısından bu organların temel haklara ilişkin denetimlerini doğru bir biçimde gerçekleştirmeleri ve yetkilerini dengeli bir şekilde kullanmaları çok önemlidir. Bu model, temel haklara ilişkin meselelerde nihai karar mercii durumunda olan yasama organının bazı durumlarda yargı organı tarafından verilen kararlara uymasını, bazı durumlarda ise yargı organının verdiği karara katılmayarak kendi çözümünü ortaya koymasını gerektirmektedir. Modelin düzgün işlemesi yasama organının bu dengeyi doğru kurabilmesine bağlıdır. Eğer yasama organı her durumda yargı organı tarafından verilen kararlara boğun eğerse model anayasa üstünlüğü sistemine dönüşecektir. Buna karşılık, yasama organı rutin bir davranış olarak yargı organının verdiği kararları görmezden gelir ve bu konuda harekete geçmezse model parlamento üstünlüğü sistemine dönüşecektir.[162] Bu durumların gerçekleşmesi halinde de ara bir model olması gereken Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli çökmüş ve iki geleneksel kutuptan birine savrulmuş olacaktır.

[162] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 225.

6. Modelin Örnekleri

a. Kanada

Kanada her ne kadar bu modeli benimsemiş olan diğer ülke örneklerine nazaran ciddi farklılıklar içerse de Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır.[163] İlk defa 1960 tarihli Kanada Haklar Bildirgesi'nin (*Canadian Bill of Rights* – CBOR) kabulüyle bu modeli benimseyen Kanada, 1982 tarihli Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı'nın (*Canadian Charter of Rights and Freedoms* - CCRF) kabulüyle de modeli sürdürmeye devam etmiştir. Ancak bu iki dönem arasında belirgin farklılıklar olduğu için bu dönemlerin ayrı başlıklar halinde incelenmesi yararlı olacaktır.

aa. 1960 Tarihli Kanada Haklar Bildirgesi Dönemi

Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası olan Kanada, 1867 yılında BK Parlamentosu tarafından kabul edilen bir kanunla (*British North America Act/the Constitution Act 1867*)[164] Kuzey Amerika'daki üç Britanya kolonisinin birleştirilmesiyle kendi kendini yönetme hakkına sahip olan bir koloni haline gelmiştir.[165] Ancak bu kanunda esaslı değişiklikler yapma yetkisi BK

[163] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 97.
[164] Goverment of Canada: *Constitution Act, 1867*, https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-1.html (erişim 02.10.2023).
[165] Goverment of Canada: *The Canadian Constitution*, https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/just/05.html (erişim 02.10.2023).

Parlamentosunda olduğu için bu kanunla Kanada bağımsız bir devlet olarak değil, BK'ye bağlı bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.[166]

1867 yılında çıkarılan ve Kanada'nın yasama ve yürütme organlarını düzenleyen bu kanun BK'deki anayasal sisteme benzer bir yapı öngörmekteydi.[167] BK anayasal sisteminin temelini oluşturan parlamento üstünlüğü ilkesinin etkilerini taşıyan bu kanunda doğal olarak bir temel haklar kataloğu bulunmamaktaydı. Kanada ilk defa 1960 yılında CBOR'nin[168] kabul edilmesi ile temel hakların liste halinde sıralandığı bir belgeye kavuşmuştur.[169] Bu yenilik aynı zamanda Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin doğuşu anlamına gelmektedir. Zira CBOR ile birlikte Kanada geleneksel parlamento üstünlüğü sistemlerinden bir sapma göstererek kanun düzeyinde bir temel haklar kataloğuna sahip olmuştur.

Temel haklar kataloğuna ek olarak, CBOR yargı organına önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerini bu kanunda yer alan haklara uygun bir biçimde yorumlama görevini yüklemiştir.[170] Ancak aynı hüküm bir istisna da öngörmektedir. Eğer Kanada yasama organı kanun yaparken bir kanun hükmünün CBOR'de yer alan haklara aykırı olsa dahi uygulanacağını öngörmüşse, bu durumda yargı organı ilgili kanun hükmünü temel haklara uygun yorumlama yoluna gitmeden doğrudan uygulamak zorundadır (m. 2). Böylece temel haklara ilişkin meselelerde son

[166] Webber, J.: The Constitution of Canada: A Contextual Analysis, Oxford 2015, s. 45.
[167] Oliver, P. & Macklem, P. & Rosiers, N.: *Introduction*, The Oxford Handbook of Canadian Constitution, edited by Peter Oliver, Patrick Macklem & Nathalie Des Rosiers, Oxford 2017, s. 1-2.
[168] Government of Canada: *Canadian Bill of Rights*, https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-12.3/page-1.html (erişim 02.10.2023).
[169] Harrington, J.: *Interpreting the Charter*, The Oxford Handbook of Canadian Constitution, edited by Peter Oliver, Patrick Macklem & Nathalie Des Rosiers, Oxford 2017, s. 622.
[170] Driedger, E. A.: *The Meaning and Effect of the Canadian Bill Of Rights: A Draftsman's Viewpoint*, Ottowa Law Review 1977, Vol. 9, No. 2, s. 309.

söz yasama organına bırakılmış ancak yargı organına da temel haklara uygun yorum yapmak suretiyle temel hakları koruma rolü verilmiştir.

CBOR, parlamentonun kabul ettiği bir kanun hükmünün CBOR'de yer alan haklara uygun yorumlanmasının mümkün olmadığı ve ilgili kanunda bu hükmün CBOR'ye aykırı olsa dahi uygulanacağına dair bir ibarenin bulunmadığı durumlarda yargı organının nasıl karar vereceğine ilişkin bir düzenleme içermemektedir.[171] Kanada Yüksek Mahkemesi böyle durumlarla karşılaştığında büyük çoğunlukla ilgili kanun hükmünü temel haklara aykırılığı göz ardı ederek uygulama yolunu tercih etmiştir.[172] Yüksek Mahkeme yalnızca bir kararında[173] ilgili kanun hükmünü, CBOR'ye aykırı olması sebebiyle uygulamama yolunu seçmiştir.[174]

CBOR, Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir başka özelliği olan kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasını içeren ilk belge olma özelliğini taşımaktadır. Kanunun 3. maddesinde Adalet Bakanı'na, hükümet tarafından Kanada'nın yasama organının alt meclisi olan Avam Kamarasına sunulan bütün kanun tasarılarını inceleme ve tasarılarda gördüğü CBOR'de korunan haklara ilişkin aykırılıkları bildirme görevi verilmiştir. Böylece yürütme organı da temel hakların korunması sürecine dahil edilerek temel haklara aykırı kanun tasarılarının kanunlaşması engellenmeye çalışılmıştır.[175]

[171] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 98.
[172] Tarnopolsky, W.: *The Historical and Constitutional Context of the Proposed Canadian Charter of Rights and Freedoms*, Law and Contemporary Problems 1981, Vol. 44, No. 3, s. 176-177.
[173] Supreme Court of Canada: *The Queen v. Drybones*, SCR 282, 1970, https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/2722/index.do (erişim 01.08.2024).
[174] Beaudoin, G. A.: *Drybones* Case, The Canadian Encyclopedia, 07.02.2006, https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/drybones-case-1970 (erişim 03.10.2023).
[175] Driedger, s. 306.

Yeni modelin ilk örneğini oluşturan CBOR, temel haklara ilişkin kamuoyundaki hassasiyeti arttırmış ve yasama ile yürütme organının temel haklara saygılı bir biçimde hareket etmesini sağlama yolunda önemli bir rol oynamıştır.[176] Ancak yargı organının CBOR'de yer alan hakları geniş yorumlama ve temel haklarla çatışan kanun hükümlerini uygulamama konusunda çekingen davranması, modelin fiilen parlamento üstünlüğü şeklinde işlemesine neden olmuştur.[177] Bu sebeple CBOR başarısız bir girişim olarak nitelendirilmektedir.[178] Ayrıca CBOR'nin sadece federal düzeydeki kanunlara uygulanması, federe düzeyde çıkarılan kanunları kapsam dışında bırakması da CBOR'nin yetersiz olarak nitelendirilmesine sebep olan başka bir özelliğidir (m. 5). CBOR'ye yöneltilen bu eleştiriler, 1982 yılında Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin ikinci denemesi olarak nitelendirilebilecek CCRF'nin kabul edilmesine zemin hazırlamıştır.[179] Ancak CBOR de CCRF'nin kabul edilmesiyle resmi olarak yürürlükten kaldırılmamıştır. CCRF'nin içermediği çok sınırlı bazı haklar konusunda hala uygulanma gücüne sahiptir.[180]

bb. 1982 Tarihli Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı Dönemi

1982 yılında kabul edilen CCRF, taşıdığı farklı özellikler sebebiyle CBOR'nin öngördüğü temel hakları koruma sistemini büyük ölçüde değiştirmiştir. Ancak CCRF

[176] Tarnopolsky, s. 192.
[177] Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 148.
[178] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 99.
[179] Harrington, s. 622.
[180] Sossin, L.: *Courts, Administrative Agencies, and the Constitution*, The Oxford Handbook of the Canadian Constitution, edited by Peter Oliver, Patrick Macklem & Nathalie Des Rosiers, Oxford 2017, s. 236.

de tıpkı CBOR gibi Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin özelliklerini taşımaktadır.

CCRF'nin getirdiği ilk yenilik, CBOR'nin aksine, yalnızca federal kanunlar için değil hem federal hem de federe düzeyde çıkarılan kanunlar hakkında geçerli olmasıdır (m. 32).[181] Bu sebeple uygulama alanı CBOR'ye göre daha geniştir.

CCRF'de yeni modelin temel haklar için öngördüğü denetim aşamalarından birincisi olan yürütme organı ve yasama organı tarafından gerçekleştirilecek kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşaması yer almamaktadır. Ancak bu denetim, 1985 yılında kabul edilen Adalet Bakanlığı Kanunu (*Department of Justice Act*) ile düzenlenmiştir.[182] Bu kanunun 4. maddesine göre Adalet Bakanı, Avam Kamarasına hükümet tarafından sunulmuş olan kanun tasarılarını temel haklara uygunlukları açısından incelemek ve tasarılarda tespit ettiği CCRF'ye aykırılıkları bildirmekle yükümlüdür.[183] Böylece Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin öngördüğü kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşaması CCRF döneminde de muhafaza edilmiş olmaktadır.

CCRF'nin göze çarpan en büyük özelliği Kanada'nın katı anayasasının bir parçası olmasıdır (m. 38-49). Bu yönüyle CCRF olağan kanunlardan hiyerarşik olarak üstündür ve CCRF'nin kabulü ile temel haklar kataloğu anayasa düzeyine

[181] Harrington, s. 623.
[182] Goverment of Canada: *Department of Justice Act*, https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/j-2/page-1.html (erişim 18.10.2023).
[183] Hiebert, J.: . *The Notwithstanding Clause: Why Non-use Does Not Necessarily Equate with Abiding by Judicial Norms*, The Oxford Handbook of Canadian Constitution, edited by Peter Oliver, Patrick Macklem & Nathalie Des Rosiers Oxford 2017, s. 707.

çıkartılmıştır.[184] Böylece yasama organının basit çoğunlukla temel haklar kataloğuna müdahale etme şansı elinden alınmıştır.

Anayasal düzeyde bir temel haklar kataloğuna sahip olmanın getirdiği bir başka özellik yargı organının bu hakları göz önüne alarak kanunları denetime tabi tutabilmesi olmuştur. CCRF'de yargı organına açıkça böyle bir yetki verilmese de mahkemeler ve özellikle Kanada Yüksek Mahkemesi, Amerikan tipi anayasa yargısı geleneğini takip ederek temel haklara aykırı olduğu kanaatine vardıkları kanun hükümlerini ihmal ederek etkisiz hale getirme yolunu seçmiştir.[185] CBOR'nin 2. maddesinde yer alan yargı organının önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerini temel haklara uygun yorumlama yükümlülüğüne CCRF'de ayrıca yer verilmemiştir. Zira artık temel haklar anayasal düzeyde koruma altında olduğu için yargı organı temel haklarla uyuşmayan kanun hükümlerini ihmal edebilecektir.

Anayasal düzeyde bir temel haklar kataloğunun varlığı ve yargı organının korunan haklara aykırı gördükleri kanun hükümlerini etkisiz hale getirebilme yetkileri göz önüne alındığında Kanada'nın CCRF'yi kabul ederek temel hakların korunması bağlamında "anayasa üstünlüğü" ilkesini benimsediği düşünülebilir. Ancak CCRF'de yer alan bir hüküm bu sonuca ulaşılmasını engellemekte ve Kanada'nın hala Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir örneği olarak kabul edilebilmesine imkan vermektedir. Bu hüküm yasama organına, yargı organının temel haklara ilişkin vermiş olduğu kararları etkisiz hale getirme imkanını veren CCRF'nin 33. maddesidir.[186]

---

[184] Webber, s. 43.
[185] Hiebert.(*The Notwithstanding Clause*), s. 705.
[186] 33. maddenin getirdiği bu mekanizma, bazı yazarlar tarafından Kanada tarafından icat edilmiş bir mekanizma olarak değerlendirilse de (Salvino, C.: *Canada's Notwithstanding Clause: An Overlooked*

Hükme göre federal yasama organı veya federe devletlerin yasama organı bir kanunu kabul ederken, kanunun tümü veya kanundaki bazı hükümlerin, CCRF'nin 2. maddesinde ve 7 ila 15. maddelerinde yer alan haklara aykırı olmasına rağmen uygulanacağını açıkça belirtebilir (m. 33/1). Yaşam, özgürlük, güvenlik ve eşitlik gibi en temel haklar bu kapsamda iken seçme ve seçilme hakkı ile Kanada içinde dolaşım ve yerleşme hakları bu hükmün kapsamı dışında bırakılmıştır. Kapsam dışında kalan haklar için yasama organı 33. maddede verilen yetkiyi kullanamayacaktır.

Yasama organı bu yetkiyi iki farklı şekilde kullanabilir. Birinci yol, yasama organının bir kanunu ilk defa kabul ederken önleyici bir tedbir olarak kanunda böyle bir hükme yer vermesidir.[187] Bu durumda önüne gelen davalarda ilgili hükümleri uygulamakla yükümlü olan yargı organı bu hükümleri CCRF'de yer alan haklara aykırı oldukları gerekçesiyle ihmal edemeyecek ve uygulamak durumunda kalacaktır. Böylece yasama organı, yargı organının temel haklara ilişkin yorumuna bağlı kalmaksızın temel haklara ilişkin kendi yaptığı yorumun nihai ve uygulanır olmasını sağlayabilecektir.

İkinci yol ise, kanun hükümlerinin yargı organının denetimden geçip temel haklara uygun olmaması sebebiyle ihmal edilmelerinden sonra 33. maddenin verdiği yetkinin yasama organı tarafından kullanılmasıdır.[188] Bu durumda yargı organının verdiği kararın sonuçları ortadan kaldırılmakta ve sonraki uyuşmazlıklarda temel

Threat to Minority Rights, Oxford Human Rights Hub, 25.11.2019, https://ohrh.law.ox.ac.uk/canadas-notwithstanding-clause-an-overlooked-threat-to-minority-rights/ (erişim 11.10.2023)) mekanizmanın taşıdığı mantığın parlamento üstünlüğünü benimseyen sistemlerde doğal olarak var olduğunu ve bu mekanizmanın benzerinin İsrail yasama organı tarafından da kullanıldığını iddia eden yazarlar bulunmaktadır. (Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 153-154.)

[187] Hiebert, J.: *Compromise and the Notwithstanding Clause: Why the Dominant Narrative Distorts our Understanding*, https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2007/Hiebert.pdf (erişim 04.10.2023).

[188] Hiebert (*Compromise*).

haklara aykırı olduğu değerlendirilen hükmün bu sebeple ihmal edilmesi önlenmektedir. Böylece başta yargı organı hükmü ihmal ederek etkisiz hale getirse de, yasama organı kullanacağı yetkiyle, yargı organının iradesini etkisiz hale getirebilmektedir. Böylece temel haklara ilişkin meselelerde son sözün yasama organında olması sağlanmaktadır.

Ayrıca yasama organı, bu yetkiyi kullanarak kanunun tümünü veya bir kısmını, CCRF'de yer alan ve 33. maddenin kapsamında kalan tüm haklardan muaf tutabileceği[189] gibi, bu hükümlerin yalnızca belli haklara aykırılıktan muaf tutulmasını[190] da sağlayabilir.

CCRF'nin 33. maddesinin verdiği yetki sonucu yasama organının kabul ettiği hükümler öğretide "rağmen hükmü" (*notwithstanding* clause)[191] ve "etkisizleştirme hükmü" (*override clause*)[192] gibi farklı şekillerde adlandırmaktadırlar. Türkçede hem amacı daha iyi yansıttığı hem de yetkinin herhangi bir kullanım yolunu dışlamadığı için rağmen hükmü isimlendirmesinin daha isabetli olduğu görüşündeyiz. Zira 33. maddenin metninde de "rağmen" (*notwithstanding*) kelimesi yer almaktadır.

Yasama organına verilen bu yetki bir süre sınırlamasına tabidir. Bu yetki uyarınca kabul edilen hüküm en fazla beş yıllık bir süre için geçerlidir (m. 33/3). Sürenin sonunda kanunun tümünü veya belirli kısımlarını koruyan rağmen hükmü geçerliliğini yitirir ve koruma altındaki hükümler artık yargı organı tarafından temel

---

189 Örneğin Legis Quebec: *Act Respecting the Laicity of the State*, https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/l-0.3 (erişim 04.10.2023), madde 34.
190 Örneğin Legis Quebec: *Act Respecting the Pension Plan of Management Personnel*, https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/r-12.1 (erişim 04.10.2023), madde 211.
191 Mailey, R.: *The Notwithstanding Clause and the New Populism*, Constitutional Forum 2019, Vol. 28, No. 4, s. 9-18. .
192 Weinrib, L.: *The Canadian Charter's Override Clause: Lessons for Israel*,. Israel Law Review 2016, Vol. 49, No. 1, s. 67-102.

haklara aykırı olması gerekçesiyle ihmal edilebilir. Ancak yasama organı rağmen hükmünü tekrar beş yıllık bir süre için kabul edebilir (m. 33/4 ve 33/5). Tekrar kabulün sayısı ile ilgili de bir sınırlama söz konusu değildir.[193] Sonuç olarak, yasama organı yargı organının temel haklara aykırı olduğunu düşündüğü bir kanun hükmünü, rağmen hükmünü beşer yılda bir tekrar kabul ederek, sonsuza kadar yürürlükte tutma imkanına sahiptir.

Uygulamada, CCRF'nin 33. maddesiyle yasama organına tanınan bu yetkinin federe devletler tarafından, özellikle Quebec eyaleti tarafından, çok sayıda kullanıldığı görülse de, federal yasama organı bu yetkiyi bugüne kadar hiç kullanmamıştır.[194] Federal hükümetin liderleri bu yetkiyi kullanmanın siyasi maliyetinden kaçınmayı ve yetkiyi kullanmak yerine temel haklara aykırılık teşkil edebileceği düşünebilen kanunları bu yetkiyi kullanmadan kabul ederek yargı organının söz konusu kanunu ihmal etmesi riskini almayı tercih etmişlerdir.[195]

33. maddede yasama organına tanınan bu yetkinin kullanımının federal meclis tarafından bugüne kadar hiç tercih edilmemesi, temel haklara ilişkin meselelerde yasama organının işlemlerinin yargısal denetime tabi olması anlamına gelmektedir. Bu durum da Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin yaratmayı amaçladığı yasama ve yargı organı arasındaki rol dağılımının yargı organı lehine bozulmasına yol açmaktadır.

---

[193] Webber, s. 189.
[194] Government of Canada: *Section 33 – Notwithstanding Clause*, https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/rfc-dlc/ccrf-ccdl/check/art33.html (erişim 04.10.2023).
[195] Hiebert (*The Notwithstanding Clause*), s. 706; Kavanagh, A.: The Collaborative Constitution, Cambridge 2023, s. 349.

Uygulamada da Kanada Yüksek Mahkemesi kanunlar üzerinde anayasallık denetimini sıkça gerçekleştirmektedir.[196] Kanada Yüksek Mahkemesinin son yıllarda yayımladığı raporlara bakıldığında yılda ortalama elli davanın çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. Bu davaların içinde de her yıl bir veya iki davada bazı kanun hükümlerinin CCRF'ye aykırı olduğu yönünde karar verilmektedir.[197] Dolayısıyla Kanada Yüksek Mahkemesinin kanunların CCRF'ye uygunluğunu denetleme konusunda göreceli olarak aktif bir tutum sergilediği söylenebilir. CCRF'ye aykırılık yönünde verilen kararların sayısı çok fazla olmasa da Yüksek Mahkeme bu denetimi yapmak konusunda çekingen davranmamış ve federal düzeyde öne çıkan bazı kanunların hükümlerinin anayasaya aykırı olduğu yönünde kararlar vermiştir.[198]

Federal düzeyde 33. maddenin verdiği yetkinin kullanılmaması ve Kanada Yüksek Mahkemesinin anayasallık denetimindeki tutumu göz önüne alındığında Kanada'nın, teorik olarak Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir örneğini teşkil etse de uygulamada en azından federal düzeyde bu modelden çıktığı ve anayasa üstünlüğü sistemine geçiş yaptığı ileri sürülebilir.

---

[196] Albert, R.: *The Most Powerful Court in the World? Judicial Review of Constitutional Amendment in Canada*, Supreme Court Law Review 2023, Vol. 79, No. 110, s. 79-80; Sharpe, R. J.: *"The Supreme Court of Canada in Changing Times"*, https://ojen.ca/wp-content/uploads/Supreme-Court-of-Canada-in-Changing-Times.pdf (erişim 28.07.2024), s. 1-5.

[197] Bu veri Kanada Yüksek Mahkemesinin 2019-2023 yılları için yayımladığı raporlar baz alınarak oluşturulmuştur. (Supreme Court of Canada: *2023 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2023/SCC_YIR_2023_EN_F_LR.pdf (erişim 29.07.2024), s. 21-23; Supreme Court of Canada: *2022 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2022/yr-ra2022-eng.pdf (erişim 29.07.2024), s. 24-26; Supreme Court of Canada: *2021 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2021/yr-ra2021-eng.pdf (erişim 29.07.2024) s. 12-14; Supreme Court of Canada: *2020 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2020/yr-ra2020-eng.pdf (erişim 29.07.2024), s. 26-27; Supreme Court of Canada: *2019 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2019/yr-ra2019-eng.pdf (erişim 29.07.2024), s. 26-27.)

[198] Örneğin 2022 yılında Kanada Yüksek Mahkemesi Federal Ceza Kanunu'nun bir hükmünün anayasaya aykırı olduğu yönünde karar vermiştir. (Supreme Court of Canada: *R v. Bissonnette*, SCC 23, 2022, https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/19405/index.do (erişim 29.07.2024); Supreme Court of Canada (*2022 Year in Review*), s. 26.)

b. Yeni Zelanda

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin ikinci örneği 1990 yılında kabul edilen Yeni Zelanda Haklar Bildirgesi Kanunu (*New Zealand Bill of Rights Act* - NZBORA) ile ortaya çıkmıştır. NZBORA her ne kadar bu alanda ilk örnek olmasa da daha sonra ortaya çıkan BK ve Avustralya eyaletlerindeki örnekler için bir model teşkil etmiştir.[199]

Yeni Zelanda şekli ve katı bir anayasaya sahip olmayan dünya üzerindeki nadir devlet örneklerindendir.[200] Dolayısıyla öncesinde bir temel haklar kataloğunun bulunmadığı bu ülkede NZBORA ile kanun düzeyinde bir temel haklar kataloğu ortaya konulmuştur.[201]

NZBORA'nın 7. maddesi kanunlaşma öncesi siyasal denetimin sağlanması için *Attorney-General*'a[202] bir sorumluluk yüklemiştir. *Attorney-General* yasama organına sunulmuş olan kanun önerilerini gözden geçirmek ve temel haklara aykırı olduğunu düşündüğü hükümleri yasama organına bildirmekle yükümlüdür. NZBORA'nın yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar *Attorney-General* tarafından

---

[199] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 129.

[200] Yolcu (2005 Anayasa Reformu), s. 9-10.
Yeni Zelanda'da 1986 yılında kabul edilen Anayasa Kanunu (*Constitution Act*) devletin temel organlarının işleyişini düzenlemektedir. Ancak maddi anlamda bir anayasa sayılabilecek bu kanun hiyerarşik olarak normal kanunların üzerinde değildir. Olağan usullerle yasama organı tarafından değiştirilebilir. (New Zealand Legislation: *Constitution Act 1986*, https://www.legislation.govt.nz/act/public/1986/0114/latest/DLM94204.html (erişim 23.10.2023).

[201] Palmer, M. & Knight, D.: The Constitution of New Zealand: A Contextual Analysis, Oxford 2022, s. 190.

[202] *Attorney General* makamı genellikle Anglo-Amerikan ülkelerinde bulunan, ülkede hukukun genel işleyişini gözetmek ve hükümete hukuki konularda tavsiye vermekle görevli bir makamdır. (National Association of Attorney Generals: *What Attorneys General Do*, https://www.naag.org/attorneys-general/what-attorneys-general-do/ (erişim 21.12.2023)) Bazı devletlerde Adalet Bakanı aynı zamanda *Attorney General* görevini de üstlenmekte iken, bazı devletlerde bu iki makam farklı kişiler tarafından temsil edilir. Yeni Zelanda'da Adalet Bakanı ve *Attorney General* farklı kişilerdir. (New Zealand Government: *Ministers*, https://www.beehive.govt.nz/ministers (erişim 21.12.2023)) Türk hukuk sisteminde *Attorney General* makamının tam bir karşılığı bulunmadığı için makam orijinal dilinde ifade edilmiştir.

bu konuda 100'ün üzerinde rapor yayımlanmıştır.[203] Bu raporlarda temel haklara aykırılıklar içerdiği belirtilen, hükümetin sunduğu kanun tasarılarından neredeyse tamamının aynı şekilde yasama organı tarafından kabul edildiği gözlemlenmektedir. Milletvekilleri tarafından sunulan kanun tekliflerine bakıldığında ise tam tersi bir durum söz konusudur. *Attorney-General* tarafından yasama organına sunulan raporlarda temel haklara aykırı oldukları belirtilen kanun tekliflerinin çoğu o haliyle kanunlaşmamıştır. Bu yönden bakıldığında 7. maddenin öngördüğü yükümlülüğün temel haklara aykırı nitelik taşıyan kanun tasarıları karşısında çok etkili olmadığı düşünülebilir. Ancak bu yükümlülük kanun tasarıları açısından etkisini daha çok tasarı henüz yasama organına sunulmadan göstermektedir. Bu sebeple yine de insan haklarının korunması açısından etkili bir mekanizma olarak değerlendirilmesi mümkündür.[204]

CBOR döneminde Kanada'da uygulanan sisteme benzer şekilde NZBORA'da da yargı organı, önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerini NZBORA'da yer alan haklarla uyumlu bir şekilde yorumlama yükümlülüğü altına sokulmuştur (m. 6). Ancak, CBOR örneğinin aksine, yargı organının haklarla uyumlu bir şekilde yorum yapmasının mümkün olmadığı hallerde ilgili kanun hükmünün geçersiz sayılamayacağı veya uygulanmama yoluna gidilemeyeceği açıkça belirtilmiştir (m. 4). Böylece Yeni Zelanda yasama organının temel haklara aykırı kanun hükümlerini kabul edebilme yetkisi bir bakıma güvence altına alınmıştır.[205] Yargı organı uygulayacağı

[203] New Zealand Ministry of Justice: *Section 7 Reports*, https://www.justice.govt.nz/justice-sector-policy/constitutional-issues-and-human-rights/section-7-reports/ (erişim 24.10.2023).
[204] Palmer & Knight, s. 195.
[205] Palmer & Knight, s. 192-193.

kanun hükümlerini NZBORA'da yer alan haklara aykırı bulsa dahi uygulamak durumundadır.

NZBORA'nın kabul edilen ilk hali, yargı organının uyguladığı kanun hükmünü temel haklara aykırı bulması halinde bu aykırılığı ilan eden bir karar alıp alamayacağı konusunda bir hüküm içermemekteydi.[206] Yargı organının örtülü olarak böyle bir yetkiye sahip olduğu yönünde görüş bildiren yazarlar bulunmaktaydı.[207] Ancak Yeni Zelanda'daki mahkemeler uzun bir süre bu yetkiye sahip olduklarını net bir şekilde kabul etmemişlerdir. Örneğin *Moonen v. Film and Literature Board of Review* kararında Yeni Zelanda Temyiz Mahkemesi, mahkemenin temel haklara aykırılığı belirtme yetkisi olduğunu söylemesine rağmen *The Queen v. David Tuhua Poumakor* kararında bu yetkiye sahip olup olmadığı yönünde bir yorum yapmaktan kaçınmıştır. İlgili kararda yalnızca bir üye mahkemenin bu yetkiye sahip olduğunu belirtmiştir.[208]

Öğretide yargı organının bu yetkiyi kullanmamasının modelin yaratmayı amaçladığı yasama ve yargı organı arasındaki diyaloğun yeterince etkili olamamasına yol açtığı ve bu sebeple kanunda bu yetkinin yargı organına açıkça tanınması gerektiği savunulmuştur.[209] Ancak kanunda böyle bir değişiklik yapılmamıştır.

---

[206] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 140.
Çalışmanın ilerleyen kısımlarında bahsedileceği üzere BK ve Avustralya eyaletleri örneklerinde bu yetki bazı mahkemelere açıkça tanınmıştır. 1993'te kabul edilen İnsan Hakları Yasası ile bu yetki sadece ayrımcılık yasağına aykırılık bağlamında İnsan Hakları İnceleme Kuruluna (*Human Rights Review Tribunal*) tanınmıştır. (New Zealand Legislation: *Human Rights Act 1993*, https://www.legislation.govt.nz/act/public/1993/0082/latest/whole.html#DLM304212 (erişim 24.10.2023), madde 92J.)

[207] Geiringer, C.: *On a Road to Nowhere: Implied Declarations of Inconsistency and the New Zealand Bill of Rights Act*, Victoria University of Wellington Law Review 2009, Vol. 40, No. 3, s. 616.

[208] New Zealand Court of Appeal: *Moonen v Film and Literature Board of Review*, CA42/99, 1999, §19; New Zealand Court of Appeal: *The Queen v. David Tuhua Poumakor*, CA565/99, 2000, §43, 106'dan aktaran Geiringer (*Road to Nowhere*), s. 616, 647.

[209] Geiringer (*Road to Nowhere*), s. 647.

Yeni Zelanda Yüksek Mahkemesi 2018 yılında verdiği *Attorney General v. Taylor* kararında ise uyuşmazlıklarda uyguladıkları kanun hükümlerinin temel haklara aykırılığını ilan etme yetkisinin, yargılama faaliyetinin doğal bir sonucu olduğu ve bu sebeple NZBORA'nın da örtülü olarak yüksek mahkemelere bu yetkiyi tanıdığı yönünde karar vermiştir.[210] Dolayısıyla artık Yeni Zelanda'daki yüksek mahkemelerin bu yetkiye içtihat yoluyla kavuşmuş olduğu söylenebilir. Bu kararı takiben 2022 yılında NZBORA'da yapılan değişiklik ile; *Attorney-General*'a mahkemelerin vermiş olduğu temel haklara aykırılık kararları ile ilgili yasama organına bilgi verme, temel haklara aykırılığı mahkeme tarafından ilan edilmiş kanunun yürütülmesinden sorumlu olan bakana ise mahkemenin aldığı bu karara karşı hükümetin cevabını yasama organına bildirme yükümlülüğü getirilmiştir.[211] Böylece mahkemelerin kullanmaya başladığı temel haklara aykırılıkları ilan etme yetkisi, BK, Avustralya Başkent Bölgesi, Viktorya eyaleti ve Queensland eyaletindeki örnekler kadar net bir şekilde olmasa da, Yeni Zelanda da yasal bir dayanağa oturmuştur.[212]

Yeni Zelanda'daki sistem Gardbaum tarafından, modelin ideal işleyiş şekline ulaşamasa da, Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin en özgün şekilde

[210] Supreme Court of New Zealand, *Attorney General v. Arthur William Taylor*, SC 65/2017, 2018, https://www.courtsofnz.govt.nz/assets/cases/2018/2018-NZSC-104.pdf (erişim 01.08.2024), §38-51; Ip, J.: *Attorney-General v Taylor: A Constitutional Milestone?*, New Zealand Law Review 2020, vol. 35, s. 2; Geddis, A.: *Declarations of Inconsistency" under the New Zealand Bill of Rights Act 1990*, https://core.ac.uk/download/pdf/360556285.pdf (erişim 24.10.2023), s. 2-3.

[211] Allan, H.: *New Zealand Bill of Rights (Declarations of Inconsistency) Amendment Bill Passes Third Reading*, 24.08.2022, https://www.beehive.govt.nz/release/new-zealand-bill-rights-declarations-inconsistency-amendment-bill-passes-third-reading (erişim 24.10.2023); Rishworth, P.: *Changes to our Bill of Rights*, https://britomartchambers.nz/changes-to-our-bill-of-rights/ (erişim 02.12.2023); New Zealand Legislation: *New Zealand Bill of Rights (Declarations of Inconsistency) Amendment Act 2022*, https://legislation.govt.nz/act/public/2022/0045/latest/whole.html (erişim 24.10.2023), madde 4; *New Zealand Bill of Rights Act 1990*, madde 7A.

[212] Palmer & Knight, s. 198.

işleyen örneği olarak gösterilmektedir.[213] Modelin diğer örnekleri gibi Yeni Zelanda parlamento üstünlüğü sistemine veya anayasa üstünlüğü sistemine savrulmamıştır.

Yeni model açısından Yeni Zelanda'da uygulanan sistemi değerlendirmek gerekirse temel sorunun kanunun 7. maddesi kapsamında *Attorney-General* tarafından yasama organına sunulan raporların ve yargı organının temel hakları gözeterek vermiş olduğu kararların; parlamentoda yapılan tartışmalarda yeterince etkili olamaması ve özellikle hükümetin sunduğu kanun tasarılarında veya yürürlükteki kanunlarda istenilen ölçüde değişikliklere yol açamaması olduğu görülür.[214] Bu sorunun giderilebilmesi için 7. madde kapsamında *Attorney General* tarafından yasama organına sunulan raporların yürütme organı tarafından daha ciddiye alınmasını sağlayabilecek mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan BK Parlamentosu bünyesinde görev yapan JCHR gibi sadece temel haklara ilişkin denetim yapmak ve yasama organını bu konuda aydınlatmakla görevlendirilmiş özel bir yasama komitesinin varlığının fayda sağlayacağı düşünülmektedir.[215]

Yasama ve yargı organı arasındaki ilişki bakımından ise Yeni Zelanda'nın bu dengeyi kurma konusunda en başarılı devlet olduğu görülmektedir. Ne Kanada ve BK'deki gibi yasama organının işlemleri tamamen yargısal denetim altına girmiş ne de Avustralya örneklerindeki gibi yargı organı çekingen kalmıştır. Temel haklara ilişkin çıkan tartışmalarda son söz genellikle yasama organı tarafından söylenmekte olsa da yasama organının yargı kararına uygun davrandığı örnekler de

[213] Gardbaum (*A Comparative Perspective*), s. 34.
[214] Palmer, G.: *What the New Zealand Bill of Rights Act Aimed to Do, Why It Did Not Succeed and How It Can Be Repaired*, New Zealand Journal of Public and International Law 2016, Vol. 14, No. 2, s. 175-179.
[215] Gardbaum (*A Comparative Perspective*), s. 36

görülmektedir.[216] Bir başka deyişle Yeni Zelanda'da yasama organının yargı kararına aynen uyması veya yargı kararını dikkate almaması rutin bir uygulama haline gelmemiştir. Bu durum Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin özgünlüğünü koruması açısından olumludur.

Yasama ve yargı organı arasındaki ilişki açısından Yeni Zelanda'daki en büyük sorun yargı kararlarının medyada yeterince dikkat çekmemesi ve bu yolla yasama organını bu kararları dikkate almaya zorlayacak siyasi baskıyı yeterli ölçüde yaratamamasıdır.[217] Yukarıda da bahsedildiği üzere 2018 yılında Yeni Zelanda Yüksek Mahkemesi, yargı organının kanun hükümlerinin temel haklara aykırı olduğunu ilan etme yetkisine sahip olduğu yönünde bir karar almıştır. Bunun akabinde 2022 yılında yapılan kanun değişikliğiyle bu yetki yasama organı tarafından da kabul edilmiştir. Aynı kanun değişikliğiyle *Attorney-General*'a bu kararlarla ilgili yasama organına bilgi verme yükümlülüğü, temel haklara aykırılığı mahkeme tarafından ilan edilmiş kanunun yürütülmesinden sorumlu olan bakana ise mahkemenin aldığı karara karşı hükümetin cevabını yasama organına bildirme yükümlülüğü getirilmiştir. Bu iki gelişmenin yargı organının temel haklara ilişkin aldığı kararların sistem içerisindeki etkisini arttıracağı ve yargı kararlarının yeterince dikkat çekmemesi sorununa çözüm olabileceği düşünülmektedir.[218] Bu sorunun çözülebilmesi halinde Yeni Zelanda'daki sistem Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin ideal haline daha da yaklaşabilecektir. Bu hedefe ulaşılıp ulaşılamayacağını ise zaman gösterecektir.

[216] Gardbaum (*A Comparative Perspective*), s. 35.
[217] Gardbaum (*A Comparative Perspective*), s. 37.
[218] Colson, S.: The Constitutional Significance Of The Declarations Of Inconsistency Amendment Act, Research Paper, Victoria University of Wellington, 2022. https://ir.wgtn.ac.nz/bitstream/handle/123456789/30776/paper_access.pdf?sequence=1&isAllowed=y (erişim 29.07.2024), s. 20, 44.

c. Birleşik Krallık

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin üçüncü örneği olarak kabul edilen BK, 1998 yılında kabul ettiği İnsan Hakları Kanunu (*Human Rights Act* - HRA) ile bu modelin bir parçası haline gelmiştir.[219] HRA'nın çizdiği çerçeve, özellikle yasama organı bünyesinde görev yapan İnsan Hakları Karma Komitesinin (*The Joint Committee on Human Rights* – JCHR) oynadığı rol bakımından, çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde inceleneceği için bu kısımda yalnızca BK örneğinin diğer örneklerle olan farklılıkları ve benzerlikleri ortaya konulacaktır. HRA'nın çizdiği çerçeve büyük oranda NZBORA ile aynı özellikleri taşımaktır. Öncelikle temel haklar kataloğunu içeren HRA, NZBORA gibi olağan bir kanun niteliğindedir. Yasama organının basit çoğunluğu tarafından alınacak bir kararla her zaman değiştirilebilir veya yürürlükten kaldırılabilir. Dolayısıyla HRA'nın kabulüyle BK'de kanun düzeyinde bir temel haklar kataloğu oluşturulmuştur. Bu hususta göze çarpan farklılık ise NZBORA'da temel haklar tek tek sayılmışken (m. 8-27) HRA'da bu yolun tercih edilmeyip AİHS'in ve bazı ek protokollerin maddelerine atıf yapılarak kanunun kapsamının belirlenmesidir (m. 1). Bu farklılığın, HRA'nın kabul edilme amacının BK'nin taraf olduğu AİHS'te korunmuş olan hakların iç hukukta bireyler tarafından ileri sürülebilmesini ve korunması sağlamak olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.[220]

[219] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 156.

[220] UK Parliament: *Hansard Human Rights Bill Hl Volume 560: debated on Wednesday 25 January 1995*, https://hansard.parliament.uk/lords/1995-01-25/debates/48a1c6f4-33df-49e2-9640-df07654c5995/HumanRightsBillHl (erişim 26.12.2023), column 1136; Ertaş, T.: *Birleşik Krallık'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile İmtihanı: Bill of Rights Bill'in İngiliz Anayasal Düzenine Olası Etkileri*, Terazi Hukuk Dergisi 2022, C. 17, S. 195, s. 117.

HRA, Kanada ve Yeni Zelanda örneklerine benzer bir şekilde kanunlaşma öncesi siyasal denetimin sağlanabilmesi için yürütme organına bir sorumluluk yüklemiştir. HRA'nın 19. maddesine göre yasama organına hükümet tarafından bir kanun tasarısı sunulduğunda tasarının yürütülmesinden sorumlu olan bakanın bir beyanda bulunması gerekmektedir. İlgili bakan ya kanun tasarısının AİHS'te korunan temel haklarla uyumlu olduğunu beyan edecek ya da böyle bir beyanda bulanamayacağını ancak hükümetin yine de bu tasarının kanunlaşması arzusunda olduğunu belirtecektir. Kanada ve Yeni Zelanda örneklerinden farklı olarak HRA temel haklara ilişkin bu siyasal denetim görevini her kanun tasarısı için aynı kişiye değil[221], kanun tasarısının yürütülmesinden sorumlu olan bakan kim ise ona vermiştir.

Kanun, Kanada ve Yeni Zelanda'daki örneklere benzer olarak yargı organına önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerini AİHS'te yer alan haklara uygun olarak yorumlama yükümlülüğü getirmektedir (m. 3). Ayrıca yargı organına bu yorumlamayı yaparken Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) ilgili kararlarını da göz önüne alma sorumluluğu yüklenmiştir (m. 2).

Yargı organının, önüne gelen kanun hükümlerini temel haklara uygun yorumlamasının mümkün olmaması halinde HRA, açıkça belirli yüksek mahkemelere kanun hükümlerinin sözleşmede korunan haklara aykırı olduğunu belirten bir karar alma yetkisini tanımaktadır (m. 4). Dolayısıyla NZBORA'nın ilk halinde mevcut olan belirsizlik HRA'da yer almamıştır. Ancak yargı organına tanınmış olan bu yetki kanun hükmünün geçersiz kılınması anlamına gelmemektedir. Kendisine bu yetkinin tanınmış olduğu yüksek mahkemenin aldığı bu karara rağmen ilgili kanun hükmünün

[221] Kanada'da Adalet Bakanı yasama organına sunulan her kanun tasarısı için, Yeni Zelanda'da ise *Attorney General* yasama organına sunulan her kanun tasarısı ve teklifi için bu görevi yerine getirmektedir.

geçerliliğini sürdüreceği, yürürlükte kalacağı ve davanın taraflarına uygulanmaya devam edeceği kanunda açıkça belirtilmiştir (m. 4/6).[222] Mahkemenin bu kararı alması kanun hükmünde yer alan temel haklara ilişkin aykırılığa yasama organının dikkatine çekmeye yaramaktadır. Bu aşamadan sonra ilgili kanun hükmünü yürürlükten kaldırmak, hükümde değişiklik yapmak veya herhangi bir harekette bulunmamak yasama organının takdirindedir.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin temel özelliklerine ek olarak HRA'nın insan haklarının korunmasına ilişkin yasama organına tanıdığı görevlerin daha etkili yerine getirilebilmesi amacıyla yasama organının her iki meclisinin üyelerinden oluşan İnsan Hakları Karma Komitesi (*The Joint Committee on Human Rights* – JCHR) oluşturulmuştur.[223] Çalışmanın ikinci bölümünde bu komite ayrıntılı bir şekilde inceleneceği için bu kısımda daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

HRA'nın çizdiği çerçeve, Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli bağlamında değerlendirildiğinde, modelin öngördüğü temel haklara ilişkin denetim aşamalarından birincisini oluşturan kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasında BK'nin, Yeni Zelanda ve Kanada'ya göre daha başarılı sonuçlar ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir. Bu başarıya ulaşılmasında JCHR'nin önemli katkısı bulunmaktadır.[224]

Yasama ve yargı organı arasındaki ilişki bakımından HRA'nın işleyişini değerlendirmek için yargı organı tarafından kanun hükümlerinin AİHS'te korunan temel haklara aykırı olduğu yönünde verilen kararların yasama organı tarafından ne

[222] Leyland, P.: The Constitution of United Kingdom: A Contextual Analysis, Portland 2021, s. 209.
[223] UK Parliament (*Human Rights (Joint Committee)*), d. n. 2.
[224] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 193-194.

kadar dikkate alındığının ve bu yönde değişiklikler yapılıp yapılmadığının incelenmesi faydalı olacaktır. BK Adalet Bakanlığının 2023 yılının Kasım ayında yayımladığı bir rapora göre yargı organı tarafından verilen temel haklara aykırılık kararları ve bu kararların yerine getirilmesiyle ilgili istatistikler şu şekildedir:

Tablo 2: 2 Ekim 2000 Tarihinden 31 Temmuz 2023'e Kadar Verilen Temel Haklara Aykırılık Kararları

Temel Haklara Aykırılık Yönünde Verilen Toplam Karar Sayısı	47
Üst Mahkemeler Tarafından Bozulan Karar Sayısı	12
Temel Haklara Aykırılığın Giderilmesi İçin Hazırlıkların Sürdüğü Karar Sayısı	2
Karar Tarihinden Önce Aykırılığın Giderildiği Karar Sayısı	5
Yürütme Organı Tarafından Aykırılığın Giderildiği Karar Sayısı[225]	11
Yasama Organı Tarafından Aykırılığın Giderildiği Karar Sayısı	16
Başka Yollarla Aykırılığın Giderildiği Karar Sayısı	1[226]

Görüldüğü üzere uygulamada BK'de yasama ve yürütme organı, yargı organının vermiş olduğu kanun hükümlerinin AİHS'te korunan haklara aykırı olduğu yönünde aldıkları kararlara karşı direnç göstermemiş ve yargı organının kararlarına uygun bir şekilde ilgili kanun hükümlerini yürürlükten kaldırmış veya değiştirmiştir. Dolayısıyla yasama organının genellikle yargı organının temel haklara ilişkin yaptığı yorumlara uygun davrandığı görülmektedir. Bu durum BK'de yasama ve yargı organı arasındaki ilişkinin Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin öngördüğü ideal işleyişten uzak bir şekilde işlediğini göstermektedir. Bu bağlamda BK örneğinin de, Kanada örneği gibi, anayasa üstünlüğü sistemine kaydığı görülmektedir.

[225] HRA'nın 10. maddesi bu durumda yürütme organına kanun hükümlerinde değişiklik yapma yetkisini vermektedir. Bu yetki çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

[226] UK Ministry of Justice: *Responding to human rights judgments* https://assets.publishing.service.gov.uk/media/654cf01c014cc9000d677371/responding-human-rights-judgments-2022_2023.pdf (erişim 11.02.2024), s. 43-47.

Yasama organının kendisini yargı organı tarafından verilen kararları uygulamak mecburiyetinde hissetmesinin en önemli sebebi AİHS ve HRA arasındaki ilişkidir. Bu ilişki BK'yi Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin diğer örneklerinden ayırmaktadır. BK, AİHS'e taraf olması sebebiyle Sözleşme'de tanınmış olan hakları koruma yükümlülüğü altındadır (AİHS m. 1) ve bu yükümlülüğü yerine getirip getirmediği AİHM tarafından denetlenmektedir.[227] Bu sebeple HRA'nın öngördüğü modelin, AİHS sisteminin gölgesi altında çalıştığı ve AİHM kararlarının temel hakların korunması sürecinin işleyişi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.[228] Zira HRA'nın kendisi de yargı organına AİHM kararlarını dikkate alarak karar vermesini emretmektedir (m. 2). Dolayısıyla yargı organının bir kanun hükmünün AİHS'te yer alan haklarla uyumsuz olduğu yönünde bir karar vermesi ve yasama organının bu kararı dikkate almayarak duruma müdahale etmemesi halinde, bireylerin AİHM'e başvurması ve AİHM'in, BK aleyhine karar verme olasılığı yüksek görünmektedir. Bu olasılık yasama organının yargı organının verdiği karara direnmesinin siyasi maliyetini önemli ölçüde arttırmaktadır. Sonuç olarak, bu maliyetten kaçınmak isteyen hükümet ve yasama organı çoğunluğu yargı organının bu konuda verdiği kararlarla kendisini bağlı hissetmekte ve yargı organının temel haklara ilişkin yaptığı yorumlara riayet etmek durumunda kalmaktadır.[229] Bu durum HRA'nın, AİHS sisteminden bağımsız bir şekilde çalışmasını engellemekte ve modelin, Kanada

---

[227] T.C. Anayasa Mahkemesi: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, https://www.anayasa.gov.tr/media/3542/aihs_tr.pdf (erişim 22.11.2023).

[228] Bellamy (*Political Constitutitonalism and the HRA*), s. 97; Elliot, M.: *Interpretative Bills of Rights and the Mystery of the Unwritten Constitution*, University of Cambridge Faculty of Law, Resarch Paper No. 51/2011, https://www.researchgate.net/publication/228213297_Interpretative_Bills_of_Rights_and_the_Mystery_of_the_Unwritten_Constitution (erişim 22.11.2022), s. 8.

[229] Perry, s. 670-673; Kılınç, B.: *Common Law (Ortak Hukuk) Sistemine Sahip Ülkelerden A.B.D. ve İngiltere'de Anayasa Kavramı ve Yargısal Denetim*, Anayasa Yargısı İncelemeleri 1, editör Mehmet Turhan ve Hikmet Tülen, Ankara 2006, s. 132-133.

örneği kadar net olmasa da, anayasa üstünlüğü ilkesine yaklaşmasına yol açmaktadır.[230]

d. Avustralya

Gardbaum'un Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin dördüncü örneği olarak ileri sürdüğü ülke Avustralya'dır.[231] Federal bir devlet olan Avustralya'da şekli ve katı bir anayasa bulunmaktadır.[232] Bunun yanında Avustralya; Amerikan tipi anayasa yargısının kabul edildiği bir devlettir, yani yargı organı tarafından anayasaya aykırı olduğu değerlendirilen federal ve federe kanunlar ihmal edilerek etkisizleştirilebilir.[233] Dolayısıyla ilk bakışta Avustralya anayasa üstünlüğü ilkesinin benimsendiği bir devlet olarak düşünülebilir. Avustralya'yı anayasa üstünlüğü ilkesinin benimsendiği diğer devletlerden farklı kılan özellik dünyadaki devletlerin çok büyük bir çoğunluğunun aksine anayasasında bir temel haklar kataloğunun yer almamasıdır.[234] Tarihsel süreçte bir temel haklar kataloğunun anayasaya yerleştirilmesi için çeşitli girişimler olmuşsa da bu girişimler başarıya ulaşamamıştır.[235]

---

[230] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 195, 229-230.
[231] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 204.
[232] *The Australian Constitution*, madde 128.
[233] Kiefel, s. 488; Donaghue, S.: *Authority of the High Court of Australia*, The Oxford Handbook of Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 452-453.
[234] Saunders, C.: The Constitution of Australia: A Contextual Analysis, Oxford 2011, s. 257.
[235] Galligan, B. & Larking, E.: *The Bill of Rights Debate and Rights Protection in Australia's States & Territories*, Adelaide Law Review 2007, Vol. 28, No. 1, s. 179-184.

Bugün Avustralya Anayasası sadece jüri ile yargılanma ve din özgürlüğü gibi çok sınırlı sayıda hakka yer vermektedir.[236] Bunun dışında anayasada devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişi ile federal devlet ve federe devletler arasındaki yetki dağılımı düzenlenmektedir. Yargı organı da kanunların anayasallık denetimini daha çok federal devlet ve federe devletler arasındaki yetki dağılımı bağlamında gerçekleştirmektedir.[237]

Parlamento üstünlüğü ilkesi ve anayasa üstünlüğü ilkesi karşıtlığı bakımından incelendiğinde Avustralya'yı federasyon yapısındaki yetki dağılımı açısından anayasa üstünlüğü ilkesinin benimsendiği bir sistem, temel hak ve özgürlükler bakımından ise, anayasada düzenlenmiş olan sınırlı sayıdaki haklar hariç olmak üzere, parlamento üstünlüğü ilkesinin benimsendiği bir sistem olarak sınıflandırmak doğru olacaktır. Ancak 2004 yılında Avustralya Başkent Bölgesi'nde, 2006 yılında Viktorya Eyaleti'nde ve son olarak 2019 yılında Queensland Eyaleti'nde kabul edilen kanunlarla buralarda uygulanan sistemler Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir örneği haline gelmiştir.[238] Federal düzeyde ise 2011 yılında kabul edilen bir kanunla modelin yalnızca küçük bir bölümü benimsenmiştir.[239] Aradaki farkın net bir şekilde görülebilmesi açısından Avustralya örneği federal devlet düzeyinde ve bölgesel yönetim ile federe devletler düzeyinde olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenecektir.

[236] *The Australian Constitution*, madde 80, 116; Stephenson, s. 907-909.
[237] Donaghue, s. 452.
[238] Babie, P. T.: *Australia's Bill of Rights*, University of Detroit Mercy Law Review 2020, Vol. 97, No. 2, s. 204.
[239] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 204.

aa. Federal Devlet Düzeyinde

Avustralya'da federal devlet düzeyinde 2011 yılında İnsan Hakları (Parlamento Denetimi) Kanunu (*Human Rights (Parliamentary Scrutiny) Act* - AHRA) kabul edilmiştir. Bu kanunla Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinde yer alan temel haklara ilişkin üç denetim aşamasından sadece ilk aşama olan kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasının benimsendiği görülmektedir.[240] Bu sebeple Avustralya'yı federal devlet düzeyinde Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir örneği olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

Kanada ve Yeni Zelanda örneklerinin aksine, HRA gibi AHRA da uluslararası sözleşmelere atıf yapmak suretiyle kapsamını belirtmiştir. Ancak HRA yalnızca AİHS ve üç adet ek protokole atıf yapmakta iken AHRA, Avustralya'nın taraf olduğu yedi uluslararası sözleşmeye atıf yapmaktadır (m. 1).[241] Bu sebeple kanunun koruma altına aldığı temel hakların kapsamı BK'ye göre daha geniştir.

Kanun yasama organına sunulan kanun önerilerinin, Avustralya'nın insan haklarına ilişkin uluslararası yükümlülüklerine uygunluğu bakımından kanunlaşmadan önce değerlendirilmesini amaçlamaktadır.[242] Bu bağlamda kanun Avustralya'nın federal düzeydeki insan haklarını koruma sistemine iki yenilik

---

[240] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 204-205.

[241] Meagher, D.: *The Human Rights (Parliamentary Scrutiny) Act 2011 (Cth) and the Courts*, Federal Law Review 2014, Vol. 42, No. 1, s. 3.
Maddeye göre kanun kapsamında korunan haklar şu uluslararası sözleşmelerde yer alan haklardır: Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme; İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Uluslararası Sözleşme; Çocuk Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Engelli Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme.

[242] Parliament of Australia: *House of Representatives Official Hansard No. 1, 2010 Thursday, 30 September 2010*, https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/download/chamber/hansardr/2010-09-30/toc_pdf/7770-6.pdf;fileType=application%2Fpdf#search=%22chamber/hansardr/2010-09-30/0000%22 (erişim 26.12.2023), s. 271.

getirmiştir. Birincisi parlamento bünyesinde bir İnsan Hakları Karma Komitesi (*Parliamentary Joint Committee on Human Rights* – PJCHR) kurulmasıdır.[243] Yasama organının her iki meclisinin[244] üyelerinden oluşacak bu komite kanun tasarılarının ve kanunların insan haklarına uygunluğunu değerlendirmek ve bu konuda yasama organına rapor vermekle görevlendirilmiştir (m. 4-7). Bu komiteden, çalışmanın ikinci bölümünde JCHR incelenirken bahsedileceği için bu kısımda ayrıntıya girilmeyecektir.

Kanunun getirdiği yeniliklerden ikincisi ise Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin diğer örneklerinde de görüldüğü üzere yasama organına sunulan kanun önerilerinin kanunlaşmadan önce temel haklara uygunluk bakımından siyasal denetime tabi tutulmasıdır. Kanun önerisini yasama organına sunmuş olan bakan veya milletvekili sunulan önerinin insan haklarına uygun olup olmadığı konusunda bir beyanda bulunmak zorundadır (m. 8).[245] Bu yükümlülük kanun önerilerine ek olarak yasama organının kanunla verdiği yetkiye dayanılarak oluşturulmuş olan düzenleyici işlemlerin onay için yasama organına sunulanları için de geçerlidir.[246] Bu belgelerde söz konusu beyanı belgeyi hazırlayan kişiler yapacaktır

---

[243] Parliament of Australia: *Parliamentary Joint Committee on Human Rights*, https://www.aph.gov.au/parliamentary_business/committees/joint/human_rights (erişim 28.11.2023).

[244] Avustralya'da yasama organı çift kanatlı bir yapıdadır. Birinci meclis tüm ulusun temsilcilerinden oluşan Temsilciler Meclisi (*House of Representatives*), ikinci meclis ise federe devletlerin temsilcilerinden oluşan Senato (*Senate*)'dur.(Simpson, A.: *Parliaments*, The Oxford Handbook of Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 565.)

[245] Geiringer, C.: *What's the Story? The Instability of the Australasian Bills of Rights*, International Journal of Constitutional Law 2016, Vol. 14, No. 1, s. 158-159.

[246] Avustralya'da kanunların verdiği yetkiye dayanarak çeşitli kamu otoriteleri tarafından yapılan kural işlemler *legislative instrument* adını taşımaktadır. Bu kavram bizim sistemimizdeki idarenin düzenleyici işlemlerine karşılık gelmektedir. (Australian Government: *What is a Legislative Instrument?*, https://www.opc.gov.au/sites/default/files/2023-09/Fact%20Sheet%20-%20Legislative%20Instruments.pdf (erişim 28.11.2023); Australian Government: *Legislative Instruments in Force*, https://www.legislation.gov.au/Browse/ByTitle/LegislativeInstruments/InForce/0/0/Principal (erişim 28.11.2023)). 2003 tarihli Yasama Kanunu bu düzenlemelerden bazılarının yasama organına sunulmasını şart koşmuştur. Yasama organına sunulan bu düzenlemeler yasama organı tarafından yürürlükten kaldırılabilmektedir. AHRA'da yasama organına sunulan bu düzenlemeler için

(m. 9). Böylece temel haklara ilişkin kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşaması gerçekleştirilmiş olmaktadır.

bb. Bölgesel Yönetim ve Federe Devletler Düzeyinde

Bölgesel yönetim ve federe devletler düzeyinde bakıldığında Avustralya'da bir bölgesel yönetimin ve iki federe devletin[247] tüm özellikleriyle Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin örneklerini oluşturduğu görülmektedir. İlk olarak Avustralya Başkent Bölgesi 2004 yılında kabul ettiği İnsan Hakları Kanunu (*Human Rights Act* - ACTHRA) ile bu modeli benimsemiştir. Modeli benimseyen ilk federe devlet, 2006 yılında İnsan Hakları Şartı ve Sorumluluklar Kanunu'nu (*Charter of Human Rights and Responsibilities Act* – VCHRR) kabul eden Viktorya eyaletidir. Son olarak da 2019 yılında Queensland eyaleti, İnsan Hakları Kanunu'nu (*Human Rights Act* - QHRA) kabul ederek Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir örneği haline gelmiştir.

Avustralya Başkent Bölgesi, bir federe devlet olmadığı için kendi anayasası yoktur. Bölgesel yönetimin yetkileri federal yasama organının kabul ettiği bir kanunla

düzenlemeyi yapan kişinin temel haklara uygunluk beyanı verme yükümlülüğü yer almaktadır. (Australian Government: *Legislation Act, 2003*, https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00084/Html/Text#_Toc1469133 (erişim 28.11.2023), madde 42, 44.)

[247] Avustralya altı federe devletten ve on bölgeden oluşan bir federasyon yapısı göstermektedir. Federe devletlerin kendi anayasaları, yasama, yürütme ve yargı organları mevcuttur. (Carney, G.: *State Constitutions*, The Oxford Handbook of Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 277.) Bölgeler ise kendi anayasalarına sahip değildir. Merkezi hükümetin yasama organı tarafından kabul edilen kanunlarla bu bölgelere bazı yetkiler verilmiştir. Yalnızca iki bölge, Avustralya Başkent Bölgesi ve Kuzey Bölgesi, kendi yasama organlarına ve bölgede uygulanabilecek kanunlar kabul etme yetkisine sahiptir. (State Library of Victoria: *Australian Territories*, https://guides.slv.vic.gov.au/c.php?g=245285&p=5962015 (erişim 26.12.2023))

tanınmıştır.[248] Dolayısıyla bölgede anayasal düzeyde bir temel haklar kataloğu söz konusu değildir. Viktorya ve Queensland eyaletlerinin anayasalarında ise, tıpkı Avustralya'nın federal anayasasında olduğu gibi, bir temel haklar kataloğu yer almamaktadır.[249]

Kabul edilen bu üç kanunla bölgesel yönetim ve federe devletler Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin ilk şartı olan kanun düzeyinde temel haklar kataloğuna kavuşmuşlardır. Federal devlet düzeyindeki AHRA'nın aksine, bu üç kanunda kanun kapsamında yer alan haklar başka bir belgeye atıf yapılmaksızın tek tek sayılmak suretiyle belirtilmiştir. Kanunlarda yer alan temel haklar aşağı yukarı aynıdır. Her üç kanun da yaşama hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı, kötü muamele ve işkence yasağı, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi kişisel ve siyasi hakların büyük bir bölümünü koruma altına almıştır.[250] Kanunların kapsamına alınan haklar büyük ölçüde 1966 tarihli Kişisel ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de yer alan haklarla aynıdır.[251] Ancak ekonomik ve sosyal haklar bu kanunlarda büyük ölçüde yer almamaktadır.

ACTHRA'nın kabul edilen ilk halinde ekonomik ve sosyal haklara hiç yer verilmemiştir. Ancak 2012 yılında yapılan değişiklik ile eğitim hakkı ve 2017 yılında

---

[248] Australian Government: *Australian Capital Territory (Self-Government) Act 1988*, https://www.legislation.gov.au/Details/C2013C00134 (erişim 26.12.2023).

[249] Victorian Legislation: *Constitution Act 1975*, https://content.legislation.vic.gov.au/sites/default/files/2022-03/75-8750aa224%20authorised.pdf (erişim 26.12.2023); Queensland Government: *Constitution of Queensland 2001*, https://www.legislation.qld.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-2001-080 (erişim 26.12.2023); Parliament of Victoria: *Amending the Victorian Constitution*, https://www.parliament.vic.gov.au/496313/contentassets/5de93eef309d4939b78984e23ff099fe/pdf-amending-the-victorian-constitution.pdf (erişim 26.12.2023); Queensland Parliament: *The Queensland Constitution*, https://www.parliament.qld.gov.au/Visit-and-learn/About-Us/The-Queensland-Constitution (erişim 26.12.2023).

[250] Babie, s. 211.

[251] United Nations: *International Covenant on Civil and Political Rights*, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (erişim 29.11.2023).

yapılan değişiklik ile çalışma hakkı kanun kapsamına alınmıştır (m. 27A ve 27B).[252] Böylece ekonomik ve sosyal haklar sınırlı ölçüde de olsa koruma altına alınmıştır. VCHRR'de ise ekonomik ve sosyal haklar ilk kabul edilen metinde yer almadığı gibi sonradan yapılan bir değişiklikle kanun kapsamına da alınmamıştır. QHRA ise eğitim hakkı ve sağlık hizmetlerine ulaşma hakkı olmak üzere iki sosyal hakka yer vermektedir (m. 36 ve 37).

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin öngördüğü temel haklara ilişkin kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasının yerine getirilebilmesi için, diğer örneklerde olduğu gibi, bu üç kanun da yasama organına sunulan kanun önerilerinin insan haklarına uygunluğu konusunda bir beyanda bulunulmasını şart koşmaktadır. Beyanı yapacak olan kişi ilgili kanun önerisinin kendi görüşüne göre insan haklarına uygun olduğunu veya uygun olmadığını belirtecektir. Ancak bu beyanların kapsamı ve bu görevleri yerine getirmekle yükümlü olan kişiler üç kanun arasında farklılık göstermektedir.

ACTHRA'ya göre bu beyanda bulunma yükümlülüğü sadece bir bakan tarafından yasama organına sunulmuş olan kanun tasarıları için geçerlidir. Yasama organı üyeleri tarafından sunulan kanun teklifleri için böyle bir yükümlülük öngörülmemiştir. Beyanda bulunacak kişi konusunda ise Avustralya Başkent Bölgesi, Kanada ve Yeni Zelanda örneklerini takip etmiş ve her kanun tasarısı için beyanda

[252] ACT Government: *Human Rights Amendment Act 2012*, https://www.legislation.act.gov.au/View/a/2012-41/20130101-53529/html/2012-41.html (erişim 29.11.2023), madde 6; ACT Government: *Human Rights (Workers Rights) Amendment Act 2020*, https://www.legislation.act.gov.au/View/a/2020-13/20200514-73940/html/2020-13.html (erişim 29.11.2023), madde 4.

bulunma yükümlülüğünü aynı kişiye yüklemiştir. Bu kişi *Attorney General*'dır (m. 37).

Viktorya ve Queensland eyaletlerinde ise insan haklarına uygunluk açısından beyanda bulunma yükümlülüğü hem yürütme organının sunduğu kanun tasarıları hem de milletvekilleri tarafından yasama organına sunulan kanun teklifleri açısından geçerlidir. Bu iki eyalet Avustralya Başkent Bölgesi'nin aksine, beyanda bulunacak kişi konusunda BK örneğini takip ederek yükümlülüğü tek kişiye yüklememişlerdir. Her iki kanuna göre yasama organına kanun önerisini sunan bakan veya milletvekili beyanda bulunacaktır (VCHRR m. 28, QHRA m. 38).

ACTHRA, VCHRR ve QHRA'da temel haklara ilişkin kanunlaşma öncesi siyasal denetimi öngören hükümlerin; Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin diğer örneklerinin kanunlarında yer alan, aynı hususu düzenleyen hükümlere göre bir fark taşıdığı görülmektedir. Kanada, Yeni Zelanda, BK ve Avustralya federal devletinde beyanda bulunacak kişi, yalnızca ilgili kanun önerisinin temel haklara uygun olup olmadığını belirtme yükümlülüğü altındadır. Bu üç kanun ise bu beyanın içeriğini genişletmiş ve temel haklara uygun olma veya uygun olmama durumunun nedenlerinin açıklanmasını da emretmiştir.[253] ACTHRA'ya göre neden açıklama yükümlülüğü sadece temel haklara aykırılık taşıma durumunda gündeme gelmektedir. Bir başka deyişle, sunulan kanun tasarısı *Attorney General* tarafından temel haklara uygun bulunduysa bunun belirtilmesi yeterlidir. Ancak *Attorney General* temel haklara bir aykırılık olduğunu düşünüyorsa temel haklara aykırı olduğunu düşündüğü kanun hükümlerinin neden aykırılık taşıdığını da açıklamak

[253] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 208.

durumundadır (m. 37/3). Viktorya ve Queensland eyaletlerinde ise bu yükümlülük daha geniştir ve her iki ihtimalde de gündeme gelmektedir. Yasama organına sunulan kanun önerisiyle ilgili beyanda bulanacak olan kişi, önerinin temel haklara uygun olduğu yönünde bir beyanda bulunurken bunun gerekçelerini de belirtmek durumundadır. Eğer beyanda bulunan kişi kanun önerisinin temel haklara aykırı olduğu görüşünde ise neden böyle bir aykırılığın olduğunu düşündüğünü açıklayacaktır (VCHRR m. 28/3, QHRA m. 38/2).

Kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasının bir parçası olarak her üç kanun da yasama organına sunulmuş olan kanun önerilerinin bir parlamento komitesi tarafından da incelenmesini ve bu komite tarafından önerinin temel haklara uygun olup olmadığına ilişkin raporlar sunulmasını da emretmektedir (ACTHRA m. 38, VCHRR m. 30, QHRA m. 39). Böylece temel haklara ilişkin siyasal denetimin yasama organı ayağı da güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Her üç kanun da Yeni Zelanda ve BK örneklerinde olduğu gibi yargı organına önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerini insan haklarına uygun şekilde yorumlama yükümlülüğünü yüklemektedir. Ancak bu yükümlülüğü yaratan maddelerde kullanılan dil, Yeni Zelanda ve BK örneklerine göre bir farklılık içermektedir.[254] NZBORA ve HRA'da yer alan hükümler, yargı organına önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerini mümkün olduğu ölçüde temel haklara uygun olarak yorumlamalarını emretmektedir (NZBORA m. 6, HRA m. 3). ACTHRA, VCHRR ve QHRA ise yargı organına önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerini mümkün olduğu ve hükmün amacına uyduğu ölçüde temel haklara uygun

[254] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 208.

olarak yorumlamalarını emretmektedir (ACTHRA m. 3, VCHRR m. 32, QHRA m. 48). Yani Yeni Zelanda ve BK'deki sistem içinde kanun koyucunun amacı temel haklara aykırı olsa da hükümde bu amaç açıkça ortaya konmadığı ve başka bir yorum yapma imkanı bulunduğu takdirde yargı organı temel haklara uygun olan yorumu benimseyebilecektir. Ancak bu üç kanuna göre yargı organı kanun koyucunun temel haklara aykırı olan amacını öncelemek durumundadır ve bu amaçla bağdaşmadığı takdirde temel haklara uygun olan yorumu benimseyemeyecektir. Kanun hükümlerinin yorumlanmasına ilişkin düzenlemelerde yer alan bu farklılığa bakıldığında; bu devletlerde yargı organının sahip olduğu temel haklara uygun yorum yapma yetkisinin, Yeni Zelanda ve BK'deki yargı organının sahip olduğu yetkiye nazaran daha sınırlı tutulduğu görülmektedir. Avustralya Yüksek Mahkemesi de vermiş olduğu bir kararda bu farkı vurgulamıştır.[255]

Ayrıca bu noktada belirtmek gerekir ki, mahkemelere verilmiş olan kanun hükümlerini temel haklara uygun yorumlama yükümlülüğü yalnızca bölgesel yönetim veya federe devletin yasama organı tarafından kabul edilmiş olan kanunlar açısından geçerlidir. Federal kanunlar açısından mahkemeler hükümleri temel haklara uygun bir şekilde yorumlama faaliyetine girişmeyecek, olağan yorum yöntemlerini kullanarak kanun hükümlerini olaya uygulayacaktır.

Her üç kanun da yargı organına önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerinin temel haklara uygun yorumlanmasının mümkün olmaması halinde bu hükümlerin temel haklara aykırı olduğu yönünde bir karar verme yetkisi tanımıştır. Bu

[255] High Court of Australia: *Momcilovic v. the Queen & Ors*, HCA 34, 08.09.2011 https://www.hcourt.gov.au/assets/publications/judgment-summaries/2011/hca34-2011-09-08.pdf (erişim 01.08.2024); Chen, B.: *The Quiet Demise of Declarations of Inconsistency nnder the Victorian Charter*, Melbourne Law Review 2021, Vol. 44, No. 3, s. 7-8.

yetki her üç devlette de her mahkemeye değil yalnızca bölgenin ve eyaletlerin yüksek mahkemelerine tanınmıştır (ACTHRA m. 32, VCHRR m. 36, QHRA m. 53).[256] Yeni modele uygun olarak yargı organının bu yönde bir karar vermesi, ilgili kanun hükmünün geçerliliğine veya yürürlüğüne bir etki etmemekte, yalnızca yasama organının dikkatini konuya çekme işlevini yerine getirmektedir (ACTHRA m. 32/3, VCHRR m. 36/5, QHRA m. 54). Temel haklara uygun yorumlama yükümlülüğünde olduğu gibi yüksek mahkemelere tanınmış olan temel haklara aykırılığı ilan etme yetkisi de yalnızca bölgesel yönetim ve federe devletin kanunları açısından geçerlidir. Federal kanunlar yüksek mahkemeler tarafından temel haklara aykırı olarak değerlendirilse dahi bu yönde bir karar alınamayacaktır.

ACTHRA'da mahkemelere tanınan bu yetkinin kullanım şekli HRA'da öngörülenin aynısıdır (m. 32). Ancak diğer iki eyalette bu yetkinin kullanımı biraz daha farklılaştırılmıştır. VCHRR ve QHRA federe devletin yasama organına herhangi bir kanunu kabul ederken bu kanununun tümünün veya bazı hükümlerinin temel haklara aykırı olmasına rağmen uygulanacağını belirtme yetkisi tanımışlardır. Hatırlanacağı üzere benzer bir yetkiye CCRF'nin rağmen hükmü yetkisi olarak adlandırdığımız 33. maddesinde yer verilmiştir. Kanada'da olduğu gibi bu yetkinin kullanımı beş yıllık bir süre sınırına tabidir. Ancak sürenin bitiminde federe devletin yasama organı aynı maddeyi beş yıllık bir süre için tekrar kabul edebilir. Tekrar kabul etmenin de bir sınırı yoktur (VCHRR m. 31, QHRA m. 43-46). Dolayısıyla yasama organı bu kanunlarda kendilerine verilmiş olan yetkiye dayanarak sonsuza kadar istedikleri kanun hükümlerini koruma altına alabilirler. CCRF'de öngörülmüş olan

[256] Hükümlere göre bu yetkiye sahip olan mahkemeler şunlardır: Avustralya Başkent Bölgesi Yüksek Mahkemesi (*Australian Capital Territory Supreme Court*), Viktorya Yüksek Mahkemesi (*The Supreme Court of Victoria*) ve Queensland Yüksek Mahkemesi (*The Supreme Court of Queensland*).

yetkiden farklı olarak bu iki federe devlette bu yetki ancak istisnai durumlarda kullanılabilmektedir. Yetkinin kullanılması durumunda bu yetkinin kapsamında kullanıldığı kanun önerisini yasama organına sunan üye veya onun adına hareket eden başka bir üye neden istisnai bir durum söz konusu olduğunu ve bu yetkinin kullanılmasına ihtiyaç duyulduğunu açıklamakla yükümlü tutulmuştur (VCHRR m. 31/3-4, QHRA m. 44). Ancak bu istisnai durumun varlığına ve dolayısıyla yetkinin kullanımının hukuka uygun olduğuna karar verecek olan makam, yetkiyi kullanacak olan yasama organının kendisi olacağı için bu durumun yetkinin kullanımı üzerinde gerçek bir sınır teşkil etmediği düşünülebilir. VCHRR ve QHRA'da öngörülmüş olan bu yetki kanun metinlerinde "etkisizleştirme beyanı" (*override declaration*) şeklinde ifade edilmektedir.

VCHRR ve QHRA, hem Kanada'da yer alan bu yetkiye hem de BK'de yer alan yargı organının kanun hükümlerinin temel haklara aykırılığını ilan etme yetkisine yer verdiği için ikinci yetkinin kullanımı birinci yetki ile sınırlanmış olmaktadır. Şöyle ki, federe devletin yasama organı herhangi bir kanun veya kanun hükmü hakkında etkisizleştirme beyanında bulunduğu takdirde yargı organı bu kanunun veya kanun hükmünün temel haklara aykırı olduğu yönünde bir karar alamamaktadır (VCHRR m. 36/2, QHRA m. 53/3). Bir etkisizleştirme beyanı söz konusu olduğunda yargı organı ilgili hükmün temel haklara aykırı olup olmadığı ile ilgili hiçbir değerlendirmeye girişmeden hükmü olaya uygulayacaktır. Dolayısıyla etkisizleştirme beyanının yasama organı tarafından kullanımı Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin temel haklara ilişkin denetim aşamalarından ikincisi olan kanunlaşma sonrası yargısal denetim aşamasını ortadan kaldırmaktadır.

Viktorya ve Queensland eyaletlerinin kanunlarında bu yetkiye yer verilmesi Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin işleyişi açısından çok gerekli görünmemektedir. Kanada'da bu yetkinin var olmasının sebebi temel haklar kataloğunun anayasa düzeyinde yer alması ve yargı organının bu haklara aykırı olduğunu değerlendirdiği kanun hükümlerini geçersiz kılabilme yetkisine sahip olmasıdır. Bu koşullarda yasama organı kullanacağı bu yetkiyle yargı organının kanun hükmünü etkisizleştirmesinden sıyrılmakta ve temel haklara ilişkin uyuşmazlıkta son sözün kendisinde kalmasını sağlamaktadır. Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin diğer örneklerinde ise zaten yargı organı kanun hükümlerini geçersiz kılma yetkisine sahip değildir, yalnızca kanun hükümlerinin haklara aykırı olduğu yönünde bir karar alıp meseleyi yasama organının takdirine bırakmaktadır. Dolayısıyla bu durumda yasama organının bir etkisizleştirme beyanına ihtiyacı yoktur, zira yasama organı yürürlükten kaldırmadığı veya değiştirmediği sürece ilgili kanun hükmü geçerliliğini sürdürecektir. Sonuç olarak Viktorya ve Queensland eyaletlerinin kanunlarında bulunan bu yetki bir fazlalık görüntüsü vermektedir.[257]

Ayrıca, her üç devletin kanunları da yüksek mahkemelerin kanun hükümlerini temel haklara aykırı bularak bu yönde bir karar alması halinde, kararın bir kopyasının *Attorney-General*'a sunulmasını ve sonrasında ya *Attorney General*'ın ya da kanunu yürütmekle yükümlü olan bakanın bir cevap hazırlayarak, temel haklara aykırılık kararını cevapla birlikte yasama organına sunmasını emretmektedir (ACTHRA m. 33, VCHRR m. 37, QHRA m. 55-56). Böylece mahkemelerin aldığı bu tür kararlara karşı yasama ve yürütme organının harekete geçmesi teşvik edilmek istenmiştir.

[257] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 204.

Üç devletin yüksek mahkemelerine tanınmış olan uygulamakta oldukları kanun hükümlerinin temel haklara aykırılığını ilan etme yetkisi Avustralya'da, Yeni Zelanda ve BK'de ortaya çıkmayan bir tartışma yaratmıştır.[258] Bu tartışma yetkiyi mahkemelere tanıyan kanun hükümlerinin Avustralya Anayasasına aykırı olup olmadığıdır. Hükümlerin anayasaya aykırı olduğunu iddia edenler Avustralya Anayasasının yargı erkini düzenleyen 71. maddesine dayanmaktadırlar. Bu iddiaya göre yargı organı anayasa uyarınca sadece yargısal yetkilerle donatılabilir. Yargı organının kanun hükümlerinin temel haklara aykırılığını ilan etmesi hukuki bir sonuç doğurmadığı için yargısal bir yetki değildir. Bu hükümler yargı organına, yasama ve yürütme organına tavsiye niteliğinde bir görüş bildirme yetkisi vermektedir. Bu sebeple söz konusu yetki yargısal bir yetki sayılamayacağından bu yetkiyi mahkemelere tanıyan hükümler Avustralya Anayasasına aykırıdır.[259]

Söz konusu tartışma Viktorya Yüksek Mahkemesinin bir davada bu yetkiyi kullanması ve mahkemenin kararının temyiz edilmesiyle Avustralya Yüksek Mahkemesinin önüne gelmiştir. Davaya bakan yedi yüksek hakimden ikisi bu yetkinin yargı yetkisi kapsamında kaldığını belirtmiştir. İki üye, bu yetkinin yargı yetkisi sınırları dışında kaldığını ama federe devlet düzeyinde bir yetki olduğu için federal devletin yargı erkini düzenleyen Avustralya Anayasasının 71. maddesine aykırı olmadığı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Üç üye ise yetkinin anayasaya aykırı olduğu yönünde karşı oy kullanmışlardır. Sonuç olarak, üç federe devletin yüksek

[258] Dalla-Pozza, D. & Williams, G.: *The Constitutional Validity of Declarations of Incompatibility in Australian Charters of Rights*, Deakin Law Review 2007, Vol. 12, No. 1, s. 38.
[259] Chen, s. 9-10.

mahkemelerine tanınmış olan bu yetki üçe karşı dört oyla anayasaya uygun bulunmuştur.[260]

Avustralya'nın bir bölgesel yönetiminde ve iki federe devletindeki uygulamayı Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli bakımından değerlendirmek gerekirse, modelin öngördüğü temel haklara ilişkin denetim aşamalarından sadece ilk aşamanın belli bir ölçüde uygulamada etkili olduğu görülmektedir. Özellikle yürütme organı tarafından sunulan kanun tasarılarının hazırlanması aşamasında kanunların öngördüğü temel haklara uygunluk beyanında bulunma zorunluluğu kanun tasarıları hazırlanırken temel haklar konusunda daha hassas davranılmasına yol açmaktadır. Yasama organı bünyesinde kanunları temel haklar bakımından denetleme işlevini yerine getiren komitelerin hazırladığı raporların yürütme organı tarafından dikkate alındığı belirtilmektedir.[261] Bu bağlamda ele alındığında bu üç devlette ilk denetim aşamasının düzgün işlediği söylenebilir.

Ancak yeni modelin öngördüğü temel haklara ilişkin ikinci ve üçüncü denetim aşamaları olan kanunlaşma sonrası yargısal denetim ve yargılama sonrası siyasal denetim aşamalarının uygulamada neredeyse hiç çalışmadığı görülmektedir. Yasama organı ve yargı organı arasında modelin öngördüğü ilişki dengesi yasama organı lehine açık bir biçimde bozulmuştur. Bu durumun temel sebebi, yargı organının kendisine tanınmış olan kanunları temel haklara uygunluk bakımından denetleme ve uygun

[260] Chen, s. 9-10; Tully, S.: *Momcilovic v The Queen (2011) 245 CLR 1*, http://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUIntLawJl/2012/17.pdf (erişim 01.12.2023), s. 280-281; *Momcilovic v. the Queen & Ors*.

[261] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 210-213; Queensland Human Rights Commission: *Progress and Pitfalls: The fourth Annual Report on the Operation of Queensland's Human Rights Act 2019, 2022-23*, https://www.qhrc.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0009/46089/QHRC_ProgressAndPitfalls_HumanRightsActAnnualReport2022-23.pdf (erişim 01.12.2023), s. 45.

görmediği durumda temel haklara aykırılığı ilan etme yetkisini kullanmakta çok çekingen davranmasıdır. Avustralya Yüksek Mahkemesinin söz konusu yetkiyi bir oy farkla anayasaya uygun bulması ve federe devlet mahkemelerinin bir temel haklar kataloğu kabul etmeyi bile uzun yıllar reddeden bir federal devletin gölgesi altında çalışması bu çekingenliği ortaya çıkaran sebepler olarak ileri sürülmektedir.[262]

ACTHRA'yı 2004 yılında kabul etmiş olan Avustralya Başkent Bölgesi'nde Yüksek Mahkeme temel haklara aykırılığı ilan etme yetkisini yaklaşık yirmi yıllık bir süre zarfında yalnızca iki kere kullanmıştır. Bu kararlardan ilki olan 2010 yılındaki karar yasama organı tarafından dikkate alınmazken, 2022 yılındaki diğer karar dikkate alınıp ilgili kanun hükmünde değişikliğe gidilmiştir.[263]

Yargı organına önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerinin temel haklara aykırılığını ilan etme yetkisini tanıyan kanunu 2006 yılında kabul eden Viktorya eyaletinde ise bu yetki Viktorya Yüksek Mahkemesi tarafından yalnızca bir kere kullanılmıştır. Ancak alınan bu karar Avustralya Yüksek Mahkemesi tarafından bozularak temel haklara aykırılığın ilan edilmesine gerek olmadığı belirtilmiştir.[264]

Diğer iki devletle karşılaştırıldığında bu modeli çok yakın bir tarihte benimsemiş olduğu görülen Queensland eyaletinde ise Yüksek Mahkeme şu ana kadar

[262] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 221; Chen, s. 32.
[263] Supreme Court of the Australian Capital Territory, *In the Matter of an Application for Bail by Islam*, ACTSC 147, 19.10. 2010; Supreme Court of the Australian Capital Territory, *Davidson v Director-General, Justice and Community Safety Directorate*, ACTSC 83 21.04.2022'den aktaran ACT Human Rights Commission: *20th Anniversary of the Human Rights Bill*, https://www.hrc.act.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/2329147/20th-ANNIVERSARY-OF-THE-HUMAN-RIGHT-BILL_A-COLLECTION-OF-20-HUMAN-RIGHTS-CASE-STUDIES_2023.pdf (erişim 01.12.2023), s. 3, 10.
[264] *Momcilovic v. the Queen & Ors*; Chen, s. 2, 10.

önüne gelen davalarda uygulayacağı kanun hükümlerinin temel haklara aykırı olduğuna ilişkin hiçbir karar almamıştır.[265]

Yargı organının bu çekingen tavırlarına ek olarak, Viktorya ve Queensland eyaletlerinde yasama organının, sayıca çok olmasa da etkisizleştirme hükmü yetkisini kullanmaya başladığı da görülmektedir. Bu yetki bugüne kadar Viktorya yasama organı tarafından üç kere, Queensland yasama organı tarafından ise bir kere kullanılmıştır.[266] Yukarıda açıklandığı üzere bu yetkinin kullanımı yargı organının kanun hükmünü temel haklara uygunluk açısından denetlemesini önleyerek modelin yargı organına tanıdığı söz hakkını tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu iki federe devlette bu yetkinin yasama organı tarafından kullanılmasına devam edilmesi halinde zaten yasama organı karşısında bariz bir şekilde pasif durumda kalan yargı organının daha da geriye çekilmek durumunda kalacağı öngörülebilir.

Sonuç olarak özellikle yasama ve yargı organı arasındaki ilişki açısından değerlendirildiğinde bölgesel yönetim ve iki federe devlette uygulanan modelin, Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin öngördüğü ideal halden çok uzak bir şekilde çalıştığı ve parlamento üstünlüğü sisteminden çok az farklılık gösterdiği söylenebilir.

---

[265] Queensland Human Rights Commission (*Progress and Pitfalls*), s. 49; Queensland Human Rights Commission: *Shifting the Focus: The Third Annual Report on the Operation of Queensland's Human Rights Act 2019, 2021-22*, https://www.qhrc.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0006/41379/ShiftingTheFocus_HumanRightsAct AnnualReport_2021-22.pdf (erişim 01.12.2023), s. 48; Queensland Human Rights Commission: *Balancing Life and liberty: The Second Annual Report on the Operation of Queensland's Human Rights Act 2019, 2020-21*, https://www.qhrc.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0020/36506/Human-Rights-Annual-Report-2020-21.pdf (erişim 01.12.2023), s. 59; Queensland Human Rights Commission: Putting People First: *The First Annual Report on the Operation of Queensland's Human Rights Act 2019, 2019-20*, https://www.qhrc.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0005/29534/Human-Rights-Act-Annual-Report-2019-20.pdf (erişim 01.12.2023), s. 41.

[266] Debeljak, J.: *Of Parole and Public Emergencies: Why the Victorian Charter Override Provision Should Be Repealed*, University of New South Wales Law Journal 2022, Vol. 45, No. 2, s. 571; Queensland Human Rights Commission (*Progress and Pitfalls*), s. 141.

7. Modele Yönelik Eleştiriler

Gardbaum'un ileri sürdüğü bu kurama öğretide bazı eleştiriler de getirilmiştir. Bu eleştiriler çoğunlukla Britanyalı akademisyenler tarafından HRA özelinde yapılmıştır. Örneğin Richard Bellamy, hem anayasa üstünlüğü sisteminde hem de parlamento üstünlüğü sisteminde yargı organına farklı derecelerde takdir alanı bırakabileceğini belirtmekte ve HRA ile yargı organına verilen yetkilerin bu şekilde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bellamy'e göre HRA'nın çizdiği çerçeve, Gardbaum'un iddia ettiği gibi, parlamento üstünlüğü ve anayasa üstünlüğü arasında kalan yeni bir model değil, parlamento üstünlüğü sisteminin yargı organının rolü genişletilmiş halidir.[267] Bogdanor, Goldsworthy ve Young gibi yazarlar da HRA ile getirilen modelin parlamento üstünlüğü ilkesi ile uyumlu olduğu ve Gardbaum'un iddia ettiği gibi hibrit bir model olmadığı görüşündedirler.[268]

Mark Tushnet ise, Gardbaum gibi, söz konusu kanunlarla yeni bir modelin benimsendiğini kabul etmekte ancak bu modelin sürdürülebilirliği ve istikrarı konusunda eleştiriler getirmektedir. Tushnet'e göre bu modelin doğru bir şekilde işleyebilmesi iki şartın gerçekleşmesine bağlıdır. Birinci şart yasama organı üyelerinin, kısa vadeli politik çıkarlar ile çatışsa bile temel hakları koruma amacına öncelik vermeye istekli olmalarıdır. Bu şart sağlanmadığı takdirde yasama organı büyük ölçüde yargı organı tarafından verilen kararları görmezden gelecek ve model parlamento üstünlüğü sistemine dönüşecektir.[269]

---

[267] Bellamy (*Political Constitutitonalism and the HRA*), s. 89.
[268] Bogdanor, V.: The New British Constitution, Oxford 2009, s. 39; Goldsworthy, J.: Parliamentary Sovereignty, Cambridge 2010, s. 299; Young (Parliamentary Sovereignty), s. 1.
[269] Tushnet (*Weak-Form Judicial Review*), s. 23.

Tushnet'in belirttiği ikinci şart ise bu modelin uygulandığı toplumun; temel hakları yorumlama konusunda hakimlerin, halk tarafından seçilmiş yasama organı üyelerine nazaran daha avantajlı bir konumda olduğunu kabul eden bir hukuki ve siyasal kültüre sahip olmasıdır. Ancak hakimlerin bu konuda yasama organı üyelerine nazaran göreceli olarak küçük bir avantaja sahip olduğu kabul edilmelidir. Aksi halde, yani toplumdaki hukuki ve siyasal kültür, hakimlerin yasama organı üyelerine nazaran temel hakları doğru yorumlama konusunda bariz bir avantaja sahip olduğu fikrini benimsemekte ise bu model sürdürülemeyecektir. Çünkü bu durumda yasama organının sistemin kendisine tanıdığı yetkileri kullanarak yargı organının temel haklar konusunda verdiği kararı etkisizleştirmesi veya kararın gereğini yerine getirmemesinin siyasi maliyeti çok büyük olacaktır. Bu sebeple de yasama organı bu yolu kullanmaktan büyük ölçüde kaçınacaktır. Yasama organının modelin kendisine tanıdığı bu yetkiden temelli olarak feragat etmesi durumunda da model; temel haklara ilişkin meselelerde son kararı her zaman yargı organının verdiği, anayasa üstünlüğü sistemine dönüşecektir.[270]

Tushnet, bu iki şartın birlikte sağlanmasının çok sınırlı durumlarda mümkün olduğunu ileri sürerek Gardbaum'un kurguladığı modelin bir noktada ya parlamento üstünlüğü sistemine ya da anayasa üstünlüğü sistemine dönüşmesinin çok büyük bir olasılık olduğunu belirtmektedir.[271] Yeni modelin örnekleri olarak gösterilen ülkelerden Kanada ve BK'nin fiilen anayasa üstünlüğü sistemi gibi, Avustralya'daki örneklerin de fiilen parlamento üstünlüğü sistemi gibi işlemeleri göz önüne alındığında Tushnet'in bu eleştirisinde haklı olduğu düşünülebilir.

[270] Tushnet (*Weak-Form Judicial Review*), s. 22-23.
[271] Tushnet (*Weak-Form Judicial Review*), s. 23.

Rivka Weill ise Gardbaum'un ortaya koyduğu sınıflandırmayı yargı organının yaptığı denetimin niteliği noktasında eleştirmektedir. Weill'e göre yargı organının zayıf veya güçlü bir yargısal denetim uygulaması, yani yasama organı tarafından kabul edilen kanunları anayasal nitelikteki başka düzenlemelere aykırı görmesi sebebiyle uygulamama yolunu seçmesi veya seçmemesi ülkede kabul edilmiş olan mevzuatla alakalı değil, anayasanın[272] yapım süreci ile alakalıdır.[273]

Weill yargısal denetimin niteliğini belirlerken anayasanın düalist bir yöntemle mi yoksa monist bir yöntemle mi yapıldığının ölçüt alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Eğer anayasa metni olağan yasama organından daha üstün bir otorite tarafından kabul edildiyse anayasa yapımında düalist yöntem söz konusu olacaktır. Düalist yöntem bir kurucu meclis eliyle anayasanın yapılıp daha sonra kabulü için halkoylamasına sunulması şeklinde veya federasyonlarda federe devletlerin anayasayı onaylaması biçiminde işleyebilir. Monist yöntemde ise anayasanın olağan yasama organı tarafından kabul edilmesi söz konusudur. Halk veya federe devletler anayasanın onaylanması ve yürürlüğe girmesinde bir rol oynamamaktadır. Weill'a göre anayasa yapılırken düalist bir metot benimsendiyse yargı organı güçlü yargı denetimi uygulayabilecek ve anayasal hükümlere aykırı olarak değerlendirdiği kanunları uygulamama yolunu seçebilecektir. Öte yandan anayasal metinler monist bir metotla ortaya konulduysa bu durum yargı organının zayıf yargısal denetim uygulamasıyla sonuçlanacak ve yargı organı anayasal nitelikteki hükümlere aykırı olarak

[272] Bu bağlamda anayasa kelimesi yalnızca şekli anayasaları ifade etmemekte, maddi anlamda anayasa niteliği taşıyan hükümleri bünyesinde barındıran kanunları da ifade etmektedir. Örneğin HRA veya İsrail'in Temel Kanunları da bu kapsamda yer almaktadır.
[273] Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 166.

değerlendirdikleri kanunları anayasal nitelikteki hükümlerin bir istisnası olarak görecek ve uygulayacaklarıdır.[274]

Dolayısıyla Weill'e göre, Gardbaum'un yaptığı gibi hukuk metinlerine bakılarak sınıflandırma yapılması doğru değildir. Anayasanın yapım sürecine bakılarak bir sınıflandırma yapılması gerekir. Bu bağlamda Gardbaum'un Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli örneği olarak ileri sürmediği İsrail de bu grubun parçası olarak görülebilecektir. Çünkü İsrail'de de anayasa olağan yasama organı tarafından kabul edilmiştir ve bu durum yargı organının kanun hükümleri üzerinde zayıf yargısal denetim uygulamalarına yol açmaktadır.[275]

Yukarıda da açıklandığı gibi benzer hukuki metinlere sahip olmalarına rağmen uygulamada Kanada ve BK örnekleri fiili olarak güçlü yargısal denetimin egemen olduğu anayasa üstünlüğü sistemine yakın bir biçimde, Yeni Zelanda ile Avustralya bölgesel yönetim ve eyaletleri örnekleri ise fiili olarak zayıf yargısal denetimin egemen olduğu parlamento üstünlüğü sistemine yakın bir biçimde işlemektedir. Weill

[274] Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 131-132, 139, 147, 157.
[275] Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 168.
Ancak İsrail Yüksek Mahkemesinin Amerikan tipi anayasa yargısı mantığını benimseyerek temel kanunlara aykırı bulduğu kanun hükümlerini uygulamama yolunu seçtiği kararlar da mevcuttur. Hatta Yüksek Mahkeme 1 Ocak 2024 tarihinde verdiği bir kararında "anayasaya aykırı anayasa değişikliği" (*unconstitutional constitutional amendment*) doktrinini kullanarak bir temel kanunda yapılan değişikliğin geçersiz olduğu yönünde karar vermiştir. "Anayasaya aykırı anayasa değişikliği" doktrini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Roznai, Y.: Unconstitutional Constitutional Amendments: The Limits of Amendment Powers, Oxford 2017. (Abeyratne, R. & Roznai, Y.: *Interpreting Unconstitutional Constitutional Amendments*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4559133 (erişim 07.09.2024), s. 24-29; Weill, R.: *Behind the Scenes: Israel's Revolutionary Unconstitutional Constitutional Amendment Decision*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4888550 (erişim 07.09.2024), s. 1-3; Weill, R.: *A Covert Constitutional Revolution? Is Basic Law: Israel--the Nation-State of the Jewish People Democratic?*, Balkinization, 19.12.2021, https://balkin.blogspot.com/2021/12/a-covert-constitutional-revolution-is.html (erişim 07.09.2024); Supreme Court of Israel: *United Mizrahi Bank v. Migdal Cooperative Village*, CA 6821/93, 1995, https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/united-mizrahi-bank-v-migdal-cooperative-village (erişim 07.09.2024); Supreme Court of Israel: *Movement for Quality Government v. Knesset*, HCJ 5658/23, 2024, https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/movement-quality-government-v-knesset (erişim 07.09.2024).)

anayasa yapım süreçlerine bakılarak yapılacak olan bu tür bir sınıflandırmanın, bu örneklerin işleyişlerindeki farkı da açıkladığı görüşündedir.[276]

Örneğin anayasa üstünlüğü sistemine savrulan Kanada'da, CCRF düalist bir metotla kabul edilmiştir. Federal devletin yasama organının girişimi sonucunda federe devletlerin onaylamasıyla yürürlüğe girmiştir.[277] Bu durum yasama organının rağmen hükmü yetkisini kullanmayarak anayasanın nihai yorumlayıcısı olarak Kanada Yüksek Mahkemesinin otoritesini kabul etmesine yol açmaktadır.[278]

Parlamento üstünlüğü sistemine yakın bir şekilde işleyen Yeni Zelanda ile Avustralya bölgesel yönetim ve eyaletlerinde ise modeli ortaya koyan ve anayasal nitelik taşıyan kanunlar monist bir metotla yani yasama organı tarafından olağan yasama yöntemleri kullanılarak kabul edilmiştir. Bu durum bu ülkelerde temel haklara ilişkin meselelerde yasama organının iradesinin ön plana çıkmasına ve yargı organının zayıf yargısal denetim uygulamasına yol açmaktadır. Benzer bir durum CBOR döneminde Kanada'da da gözlemlenmiştir.[279]

BK ise bu konuda farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. BK'de de HRA, Yeni Zelanda ve Avustralya bölgesel yönetim ve eyaletlerindeki gibi monist bir metotla kabul edilmesine rağmen HRA'nın getirdiği model anayasa üstünlüğü sistemine yakın bir şekilde işlemektedir. Weill, BK'de ortaya çıkan bu farkı AİHS'in ve AİHM'in varlığına bağlamaktadır. Weill'a göre HRA, AİHS'in iç hukuka yansıması olduğu için düalist metotla kabul edilmiş gibi bir etki yaratmaktadır.[280]

---

[276] Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 167-168.
[277] McConnell, W.H.: *Constitutional History of Canada*, The Canadian Encyclopedia, https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/constitutional-history (erişim 26.12.2023).
[278] Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 167.
[279] Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 147, 148.
[280] Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 167.

Özetle Weill'e göre Gardbaum'un Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin örneği olarak ele aldığı örnekler yasama ve yargı organı arasındaki ilişkinin niteliğine göre sınıflandırılacaksa anayasa yapım yöntemi ölçüt alınarak bir sınıflandırma yapılmalıdır. Bu ölçüte göre de Kanada ve BK örnekleri yargı organının yorumunun yasama organının yorumunun önüne geçtiği güçlü yargısal denetim sınıfına aitken Yeni Zelanda, Avustralya bölgesel yönetim ve eyaletleri ve, benzer bir mevzuata sahip olmamasına rağmen, İsrail yasama organının yorumunun yargı organının yorumunun önüne geçtiği zayıf yargısal denetim sınıfına ait olmalıdır.[281]

8. Değerlendirme

Gardbaum'un Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin örnekleri olarak ileri sürdüğü dört ülkenin tamamı eski Britanya İmparatorluğu'nun parçalarıdır. Doğal olarak bu ülkelerin anayasal sistemleri temelinde parlamentonun mutlak iradesinin yattığı BK anayasal sisteminden büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak Gardbaum'un yeni modeli ortaya çıkaran belgeler olarak öne sürdüğü hukuki metinler, geleneksel parlamento üstünlüğü sisteminde alışmamış bir biçimde yargı organına temel haklarla sınırlı bir anayasallık denetimi yapma ve anayasaya aykırılık durumunda yasama organını harekete geçirmeye yönelik bir karar alma yetkisini tanımaktadır. Bir başka deyişle anayasanın yorumlanmasında yasama organının uzun yıllardır sahip olduğu tekeli kırmakta ve yargı organını da bu yorum faaliyetinin içine katmaktadır. Bu sebeple Bellamy, Bogdanor, Goldsworthy ve Young gibi yazarların

[281] Weill (*The New Commonwealth Model*), s. 166-169.

öne sürdüğünün aksine bu hukuki metinler mevcut parlamento üstünlüğü sistemi içinde yargı organının yetkisinin arttırılmasından öte bir anlam taşımakta ve temel hakların korunması bağlamında yeni bir modele geçişi simgelemektedir.

Gardbaum tarafından kuramsallaştırılan bu modelin özgünlüğünü sağlayan bir diğer husus kanun hükümlerinin temel haklara uygunluğuna ilişkin üç aşamalı bir denetim içermesidir. Bu üç aşamalı denetimin ilk iki aşamasına benzer denetimler bu modelin örneği olarak gösterilmeyen diğer ülkelerde de görülebilmektedir. Ancak bu modeli özgün kılan husus ek olarak üçüncü bir aşama içermesi ve aşamaların hepsini toplu olarak sunmasıdır.

İlk aşama olan kanunlaşma öncesi siyasal denetime benzer örnekler başka ülkelerde de gözlemlenebilmektedir. Önceki bölümlerde açıklandığı üzere Finlandiya'da Anayasa Komitesi tarafından veya BK'de Lordlar Kamarası Anayasa Komitesi tarafından gerçekleştirilen denetim bu aşamaya benzetilebilir. Ancak Gardbaum'un öne sürdüğü modeldeki denetimi farklı kılan nokta, temel haklara uygunluğu inceleme ve beyan etme görevini bizzat kanun önerisini sunan kişiye vererek bu kişiyi sorumlu kılmasıdır. Öneriyi sunan kişinin bizzat bu sorumluluğu taşıması denetimi daha etkili kılmakta ve bu denetimi diğer ülkelerdeki kanunlaşma öncesi siyasal denetim türlerinden ayırmaktadır.

Parlamento üstünlüğü sistemlerinde temel haklara ilişkin denetim, ilk aşama olan kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasıyla son bulmaktadır. Yargı organının kanun hükümlerini temel haklara uygunluğu yönünden ek bir denetimden geçirmesi söz konusu değildir.

İkinci aşama olan kanunlaşma sonrası yargısal denetim aşaması, anayasa üstünlüğü sistemlerinde genel mahkemelerin veya anayasa mahkemelerinin yaptığı anayasaya uygunluk denetimine benzemektedir. Anayasa üstünlüğü sistemlerinde bu aşamanın öncesinde birinci aşama olan kanunlaşma öncesi siyasal denetim de söz konusu olabilir. Ancak her halde anayasa üstünlüğü sisteminde temel haklara ilişkin denetim ikinci aşamada son bulmaktadır. Bunun üzerine yasama organı tekrar bir denetim yapmamaktadır.

Üçüncü aşama olan yargılama sonrası siyasal denetim aşaması ise Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeline özgünlük katan aşamadır. Çünkü bu aşama birinci aşamadaki siyasal denetimi gerçekleştiren yasama organının yorumu ile ikinci aşamadaki yargısal denetimi gerçekleştiren yargı organının yorumu arasında bir çatışma olması halinde ortaya çıkmaktadır. Son denetim aşamasında yasama organı bu yorum çatışmasını çözüme kavuşturmakta ve temel haklara ilişkin denetimi sonlandırmaktadır. Özet olarak Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli, kanun hükümlerinin temel haklara uygunluğuna ilişkin denetimleri geleneksel parlamento ve anayasa üstünlüğü sistemlerine göre çeşitlendirdiği için özgün bir model olarak değerlendirilebilir.

Yeni modelin örnekleri olarak gösterilen ülkelerdeki fiili durum incelendiğinde, Gardbaum'un da kabul ettiği üzere, Kanada'nın anayasa üstünlüğü sistemine çok yakın bir biçimde, Avustralya bölgesel yönetim ve eyaletleri örneklerinin parlamento üstünlüğü sistemine çok yakın bir içimde işlediği görülmektedir. Yeni Zelanda ve BK örnekleri ise, Yeni Zelanda parlamento üstünlüğü

sistemine, BK anayasa üstünlüğü sistemine yakın olmak üzere, skalada ortada yer almaktadır.[282]

Kanada ile Avustralya örneklerindeki fiili durum değerlendirildiğinde Tushnet ve Weill'in eleştirilerinde haklılık payı olduğu görülmektedir. Zira Tushnet'in ileri sürdüğü gibi bu iki örnek geleneksel kutuplardan birine savrulmuş görüntüsü vermektedir. Bu savrulma da Weill'in ileri sürdüğü gibi farklı anayasa yapım yöntemlerinin benimsendiği ülkelerde farklı yönlere doğru gerçekleşmiştir. Ancak Yeni Zelanda ve BK örnekleri, Tushnet ve Weill'ın eleştirilerini haksız çıkarmaktadır.

Öncelikle Yeni Zelanda ve BK örnekleri her ne kadar Gardbaum'un ortaya koyduğu modelin ideal işleyiş şeklini tam olarak yansıtmasa da, modelin iki kutuptan birine savrulmadan özgün bir şekilde çalışma şansına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki yasama ve yargı organı arasındaki ilişki açısından yapılan sınıflandırmada, Weill'ın kullandığı ölçüte göre Yeni Zelanda ve BK farklı sınıflarda yer almalıdır. Çünkü Yeni Zelanda NZBORA'yı monist bir yöntemle kabul etmiştir. AİHS'in iç hukuktaki uzantısı olan HRA ise BK'de düalist bir yöntemle kabul edilmiş gibi bir etki yaratmaktadır. Ancak Gardbaum'un incelediği dört örneğe bakıldığında bu iki ülkenin birbirine nispeten yakın şekilde işlediği görülmektedir. Bu durum ülkelerde kabul edilen hukuk metinlerinin de sistemlerin işleyişi üzerinde belirleyici olabileceğini göstermektedir. Ülkelerin anayasa yapım yöntemleri fiiliyatta ülkelerdeki sistemlerin hangi kutba yakın işleyeceğine dair ipucu verse de Gardbaum'un yaptığı gibi hukuki metinlere bakılarak sınıflandırma yapılması daha isabetli olacaktır.

[282] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 230; Gardbaum (*Reassessing*), s. 206.

Özetle, Gardbaum'un Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli olarak tarif ettiği ve dört ülkede uygulaması görülen model, geleneksel parlamento üstünlüğü ve anayasa üstünlüğü sistemlerinin ortasında yer alan hibrit bir model niteliğindedir. Bu model temel hakların yorumlanmasında hem yasama organının hem de yargı organının yorumuna önem atfetmekte ancak yorumların çatışması halinde ise yasama organının yorumunu nihai olarak kabul etmektedir. Model, hem bu yönüyle hem de kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasında yasama organına tanıdığı rolle temel hakların korunması görevini esasen yasama organına veren bir modeldir. Bu bakımdan temel hakların korunmasının yargı organının görevi olduğuna ilişkin yaygın bir kanaatin hakim olduğu ülkemiz için ilginç bir örnek teşkil etmektedir.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin en önemli kısmını yasama organının temel haklara ilişkin yorumu oluşturmaktadır. Yeni modelin örneklerinden BK, yasama organı tarafından yerine getirilecek olan temel hakların yorumlanması işlevinin daha etkili bir şekilde yerine getirilebilmesi için yasama organı bünyesinde özel olarak temel hakları yorumlamak ve temel haklara ilişkin denetim yapmak görevini üstlenmiş bir yasama komitesine (JCHR) sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünde Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin BK'deki yansıması olan HRA sistemi ve JCHR'nin bu sistem içindeki rolü incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRLEŞİK KRALLIK İNSAN HAKLARI KANUNU VE İNSAN HAKLARI KARMA KOMİTESİ

Birleşik Krallık (BK) 1998 yılında kabul edilen ve 2000 yılında yürürlüğe giren İnsan Hakları Kanunu (*Human Rights Act* – HRA) ile temel hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında Kanada ve Yeni Zelanda'dan sonra Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeline geçiş yapan üçüncü devlet olmuştur. HRA, modelin öngördüğü gibi, BK parlamentosuna temel hak ve özgürlüklere ilişkin meselelerde nihai karar verici olarak büyük bir rol tanımaktadır. Yasama organının model içerisinde yüklendiği işlevleri etkili bir şekilde yerine getirmesinde parlamento bünyesinde görev yapan İnsan Hakları Karma Komitesinin (*The Joint Committee on Human Rights* – JCHR) büyük katkısı olduğu kuşkusuzdur. Çalışmanın bu bölümünde Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin en öne çıkan örneğini teşkil eden BK ve HRA'nın getirdiği sistem incelenerek bu sistem içerisinde BK Parlamentosu bünyesinde görev yapan JCHR'nin rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

HRA'nın öngördüğü sistemin, bu sistemin BK anayasal sistemine getirdiği yeniliklerin ve bu sistem içinde JCHR'nin rolünün daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle BK Anayasasından ve anayasanın kaynaklarından bahsetmek yerinde olacaktır.

I. Birleşik Krallık Anayasası

Maddi anlamda anayasa kuralları; devletin temel organlarının örgütlenmesine, bu organlar arasında yetkilerin paylaşılmasına, sınırlandırılmasına ve devletin egemenliği altında yaşayan bireylerin temel hak ve özgürlüklerine ilişkin kurallar şeklinde tanımlanmaktadır.[283] Bir devlette bu nitelikte kurallar resmi şekilde ve kendine özgü usullere uyularak kabul edilmiş ve tek bir metin içinde toplandıysa "yazılı" bir anayasanın varlığından söz edilir.[284]

Buna karşın BK "Birleşik Krallık Anayasası" adını taşıyan bir belgeye sahip olmadığı için BK'de yazılı bir anayasanın varlığından söz etmek mümkün değildir. "Yazılı anayasa" ifadesinin karşıtı olarak "yazısız anayasa" ifadesi, BK Anayasasını ifade etmek için sıkça kullanılsa da BK'de maddi anlamda anayasa kuralı niteliği taşıyan kuralların çoğunlukla yazılı olarak hukuk sisteminde yer aldığı görülür. Bu sebeple BK Anayasasını tanımlamak için doğru ifade yazısız anayasa değil "kodifiye edilmemiş" veya "tedvin edilmemiş anayasa" olmalıdır.[285]

BK'nin kodifiye edilmemiş anayasasının temelde üç kaynağı olduğu söylenebilir. Bu kaynaklar parlamento tarafından kabul edilen kanunlar veya yazılı belgeler, anayasal konularda yargı organlarının oluşturduğu içtihatlar ve anayasal teamüllerdir.[286]

---

[283] Kanadoğlu, O. S. & Duygun, A. M.: Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 3. Baskı, İstanbul 2023, s. 24-25.
[284] Kaboğlu, İ. Ö.: Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), 17. Baskı, İstanbul 2023, s. 13-14.
[285] Young, A.: Turpin & Tomkins' British Government and the Constitution, Cambridge 2021, s. 188; Kaboğlu, s. 13-14.
[286] Bradley, A. W., Ewing, K. D., & Knight, C. J. S.: Constitutional and Administrative Law, Harlow 2022, s. 13-24

A. Anayasanın Kaynakları

1. Kanunlar ve Anayasal Belgeler

BK'de yazılı bir anayasa bulunmadığı için parlamento tarafından kabul edilmiş olan kanunlar ülkede geçerli olan en üstün hukuk kurallarıdır. BK mevzuatının oluşturduğu normlar hiyerarşisinin en üst basamağında kanunlar bulunur. Bu açıdan değerlendirildiğinde BK Parlamentosunun kabul ettiği bütün kanunlar BK Anayasasının bir parçası olarak kabul edilebilir.[287] Ancak BK Anayasasının kaynağı olan kanunlar ifadesinden maddi anlamda anayasa kuralı niteliği taşıyan kuralların bulunduğu, anayasal konuları düzenleyen kanunlar anlaşılmaktadır.

BK Anayasasının kaynaklarından biri olan bu kanunların ve anayasal belgelerin bazıları tarihsel süreç içerisinde farklı gruplar arasında yaşanan çatışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Örneğin Kral Yurtsuz John ve toprak sahibi baronlar arasındaki mücadele neticesinde yapılan anlaşma sonucu; temsilsiz vergi olmaz ilkesi, keyfi tutuklama yasağı gibi önemli kuralları içeren, kralın da hukukla bağlı olduğunu vurgulayan ve modern parlamentoların doğumuna öncülük eden 1215 tarihli *Magna Carta* ortaya çıkmıştır.[288] Kabul edildiği ilk dönemlerde etkili bir şekilde uygulanma imkanı bulamasa da *Magna Carta*, kralın keyfi yönetimini sınırlamayı amaçlayan hükümleriyle İngiltere'de hukukun üstünlüğü fikrinin yerleşmesini sağlayan ilk yapı taşlarından biri olarak kabul edilmektedir.[289] Benzer şekilde İngiltere'deki farklı taht

[287] Leyland, P.: The Constitution of the United Kingdom A Contextual Analysis, Oxford 2021, s. 29.
[288] Mosca, G.: *Magna Carta'dan 20 inci Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1948, çev. Mukbil Özyörük, C. 5, S. 1, s. 37; UK Parliament: *Magna Carta*, https://www.parliament.uk/magnacarta/ (erişim 01.02.2024); Jennings, s. 46.
[289] Holt, J. C.: *Magna Carta*, 3rd Edition, Cambridge 2015, s. 33; Carpenter, D.: *Magna Carta*, Ipswich 2015, s. 373-403; Krygier, M.: *Magna Carta and the Rule of Law Tradition*, Department of the Australian Senate Papers on Parliament Series, Forthcoming, UNSW Law Research Paper No. 2015-76, 18.12.2015, https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=303127090027119077028120068097127109055040034

adayları arasında yaşanan mücadeleler sonucu, parlamentonun toplanmasını ve serbest seçimleri güvence altına alan 1689 tarihli Haklar Bildirgesi (*Bill of Rights*) ve Katolik varislerin tahta geçmesini engelleyen 1701 tarihli Veraset Kanunu (*Act of Settlement*) gibi kanunlar kabul edilmiştir.[290] 1628 tarihli Hak Dilekçesi (*Petition of Right*)[291], 1679 tarihli Habeas Corpus Kanunu (*Habeas Corpus Act)*[292], 1707 tarihli İskoçya ile Birlik Kanunu (*Act of Union with Scotland)*[293] da BK Anayasasının kaynaklarını oluşturan yazılı anayasal belgelere örnek olarak verilebilir.[294]

Bu anayasal belgelere ilaveten BK Parlamentosu tarafından 20. yüzyılda kabul edilen pek çok kanun da BK Anayasasının kaynakları arasında yer almaktadır. Özellikle 1911 ve 1949 tarihli Parlamento Kanunları (*Parliament Act 1911*; *Parliament Act 1949*)[295], 1947 tarihli Tahtın İşlemleri Kanunu (*Crown Proceedings*

038059056067025098025116095121079102077124122059008021029045115092089098025008091061060042093055123125092012091005097005007030105002004076086004116077077084123009117113031079070114105003078095093079076070&EXT=pdf&INDEX=TRUE (erişim 29.04.2024); İlal, E.: *Magna Carta*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2011, C. 34, S. 1-4, s. 210-211; Erkul, F.: *"Common Law" Hukukunun Gelişimi*, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 2023, C. 8, S. 2, s. 2098.

[290] Bogdanor, V.: The Monarchy and the Constitution, Oxford 1995, s. 6-7; UK Parliament: *The Glorious Revolution*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/ (erişim 01.02.2024); UK Parliament: *Bill of Rights 1689*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/collections1/collections-glorious-revolution/billofrights/ (erişim 01.02.2024); UK Parliament: *1701 Act of Settlement*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/collections1/parliamentary-collections/act-of-settlement/ (erişim 01.02.2024).

[291] UK Parliament: *The Petition of Right*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/civilwar/collections/petition-of-right/ (erişim 01.02.2024).

[292] UK Legislation: *Habeas Corpus Act 1679*, https://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2 (erişim 01.02.2024).

[293] UK Parliament: *Act of Union 1707*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/legislativescrutiny/act-of-union-1707/ (erişim 01.02.2024).

[294] Bradley, Ewing & Knight, s. 13-15.

[295] UK Legislation: *Parliament Act 1911*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/13 (erişim 01.02.2024); UK Legislation: *Parliament Act 1949*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/12-13-14/103 (erişim 01.02.2024).

Act)[296], 1972 tarihli Avrupa Toplulukları Kanunu (*European Communities Act*)[297] ve 1981 tarihli Britanya Tabiyeti Kanunu (*British Nationality Act*)[298] bu kanunlara örnek olarak verilebilir.[299]

1997-2005 yılları arasında Tony Blair liderliğindeki İşçi Partisi hükümeti tarafından anayasal reformlar gerçekleştirmek amacıyla kabul edilen bir dizi kanun da BK Anayasasının önemli kaynakları arasında yer almıştır. Krallık sınırları içindeki bölgelere bazı yetkilerin devredilmesini (*devolution*) düzenleyen 1998 tarihli İskoçya (*Scotland Act*)[300], Kuzey İrlanda (*Northern Ireland Act*)[301] ve Galler Yönetimi (*Government of Wales Act*)[302] kanunları bu grupta yer almaktadır.[303] Bunun dışında, Lordlar Kamarasını daha demokratik bir hale getirmek amacıyla soy esasına göre göreve gelen üyelerin (*hereditary peers*) sayısını önemli ölçüde azaltan 1999 tarihli Lordlar Kamarası Kanunu (*House of Lords Act*)[304] ve Lordlar Kamarasının temyiz mahkemesi olarak kullandığı yargı yetkisine son vererek Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesini kuran 2005 tarihli Anayasal Reform Kanunu (*Constitutional Reform Act*)[305] bu dönemde kabul edilen ve anayasal bakımdan önem taşıyan

[296] UK Legislation: *Crown Proceedings Act 1947*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/10-11/44 (erişim 01.02.2024).
[297] UK Legislation: *European Communities Act 1972 (repealed)*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/68 (erişim 04.02.2024). Ancak bu kanun BK'nin 2020 yılında AB'den resmi olarak ayrılmasıyla yürürlükten kaldırılmıştır. (Nasip, s. 71.)
[298] UK Legislation: *British Nationality Act 1981*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/61 (erişim 01.02.2024).
[299] Bradley, Ewing & Knight, s. 15-16.
[300] UK Legislation: *Scotland Act 1998*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/schedules (erişim 04.02.2024).
[301] UK Legislation: *Northern Ireland Act 1998*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/47 (erişim 04.02.2024).
[302] UK Legislation: *Government of Wales Act 1998*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/38 (erişim 04.02.2024).
[303] Cane, P.: *The Constitution of Rights*, The Cambridge Constitutional History of the United Kingdom, Cambridge 2023, s. 214-215.
[304] UK Legislation: *House of Lords Act 1999*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/34 (erişim 04.02.2024).
[305] UK Legislation: *Constitutional Reform Act 2005*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4 (erişim 04.02.2024).

kanunlardandır.[306] Çalışmanın bu bölümünün konusunu oluşturan HRA da bu dönemde kabul edilen ve BK Anayasasının kaynaklarından sayılan kanunlardandır.[307]

Zikredilen bu kanunlara ek olarak 2011 yılında kabul edilen ve monarkın parlamentoyu feshetme yetkisine sınırlama getiren Sabit Dönemli Parlamentolar Kanunu (*Fixed-Term Parliaments Act*)[308] da son yıllarda parlamento tarafından kabul edilen anayasal nitelikteki kanunlardandır. Ancak bu kanun 2022 yılında kabul edilen Parlamentonun Feshi ve Toplanması Kanunu'yla (*Dissolution and Calling of Parliament Act*)[309] yürürlükten kaldırılarak eski sisteme dönülmüştür (m. 1).

2. Yargı Organının İçtihatları

BK'nin kodifiye edilmiş bir anayasaya sahip olmaması, devlet organlarının sahip olduğu yetkilerin sınırlarını belirlemeye yönelik bazı yazılı kuralların eksikliğine yol açmıştır. Anayasal nitelik taşıyan kanunlar ve yazılı belgeler bu konuda bazı kurallar içerse de somut olaylarda devlet organlarının kullanacağı yetkilerin sınırlarının belirlenmesi işi önemli ölçüde yargı organına kalmıştır. Yargı organı da önüne gelen uyuşmazlıkları çözerken bazı ilkeler belirleme yoluna gitmiş ve diğer devlet organlarının yaptıkları işlemleri bu ilkelere uygunlukları açısından denetlemiştir. Mahkemelerin belirledikleri bu ilkeleri önlerine gelen davalarda

[306] Kelso, A.: *Stages and Muddles: The House of Lords Act 1999*, Parliamentary History 2011, Vol. 30, s. 102-103; UK Parliament: *Hereditary Peers*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/hereditary-peers/ (erişim 04.02.2024); Yolcu (2005 Anayasa Reformu), s. 37.
[307] Bradley, Ewing & Knight, s. 16.
[308] UK Legislation: *Fixed-term Parliaments Act 2011 (repealed)*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/14 (erişim 07.09.2024).
[309] UK Legislation: *Dissolution and Calling of Parliament Act 2022*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2022/11 (erişim 07.09.2024).

istikrarlı bir biçimde uygulamalarıyla bu ilkeler içtihat haline dönüşmüştür. Anayasa hukukuna ilişkin uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmaya yönelik bu içtihatlar BK Anayasasının geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli bir kaynağını oluşturmaktadır.[310] Bu bağlamda önceleri BK'nin en yüksek temyiz mahkemesi olarak görev yapan Lordlar Kamarası Temyiz Komitesinin (*The Appellate Committee of The House of Lords*), sonrasında ise 2005 Anayasal Reform Kanunu ile BK'nin en yüksek temyiz mahkemesi görevini üstlenen BK Yüksek Mahkemesinin (*UK Supreme Court)* anayasal konularda verdiği kararlar büyük önem taşımaktadır.[311]

Özellikle bireyleri kamu gücünün keyfi kullanımından korumaya yönelik önemli bazı ilkelerin yargı içtihatlarıyla ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Kişiye bir yaptırım uygulamadan önce savunmasının alınması zorunluluğu[312], hukuka uygun alınmış bir karar olmadan kişinin şahsına ve mallarına devlet görevlilerinin müdahale edememesi[313], gözaltına alınan kişinin sebepsiz yere polis tarafından üstünün aranamaması[314], polisin kişiyi aramadan önce bir sebep sunma zorunluluğu[315] gibi kurallar yargı içtihatlarıyla ortaya çıkarılan ve anayasal nitelik taşıyan kurallara örnek olarak verilebilir.[316]

---

[310] Leyland, s. 30.

[311] UK Supreme Court: *Appellate Committee of The House of Lords*, https://www.supremecourt.uk/about/appellate-committee.html (erişim 04.02.2024).

[312] Mulonda, M.: *Administrative Law - Rules of Natural Justice*, https://www.academia.edu/15293309/Administrative_Law_Rules_of_Natural_Justice (erişim 04.02.2024), s. 4; King's Bench Division of the High Court: *R. v. University of Cambridge*, 1 Str. 557, 1723, https://vlex.co.uk/vid/persaud-r-v-cambridge-793081097 (erişim 01.08.2024).

[313] King's Bench Division of the High Court: *Entick v Carrington*, 19 St Tr 1030, 1765, http://users.soc.umn.edu/~samaha/cases/entick_v_carrington.html (erişim 01.08.2024); Loughlin, M.: The British Constitution: A Very Short Introduction, Oxford 2013, s. 91.

[314] Queen's Bench Division of the High Court: *Lindley v. Rutter*, QB 128, 1981, https://lawsuitcasefinder.com/casedetail?id=U2FsdGVkX1plo2Fk0cfkXochCmJDDb6r0swjIeebh78joDJTPgMgs5 (erişim 01.08.2024).

[315] Queen's Bench Division of the High Court: *Brazil v. Chief Contastable of Surrey*, 1 WLR 1155, 1983, https://www.iclr.co.uk/document/1981000554/casereport_30644/html (erişim 01.08.2024).

[316] Young (Turpin & Tomkins'), s. 204-205; Leyland, s. 30-31.

Yargı organının anayasal konularda verdiği kararların BK Anayasası bakımından önemi günümüzde de devam etmektedir. Bu bağlamda verilebilecek çarpıcı iki örnek kamuoyunda *Brexit* olarak adlandırılan BK'nin Avrupa Birliği'nden (AB) ayrılma sürecinde ortaya çıkmıştır.[317]

2016 yılında BK'nin AB'den ayrılması veya ayrılmaması yönünde bir karara varabilmek için yapılan halkoylaması sonucunda yaklaşık %52'lik bir oy oranı ile AB'den ayrılma yönünde karar çıkmıştır.[318] Bunun üzerine üye devletlerin birlikten çıkması sürecinin düzenlendiği AB Anlaşması'nın 50. maddesinin uygulanması gerekmiştir. AB Anlaşması'nın 50. maddesi "Her üye devlet, kendi anayasal kurallarına uygun olarak Birlik'ten çekilmeye karar verebilir." düzenlemesini içermektedir.[319]

Bu çekilme sürecinin BK Anayasasına uygun bir şekilde nasıl yürütüleceği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Çünkü bu konuyu düzenleyen herhangi bir kanun mevcut değildir. Dönemin Başbakanı Theresa May BK'nin bir uluslararası anlaşmadan çekilmesi hususunun Taç'ın ve dolayısıyla yürütme organının ayrıcalıklı yetkileri (*Royal Prerogative Powers*)[320] içinde kaldığını öne sürerek bu konuda parlamentodan kanunla alınacak herhangi bir yetkiye ihtiyaç duyulmadığını iddia etmiştir.[321] Öte yandan bu hususta ortaya çıkan ikinci tartışma ise AB'ye yapılacak

[317] BBC: *Brexit: What you need to know about the UK leaving the EU*, https://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887 (erişim 29.04.2024). Brexit sürecinin BK Anayasasına etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bogdanor, V.: Beyond Brexit: Towards a British Constitution, London, 2019.
[318] BBC: *EU Referendum Results*, https://www.bbc.co.uk/news/politics/eu_referendum/results (erişim 04.02.2024).
[319] AB Başkanlığı: *Avrupa Birliği Anlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma*, https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf (erişim 04.02.2024).
[320] UK Parliament: *Crown Prerogative*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/crown-prerogative/ (erişim 04.02.2024).
[321] Banks, M.: *Brexit: Could Theresa May invoke article 50 without parliamentary approval?*, https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/brexit-could-theresa-may-invoke-article-50-without-parliamentary-approval (erişim 29.04.2024); Nasip, s. 96-98.

olan ayrılma beyanı öncesinde bölgesel parlamentoların yani İskoçya, Kuzey İrlanda ve Galler parlamentolarının onayına ihtiyaç duyulup duyulmadığıdır.[322]

BK Yüksek Mahkemesi bu anayasal sorunları kamuoyunda *Miller I* kararı olarak bilinen *R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union* davasında verdiği kararla çözüme kavuşturmuştur.[323] Yüksek Mahkeme bu kararda, iç hukukun bir parçası olmayan, iç hukukta herhangi bir hak veya sorumluluk doğurmayan uluslararası anlaşmalardan çekilmenin Taç'ın ayrıcalıklı yetkileri kapsamında kaldığını belirterek AB'den ayrılmak gibi BK'nin anayasal sisteminde köklü değişiklikler doğuracak bir çekilmenin parlamentonun onayı olmadan yapılamayacağı yönünde karar vermiştir.[324] Aynı davada Yüksek Mahkeme bu konuda bölgesel parlamentoların onayının alınmasının da hukuken gerekli olmadığına hükmetmiştir.[325] BK Yüksek Mahkemesi 2017 yılında aldığı bu kararla hem Taç'ın ayrıcalıklı yetkilerinin kullanımıyla ilgili bir ilke getirmiş hem de bölgesel parlamentolara yapılan yetki devrinin sürece olan etkisini karara bağlamıştır. Böylece *Miller I* kararı da BK Anayasasının kaynakları arasında yerini almıştır.

Miller I kararından sonra parlamento, kararın gereğini yerine getirerek Avrupa Birliği (Çekilme Bildirimi) Kanunu'nu (*European Union (Notification of Withdrawal) Act*)[326] kabul ederek hükümete AB Anlaşması'nın 50. maddesini uygulama yetkisini tanımıştır. Hükümet bu yetkiye dayanarak bildirimde bulunmuş ve AB ile ayrılma

[322] Nasip, s. 103.
[323] UK Supreme Court: *R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union*, UKSC 5, 2017, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2016-0196-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).
[324] Cowell, F.: *Locking in Human Rights: An Exploration of the Barriers to ECHR Withdrawal*, European Convention on Human Rights Law Review 2024, Vol. 5, No. 1, s. 54-55.
[325] Nasip, s. 101-103.
[326] UK Legislation: *European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/9/enacted (erişim 04.02.2024).

şartlarını görüşmeye başlamış ancak AB ile yaptığı anlaşmaları parlamentoya onaylatamamıştır. Bu sürecin sonunda Başbakan Theresa May istifa etmiş ve yerine Boris Johnson göreve gelmiştir. Johnson göreve geldikten sonra Kraliçe'den yasama organının çalışmalarının kısa bir süreliğine durdurulması anlamına gelen prorogasyon (*prorogation*) yetkisini kullanmasını istemiştir.[327] Bu yetkinin kullanılmasıyla yasama organının çalışmaları otuz dört günlük bir süre için durdurulmuştur.

Kullanılan bu prorogasyon yetkisinin süresinin önceki uygulamaya göre çok uzun olması kullanılan yetkinin hukuka uygun olup olmadığı yönündeki tartışmaları beraberinde getirmiştir. BK Yüksek Mahkemesi *Miller II* kararı olarak bilinen *R (Miller) v The Prime Minister and Cherry v Advocate General for Scotland* davasında verdiği kararla bu sorunu çözüme kavuşturmuştur.[328] Yüksek Mahkeme somut olayda kullanılan prorogasyon yetkisinin, parlamentonun yasama organı ve yürütmeyi denetleyen organ olarak anayasal görevlerini ifa etmesini engelleyecek nitelikte olduğunu belirterek hukuka aykırı olduğuna karar vermiştir. Böylece *Miller II* kararıyla BK Yüksek Mahkemesi yürütmenin prorogasyon yetkisinin kullanımına ilişkin anayasal bir ölçüt belirlemiştir.[329]

Sonuç olarak *Miller I* ve *Miller II* kararları, yargı organının anayasal konularda verdiği kararların günümüzde de BK Anayasasının kaynakları olarak önemini koruduğunu göstermektedir.

---

[327] Nasip, s. 108-109; Muratoğulları, H.: *Birleşik Krallık Anayasası'nda Yürütmenin Prorogasyon İmtiyazı Ve Yüksek Mahkemenin 24 Eylül 2019 Tarihli Cherry/Mıller Kararı*, Anayasa Yargısı 2019, C. 36, S. 2, s. 294.

[328] UK Supreme Court: *R (Miller) v The Prime Minister and Cherry v Advocate General for Scotland,* UKSC 41, 2019, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2019-0192-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

[329] Muratoğulları, s. 291, 329-330.

3. Anayasal Teamüller

Anayasal teamüller (*constitutional conventions*), BK Anayasasının diğer bir önemli kaynağıdır. Ünlü İngiliz anayasa hukukçusu Dicey anayasal teamülleri; Taç'ın, bakanların ve anayasal düzen içinde yetki kullanan diğer kişilerin beklenen davranışlarını belirleyen ilkeler ve uygulamalar bütünü şeklinde tanımlamaktadır. Ancak Dicey'e göre anayasal teamüller, kanunlar ve yazılı belgelerden farklı olarak yargı organı tarafından uygulanabilir özelliğe sahip değildir.[330] Anayasal teamüllerin yargı organı tarafından uygulanabilir olmadığı görüşü günümüzde de kabul edilmektedir. Örneğin yukarıda bahsedilen *Miller I* kararında BK Yüksek Mahkemesi AB'den ayrılma sürecinde bölge parlamentolarının onayının alınmasına gerek olmadığını tespit ederken BK Parlamentosunun bölge yönetimlerini (Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda) de ilgilendiren kararları alırken bölge parlamentolarının onayını alması şeklinde bir anayasal teamül olduğunu kabul etmiştir.[331] Ancak Yüksek Mahkemeye göre siyasi aktörler bir anayasal teamüle uygun davranmadıkları takdirde siyasi aktörlerin hukuken böyle davranmaya zorlanmaları mümkün değildir. Mahkemenin yetkisi bir anayasal teamülün varlığını tespit etmekle sınırlıdır.[332]

Bir başka önemli anayasa hukukçusu Jennings ise geçerli bir anayasal teamülün varlığının belirlenebilmesi için üç şartın gerçekleşmesi gerektiğini öne sürmektedir. Birinci şart siyasi bir aktör tarafından gerçekleştirilen davranışın istikrarlı olarak pek çok kez uygulanması yani bir gelenek haline gelmesidir. İkinci şart bu geleneğin yerine getirilmesinin gerekli olduğuna siyasi aktörler tarafından

---

[330] Dicey, s. 20; UK Parliament: *Conventions*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/conventions/ (erişim 05.02.2024).
[331] UK Parliament: *Sewel Convention*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/sewel-convention/ (erişim 05.02.2024).
[332] Young (Turpin & Tomkins'), s. 236-237; Nasip, s. 103-104.

inanılmasıdır. Bir başka deyişle, bu geleneğin bağlayıcı bir nitelik taşıdığına dair bir kanaatin mevcut olmasıdır. Üçüncü şart ise bu geleneğin arkasında mantıklı bir siyasi sebebin yatmasıdır. Jennings'e göre bu üç şart sağlandığı takdirde geçerli bir anayasal teamül oluşmuş olacaktır.[333]

Günümüzde BK Anayasasında geçerli olan anayasal teamüllerin büyük bir çoğunluğunun Taç ve Lordlar Kamarası gibi seçmenlerin oyuyla göreve gelmeyen geleneksel kurumların yetkilerinin sembolik hale getirilmesi ve bu yetkilerin asıl kullanımının seçmenler tarafından seçilen Avam Kamarasına bırakılması amacına yönelik olduğu görülmektedir.[334] Böylece demokratik temsil ve seçmene hesap verebilirlik ilkelerinin işletilmesi amaçlanmaktadır.

BK'de en köklü anayasal teamüllerden biri kanun önerilerinin yürürlüğe girebilmesi için gereken kraliyet onayı (*royal assent*) ile ilgilidir.[335] Parlamentonun her iki kanadı tarafından kabul edilen bir kanun önerisi, kanun haline gelmek ve yürürlüğe girebilmek için monark tarafından verilecek olan bir kraliyet onayına muhtaçtır. Bu onay verilmediği takdirde kanun önerisinin yürürlüğe girebilmesi mümkün değildir. Teorik olarak monarkın parlamentonun kabul ettiği kanun önerileri üzerinde bir mutlak veto yetkisine sahip olduğu söylenebilir. Ancak parlamentonun kabul ettiği bir tasarı veya teklife kraliyet onayının verilmemesi hadisesi en son 1708 yılında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kraliyet onayı kurumu artık bir formaliteye dönüşmüş ve onayın otomatik olarak verilmesi bir anayasal teamül haline gelmiştir.

[333] Jennings, s. 134-136.
[334] Leyland, s. 39.
[335] UK Parliament (*Royal Assent*), d. n. 65.

Böylece demokratik meşruiyetten yoksun olan monarkın iradesinin halkın seçtiği temsilcilerden oluşan parlamentonun iradesinin önüne geçmesi engellenmiştir.

Benzer bir şekilde başbakanın Avam Kamarası üyeleri arasından seçilmesi de BK'de öne çıkan anayasal teamüllerdendir. Genel seçimlerin yapılması ve parlamentonun oluşmasından sonra monarkı hükümeti kurma yetkisini Avam Kamarası üyeleri arasından birine vermeye zorlayan yazılı bir kural mevcut değildir.[336] Ancak monarkın bu yetkiyi Avam Kamarası üyeliklerinin çoğunluğunu kazanan siyasi partinin genel başkanına vermesi olağan bir uygulama haline gelmiştir.[337] Bu anayasal teamülün işletilmesiyle yürütme organının aktif kanadının başının doğrudan halk tarafından seçilmiş bir kişi olması sağlanmaktadır.

Taç'ın ayrıcalıklı yetkilerini başbakanın ve bakanların isteği doğrultusunda kullanması, monarkın yasama yılının açılışında yaptığı konuşmanın (*King's/Queen's Speech*)[338] içeriğinin hükümet tarafından hazırlanması gibi anayasal teamüller de kraliyet kurumunu sembolik bir hale getirmeye ve yürütme erkine ilişkin yetkileri hükümette toplamaya yönelik anayasal teamüllerdendir.[339]

Yine yasama organı içinde demokratik meşruiyete sahip olan Avam Kamarasının bu özelliğe sahip olmayan Lordlar Kamarası tarafından engellenmesini önlemek için ortaya çıkmış bazı anayasal teamüller mevcuttur. Hükümetin seçim bildirgesinde vaat ettiği ve sonrasında Avam Kamarası tarafından kabul edilen kanunların, Lordlar Kamarası tarafından reddedilmemesi yönünde *Salisbury-Addison*

[336] Bradley, Ewing & Knight, s. 22.
[337] Bogdanor (*The Monarchy*), s. 84.
[338] UK Government: *What is the Queen's Speech?*, https://www.gov.uk/government/topical-events/queens-speech-2017/about (erişim 29.04.2024).
[339] Leyland, s. 40.

teamülü olarak isimlendirilen anayasal teamül bu teamüllere örnek olarak verilebilir.[340]

Son olarak da Birleşik Krallık Parlamentosunun bölge yönetimlerini ilgilendiren konularda yasama faaliyetinde bulunmadan önce bölge parlamentolarının bu konuda vereceği onayı beklemesi manasına gelen *Sewel* teamülü de önemli anayasal teamüller arasında sayılabilir.[341]

Her ne kadar, anayasal teamüller yargı organı tarafından hukuken uygulanabilir nitelikte değerlendirilmese ve bu sebeple kanunlar ve mahkeme içtihatları kadar güçlü olmasa da bu teamüllere uyulmaması ciddi siyasi krizlerin ortaya çıkmasına ve bu krizlerin neticesinde anayasal sistemde köklü değişiklikler yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu konuda en çarpıcı örnek 1909-1910 yılının bütçesinin kabulünde yaşanan krizdir. Kriz, hükümet tarafından hazırlanan ve çoğunluğu liberal görüşlü üyelerden oluşan Avam Kamarası tarafından kabul edilen bütçenin, muhafazakar üyelerin çoğunlukta olduğu Lordlar Kamarası tarafından, Lordlar Kamarasının hükümetin Avam Kamarası tarafından desteklenen programını engellememesine ilişkin anayasal teamül göz ardı edilerek reddedilmiştir. Bunun üzerine yapılan genel seçimlerde yine liberallerin Avam Kamarası çoğunluğunu elde etmesi üzerine 1911 tarihli Parlamento Kanunu (*Parliament Act 1911*) kabul edilerek Lordlar Kamarasının bütçeyle ilgili kanun tasarılarını reddetme yetkisi tamamen kaldırılmıştır.[342] Böylece mevcut olan anayasal teamülün bir kısmı kanun hükmü haline getirilerek hukuken uygulanabilir bir duruma sokulmuştur.

---

[340] UK Parliament: *Salisbury Doctrine*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/salisbury-doctrine/ (erişim 05.02.2024); Young (Turpin & Tomkins'), s. 227-229.
[341] UK Parliament (*Sewel Convention*), d. n. 331.
[342] Leyland, s. 37-38.

B. Anayasada Yasama Organının Rolü

BK Anayasasının üç temel kaynağı incelendiğinde, BK anayasal sisteminin esas aktörünün yasama organı olduğu görülmektedir. Anayasanın her bir kaynağı bağlamında bu iddiayı doğrulamak mümkündür.

Anayasanın birinci kaynağı olan kanunlar parlamento tarafından kabul edilmektedir. Hukuki açıdan parlamento bu kanunları tamamen yürürlükten kaldırabilir ya da bunları değiştirebilir. Hatta kanunları yürürlükten kaldırmasa veya kanun hükümlerinde değişiklik yapmasa da anayasal nitelik taşıyan mevcut kanunlara aykırı hükümler taşıyan yeni kanunlar kabul edebilir. Bu durumda zımni ilga (*implied repeal*) doktrini gereğince daha sonraki kanun hükümlerin uygulanacağı düşünülebilir.[343] Ancak anayasal nitelik taşıyan kanunların yasama organı tarafından zımni olarak ilga edilemeyeceğine yönelik görüşler ve mahkeme kararları da mevcuttur. Bu konu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde HRA özelinde ele alınacaktır.

Anayasanın kaynaklarından ikincisi olan yargı kararlarının da parlamentonun iradesine tabi olduğu şüphesizdir. Çünkü yargı organı anayasal konularda karar verirken mevcut kanun hükümlerini yorumlamak suretiyle karar vermektedir. Dolayısıyla yargı organının rolü esasen hakkında bir kanun hükmünün bulunmadığı konularda veya o konu hakkındaki kanun hükümlerinin farklı şekillerde yorumlanmaya açık olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durumda dahi yargı organının yaptığı yorumu ve koyduğu ilkeleri doğru bulmayan yasama organı o konuyu kanunla açıkça düzenlemek suretiyle yargı organının rolünü azaltıp sorunun kendi iradesine uygun bir şekilde çözümlenmesini sağlayabilir.

[343] Samuels, A.: *Implied Repeal*, Statute Law Review 2019, Vol. 40, No. 2, s. 206.

Bu duruma ilişkin çarpıcı bir örnek 1965 yılında yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanya Hava Kuvvetlerinin yaptığı bombalamalar sonucu petrol ürettiği alanlar zarar gören Burma Petrol Şirketi bu zararların tazmin edilmesi için hükümete karşı açtığı davayı kazanmıştır.[344] Bu yönde mahkeme kararlarının istikrarlı bir biçimde devam etmesi halinde savaş sırasında devletin verdiği zararlardan sorumlu olduğu yönünde bir anayasal ilkenin ortaya çıkması mümkündü. Ancak BK Parlamentosu yargı organının uyguladığı çözümü benimsememiştir. Parlamento 1965 tarihli Savaş Zararları Kanunu'nu (*War Damage Act*)[345] kabul ederek devletin savaş sırasında verdiği zararlardan dolayı sorumlu tutulamayacağını düzenlemiş ve aksi yönde bir yargı içtihadının ortaya çıkmasının önünü kesmiştir.[346]

Anayasanın üçüncü kaynağı olan anayasal teamüllerin sürdürülmesi de parlamentoya bağlıdır. Zira parlamento her zaman mevcut bir teamüle aykırı bir kanun kabul ederek bu teamülü ortadan kaldırma veya değiştirme imkanına sahiptir. Hatta parlamento bir teamülü açıkça ortadan kaldırmasa da basitçe bu teamüle uymama yolunu da seçebilir. Yukarıda da anlatıldığı üzere bu durumda parlamento hukuken bu teamüle uymaya zorlanamaz ancak bu uymamanın siyasi sonuçları olabilir.

Sonuç olarak BK Anayasasının kilit aktörünün yasama organı olduğu söylenebilir. Parlamentonun anayasal sistem içindeki bu ağırlığı, çalışmanın ilk bölümünde de bahsedildiği üzere parlamento üstünlüğü veya parlamento egemenliği ilkesi şeklinde de ifade edilmektedir. Gardbaum tarafından savunulduğu üzere, BK

[344] The Appellate Committee of House of Lords: *Burmah Oil Company Ltd v Lord Advocate*, AC 75, 1965, http://www.uniset.ca/other/cs2/1965AC75.html (erişim 01.08.2024).
[345] UK Legislation: *War Damage Act 1965*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1965/18 (erişim 05.02.2024).
[346] Law Teacher: *The War Damage Act 1965*, https://www.lawteacher.net/acts/the-war-damage-act-1965.php (erişim 05.02.2024); Leyland, s. 30-31.

Anayasasının diğer alanlarında bu ilke geçerliliğini sürdürse de HRA'nın kabulüyle yargı organına da parlamentonun karşısında önemli yetkiler verildiği için temel hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında BK'nin parlamento üstünlüğü ilkesinden çıkarak ara bir model olan Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeline geçiş yaptığı söylenebilir. Ancak HRA'yı yürürlükte tutmak veya tutmamak da parlamentonun takdirinde olduğu için parlamento isterse temel hak ve özgürlükler alanında da BK'yi tekrar klasik parlamento üstünlüğü modeline döndürebilecektir.

II. Birleşik Krallık İnsan Hakları Kanunu

1998 yılında kabul edilen İnsan Hakları Kanunu (*Human Rights Act* - HRA), BK'de temel hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında öngördüğü yeniliklerle BK anayasal sisteminin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu başlıkta öncelikle HRA öncesinde BK'de insan haklarının korunmasından bahsedilecek, sonrasında ise HRA'nın ortaya çıkışı ve içerdiği düzenlemelerden bahsedilecektir. Başlığın sonunda ise HRA'nın BK Anayasası içindeki yeri ele alınacaktır.

A. HRA Öncesi Birleşik Krallık'ta İnsan Haklarının Korunması

HRA'nın kabulü öncesinde BK iç hukukunda temel hakların kabul edilen bazı özel kanunlar ve yargı organının geliştirdiği içtihatlar yoluyla korunduğu

görülmektedir. Uluslararası alanda da AİHS, BK'de insan haklarının korunmasına dolaylı bir katkı sağlamaktaydı. Bu başlıkta bu iki yol kısaca ele alınacaktır.

1. Özel Kanunlar ve Yargı Organının İçtihatları

BK'de HRA'nın kabulü öncesinde bir temel haklar kataloğu mevcut değildi.[347] Ancak bu durum, bireylerin temel haklara sahip olmadığı anlamına gelmemekteydi. HRA öncesi BK'de bireylerin temel hakları, parlamentonun kabul ettiği özel kanunlar ve yargı organı tarafından geliştirilen temel hak ve özgürlükleri korumaya yönelik ilkelerin uygulanmasıyla korunmaktaydı.[348]

HRA öncesinde BK'de temel hak ve özgürlükleri korumaya yönelik kanunlara; vatandaşların serbest seçim hakkını güvence altına alan 1983 tarihli Halkın Temsili Kanunu (*Representation of the People Act*)[349], ırk ve cinsiyet ayrımcılığını önlemeye yönelik hükümler içeren 1968 tarihli Irk İlişkileri Kanunu (*Race Relations Act*)[350] ve 1975 tarihli Cinsiyet Ayrımcılığı Kanunu (*Sex Discrimination Act*)[351], ceza yargılamasına ilişkin güvenceler içeren 1994 tarihli Ceza Muhakemesi ve Kamu

[347] Bu bağlamda isminden dolayı 1689 tarihli Temel Haklar Bildirgesi (*Bill of Rights*) akla gelse de söz konusu belge bireylerin haklarını değil, parlamentonun monarka karşı haklarını koruma altına almaktaydı. Bu sebeple bu belge burada kullandığımız anlamda bir temel haklar kataloğu içermemekteydi (Bogdanor (The New British), s. 36).
[348] Bogdanor (The New British), s. 36-37; Aschroft, P., Barrie, F., Bazell, C., Damazer, A., Powell, R. & Tranter, G.: Human Rights and the Courts Bringing Justice Home, Winchester 1999, s. 13.
[349] UK Legislation: *Representation of the People Act 1983*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1983/2 (erişim 06.02.2024).
[350] UK Legislation: *Race Relations Act 1968*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/71/enacted (erişim 06.02.2024).
[351] UK Legislation: *Sex Discrimination Act 1975*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/65/enacted (erişim 06.02.2024).

Düzeni Kanunu (*Criminal Justice and Public Order Act*)[352] örnek olarak verilebilir.[353] Yine BK Anayasasının kaynakları açıklanırken bahsedilen anayasal nitelik taşıyan kanunlar ve belgelerin de belirli hak ve özgürlükleri güvence altına almaya yönelik düzenlemeler içerdiği söylenebilir. Dolayısıyla HRA'nın kabulü öncesinde toplu bir hak ve özgürlükler kataloğuna sahip olmayan BK'de belirli hakların kanun düzeyinde koruma altına alındığı görülmektedir.

HRA'nın kabulünden önce mahkemelerin de önlerine gelen uyuşmazlıklarda verdikleri kararlarla kanunlarda açıkça düzenlenmemiş hak ve özgürlükleri korumaya ilişkin bazı ilkeleri geliştirdiği görülmektedir. Kişi özgürlüğü, mülkiyet hakkı, mahkemeye erişim hakkı, ifade özgürlüğü gibi temel haklar HRA'nın kabulünden önce de BK mahkemeleri tarafından tanınmış ve koruma altına alınmış haklara örnek gösterilebilir.[354]

Ayrıca BK yargı organının temel hakların sınırlanmasına ilişkin 1982 Anayasasının 13. maddesinde ve AİHS'te öngörülen ölçülülük şartını HRA'nın kabulü öncesindeki devrede de uyguladığı ve temel haklara ilişkin sınırlamaları bu yolla sınırladığı görülmektedir.[355] Bunun haricinde yine temel hakların sınırlandırılmasına ilişkin aranan şartlardan olan kanunilik şartının da örtülü bir biçimde HRA öncesi mahkemelerin kararlarında yer aldığı görülmektedir. Şöyle ki, bir kamu otoritesinin yaptığı bireysel bir işlem veya kanuna dayanarak hazırladığı bir düzenleyici işlem

---

[352] UK Legislation: *Criminal Justice and Public Order Act 1994*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/33 (erişim 06.02.2024).
[353] Young (Turpin & Tomkins'), s. 908.
[354] Hickman, T.: Public Law after the Human Rights Act, Oxford 2010, s. 19-20.
[355] Varghese, R.: *The Relevance of 'Wednesbury Unreasonableness' in The Light Of 'Proportionality' as a Ground For Judicial Review*, Indian Journal Of Public Administration 2014, Vol. 60, No. 1, s. 97. Örneğin The Appellate Committee of House of Lords: *R v Secretary of State for the Home Department, ex p Brind*, 1 AC 696, 1991, https://www.uniset.ca/other/cs3/19911AC696.html (erişim 01.08.2024); Law Teacher: *R v Brind 1991 | Case Summary*, https://www.lawteacher.net/cases/r-v-brind-1991.php (06.02.2024).

temel hak ve özgürlüklere müdahale içeriyorsa yargı organı bu işlemlerin dayanağı olan kanun hükümlerinin açıkça bu hakka müdahale etme yetkisini vermesini aramaktadır. Eğer dayanak kanun hükmünde açıkça bu yönde bir yetki verilmediyse ilgili kanun hükmünün temel haklara müdahale etmeyi amaçlamadığı varsayılır ve kamu otoritesinin yaptığı işlem hukuka aykırı bulunur.[356]

2. AİHS'in Etkisi

BK, AİHS'e 1951 yılında taraf olmuştur ve Sözleşme 1953 yılında yürürlüğe girmiştir.[357] 1966 yılında BK, egemenliği altındaki bireylerin AİHM'e (o zamanki adıyla Avrupa İnsan Hakları Divanına) bireysel başvuru imkanını tanımıştır.[358] Ancak BK kanunlarında taraf olunan uluslararası sözleşmelerin iç hukukun bir parçası haline gelmesi yönünde bir hüküm bulunmadığı için BK'nin AİHS'e taraf olması, AİHS hükümlerini iç hukukta doğrudan uygulanabilir hale getirmemiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için parlamentonun kabul edeceği bir kanunla AİHS hükümlerini ulusal hukuka aktarması gerekmekteydi. 1970'li yıllardan itibaren bu yönde öne sürülen görüş ve taleplere rağmen AİHS'in ulusal hukuka aktarımının gerçekleşmesi için 1998 yılına kadar beklenmesi gerekmiştir.[359]

[356] Hickman, s. 18.
[357] UK Government: *Human Rights: The UK's international human rights obligations*, https://www.gov.uk/government/collections/human-rights-the-uks-international-human-rights-obligations (erişim 06.02.2024).
[358] Aschroft, Barrie, Bazell, Damazer, Powell & Tranter, s. 10.
[359] Hickman, s. 15-16.

Her ne kadar AİHS'e taraf olunması ulusal yargı makamlarının temel hak ve özgürlükleri yorumlarken AİHM içtihatlarını dikkate almasına ve bu yolla temel hak ve özgürlüklerin korunmasında bir yol kat edilmesine sebep olduysa da bireylerin BK mahkemeleri önünde doğrudan AİHS hükümlerine dayanarak hak arayabilmesi söz konusu değildi.[360] Bu sebeple bireyler öncelikle ulusal mahkemeler önünde iç hukukun sağladığı korumalardan yararlanma yolunu denemek zorundaydı.[361] Kamu otoritelerinin iç hukuka uygun olan fakat bireyin AİHS'te korunan haklarını ihlal eden işlemlerine karşı iç hukukta sonuç almak mümkün değildi.[362] Ancak iç hukuktaki tüm başvuru yolları tüketildikten sonra AİHM önünde doğrudan AİHS hükümlerine dayanarak hak iddiasında bulunmak mümkündü.[363] Bu sebeple BK'nin sahip olduğu insan hakları sistemi, AİHS'te yer alan temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından hantal bir özellik göstermekteydi.

B. Ortaya Çıkışı

BK'de ulusal bir temel haklar kataloğunun kabul edilmesi ve AİHS'in iç hukuka aktarılması yönünde HRA'nın kabulünden çok daha önceleri çeşitli talepler olmuştur. Ancak BK anayasal geleneklerine uygun olarak parlamento ve yargı

[360] Feldman, D.: *The Human Rights Act 1998 and Constitutional Principles*, Legal Studies 1999, Vol. 19, No. 2, s. 166.
[361] Bogdanor (The New British), s. 38-39.
[362] Young (Turpin and Tomkins'), s. 350-351; The Appellate Committee of House of Lords: *R v Secretary of State for the Home Department, ex p Brind*, 1 AC 696, 1991.
[363] Leyland, s. 208.

organının mevcut durumda temel hak ve özgürlükler için yeterli korumayı sağladığı gerekçesiyle bu fikir hayata geçirilmemiştir.[364]

Tony Blair önderliğinde 1997 genel seçimlerine giren İşçi Partisi'nin seçim beyannamesinde AİHS'in iç hukuka aktarılması ve BK'de yaşayan kişilerin AİHS'te güvence altına alınan haklarını ulusal mahkemeler önünde de ileri sürebilmesini sağlayacak bir kanunun yapılacağı ve böylece temel hakların eve döndürüleceği (*bringing rights home*) vaadi yer almıştır.[365] 1 Mayıs 1997 tarihinde yapılan genel seçimlerde İşçi Partisi oyların yaklaşık %43'ünü alarak Avam Kamarasında meclis üye tamsayısının salt çoğunluğunu elde etmiştir.[366] 14 Mayıs 1997 tarihinde gerçekleşen parlamento açılışında Kraliçe'nin yaptığı konuşmada da İşçi Partisi'nin bu vaadi tekrarlanmış ve parlamentoya AİHS'i iç hukuka aktaracak bir kanun tasarısının sunulacağı belirtilmiştir.[367]

HRA, Tony Blair hükümeti tarafından gerçekleştirilen, Lordlar Kamarasının yapısında değişiklik ve bölge yönetimlerine bazı yetkilerin aktarılması hususlarını da içeren geniş bir anayasal reform sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.[368] 1998 yılının Ekim ayında parlamentoya sunulan kanun tasarısı Kasım ayında kraliyet

[364] Lipmann, M.: *The Debate over a Bill of Rights in Great Britain: The View from Parliament*, Universal Human Rights 1980, Vol. 2, No. 4, s. 30.
[365] Labour Party: *new Labour because Britain deserves better*, http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1997/1997-labour-manifesto.shtml (erişim 07.02.2024).
[366] UK Parliament: *No 68 General Election Results, 1 May 1997*, https://www.parliament.uk/globalassets/documents/commons-information-office/m15.pdf (erişim 07.02.2024), s. 3.
[367] UK Parliament: *Queen's Speech HC Deb 14 May 1997 vol 294 cc41-4*, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1997/may/14/queens-speech (erişim 07.02.2024).
[368] Cane, s. 214-215.

onayını alarak kanun haline gelmiştir.[369] HRA, kanunlaşmasından yaklaşık iki yıl sonra 2 Ekim 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

HRA BK anayasal sistemine önemli değişiklikler getirmiştir. HRA'nın getirdiği başlıca yenilik, kanunun kabul amacı da olan, AİHS'i iç hukuka aktarması ve bireyleri AİHS'te korunan haklarına doğrudan dayanabilmek için bütün iç hukuk yollarını tüketip AİHM'e başvurmayı bekleme zahmetinden kurtarmasıdır. HRA ile bireyler ulusal mahkemeler önünde de AİHS'te yer alan haklarına dayalı talepte bulunabilir hale gelmişlerdir. Ayrıca HRA ile ulusal mahkemelere, önlerine gelen uyuşmazlıklarda AİHM kararlarını göz önüne alma zorunluluğu getirilmiştir. Böylece bireyler AİHM tarafından verilen kararlara da ulusal mahkemeler önünde doğrudan dayanabilir hale gelmişlerdir. HRA yargı organı dışında bütün kamu otoritelerine de AİHS'te yer alan haklara uygun davranma yükümlülüğünü getirmektedir.[370] Ayrıca, HRA ile BK, tarihinde ilk defa toplu bir haklar kataloğuna kavuşmuştur. Bu yenilikleri ortaya çıkaran HRA düzenlemeleri çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

İkinci olarak HRA, BK genelinde bir "temel haklar kültürü" oluşturarak yasama organının, yargı organının ve genel olarak toplumun Sözleşme hakları konusundaki farkındalığını arttırarak insan haklarının karar alma süreçlerinde temel bir ölçüt haline getirilmesini sağlamıştır.[371]

---

[369] UK Government: *Rights Brought Home: The Human Rights Bill*, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a75a15040f0b67b3d5c7fd3/rights.pdf (erişim 07.02.2024).

[370] Aschroft, Barrie, Bazell, Damazer, Powell. & Tranter, s. 14-15.

[371] Feldman, D.: *The Impact of Human Rights on the UK Legislative Process*, Statute Law Review 2004, Vol. 25, No. 2, s. 112; Bogdanor (The New British), s. 53.

En önemlisi de Gardbaum'un ileri sürdüğü gibi HRA, yargı organına tanıdığı yetkilerle BK'yi temel hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında klasik parlamento üstünlüğü ilkesinin benimsendiği bir sistem olmaktan çıkarıp hibrit bir model olan Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir örneği haline getirmiştir.[372] Sıradaki başlık bunun sebeplerini irdeleyecektir.

C. İçerdiği Düzenlemeler

HRA toplamda 22 madde ve 4 ekten oluşan bir kanundur. HRA, Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin özelliklerini yansıtan maddelerinin dışında düzenlemelere de sahiptir. BK'nin AİHS'in 15. maddesi uyarınca yükümlülüklerini askıya almasının etkilerini düzenleyen (m. 14 ve 16), BK'nin AİHS ve ek protokoller üzerine koyduğu çekincelerin etkilerini düzenleyen (m. 15 ve 17), AİHM'e BK tarafından seçilecek hakimlerin özelliklerini düzenleyen (m. 18) ve bazı haklara ilişkin özel düzenlemeleri içeren (m. 11, 12 ve 13) içeren maddeler bu düzenlemelere örnek verilebilir. Ancak bu maddeler çalışmanın konusunu oluşturmadığından ayrıca ele alınmayacaktır. Bu başlıkta Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin özelliklerini yansıtan ve devlet organlarına temel hakların korunması için verilen görev ve yetkileri düzenleyen maddeler ele alınacaktır.

HRA'nın içerdiği, Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelini yansıtan düzenlemelerin devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinin üçünü de hitap ettiği

[372] Gardbaum (*The New Commonwealth Model 2001*); Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013).

görülmektedir. Bu başlıkta kanunun kapsadığı haklar açıklandıktan sonra HRA'nın hükümleri hitap ettiği devlet organlarına göre sınıflandırılarak incelenecektir.

1. Kapsadığı Haklar

HRA'nın 1. maddesi, bu kanun kapsamında "Sözleşme hakları" (*convention rights*) deyiminin ne anlama geldiğini AİHS'in ve bazı ek protokollerin belirli hükümlerine atıf yapmak suretiyle açıklamakta, böylece kanunun kapsamını ortaya koymaktadır. Maddenin 1. fıkrasına göre Sözleşme hakları deyimi; AİHS'in 2 ila 12. maddelerini ve 14. maddesini, 1 numaralı ek protokolün 1 ila 3. maddelerini ve 13 numaralı ek protokolün 1. maddesini kapsamaktadır. Ayrıca aynı hükme göre bu haklar AİHS'in 16 ila 18. maddeleri göz önüne alınarak değerlendirilecektir.

Böylece yaşam hakkı; işkence yasağı; kölelik ve zorla çalıştırma yasağı; özgürlük ve güvenlik hakkı; adil yargılanma hakkı; kanunsuz ceza olmaz ilkesi; özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı; düşünce, vicdan ve din özgürlüğü; ifade özgürlüğü; toplantı ve dernek kurma özgürlüğü; evlenme hakkı; ayrımcılık yasağı; mülkiyet hakkı; eğitim hakkı; serbest seçim hakkı ve ölüm cezasının yasak olması BK ulusal yargı makamları önünde doğrudan kendisine dayanılarak iddiada bulunulabilecek haklar haline gelmiştir. Ayrıca yabancıların siyasal etkinliklerinin kısıtlanmasına ilişkin 16. madde, hakları kötüye kullanma yasağına ilişkin 17. madde ve haklara getirilecek kısıtlamalara ilişkin sınırı öngören 18. madde de BK iç hukukunun parçası haline gelmiştir.

Görüldüğü üzere kanunun kapsamına AİHS'in 1., 13. ve 15. maddeleri alınmamıştır. AİHS'in 1. maddesi Sözleşme'nin tarafı olan devletlere kendi yetki alanları içinde bulunan herkesi Sözleşme'de korunan temel hak ve özgürlüklerden yararlandırma görevini yükleyen hükümdür. Bu maddenin kapsama alınmamasının sebebi, HRA'nın kabulüyle devletin bu hükümle kendisine yüklenen yükümlülüğü yerine getirmiş olmasıdır. Bu sebeple AİHS'in 1. maddesinin ulusal hukuka aktarılmasına gerek görülmemiştir.[373]

AİHS'in 13. maddesi ise Sözleşme'de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkesin, bu ihlalin giderilmesi için ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahip olduğunu ilan eden maddedir. Bu maddenin HRA kapsamına alınmaması daha fazla tartışma yaratmış ve bu maddenin eksikliği kanun tasarısı Lordlar Kamarasında görüşülürken sorgulanmıştır.[374] Hükümet adına müzakerelere katılan dönemin Adalet Bakanı, HRA'nın 8. maddesinde BK yargı organlarına tanınan yetkilerin hak ihlallerinin giderilmesi için yeterli olduğunu bu sebeple 13. maddenin kapsama alınmasının gereksiz olduğunu savunmuştur. Hatta Adalet Bakanı 13. maddenin açıkça kanun kapsamına alınmasının mahkemeleri hak ihlallerini gidermek amacıyla 8. maddede öngörülmüş olan yetkiler dışında öngörülemez bazı önlemler almaya sevk edebileceğini ileri sürmüştür. Ancak müzakerelerin devamında BK mahkemelerinin AİHM'in Sözleşme'nin 13. maddesine ilişkin verdiği kararları göz önüne alabileceğini kabul etmiştir.[375] 13. maddenin kapsam dışında bırakılmasının sebebinin, aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı üzere, 4. maddede mahkemelere

[373] Bradley, Ewing & Knight, s. 428.
[374] UK Parliment: *Human Rights Bill Hl Volume 583: debated on Tuesday 18 November 1997*, https://hansard.parliament.uk/lords/1997-11-18/debates/5527b772-d270-492d-924b-db237dd0c834/HumanRightsBillHl (erişim 07.02.2024), column 475-481.
[375] Ewing, K. D.: *The Human Rights Act and Parliamentary Democracy*, The Modern Law Review 1999, Vol. 62, No. 1, s. 85.

tanınan kanun hükümlerinin AİHS'e aykırı olduğunu ilan etme yetkisinin, AİHS'in 13. maddesi bağlamında etkili bir yol olup olmadığına ilişkin tartışmaların önünü kesmek olduğu da bazı yazarlarca ileri sürülmüştür.[376]

AİHS'in 15. maddesi, Sözleşme'ye taraf olan devletlerin olağanüstü hallerde Sözleşme'den doğan bazı yükümlülüklerini askıya alma yetkisini veren ve bu yetkinin kullanımını Avrupa Konseyi'ne bildirme yükümlülüğünü içeren hükümdür. Bu hüküm devletin uluslararası yükümlülüğüne ilişkin olduğu ve bireylere bir hak tanımadığı için HRA'nın kapsamı dışında bırakılması hukuken bir sorun yaratmamaktadır. Zira BK'nin AİHS'in 15. maddesinde taraf devletlere tanınan bu yetkiyi kullanmasının iç hukuktaki etkileri, HRA'nın 14. ve 16. maddelerinde düzenlenerek konuyla ilgili hukuki bir sorun çıkması önlenmiştir.

2. Yargı Organına Yönelik Düzenlemeler

HRA'nın BK anayasal sistemine getirdiği en büyük yeniliklerden biri yargı organını temel hakların korunması bağlamında ön plana çıkarmasıdır. HRA'da yargı organına yönelik birçok düzenleme yer almaktadır. Bu başlıkta HRA ile yargı organına verilmiş; AİHM kararlarını dikkate alma yükümlülüğü, kanun hükümlerini Sözleşme haklarına uygun yorumlama yükümlülüğü ile Sözleşme'ye aykırılığı ilan etme yetkisi

[376] Neenan, C.: *Is a Declaration of Incompatibility an Effective Remedy?*, Judicial Review 2000, Vol. 5, No. 4, s. 248-250; Waites, N.: *Immigration and Asylum Law under the Human Rights Act: A Three Branch Analysis*, Migration & Refugee Issues 2008, Vol. 4, No. 1, s. 28.

ve kamu otoritelerinin Sözleşme haklarına aykırı davranışlarını denetleme ve düzeltme yetkisini içeren düzenlemeler ele alınacaktır.

a. AİHM Kararlarını Dikkate Alma Yükümlülüğü

HRA'da yer alan, yargı organına yönelik ilk düzenleme kanunun 2. maddesidir. 2. maddeye göre BK mahkemeleri önlerine gelen uyuşmazlıklarda Sözleşme'de yer alan haklara ilişkin bir karara varırken; AİHM'in verdiği kararları ve istişari görüşlerini, komitelerin kabul edilemezlik veya esasa ilişkin verdikleri kararları ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin AİHM kararlarının infazına ilişkin Sözleşme'nin 46. maddesi uyarınca vereceği kararları dikkate almakla yükümlüdür. Dikkate alınması öngörülen bu kararlar içinde en önemli parçayı şüphesiz AİHM'in kendisine yapılan bireysel başvurular neticesinde verdiği kararlar oluşturmaktadır.

Kanunun 2. maddesi ile ilgili akla gelen ilk soru hükümde yer alan "dikkate almak" (*take into account*) ifadesinin ne anlama geldiğidir. Ulusal mahkemeler bu ifade sebebiyle AİHM'in verdiği kararları takip etmek zorunda mıdır yoksa mahkemelerin görmekte olduğu uyuşmazlıklarda AİHM'in konuyla ilgili verdiği kararları değerlendirip AİHM'in kararını takip etmemesi mümkün müdür?[377] Kanun tasarısı Lordlar Kamarasında görüşüldüğü sırada bu konuda açıklama yapan dönemin Adalet Bakanı hükmün BK mahkemelerine AİHM'in içtihatlarından ayrılma imkanını

[377] Kavanagh, A.: Constitutional Review under the UK Human Rights Act, Cambridge 2009, s. 144.

tanıdığını ifade etmiştir.[378] Benzer şekilde öğretide de "dikkate almak" ifadesinin AİHM kararlarıyla "bağlı olmak"tan (*be bound by*) farklı bir anlam taşıdığı, bu sebeple BK mahkemelerinin konuyla ilgili her AİHM kararını takip etmek zorunda olmadığı ileri sürülmüştür.[379]

BK yargı organının verdiği kararlarda da bu fikri genel olarak kabul ettiği görülmektedir. 2004 yılında Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi verdiği bir kararda bu konuya açıklık getirerek öğretide "Ullah Prensibi" (*The Ullah Principle*) olarak adlandırılan ilkeyi ortaya koymuştur.[380] Ullah Prensibi uyarınca ulusal yargı organının görevi, AİHM'in Sözleşme'nin yorumuna ilişkin zaman içindeki gelişimine uyum sağlamaktır. Bu sebeple, ulusal yargı organı AİHM'in konuyla ilgili kararına uyma yönünde güçlü bir varsayımla hareket ederek uyuşmazlığı değerlendirmelidir. Ancak "özel ve istisnai şartların" varlığı halinde ulusal yargı organı AİHM'in içtihadını takip etmeyerek Sözleşme'de korunan hakka ilişkin kendi özel yorumunu ortaya koyarak uyuşmazlığı çözebilecektir.[381]

Bu noktada akla gelen soru ne zaman özel ve istisnai şartların varlığından bahsedilebileceğidir. Bu sorunun cevabının da yargı kararlarıyla açığa kavuşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. AİHM'in uyuşmazlığı çözerken ilgili bütün argümanları değerlendirmemiş olması; önemli noktalara yeterince ağırlık vermemiş olması;

---

[378] UK Parliament: *Human Rights Bill Hl Volume 583: debated on Tuesday 18 November 1997*, https://hansard.parliament.uk/lords/1997-11-18/debates/754aca74-0b8d-4d89-99ac-d349b71dcf59/HumanRightsBillHl (erişim 08.02.2024), column 514.

[379] Irvine, D.: *A British Interpretation of Convention Rights*, British Institute of International and Comparative Law, https://www.biicl.org/files/5786_lord_irvine_convention_rights.pdf (erişim 08.02.2024), s. 2-3; Leyland, s. 209; Young (Turpin & Tomkins'), s. 927.

[380] The Appellate Committee of House of Lords: *R (Ullah) v Special Adjudicator*, UKHL 26, 2004, https://publications.parliament.uk/pa/ld200304/ldjudgmt/jd040617/ullah-1.htm (erişim 01.08.2024).

[381] Young (Turpin & Tomkins'), s. 927; Oxbridge Notes: *R (Ullah) v Special Adjudicator [2004] UKHL 26; [2004] 2 AC 323*, https://www.oxbridgenotes.co.uk/law_cases/r-ullah-v-special-adjudicator (erişim 08.02.2024).

AİHM'in BK hukukunun bazı özelliklerini yanlış yorumlaması; AİHM kararının verilmesinin üzerinden uzun bir zaman geçmesi ve bu zaman diliminde sosyal, politik ve kültürel koşulların değişmesi gibi durumlarda özel ve istisnai şartların oluştuğu kabul edilmiştir.[382]

BK Yüksek Mahkemesinin daha yakın tarihlerde verdiği kararlarda da Ullah Prensibi'ni genel olarak takip etmeye devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda yargı organı konu hakkında net ve istikrarlı bir içtihat söz konusu olduğu zaman AİHM içtihadını takip etmektedir. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere özel ve istisnai durumların varlığı halinde içtihadı takip etmeyi reddetmektedir.[383] BK yargı organının sergilediği bu yaklaşım, yine yargı organı tarafından AİHM'e bazı kararlarını tekrar değerlendirme fırsatı sağladığı ve böylece ulusal mahkemeler ile AİHM arasındaki diyaloğu güçlendirerek insan hakları koruma mekanizmasının gelişimine destek olduğu iddiasıyla savunulmaktadır.[384]

[382] Kavanagh (Constitutional Review), s. 150, 151.
[383] UK Supreme Court: *Commissioner of Police of the Metropolis v DSD & Anor*, UKSC 11, 2018, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2015-0166-judgment.pdf (erişim 01.08.2024); UK Supreme Court: *R (Zimbabwe) v Secretary of State for the Home Department*, UKSC 17, 2020, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2018-0048-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).
[384] UK Supreme Court: *R v Horncastle and Others*, UKSC 14, 2009, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2009-0073-judgment.pdf (erişim 01.08.2024); Law Teacher: *R v Horncastle and Others 2009*, https://www.lawteacher.net/cases/r-v-horncastle-and-others.php (erişim 08.02.2024); Bradley, Ewing & Knight, s. 430-431.

b. Kanun Hükümlerini Sözleşme'ye Uygun Yorumlama Yükümlülüğü ve Sözleşme'ye Aykırılığı İlan Etme Yetkisi

HRA'nın 3. maddesi yargı organının kanun hükümlerini nasıl yorumlayacağına ilişkin yol gösteren bir hükümdür. Hükme göre mahkemeler önlerine gelen davalarda uygulayacakları kanun hükümlerini ve idarenin düzenleyici işlemlerini mümkün olduğu ölçüde Sözleşme'ye uygun bir şekilde yorumlamak durumundadır.

Maddede yer alan "mümkün olduğu ölçüde" (*so far as it is possible*) ifadesi, maddede tanınan yetkinin kullanımı konusunda bazı duraksamalara yol açmaktadır. Bu ifadenin ve dolayısıyla 3. maddenin yargı organına klasik yorum yöntemlerinden ayrılarak Sözleşme'ye uygun yorum yapma şeklinde ayrı bir yöntem kullanma yükümlülüğü yüklediği ifade edilmektedir.[385] Bu yükümlülüğün yargı organı tarafından nasıl anlaşıldığı aşağıda açıklanmıştır.

Bir kanun hükmünün yargı organı tarafından Sözleşme'ye uygun bir biçimde yorumlanmasının mümkün olmadığı durumlarda ise HRA'nın 4. maddesi devreye girmektedir. HRA'nın 4. maddesi bu durumda bazı yüksek mahkemelere *declaration of incompatibility* adı verilen bir karar alma yetkisi vermiştir. *Declaration of incompatibility* yetkisi bazı yazarlar tarafından Türkçeye "uyumsuzluk beyanı" veya "uyuşmazlık beyanı" şeklinde çevrilmiştir.[386] Biz ise alınan kararın niteliğini daha iyi belirttiğini düşündüğümüz için "Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi" çevirisini kullanmayı tercih ediyoruz.

[385] Louglin, s. 102.
[386] Kılınç, s. 131; Ertaş (*Birleşik Krallık'ın*), s. 8.

Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi yetkisi BK'deki her mahkemeye tanınmamıştır. HRA'nın 4. maddesine göre bu kararı almaya yetkili olan mahkemeler *UK Supreme Court* (BK Yüksek Mahkemesi)[387], *The Judicial Committee of the Privy Council* (BK'nin deniz aşırı topraklarında çıkan uyuşmazlıklarla ilgili en yüksek temyiz mahkemesi)[388], *The Court Martial Appeal Court* (Askeri Yüksek Mahkeme), *High Court of Justice* (İngiltere ve Galler Yüksek Mahkemesi), *The Court of Appeal* (İngiltere ve Galler Temyiz Mahkemesi), *High Court of Justiciary* (İskoçya Yüksek Mahkemesi), *High Court of Northern Ireland* (Kuzey İrlanda Yüksek Mahkemesi), *The Court of Appeal of Northern Ireland* (Kuzey İrlanda Temyiz Mahkemesi) ve *The Court of Protection* (çocuklar, akıl hastaları gibi ayırt etme gücüne sahip olmayan kişilere ilişkin uyuşmazlıkları çözen yüksek mahkeme[389])'dır (m. 4/5).

Önüne gelen davada uygulamakla yükümlü olduğu kanun hükmünün Sözleşme'ye uygun yorumlanmasının mümkün olmadığı kanaatine varan yüksek mahkeme Sözleşme'ye aykırılığı ilan etme yönünde karar alacaktır. Ancak alınan bu karar davada uygulanan kanun hükümlerinin geçerliliğini veya yürürlüğünü etkilememekte ve davanın tarafları ile ilgili hukuki bir sonuç doğurmamaktır (m. 4/6). Bu kararı alan mahkeme önündeki uyuşmazlığı mevcut kanun hükmü uyarıca çözüme kavuşturacaktır. Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi kararının işlevi mevzuatta yer alan söz konusu temel haklara aykırılığa parlamentonun dikkatini çekmektir. Böylece temel haklara ilişkin sorunun yasama organı tarafından çözüme kavuşturulması beklenmektedir.[390] Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin mantığına uygun

[387] 2005 tarihli Anayasal Reform Kanunu öncesinde bu yetki Lordlar Kamarası Temyiz Komitesine (*The Appellate Committee of House of Lords*) aitti.
[388] Judicial Committee of the Privy Council: https://www.jcpc.uk/ (erişim 10.02.2024).
[389] UK Government: *Court of Protection*, https://www.gov.uk/courts-tribunals/court-of-protection (erişim 10.02.2024).
[390] Aschroft, Barrie, Bazell, Damazer, Powell. & Tranter, s. 57-59.

olarak yargı organının temel haklara aykırı olduğu kanaatine vardığı kanun hükümlerini iptal veya ihmal suretiyle geçersiz kılma yetkileri yoktur.

Çalışmanın ilk bölümünde bahsedildiği üzere BK'de yasama organı ve yürütme organı, yargı organı tarafından verilen Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi kararlarına uymaya hukuken mecbur olmasa da bu siyasi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu doğrultuda yargı organının bu yönde verdiği kararlar çok büyük oranda dikkate alınmakta ve bu doğrultuda temel haklara aykırılıkların giderilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmaktadır.[391]

HRA'nın 3. ve 4. maddeleriyle yargı organına bahşedilen bu yetkiler, çalışmanın ilk bölümünde bahsedildiği üzere Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin temel haklara ilişkin öngördüğü temel haklara ilişkin denetim aşamalarından ikincisi olan kanunlaşma sonrası yargısal denetim aşamasının HRA'daki yansımasıdır. Zira bu yetkileri kullanırken yargı organı öncelikle uygulayacağı kanun hükümlerinin Sözleşme'de yer alan haklara uygun olup olmadığını denetlemektedir. Mahkemeler, kanun hükmünün temel haklara aykırı olduğuna karar verdikten sonra önce 3. madde gereği hükmün haklara uygun yorumlanmasının mümkün olup olmadığını karara bağlamaktadır. Böyle bir yorumun mümkün olmadığı kanısına vardıkları zaman da son çare olarak Sözleşme'ye aykırılığı ilan etmektedir.[392]

HRA'nın yargı organına tanımış olduğu bu yetkilerle ilgili çözülmesi gereken en temel sorun kanun hükümlerinin Sözleşme'ye uygun yorumlamasının hangi

[391] UK Ministry of Justice **(***Responding to human rights judgments*), s. 43-47; Kavanagh (The Collaborative Constitution), s. 400-401.
[392] Kavanagh (Constitutional Review), s. 118-119.

durumlarda mümkün olacağıdır. Bu sorunun çözümü 3. maddede verilen yetki ile 4. maddede verilen yetki arasındaki sınırın çizilmesine yardımcı olacaktır. Bir başka deyişle, yargı organı hangi noktaya kadar 3. maddedeki yorumlama yetkisini kullanıp uyuşmazlığı çözebilecek, hangi noktadan sonra ise 4. maddedeki Sözleşme'ye aykırılığı ilan etme yetkisini kullanarak sorunun çözümünü parlamentoya bırakacaktır?[393] Bu sorunun cevaplanması HRA'nın yargı organı ve yasama organı arasında kurduğu dengenin sağlanabilmesi için önemlidir. Zira 3. maddedeki yetki kullanıldığında yargı organı uyuşmazlığı kendi yorumunu kullanarak sona erdirmekte, 4. maddedeki yetki kullanıldığında ise yasama organının konuya ilişkin yorumu nihai yorum olarak temel haklara ilişkin ortaya çıkan sorunu çözüme kavuşturmaktadır. Yargı organının 3. maddede kendisine tanınan yetkileri cesur bir şekilde kullanması HRA'nın kurduğu dengenin yargı organı lehine bozulmasına yol açabilecektir.

Yargı organı ve yasama organı arasındaki dengenin doğru bir şekilde kurulabilmesi için yargı organının, 3. maddedeki yetkiyi kullanmaya karar vermeden önce, kendi kurumsal yeteneklerini ve yasama organının kurumsal yeteneklerini göz önüne alarak sorunun hangi organ tarafından çözülmesi gerektiğine karar vermesi gerekmektedir.[394] Bu bağlamda yargı organının; sorunun, içeriği tartışmaya kapalı bir hakla ilgili olduğu kolay uyuşmazlıklar ile sorunun, içeriği farklı yorumlamalara açık olan bir hakla ilgili olduğu zor uyuşmazlıkları birbirinden ayırarak birinci tür uyuşmazlıklarda 3. maddedeki yetkiyi, ikinci tür uyuşmazlıklarda 4. maddedeki yetkiyi kullanmalarının uygun olacağı savunulmaktadır.[395]

[393] Kavanagh (Constitutional Review), s. 19.
[394] Barber (The United Kingdom), s. 330.
[395] Young (Parliamentary Sovereignty), s. 142.

Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi HRA'nın yürürlüğe girmesinden sonra verdiği ilk kararlarda 3. maddedeki yetkiyi kullanma konusunda cesur bir tavır göstermiştir. Örneğin 2002 yılında vermiş olduğu *R v. A*[396] kararında, cinsel saldırı suçlamasıyla açılan ceza davalarında, bazı istisnaları saklı tutarak, mağdurun cinsel geçmişine ilişkin kanıtların kullanılmasını yasaklayan 1999 tarihli Gençlerin Yargılanması ve Cezai Deliller Kanunu'nun (*Youth Justice and Criminal Evidence Act*)[397] 41. maddesini bu bağlamda yorumlamıştır. Komite verdiği kararda, olağan yorum metotları kullanılması halinde somut olaydaki delilin kabul edilemez bulunacağını belirtmiştir. Ancak hükmün, HRA'nın 3. maddesi uyarınca sanığın AİHS'in 6. maddesinde güvence altına alınmış olan adil yargılanma hakkının korunmasını gerektiren durumlarda da bu delillerin kabul edileceği şeklinde okunabileceğini belirterek delilin kabul edilmesine karar vermiştir.[398] Böylece mahkeme 3. maddedeki yetkisini kullanırken madde hükümlerinin olağan anlamlarıyla bağlı kalmadan yorum yapabileceğini ortaya koymuştur.[399]

Benzer şekilde Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi *R v. Lambert*[400] davasında 1971 tarihli Uyuşturucu Kanunu'nun (*Misuse of Drugs Act*)[401], bazı durumlarda ispat yükünü sanığa yükleyen hükümlerinde geçen "kanıtlamak" (*to prove*) ifadesini "yeterli delil sunmak" (*to give sufficient evidence*) şeklinde okuyarak hükümlerin

[396] The Appellate Committee of House of Lords: *R. v. A (No 2),* 1 AC 45, 2002 https://publications.parliament.uk/pa/ld200001/ldjudgmt/jd010517/regina-1.htm (erişim 01.08.2024).
[397] UK Legislation: *Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999,* https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23 (erişim 09.02.2024).
[398] Oxbridge Notes: *R. v. A (No 2) [2002] 1 AC 45,* https://www.oxbridgenotes.co.uk/law_cases/r-v-a-no-2-b1955c95-5a01-4937-b02d-097ce1302909 (erişim 09.02.2024).
[399] Kavanagh (Constitutional Review), s. 20-21.
[400] The Appellate Committee of House of Lords: *R. v. Lambert,* UKHL 37, 2001, https://publications.parliament.uk/pa/ld200102/ldjudgmt/jd010705/regina-1.htm (erişim 01.08.2024).
[401] UK Legislation: *Misuse of Drugs Act 1971,* https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/38 (erişim 09.02.2024).

AİHS'in 6. maddesine uygun olmasını sağlamıştır. Yine aynı şekilde Komite, *R v. Offen*[402] davasında ikinci defa ağır bir suç işleyen kişiye müebbet hapis cezası verilmesini öngören 1997 tarihli Cezai Müeyyideler Kanunu'nun (*Crime (Sentences) Act*)[403] 2. maddesinde yer alan ancak istisnai durumlarda bu cezanın uygulanmamasına mahkemenin karar verebileceğini öngören hükmünü AİHS'in 5. maddesine uygun bir şekilde yorumlamıştır. Bu bağlamda Komite ancak toplum açısından tehlikeli olarak değerlendirilen insanlara müebbet hapis cezası verilebileceğini belirtmiş ve 3. maddedeki yetkisini kullanarak kanunun mahkemelere tanıdığı takdir yetkisini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.[404]

Lordlar Kamarası Temyiz Komitesinin 3. maddede verilen yetkiyi kullanma konusunda yukarıda bahsedilen kararlar kadar cesur davranmadığı ve 4. maddedeki yetkiyi kullanarak sorunun çözümünü parlamentoya bıraktığı kararlardan da söz etmek mümkündür. Bu bakış açısıyla yargı organı, yasama organının kritik bazı konularda aldığı kararlara saygı duymuş, temel haklara ilişkin nihai yorumun yapılması ve kanunlarda mevcut olan temel haklara aykırılığın giderilmesi işini parlamentoyla bırakmıştır.[405] Örneğin *Bellinger v. Bellinger*[406] kararında mahkeme 1973 tarihli Evlilik İşlemleri Kanunu'nun (*Matrimonial Causes Act*)[407] bazı hükümlerinde yer alan kadın ve erkek ifadelerini transseksüel kadınları da kapsama alacak şekilde okumayı reddederek 4. maddede belirtilen yetkisini kullanmış ve sorunun çözümünü

[402] Criminal Division of the High Court: *R. v. Offen*, 2 All E.R. 154, 2001, https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff71060d03e7f57ea7047 (erişim 01.08.2024).
[403] UK Legislation: *Crime (Sentences) Act 1997*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/43 (erişim 09.02.2024).
[404] Kavanagh (Constitutional Review), s. 22-23.
[405] Kavanagh (The Collaborative Constitution), s. 277.
[406] The Appellate Committee of House of Lords: *Bellinger v Bellinger*, UKHL 21, 2003, https://publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldjudgmt/jd030410/bellin-1.htm (erişim 01.08.2024).
[407] UK Legislation: *Matrimonial Causes Act 1973*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18 (erişim 09.02.2024).

parlamentoya bırakmıştır. Benzer şekilde *R (Anderson) v Secretary of State for the Home Department*[408] kararında da Cezai Müeyyideler Kanunu'nun, yürütme organının bir parçası olan İçişleri Bakanı'na (*Home Secretary*) verdiği, hüküm giymiş kişilerin cezasının ne kadarının cezaevinde infaz edileceğine karar verme yetkisinin AİHS'in 6. maddesine aykırı olduğuna karar vermiş ancak 4. maddedeki yetkisini kullanarak sorunun çözümünü yine parlamentoya bırakmıştır. Bu kararlarında Temyiz Komitesi, yargı organının 3. maddedeki yetkiyi kullanırken bir kanunun dayandığı temel prensibi değiştirecek şekilde yorum yapamayacağı ilkesini ortaya koymuştur.[409]

Lordlar Kamarası Temyiz Komitesinin HRA'nın 3. maddesinin yargı organına tanıdığı yetkinin nasıl kullanacağına ilişkin temel ilkeleri ortaya koyduğu ve bu sebeple bu alanda dönüm noktası olarak görülen kararı ise 2004 yılında verdiği *Ghaidan v. Godin Mendoza*[410] kararıdır.[411] Bu davada AİHS'e aykırılığı gündeme gelen hüküm 1977 tarihli Kira Kanunu'nun (*Rent Act*)[412] 1. ekinin 2. maddesidir. Söz konusu hüküm, kiracı olan eşin ölmesi halinde hayatta kalan eşin otomatik olarak kiracının haklarına halef olmasını düzenlemektedir. Ayrıca hüküm açıkça ölen kişinin karısı veya kocasının bu madde bağlamında hayatta kalan eş sayılacağını belirtmektedir (ek 1, m. 1). Davada ise eşcinsel bir çiftin hayatta kalan tarafı olan davacı bu hükümde tanınan haktan yararlanmak istemektedir. Temel sorun hükümde

[408] The Appellate Committee of House of Lords: *R (Anderson) v Secretary of State for the Home Department*, 1 A.C. 837, 2003, https://publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldjudgmt/jd021125/ander-1.htm (erişim 01.08.2024).
[409] Kavanagh (Constitutional Review), s. 38-42.
[410] The Appellate Committee of House of Lords: *Ghaidan v Godin-Mendoza*, UKHL 30, 2004, https://publications.parliament.uk/pa/ld200304/ldjudgmt/jd040621/gha-1.htm (erişim 01.08.2024).
[411] Van Zly Smit, J.: *The New Purposive Interpretation of Statutes: HRA Section 3 after Ghaidan v Godin-Mendoza*, Modern Law Review 2007, Vol. 70, No. 2, s. 294.
[412] UK Legislation: *Rent Act 1977*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1977/42 (erişim 09.02.2024).

geçen "karı veya koca" (*his or her wife or husband*) ifadesinin HRA'nın 3. maddesi uyarınca aynı cinsiyetten partneri de kapsayacak şekilde okunup okunamayacağıdır.[413]

Temyiz Komitesi öncelikle aynı cinsiyetten partnerin bu hükmün dışında bırakılmasının AİHS'in 8. ve 14. maddelerine aykırı olacağını belirtmiştir.[414] Bunun akabinde HRA'nın 3. maddesinde öngörülen yetkiyi kullanarak hükmü aynı cinsiyetten partneri de kapsayacak şekilde yorumlamış ve uyuşmazlığı çözmüştür. Bu karara varırken de kanun koyucunun kullanmayı seçtiği kelimeden ziyade kastettiği hukuki durumun önemli olduğunu dolayısıyla "karı veya koca" ifadesiyle kastedilen hukuki durumun içine eşcinsel çiftin de girebileceğini belirtmiştir.[415] Böylece Komite, HRA'nın yürürlüğe girmesinden önce aynı soruna ilişkin aksi yönde verdiği *Fitzpatrick v. Sterling House Association Ltd*[416] kararından da dönmüştür.[417]

Ghaidan kararı ile Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi, HRA'nın 3. ve 4. maddesinde yer alan yetkiler arasındaki dengenin nasıl kurulacağına ilişkin temel bazı ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler şu şekilde sıralanabilir: (1) 3. maddenin verdiği yetki iki temel sınırlamaya tabidir: Birinci sınırlama yorum yoluyla bir kanunun dayandığı temel özelliklerin değiştirilmemesidir. İkinci sınırlama ise yasama organının muhakemesini gerektiren hususlarda bu yetkiyi kullanmamaktır. Bu durumlar olayda mevcut ise 4. maddedeki yetki kullanılmalıdır. (2) 3. maddede verilen yetki kullanılırken yargı organı kanun hükümlerinde yer alan kelimelerin olağan anlamlarının dışına çıkabilir. (3) 3. maddede verilen yetkinin kullanımı, hükümde yer

[413] Van Zly Smit, s. 297.
[414] Van Zly Smit, s. 298.
[415] Kavanagh (Constitutional Review), s. 51-53.
[416] The Appellate Committee of House of Lords: *Fitzpatrick v. Sterling House Association Ltd*, 1 A.C. 27, 2001, https://www.casemine.com/judgement/uk/5b46f1f72c94e0775e7ef2b1 (erişim 01.08.2024).
[417] Van Zly Smit, s. 297.

alan bazı kelimelerin görmezden gelinmesi şeklinde olabileceği gibi, kavramları geniş yorumlamak suretiyle hükümde yer almayan kelimeleri hükme eklemek suretinde de olabilir. (4) 3. maddedeki yetkinin kullanılması için kanun hükmünde bir boşluk veya muğlaklık olması gerekmez. (5) 3. maddedeki yetkiyi kullanırken yargı organı kanun koyucunun hükmü kabul ederken sahip olduğu amaçtan da sapabilir. (6) Kanun hükmünde açık ifadelerin kullanılması 3. maddedeki yetkinin kullanılmasını zorlaştırabilir ancak bu durum 3. maddedeki yetkinin kullanılmasını her durumda engellemez. (7) AİHS'e uygunluğun sağlanması için 3. maddedeki yetki ilk kullanılması gereken yetkidir. Bu yetkinin kullanılması mümkün değilse son çare olarak 4. maddede verilen Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi yetkisi kullanılmalıdır.[418]

c. Kamu Otoritelerinin Sözleşme'ye Uygun Davranma Yükümlülüğü ve Hak İhlallerinin Yargı Organınca Giderilmesi

HRA'nın 6. maddesi "kamu otoriteleri"nin (*public authorities*) Sözleşme'ye aykırı davranışlarının hukuka aykırı olduğunu açıkça hüküm altına almaktadır (m. 6/1). Bu sebeple HRA'nın kabul edilme amacı olan AİHS'te korunan hakları iç hukukta da öne sürülebilir hale getirme amacına en çok hizmet eden düzenleme budur. Bu hükümle birlikte, HRA'nın kabulü öncesi BK mahkemelerince zikredilen, iç hukuka uygun ama Sözleşme'ye aykırı işlem kavramı ortadan kalkmış, kamu

[418] Kavanagh (Constitutional Review), s. 89-90; Riaz, A.: *Sections 3 and 4 of the Human Rights Act and Their Impact on the United Kingdom's Constitutional Arrangements*, Queen Mary Law Journal 2021, No. 1, s. 145.

otoritelerinin Sözleşme haklarına aykırı her davranışı otomatik olarak iç hukuka da aykırı hale getirilmiştir. Böylece bireyler iç hukukta da doğrudan Sözleşme haklarına dayanarak iddiada bulunabilir hale gelmişlerdir.[419]

Ancak 6. madde bu konuda da bir istisna öngörmüştür. Eğer kamu otoritesinin davranışı yoruma mahal vermeyecek kadar açık bir kanun hükmüne dayanıyorsa veya kamu otoritesinin dayandığı kanun hükmünün Sözleşme'ye uygun bir şekilde yorumlanması mümkün değilse 6. madde hükmü uygulanmayacaktır (m. 6/2).[420] Bu durumda ilgili kamu otoritesi kanun hükmünü uygulayacak ve hukuka aykırı davranmış olmayacaktır çünkü Sözleşme'ye aykırılık kanun hükmünden kaynaklanmaktadır. Bu durumda hakkı ihlal edilen kişinin başvurabileceği hukuki çare ise yapılan işleme karşı dava açmak ve uyuşmazlık HRA'nın 4. maddesinde sayılan mahkemelerden birinin önüne geldiğinde bu mahkemeden ilgili kanun hükmünün Sözleşme'ye aykırılığını ilan eden bir karar vermesini talep etmek olacaktır.

HRA'nın 6. maddesinde yer verilen bu yükümlülük bütün kamu otoriteleri için geçerlidir. Kamu otoriteleri denilince öncelikle akla yürütme organı ve idare gelse de madde açıkça mahkemelerin de bu yükümlülüğe tabi olduklarını vurgulamaktadır.[421] Ayrıca kamu gücü niteliği taşıyan bir yetki kullanan özel kişiler de bu madde kapsamına alınmıştır. Ancak yine açıkça parlamentonun her iki kanadı bu madde kapsamı dışında tutulmuştur (m. 6/3). Dolayısıyla yasama organı hariç bütün devlet organları ve kamu gücü kullanan özel kişiler bu madde kapsamında Sözleşme'ye uygun davranma yükümlülüğü altındadır. Ayrıca hüküm bir kamu otoritesinin hareketsiz kalmasının da bu madde kapsamına dahil olduğunu vurgulamaktadır (m.

[419] Young (Turpin and Tomkins'), s. 352.
[420] Young (Turpin and Tomkins'), s. 923.
[421] Aschroft, Barrie, Bazell, Damazer, Powell & Tranter, s. 15-16.

6/6). Bu sebeple örneğin idarenin hareketsiz kalarak Sözleşme'de yer alan hakları ihlal etmesi de 6. madde kapsamında değerlendirilecektir.

HRA'nın 6. maddesi yasama organı haricindeki bütün devlet organlarına yönelik bir düzenleme olmasına rağmen maddenin "Yargı Organına Yönelik Düzenlemeler" başlığı altında incelenmesinin sebebi, 6. maddedeki yükümlülüğe uyulmayarak temel haklar ihlal edildiğinde HRA'nın bu ihlalin giderilmesi için yargı organına bazı yetkiler tanımış olmasıdır. Bu süreç ve yargı organına tanınan yetkiler HRA'nın 7., 8. ve 9. maddelerinde düzenlenmiştir.

HRA'nın 7. maddesine göre, bir kişi 6. maddeye aykırı olarak yargı organı dışında bir kamu otoritesinin Sözleşme'yi ihlal ettiğini iddia ediyor ise, bu otoritenin yaptığı işleme karşı usul kuralları çerçevesinde ilgili mahkemede dava açabilir ve bu davada Sözleşme'deki haklarına dayanabilir. Eğer Sözleşme'ye aykırılık bir yargı organının davranışından kaynaklanıyor ise bu durumda bir üst mahkemeye başvurmak suretiyle Sözleşme'ye aykırılığın iddia edilmesi gerekmektedir (m. 7/1, 2, 6 ve 9/1). Kanun bu başvurunun yapılabilmesi için kamu otoritesinin Sözleşme haklarını ihlal eden davranışından itibaren bir yıllık bir süre öngörmüştür (m. 7/5). Ayrıca kişinin kamu otoritesinin davranışının mağduru sayılabilmesi ve mahkemeye yapacağı başvurunun değerlendirilmesi için AİHM'in Sözleşmenin 34. maddesi kapsamında kişinin mağdur sayılabilmesi için aradığı şartlar aranmaktadır (m. 7/7). Yani başvuruda bulunacak kişi iddia ettiği hak ihlalinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiş olmalıdır.[422]

[422]Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: *Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/admissibility_guide_tur (erişim 11.02.2024), s. 12.

HRA'nın 8. maddesi ise 7. maddede öngörülen usule uygun olarak Sözleşme haklarının ihlali iddiasıyla önüne gelen uyuşmazlığı çözüme kavuşturacak olan yargı organının yetkilerini belirlemektedir. Hükme göre yargı organı bir kamu otoritesinin davranışını Sözleşme haklarının ihlal edilmesi sebebiyle hukuka aykırı bulduklarında bu ihlalin giderilmesi için yetkileri içinde yer alan her türlü tedbir ve çözüme karar verebileceklerdir (m 8/1). Yargı organının verdiği karar ile söz konusu hak ihlalinin sonuçlarını tam olarak ortadan kaldırmak mümkün değilse yargı organı hakkı ihlal edilen kişiye tazminat ödenmesine de karar verebilecektir.[423] Mahkemeler, tazminata hükmedilip hükmedilmeyeceğine ve hükmedilecekse miktarının ne kadar olacağına AİHM'in Sözleşme'nin 41. maddesine göre tazminata hükmederken uyguladığı ilkeleri uygulayarak karar verecektir (m. 8/3, 8/4).[424]

HRA'nın 6., 7., 8. ve 9. maddeleri göz önüne alındığında bu hükümlerin; mahkemeleri kamu otoritelerinin davranışlarının Sözleşme haklarına uygunluğunu denetleyen, hakların ihlalini tespit ettiği durumlarda bu ihlalin ortadan kaldırılması için karar verebilen ve ihlalin tam olarak ortadan kaldırılamadığı hallerde hak ihlali sebebiyle tazminat ödenmesine karar verebilen kurumlar haline getirdiği görülmektedir. Böylece BK'deki bütün mahkemeler AİHM'in sahip olduğu yetkilere sahip olmuştur. Bu şekilde Sözleşme hakkı ihlalinin AİHM'in önüne gitmeden iç hukukta çözüme kavuşturulması sağlanmaya çalışılmıştır.

[423] Barber (The United Kingdom), s. 337.
[424] AİHS'in 41. maddesi şu şekildedir:
"Eğer Mahkeme bu Sözleşme ve Protokollerinin ihlal edildiğine karar verirse ve ilgili Yüksek Sözleşmeci Taraf'ın iç hukuku bu ihlalin sonuçlarını ancak kısmen ortadan kaldırabiliyorsa, Mahkeme, gerektiği takdirde, zarar gören taraf lehine adil bir tazmin verilmesine hükmeder."

3. Yasama Organına ve Yasama Sürecine Yönelik Düzenlemeler

HRA sistemi içinde yasama organına yüklenmiş iki temel görevin olduğu görülmektedir. Yasama organının birinci temel görevi, Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir gereği olarak insan haklarına ilişkin meseleleri nihai karar mercii olarak çözüme kavuşturmaktır. Yasama organına verilen bu görev aynı zamanda bir yetki olarak da değerlendirilebilir. Bu görev ve yetki HRA'nın 4. maddesi uyarınca yüksek mahkemelerce verilen Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi kararlarını değerlendirme şeklinde somutlaşmaktadır. Yasama organının ikinci temel görevi ise yasama sürecinde ortaya çıkmaktadır. Bu başlık altında yasama organına yüklenen bu iki temel görev ele alınacaktır.

a. Sözleşme'ye Aykırılığın İlan Edilmesi Kararlarını Değerlendirme

Her ne kadar HRA'da bu yetki ayrıca bir madde ile düzenlenmese de HRA'nın getirdiği sistem içinde yasama organının başlıca yetkisinin yargı organı tarafından HRA'nın 4. maddesi uyarınca verilmiş, herhangi bir kanun hükmünün Sözleşme'ye aykırılığını ilan eden kararları değerlendirmek ve bu konuda nihai kararı vermek olduğu söylenebilir. Yasama organı tarafından bu değerlendirmenin yapılmasıyla Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin temel haklara ilişkin öngördüğü denetim aşamalarından üçüncüsü olan yargılama sonrası siyasal denetim aşaması gerçekleşmiş olmaktadır.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin ruhuna uygun olarak bu noktada yasama organı mutlak takdir yetkisine sahiptir. Yargı organı tarafından verilen

Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi kararına müteakip yasama organı bu kararı dikkate almayarak ilgili kanun hükmünü aynen yürürlükte tutabileceği gibi kanun hükmünü tamamen yürürlükten kaldırma veya değiştirme yetkisine de sahiptir. Ancak çalışmanın ilk bölümünde de bahsedildiği üzere BK Parlamentosu -veya parlamentonun çoğunluğunun desteklediği hükümet- bu konudaki örneklerin neredeyse tamamında yargı organı tarafından verilen kararlara uyarak Sözleşme'ye aykırılığı ilan edilen kanun hükümlerini düzeltme yolunu seçmiştir.[425]

Yasama organının yargı organı tarafından verilen bu kararlara uymayı seçmesi temel olarak iki sebeple açıklanabilir: Birincisi hukuken bir zorlama olmasa da parlamentonun siyasi olarak bu şekilde davranmak zorunda kalmasıdır. Çünkü yargı organının verdiği bu kararla birlikte yasama organı üzerinde Sözleşme'ye aykırılığa müdahale etmesi yönünde bir kamuoyu baskısı yaratılmış olmaktır.[426] İkinci sebep ise hükümetin, dolayısıyla üyelerinin çoğunluğunun hükümeti desteklediği parlamentonun, BK'nin AİHS sebebiyle sahip olduğu uluslararası yükümlülükleri ihlal etmekten kaçınma isteğidir. Zira ulusal bir yüksek mahkeme tarafından Sözleşme haklarına aykırı bulunmuş bir kanunun yürürlükte kalmaya devam etmesi halinde bu hüküm sebebiyle mağdur olan kişi iç hukuk yollarını tüketip AİHM'e başvurduğunda, AİHM'in BK aleyhine bir ihlal kararı vermesi ihtimali yüksek görülmektedir.[427] Dolayısıyla parlamento ve hükümet bu durumun siyasi maliyetinden de kaçınmak istemektedir.[428]

---

[425] UK Ministry of Justice (*Responding to human rights judgments*), s. 43-47.
[426] Hiebert, J: *Parliament and the Human Rights Act: Can the JCHR Help Facilitate a Culture of Rights?*, International Journal of Constitutional Law 2006, Vol. 4, No. 1, s. 2.
[427] Elliot, M.: *The United Kingdom Constitution*, The Cambridge Companion to Comparative Constitutional Law, edited by Mark Elliot, Cambridge 2019, s. 83.
[428] Hidalgo, P. S. G.: Legislative Scrutiny on Constitutional Grounds in the United Kingdom Parliament, Doktora Tezi (Danışman Stephan Tierney ve Asanga Welikala), The University of Edinburgh, 2020,

b. Yasama Sürecine İlişkin Düzenleme

HRA'nın 19. maddesi, kanun yapma sürecine ilişkin olarak yasama organına kanun tasarısı sunan yürütme organına bir yükümlülük getirmektedir. Bu yükümlülüğün iyi anlaşılabilmesi için BK Parlamentosundaki yasama sürecinin kısaca açıklanması faydalı olacaktır.

Yasama sürecinde bir kanun tasarısı Avam Kamarası veya Lordlar Kamarasına sunulduğunda önce "birinci görüşme" (*first reading*) aşaması başlamaktadır. Birinci görüşme aşaması daha çok bir formaliteden ibaret olup tasarının içeriğiyle ilgili bir müzakerenin yapılmadığı, yalnızca kanun tasarısının başlığının parlamentoya açıklandığı aşamadır.[429]

Birinci görüşme aşamasından sonraki aşama olan "ikinci görüşme" (*second reading*) aşaması ise tasarının içeriğine ilişkin müzakerelerin yapıldığı ilk aşamadır. Bu aşamada tasarıdan sorumlu bakan ve hükümet yetkilileri tasarıya ilişkin görüşlerini

---

https://strathprints.strath.ac.uk/81632/1/Grez_Hidalgo_PhD_2020_Legislative_scrutiny_on_constitutional_grounds_in_the_United_Kingdom_Parliament.pdf (erişim 10.05.2024), s. 162-163. Bellamy (*Political Constitutitonalism and the HRA*), s. 102; Kılınç, s. 132-133.
Bu durum Türkiye'de evlenen kadınların soyadıyla ilgili yaşanan sorunu akıllara getirmektedir. AYM, 28 Nisan 2023 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan kararıyla evlenen kadınların kendi soyadlarını tek başına kullanmalarına imkân vermeyen Türk Medeni Kanunu'nun 187. maddesini Anayasanın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesine aykırı bularak iptal etmiş ve bu iptal kararının yürürlüğe girişini 9 ay ertelemiştir (Anayasa Mahkemesi: E. 2022/15, K. 2023/38, K. T. 22/02/2023). Ortaya çıkan bu yasal boşluğu doldurmak amacıyla yeni bir düzenleme hazırlayan kanun koyucunun ise yalnızca iki kelimeyi değiştirerek aynı düzenlemeyi tekrar yapmaya çalıştığı görülmektedir (TBMM: *Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi*, https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y2/T2/WebOnergeMetni/c3d4bbf9-eb20-4e80-ac3d-e7772a54c139.pdf (erişim 30.07.2024), m. 15; Anadolu Ajansı: *9. Yargı Paketi TBMM Adalet Komisyonunda,* https://www.aa.com.tr/tr/politika/9-yargi-paketi-tbmm-adalet-komisyonunda/3272375 (erişim 30.07.2024); Euro News: *Soyadı düzenlemesini içeren 9. Yargı Paketi, TBMM Adalet Komisyonu'nda kabul edildi,* https://tr.euronews.com/2024/07/12/soyadi-duzenlemesini-iceren-9-yargi-paketi-tbmm-adalet-komisyonunda-kabul-edildi (erişim 30.07.2024)). BK yasama organı hukuken zorunda olmadığı halde yargı organının verdiği "Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi" kararlarına uymamayı genellikle göze alamazken Türkiye'deki yasama organının hukuken zorunlu olduğu halde AYM'nin iptal kararına uymamayı göze alabilmesi dikkat çekicidir.

[429] UK Parliament: *First reading (Commons),* https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-first-reading/ (erişim 12.02.2024).

açıklar. Muhalefet milletvekilleri tasarıya ilişkin itirazlarını dile getirir. Böylece tasarı üzerindeki ana tartışma bu aşamada gerçekleşir. Tartışma sonunda ise bir oylama yapılarak tasarının bir sonraki aşamaya taşınıp taşınmayacağına karar verilir.[430]

Oylama sonucunda tasarının kabul edilmesi durumunda "komite ve rapor aşamaları" (*commitee stage*; *report stage*) aşamaları başlar. Tasarı, ilgili yasama komitelerinde incelenir ve komiteler tasarıyla ilgili raporlarını hazırlar.[431] Akabindeki "üçüncü görüşme" (*third reading*) aşamasında ise komitelerden gelen raporlar doğrultusunda tasarı kısaca tekrar değerlendirilerek son oylama yapılır. Tasarının bu oylamada da kabul edilmesi durumunda tasarı parlamentonun diğer kanadına gönderilir.[432] Benzer süreç parlamentonun diğer kanadında da yaşanır. Bu sürecin sonunda her iki meclis tarafından da kabul edilen tasarı "kraliyet onayı" (*royal assent*) alarak "kanun" (*Act of Parliament*) haline gelir.[433]

Görüldüğü üzere yasama sürecindeki en önemli aşama kanun tasarı ve tekliflerinin içeriğinin etraflıca tartışıldığı ikinci görüşme aşamasıdır. HRA'nın 19. maddesi bu aşamada parlamento üyeleri tarafından gerçekleştirilecek olan tartışmalarda temel hak ve özgürlüklere uygunluk konusunda yol gösterecek ve parlamentoyu bu konuyu daha ciddi bir şekilde ele almaya teşvik edecek bir düzenleme içermektedir. Hükme göre parlamentoya bir kanun tasarısı sunulduğunda, bu tasarıdan sorumlu olan bakan, ikinci görüşme aşamasından önce tasarının temel haklara

[430] UK Parliament: *Second reading (Commons)*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-second-reading/ (erişim 12.02.2024).
[431] UK Parliament: *Committee Stage (Commons)*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-comittee-stage/ (erişim 12.02.2024); UK Parliament: *Report Stage (Commons)*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-report-stage/ (erişim 12.02.2024).
[432] UK Parliament: *Third reading (Commons)*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-third-reading/ (erişim 12.02.2024).
[433] UK Parliament (*Royal Assent*), d. n. 65.

uygunluğu konusunda bir beyanda bulunmak durumundadır. Bu beyan kanunun 19. maddesinin başlığında *statement of compatibility* şeklinde ifade edilmektedir. Biz *statement of compatibility* ifadesinin Türkçe karşılığı olarak "temel haklara uygunluk beyanı" ifadesini kullanmayı tercih ediyoruz.

HRA'nın 19. maddesine göre kanun tasarısının yürütülmesinden sorumlu olan bakanın iki seçeneği bulunmaktadır. Birincisi parlamentoya sunulan tasarının hükümlerinin Sözleşme'ye uygun olduğunu beyan etmektir. Böylece temel haklara uygunluk beyanı verilmiş olmaktadır. İlgili bakanın önündeki ikinci seçenek ise tasarının hükümlerinin Sözleşme'ye uygun olduğu yönünde bir beyanda bulunamayacağını ancak hükümetin yine de bu tasarının kanunlaşması arzusunda olduğunu dile getirmektir (m. 19/1). Ayrıca madde bu beyanın yazılı olarak yapılmasını ve yayımlanmasını emretmektedir (m. 19/2). Tasarı Avam Kamarasına sunulduysa Lordlar Kamarasındaki ikinci görüşme aşamasından önce, Lordlar Kamarasına sunulduysa Avam Kamarasındaki ikinci görüşme aşamasından önce beyanın ilk mecliste tasarı üzerinde yapılan değişiklikler de dikkate alınarak tekrar edilmesi gerekir. İlgili bakan ilk mecliste tasarı üzerinde yapılan değişiklikler sonucu temel haklara uygunluk konusundaki fikrini değiştirdiyse beyanını da değiştirme şansına sahiptir.[434]

Hükümde ilgili bakanının temel haklara uygunluk beyanında bulunurken kanun tasarısının neden Sözleşme'ye uygun olduğunu veya uygun olmadığını düşündüğünü açıklama zorunluluğu yer almamaktadır. Ancak uygulamada kanun tasarıları ile birlikte parlamentoya sunulan açıklayıcı notlarda bu yönde sebeplerin

[434] UK Government: *Guide to Making Legislation*, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/62fe365fe90e0703e1bb4844/2022-08_Guide_to_Making_Legislation_-_master_version__4_.pdf (erişim 29.02.2024), s. 109.

sunulduğu görülmektedir.[435] 2022 yılında BK hükümeti tarafından yayımlanan yasa yapma sürecine ilişkin rehberde de temel haklara uygunluk beyanı verilirken bakanlığın neden bu görüşte olduğuna ilişkin açıklamaları da beyanla birlikte parlamentoya sunacağı belirtilmektedir.[436]

19. maddede öngörülen bu yükümlülüğün temel amacı hem kanun tasarısını hazırlayan yürütme organını hem de tasarıyı görüşerek kanunlaşmasına ya da kanunlaşmamasına karar verecek olan yasama organını, söz konusu kanun tasarısını temel haklara uygunluğa odaklanmış bir bakış açısıyla incelemeye sevk etmektir.[437] Bu yolla yasama ve yürütme organının temel haklar konusunda daha bilinçli bir şekilde hareket etmesi sağlanmaktadır.[438] Böylece HRA'nın 19. maddesi Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin temel haklara ilişkin öngördüğü ilk denetim aşaması olan kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasının gerçekleşmesini sağlamaktadır. Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli içinde yargı organının kanun hükümlerini geçersiz kılma yetkisi bulunmadığı için temel haklara aykırı olabilecek kanun hükümleri bu yolla henüz kabul edilmeden engellenmeye çalışılmaktadır.

Yürütme organı açısından 19. maddenin etkisi, kanun tasarılarının oluşturulması aşamasında kendisini göstermektedir. Bakanlıklar hem bir kanun tasarısının hedefleyeceği politik amaç belirlenirken hem de kanun tasarısının içeriği belirlenirken kanun tasarısının insan haklarına ilişkin olası etkilerini ve çıkarabileceği sorunları göz önüne alarak hazırlık yapmaktadır. Bu süreçte yapılan hazırlık tasarıdan

[435] Young (Turpin and Tomkins'), s. 353.
[436] UK Government (*Guide to Making Legislation*), s. 104-105.
[437] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 13.
[438] Amos, M.: Human Right Law, 3rd Edition, Oxford 2021, s. 173.

sorumlu bakanın yapacağı temel haklara uygunluk beyanının temelini oluşturmaktadır.[439]

Temel haklara uygunluk beyanı kanun tasarılarının temel haklara uygunluk ekseninde değerlendirilmesi için parlamentoya bir fırsat sunmaktadır. Zira parlamento, ilgili bakan kanun tasarısının temel haklara uygun olduğunu beyan ettiğinde bu beyanın doğruluğu ve sunulan gerekçelerin geçerliliği üzerine tartışma yürütecektir. İlgili bakan kanun tasarısının temel haklara uygun olduğunu beyan edemediği takdirde ise bu tasarının kabul edilip edilmeyeceği parlamento tarafından karara bağlanacaktır. Her iki ihtimalde de kanun tasarısı bakanlıktan sonra bir de yasama organı tarafından denetimden geçirilmiş olacaktır. Parlamentodaki bu aşamanın etkili bir şekilde yürütülmesinde çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak değineceğimiz JCHR'nin büyük bir katkısı olduğu söylenebilir.[440]

19. madde gereğince bakanlar tarafından yapılan temel haklara uygunluk beyanı ve bu beyanla birlikte sunulan sebeplerin daha sonra ilgili kanun hükümlerinin temel haklara uygunluğunu denetleyecek olan mahkemelere de yol gösterdiği söylenebilir. Ancak yargı organı bakanın yaptığı bu beyanla bağlı değildir.[441] Bir başka deyişle, bir kanun tasarısı hakkında ilgili bakan tarafından temel haklara uygunluk beyanının verilmesi o tasarının temel hakları ihlal etmediğine ilişkin bir garanti anlamına gelmemektedir. Zira 2022 yılında JCHR tarafından yayımlanan bir rapora göre hakkında ilgili bakan tarafından temel haklara uygun olduğu beyan edilmiş on dokuz kanun hükmü, daha sonra yüksek mahkemelerin önüne geldiğinde Sözleşme'ye aykırı bulunarak haklarında HRA'nın 4. maddesi uyarınca Sözleşme'ye aykırılığın

[439] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 12-13.
[440] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 13.
[441] Feldman (*The HRA*), s. 183-184.

ilan edilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca Sözleşme'ye aykırılığı ilan edilmeden HRA'nın 3. maddesi uyarınca yargı organı tarafından Sözleşme haklarına uygun bir biçimde yorumlanarak uygulanan kanun hükümleri de mevcuttur.[442]

Bu durumun tersi de geçerlidir. Yani bir bakanın bir kanun tasarısı hakkında 19. maddeye göre temel haklara uygun olduğunu beyan edemeyeceğini belirttiği hallerde, bu mutlaka o tasarının Sözleşme'ye aykırı olduğu anlamına gelmemektedir. Sadece ilgili bakan tasarının Sözleşme'ye uygun olduğunu, Sözleşme'nin ihlaline sebep olmayacağını garanti edememektedir. Söz konusu kanun hükümleri mahkemeler tarafından Sözleşme'ye uygun bulunabilir. Bu durum 2003 yılında kabul edilen İletişim Kanunu'nda (*Communications Act*)[443] yaşanmıştır. Kanunun radyo ve televizyon yayınlarında siyasi reklam vermeyi yasaklayan 319. maddesi (tasarıda bu hüküm 314. maddede yer almaktaydı) sebebiyle ilgili bakan kanun tasarısı parlamentoya sunulurken bu sebeple temel haklara uygunluk beyanını yapamayacağını belirtmiştir.[444] Ancak bu beyana rağmen daha sonra yargı organının önüne gelen 319. madde hem Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi tarafından hem de AİHM tarafından AİHS'in ifade özgürlüğünü güvence altına alan 10. maddesine uygun bulunmuştur.[445]

---

[442] Joint Committee on Human Rights: *Human Rights Act Reform Thirteenth Report of Session 2021–22*, https://committees.parliament.uk/publications/9597/documents/162420/default/ (erişim 10.06.2024), s. 22-23, 72-76.

[443] UK Legislation: *Communications Act 2003*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21 (erişim 13.02.2024).

[444] Kavanagh, A.: *Is the Illegal Migration Act itself Illegal? The Meaning and Methods of Section 19 HRA*, UK Constitutional Law Association**,** 10.03.2023**,** https://ukconstitutionallaw.org/2023/03/10/aileen-kavanagh-is-the-illegal-migration-act-itself-illegal-the-meaning-and-methods-of-section-19-hra/ (erişim 13.02.2024); UK Parliament: *Communications Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/cm200203/cmbills/006/2003006a.pdf (erişim 13.02.2024).

[445] Kavanagh (*Illegal Migration Act*); The Appellate Committee of House of Lords: *R v. Secretary of State For Culture, Media and Sport*, UKHL 15, 2008, https://publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldjudgmt/jd080312/animal-1.htm (erişim 01.08.2024); Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: *Animal Defenders International/Birleşik Krallık*, B. No. 48876/08, 22.04.2013,

HRA'nın kabulü aşamasında parlamentoda yapılan görüşmeler incelendiğinde 19. maddede ilgili bakanın kanun tasarısının temel haklara uygunluğunu beyan etmesinin kural, bu beyanı yapamamasının istisna olarak öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Temel haklara uygunluk beyanı verilemediği takdirde parlamentoda temel haklara ilişkin yapılacak olan denetim daha sıkı olacaktır. Bakanlar da siyasi baskı altında kalmamak için temel haklara uygunluk beyanını vermek isteyecekler ve bu sebeple tasarının hazırlanması aşamasında bu konu üzerinde daha titiz çalışmalar yürütülecektir.[446] Sonuç olarak ilgili bakan hukuki olarak temel haklara uygunluk beyanını vermek zorunda olmasa da siyasi açıdan bu beyanın verilmesi hem kendisi tarafından istenecek hem de parlamento tarafından beklenecektir.[447]

Bu beklentiye uygun olarak HRA'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren günümüze kadar sadece yedi kere kanun tasarısından sorumlu olan bakan tasarının Sözleşme'ye uygunluğunu beyan edemeyeceğini belirtmiştir.[448]

Bunlardan birincisi 2000 yılında parlamentoya sunulan Yerel Yönetimler Tasarısı (*Local Governments Bill*)[449] ile ilgilidir. Bu teklifte 1986 tarihli Yerel Yönetimler Kanunu'nun yerel idarelere homoseksüel ilişkileri özendirmeyi yasaklayan 2A maddesinin yürürlükten kaldırılmamış olması sebebiyle temel haklara

https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]} (erişim 01.08.2024).

[446] UK Parliament: Human Rights Bill Hl Volume 582: debated on Monday 3 November 1997, https://hansard.parliament.uk/lords/1997-11-03/debates/cee08d75-b230-4f78-885f-940ec956dee4/HumanRightsBillHl (erişim 13.02.2024), column 1233.

[447] Kavanagh (*Illegal Migration Act*).

[448] Joint Commitee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Illegal Migration Bill Twelfth Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/40298/documents/196781/default/ (erişim 25.06.2024), s. 31-32.

[449] UK Parliament: *Local Government Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/cm199900/cmbills/087/2000087.htm (erişim 13.02.2024).

uygunluk beyanı verilememiştir.[450] Buna rağmen tasarı bu şekilde kanunlaşmıştır. Yaklaşık üç yıl sonra Sözleşme'ye aykırı olduğu düşünülen bu hüküm yürürlükten kaldırılmıştır.[451]

İkinci olay yukarıda da kısaca bahsettiğimiz 2003 yılında parlamentoya sunulan İletişim Tasarısı'nda (*Communications Bill*) yaşanmıştır. Radyo ve televizyon yayınlarında siyasi reklam vermeyi yasaklayan hüküm sebebiyle yapılan bu beyana rağmen tasarı bu şekilde kanunlaşmıştır. Ancak Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi ve AİHM ilgili hükmü Sözleşme'ye uygun bulmuştur.[452]

Üçüncüsü 2004 tarihinde parlamentoya sunulan Medeni Birliktelikler Tasarısı (*Civil Partnerships Bill*)[453] sebebiyle yaşanmıştır. Tasarının ilk halinde temel haklara uygunluk beyanı verilmiş olmasına rağmen Lordlar Kamarasındaki görüşmeler sırasında yapılan bir değişiklikle yakın akrabaların da medeni birliktelik kurmasına imkan verilmiştir. Akrabalık bağının bu ilişkide kötüye kullanılabileceği ve bir tarafın haklarını ihlal edebileceği gerekçesiyle temel haklara uygunluk beyanı geri çekilerek bu beyanın yapılamayacağı belirtmiştir. Ancak yasama sürecinin ilerleyen aşamalarında bu hüküm değiştirilmiştir.[454]

Bu konuda dördüncü olarak 2012 yılında parlamentoya sunulan Lordlar Kamarası Reformu Tasarısı (*House of Lords Reform Bill*)[455] zikredilmektedir. Lordlar

---

[450] UK Legislation: *Local Government Act 1986*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/10/1999-07-01 (erişim 13.02.2024); Feldman (*The Impact of Human Rights*), s. 98.
[451] UK Legislation: *Local Government Act 2003*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/26/contents (erişim 13.02.2024), madde 122.
[452] Kavanagh (*Illegal Migration Act*).
[453] UK Parliament: *Civil Partnership Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/ld200304/ldbills/053/04053.i-viii.html (erişim 13.02.2024).
[454] Joint Commitee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 32.
[455] UK Parliament: *House of Lords Reform Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/2012-2013/0052/13052.pdf (erişim 13.02.2024).

Kamarası üyelerinin bir kısmının seçim yoluyla işbaşına gelmesini öngören bu tasarıda, bu üyelerin seçilmesi aşamasında tutuklu olan kişilerin oy kullanma hakkını sınırlayan hükümler sebebiyle temel haklara uygunluk beyanı verilmemiştir. Ancak daha sonra tasarı terkedilerek kanunlaştırılmamıştır.[456]

Beşincisi 2019 yılında parlamentoya sunulan Kuzey İrlanda (Yürütme Organı) Tasarısı'nda (*North Ireland (Executive Formation etc) Bill*)[457] yaşanmıştır. Kuzey İrlanda Devlet Bakanı'na aynı cinsiyetten evlilikleri yasa dışı ilan etme yetkisi veren tasarının 8. maddesi sebebiyle temel haklara uygunluk beyanı verilememiştir.[458] Ancak Medeni Birliktelikler Tasarısı örneğinde olduğu gibi bu hüküm de kanunlaşan metinde yer almamıştır.[459]

Altıncı ve yedinci gelişmeler ise çok yakın tarihlidir. BK'ye deniz yoluyla yapılan yasa dışı göçleri önlemek için kabul edilen ve birbiriyle bağlantılı iki tasarı olan 2023 tarihli Yasa Dışı Göç Tasarısı (*Illegal Migration Bill*) ve 2024 tarihli Ruanda Tasarısı (*Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill*)[460] parlamentoya sunulurken ilgili bakanlar tasarıların temel haklara uygun olduğunu beyan edemeyeceğini belirtmiştir. Ancak tasarıların tartışmalı hükümleri değiştirilmeksizin her iki tasarı da kanunlaşmıştır. Yasa Dışı Göç Kanunu ve Ruanda Kanunu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde JCHR'nin yaptığı çalışmaların etkililiği değerlendirilirken ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

---

[456] Kavanagh (*Illegal Migration Act*).

[457] UK Parliament: *Northern Ireland (Executive Formation) Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/bills/lbill/2017-2019/0190/18190.pdf (erişim 13.02.2024), madde 8.

[458] Joint Commitee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 32.

[459] UK Legislation: *Northern Ireland (Executive Formation etc) Act 2019*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/22/enacted (erişim 13.02.2024), madde 8.

[460] UK Parliament: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill*, https://bills.parliament.uk/publications/53802/documents/4312 (erişim 16.03.2024).

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde, Yasa Dışı Göç Tasarısı ve Ruanda Tasarısı hariç olmak üzere, ilgili bakanın HRA'nın 19. maddesi uyarınca temel haklara uygun olduğunu beyan edemediği hükümlerin ya kanunlaşmadığı ya da kanunlaşsa bile çok uzun ömürlü olmadığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında 19. maddede öngörülen temel haklara uygunluk beyanının verilememesinin tasarının ilgili hükümlerinin gücünü düşürdüğü görülmektedir. Bu sebeple 19. maddede öngörülen yükümlülüğün Sözleşme'ye aykırı hükümlerin kanunlaşma öncesi aşamada ayıklanmasında önem taşıdığı söylenebilir. Ancak HRA'nın yürürlüğe girdiği 2000 yılından 2023 yılına kadar geçen sürede toplam beş kez yaşanan temel haklara uygunluğun beyan edilememesi durumunun Yasa Dışı Göç Tasarısı ve Ruanda Tasarısı ile on ay içinde iki kez yaşanması BK'de insan haklarının korunması açısından kaygı verici bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

HRA'nın 19. maddesinde öngörülen yükümlülüğün ciddiye alınmaması ve bakanlığın Sözleşme'ye uygunluk konusunda yeterli denetimi gerçekleştirmeden rutin olarak bu beyanda bulanacağı düşünülebilir.[461] Ancak bu durumda da çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bahsedilecek olan JCHR devreye girmektedir. JCHR'nin yaptığı çalışmalar 19. maddede öngörülen yükümlülüğün hükümet tarafından bu şekilde etkisiz hale getirilmesini önlemektedir.

[461] Kavanagh (*Illegal Migration Act*).

4. Yürütme Organına Yönelik Düzenlemeler

HRA'nın 6. maddesinde yer alan kamu otoriteleri kavramının içine yürütme organı ve idarenin girdiği kuşkusuzdur. Bu sebeple kamu otoritelerine Sözleşme'ye uygun davranma yükümlülüğünü yükleyen 6. madde aynı zamanda yürütme organına yönelik bir düzenleme sayılabilir. Benzer şekilde HRA'nın 19. maddesi de yürütme organına yönelik bir düzenleme olarak değerlendirilebilir. Zira 19. madde uyarınca temel haklara uygunluk beyanı verme yükümlülüğünü yerine getirecek olan kişiler yürütme organının üyeleri olan bakanlardır. Bu iki hükmü önceki başlıklarda açıkladığımız için bu başlıkta tekrar ele almayacağız. Bu iki hükme ek olarak bu başlıkta ele alacağımız hüküm HRA'nın 10. maddesidir.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin tasarımına uygun olarak, HRA'nın öngördüğü sistemde mevzuatta yer alan ve yargı organınca Sözleşme'ye aykırılık taşıdığı kanaatine varılan hükümlerin Sözleşme'ye uygun olup olmadığına dair karar verme ve aykırılık durumunda bu hükümleri düzeltme görevi kural olarak yasama organına aittir. Ancak HRA'nın 10. maddesi ve 2. eki bu konuda hükümete de bir yetki tanımıştır. Bu hükümlerle, hükümete Türkçeye "düzeltici kararname" olarak tercüme edilebilecek olan *remedial order* adında bir işlem yapma yetkisi tanınmıştır.[462] Bu işlem yoluyla bakanlar, yargı organı tarafından Sözleşme'ye aykırı olduğuna karar verilmiş olan kanun hükümlerini değiştirme imkanına kavuşmuşlardır.

BK'de yürütme organına bir kanun hükmünü değiştirme veya kaldırma yetkisini tanıyan hükümler "VIII. Henry hükümleri" (*Henry VIII Clauses*) olarak

[462] Ertaş (*Birleşik Krallık'ın*), s. 9.

adlandırılmaktadır.[463] HRA'nın 10. maddesi de VIII. Henry hükümlerinin bir örneğidir.[464] HRA'nın 10. maddesi ile yürütme organına tanınan bu yetki, Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin temel haklara ilişkin öngördüğü üçüncü denetim aşaması olan yargılama sonrası siyasal denetim aşamasının yasama organına ek olarak yürütme organı tarafından da gerçekleştirilebilmesini sağlamaktadır.

Bakanların düzeltici kararname çıkarma yoluyla kanun hükümlerini değiştirme yetkisi iki durumda ortaya çıkmaktadır. Birinci durum HRA'nın 4. maddesi uyarınca kendilerine bu konuda yetki tanınmış olan yüksek mahkemelerin herhangi bir kanun hükmünün Sözleşme'ye uygun yorumlanmasının mümkün olmadığı kanaatine vararak ilgili kanun hükmü hakkında Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi kararı vermeleridir (m. 10/1a). Bu durumda bakanlara bu yetkinin verilme sebebi mevzuatta yer alan Sözleşme'ye aykırı hükümlerin hızlı bir biçimde ayıklanmasını sağlamaktır.[465] Ancak uygulamada, Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi kararlarını takiben bizzat parlamento tarafından yapılan müdahalelerin bakanların düzeltici kararname yoluyla yaptığı müdahalelerden sayıca daha fazla olduğu görülmektedir.[466]

Yetkinin ortaya çıktığı ikinci durum ise AİHM tarafından verilen bir kararda BK kanunlarında yer alan bir hükmün AİHS'e aykırı olduğunun tespit edilmesidir (m. 10/1b). Uygulamada düzeltici kararnamelerin daha çok mahkemelerin HRA'nın 4. maddesi kapsamında verdiği Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi kararlarına yönelik olarak çıkarıldığı görülmektedir. AİHM'in verdiği bir kararla Sözleşme'ye aykırı

[463] UK Parliament: *Henry VIII clauses*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/henry-viii-clauses/ (erişim 14.02.2024).
[464] Young (Parliamentary Sovereignty), s. 6-7.
[465] Aschroft, Barrie, Bazell, Damazer, Powell. & Tranter, s. 58.
[466] UK Ministry of Justice **(***Responding to human rights judgments*), s. 43.

bulduğu kanun hükümlerinin değiştirilmesi için düzeltici kararname çıkarılmasının nadiren gerçekleştiği görülmektedir.[467]

HRA'nın yetkinin ortaya çıktığı her iki durumda da önceliği yasama organına verdiği anlaşılmaktadır. Zira 10. maddeye göre ancak "zorlayıcı nedenler"in (*compelling reasons*) varlığı halinde ilgili bakan bu yetkiyi kullanabilmektedir (m. 10/2).[468] Ancak zorlayıcı nedenin var olup olmadığını tespit etmek de hükümet ve ilgili bakanın takdirindedir. Dolayısıyla zorlayıcı bir neden bulunmadan bu yetkinin kullanılması halinde düzeltici kararname geçersiz olmayacaktır. Ancak bu durum kararname parlamento önüne sunulduğunda parlamentoda kabul edilmemesi için bir gerekçe oluşturabilir.

HRA her ne kadar bakanlara böyle bir yetki tanımış olsa da yasama organını da tamamen sürecin dışında tutmamıştır. HRA'nın 2. ekine göre, kural olarak ilgili bakan tarafından hazırlanan düzeltici kararname taslağı yasama organının her iki meclisine de sunulmaktadır. Parlamentoya sunulmasından itibaren altmış gün içinde meclislerde görüşülen düzeltici kararname meclisler tarafından onaylandığı takdirde yürürlüğe girmektedir (ek 2, m. 2/a). Yani bu durumda düzeltici kararname mekanizması sadece yasama sürecini hızlandırmaya yönelik bir rol oynamaktadır, parlamentonun onayından geçmeyen bir metin yürürlüğe girmemektedir.

Ancak acil olarak değerlendirilen durumlarda farklı bir usul öngörülmüştür. Bu durumda kararname parlamentoya sunulmadan yürürlüğe girmekte ancak sonrasında parlamentoya sunulmaktadır. Acil durumun varlığı da yine hükûmet ve ilgili bakan

[467] Horne, A. & Conway, M.: *Parliament and Human Rights*, Parliament and the Law, 2. Baskı, edited by Alexander Horne & Gavin Drewry, Oxford 2018, s. 244.
[468] Bradley, Ewing & Knight, s. 445.

tarafından tayin edilecektir. Yürürlüğe girdikten sonra parlamentoya sunulan düzeltici kararname parlamentonun her iki meclisinde görüşülecektir. Parlamento 120 gün içinde düzeltici kararnamenin kabul edilmesi veya edilmemesi yönünde bir karar verecektir. Kararname parlamento tarafından kabul edilirse yürürlükte kalmaya devam etmekte, kabul edilmezse veya 120 günlük süre içinde bu konuda bir karar verilmezse kararname yürürlükten kalkmaktadır (ek 2, m. 2/4). Sonuç olarak her iki durumda da ilgili bakan tarafından hazırlanmış olan düzeltici kararname parlamentonun önüne kabul veya onay için getirilmekte böylece dolaylı da olsa son sözü yasama organı söylemiş olmaktadır.[469]

HRA'ya göre ilgili bakan tarafından çıkartılan düzeltici kararnamelerle geçici veya yardımcı hükümler konulabileceği gibi kanun hükümlerinde önemli değişikliklerin de yapılması mümkündür. Bu husus tamamen düzeltici kararnameyi yapan bakanın takdirine bırakılmıştır (ek 2, m. 1/1a). Çıkartılan düzeltici kararnamenin yapıldığı tarihten öncesine etkili hükümler içermesi de mümkündür (ek 2, m. 1/1b). HRA'nın 4. maddesini incelerken bahsettiğimiz üzere bir kanun hükmünün Sözleşme'ye aykırılığının ilan edilmesi hükmün geçerliliğini ve yürürlüğünü etkilememektedir (m. 4/6). Dolayısıyla Sözleşme'ye aykırılığı ilan edilmesine rağmen kanun hükmü somut olaya uygulanacak ve uyuşmazlık bu hüküm uyarınca çözüme kavuşturulacaktır. Ancak bu durum davanın taraflarının haklarının ihlaline yol açabilir. Düzeltici kararnamelerin geriye etkili olarak çıkarılabilmesinin bu tip mağduriyetleri giderme amacına yönelik olduğu düşünülebilir. Nihayet HRA, düzeltici kararnamelerin geriye etkili olarak çıkarılabilmesine ilişkin bir istisna da

[469] Ertaş (*Birleşik Krallık'ın*), s. 9.

öngörmüştür. Bu istisna da suçların ve cezaların geriye yürümezliği ilkesidir. Düzeltici kararnamenin geriye etkili bir hükmüyle kimse suçlu sayılamayacaktır (ek 2, m. 1/4).

D. Anayasal Sistem İçindeki Yeri

Şekli açıdan bakıldığında HRA'nın BK Parlamentosu tarafından kabul edilen herhangi bir kanundan farkı yoktur. Parlamentonun kabul ettiği tüm kanunlar hiyerarşik olarak aynı seviyededir.[470] Bu sebeple parlamento basit yasama çoğunluğuyla tüm kanunlar gibi HRA'nın hükümlerinde değişiklik yapabilir veya HRA'yı tamamen yürürlükten kaldırabilir.

İçeriğine bakıldığında ise HRA'nın bireylerin temel haklarının korunmasına ilişkin düzenlemeler içermesi sebebiyle maddi anlamda anayasa kurallarını içeren bir kanun olduğu görülmektedir. BK'de bu nitelikte kanunlar mahkemeler ve öğreti tarafından "anayasal kanunlar" (*constitutional statutes*) olarak isimlendirilmektedir.[471]

Bir kanunun anayasal bir kanun olması onu hiyerarşik olarak diğer kanunların üstünde konumlandırmamakta ve yasama organının o kanunda değişiklik yapma yetkisine bir zarar vermemektedir. Bir kanunun anayasal bir kanun olmasının pratik sonucu, o kanunun hükümlerinin yasama organı tarafından zımni olarak ilga edilememesidir. Bu prensip İngiltere Yüksek Mahkemesinin (*Queen's Bench Division of the High Court*) 2002 yılında verdiği *Thoburn v Sunderland City Council* kararında ortaya konmuştur.[472]

---

[470] Kavanagh (*Constitutional Review*), s. 293.
[471] Farrah, A. & Perry, A.: *Constitutional Statutes*, Oxford Journal of Legal Studies 2017, Vol. 37, No. 2, s. 465-466.
[472] Queen's Bench Division of the High Court: *Thoburn v Sunderland City Council*, EWHC 195, 2002, https://www.uniset.ca/other/cs2/2003QB151.html (erişim 01.08.2024).

Zımni ilga doktrini parlamentonun çıkardığı iki kanunun hükümlerinin birbiriyle çatışması halinde, daha sonra kabul edilen kanun hükmünün önceden kabul edilen kanun hükmünü zımni olarak ilga ettiğinin kabul edilmesi ve daha sonra kabul edilen hükmün uygulanması şeklinde tanımlanabilir.[473] *Thoburn* kararına konu olan olayda, 1972 tarihli Avrupa Toplulukları Kanunu'nun bir hükmü ile 1985 tarihli Ağırlık ve Uzunluk Ölçüleri Kanunu'nun (*Weights and Measures Act*)[474] bir hükmünün çatışması söz konusudur. Normal şartlarda zımni ilga doktrini gereğince 1985 tarihli kanunun hükmünün 1972 tarihli kanun hükmünü ilga ettiği kabul edilerek yeni kanun hükmünün uygulanması gerekirdi. Ancak mahkeme verdiği kararda Avrupa Toplulukları Kanunu'nun anayasal bir kanun olduğunu belirterek anayasal kanunların zımni olarak ilga edilemeyeceğini belirtmiştir. Aynı zamanda anayasal nitelikteki kanunlara örnek verirken HRA'yı da saymıştır.[475] Mahkemenin benimsediği bu tutumun daha sonra verilen başka kararlarda da benimsendiği ve HRA'nın da zımni ilgadan muaf tutulan anayasal kanunlar arasında değerlendirildiği görülmektedir.[476]

Sonuç olarak HRA, hiyerarşik açıdan parlamentonun kabul ettiği diğer kanunlardan üstün olmasa da parlamentonun HRA hükümlerini, bu hükümlere aykırı başka bir kanun kabul ederek zımnen ilga etmesi mümkün olmayacaktır. Parlamento,

[473] Samuels, s. 206.
[474] UK Legislation: *Weights and Measures Act 1985*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/72 (erişim 04.03.2024).
[475] Young (Turpin & Tomkins'), s. 193.
[476] Lester, A.: *The Magnetism of the Human Rights Act 1998*, Victoria University of Wellington Law Review 2002, Vol. 33, No. 3-4, s. 486; UK Supreme Court: *R (HS2 Action Alliance Ltd) v Secretary of State for Transport*, UKSC 3, 2014, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2013-0172-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

HRA'ya aykırı bir düzenleme yapma niyetinde ise bunu açıkça belirterek düzenleme yapmak durumundadır.[477]

HRA'nın 3. maddesi göz önüne alındığında da aynı sonuca ulaşılmaktadır. Zira 3. madde, HRA'dan sonra kabul edilmiş olsa dahi bütün kanun hükümlerinin Sözleşme'ye uygun bir şekilde yorumlanması görevini yargı organına vermektedir.[478] Dolayısıyla yargı organı ilk bakışta Sözleşme'ye uygun görünmeyen ve HRA'dan sonra kabul edilen bir kanun hükmünün HRA'yı zımnen ilga ettiğini düşünmek yerine o hükmü Sözleşme'ye uygun yorumlamaya çalışacaktır. Bu durum da HRA için zımni ilga doktrininin uygulanmasını mümkün kılmamaktadır.[479]

E. HRA'ya Bir Alternatif: Temel Haklar Bildirgesi Tasarısı

HRA'nın getirdiği sistem 2010'lu yıllardan itibaren mahkemelerin birey haklarını korumak için fazla ileri gittiği ve kamu yararı ile birey hakları arasında makul bir denge kuramadığı gerekçesiyle eleştiriye uğramıştır. Bu eleştirilerin bir sonucu olarak HRA'nın yürürlükten kaldırılarak yerine bir Britanya Haklar Bildirgesi kabul edilmesi fikri çeşitli siyasi partiler tarafından ileri sürülmüştür.[480] Muhafazakar Parti hükümetleri 2010 ve 2015 yıllarında bu konuda çalışmalar yapılacağını açıklamış ve

[477] Örneğin 2023 yılında kabul edilen Yasa Dışı Göç Kanunu'nda (*Illegal Migration Act*) ve 2024 yılında kabul edilen Ruanda Kanunu'nda (*Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Act*) anayasal kanunun açıkça devre dışı bırakıldığı görülmektedir. Yasa Dışı Göç Kanunu uygulanırken HRA'nın 3. maddesinin (m. 1/5), Ruanda Kanunu uygulanırken HRA'nın 2.,3. ve 6 ila 9. maddelerinin (m. 3) uygulanmayacağı açıkça belirtilmiştir.
[478] Kavanagh (Constitutional Review), s. 294-295.
[479] Bogdanor (The New British), s.39.
[480] Young (Turpin and Tomkins'), s. 932.

bir Britanya Haklar Bildirgesi hazırlanması Kraliçe'nin 2015 yasama yılının açılışında yaptığı konuşmada yer alsa da fikir hayata geçirilememiştir.[481]

Aynı söz Kraliçe'nin 2022 yılındaki yasama yılı açılışı konuşmasında da tekrarlanmıştır.[482] Bu sözün gereği olarak da hükümet 2022'nin Haziran ayında Temel Haklar Bildirgesi Tasarısı'nı (*Bill of Rights Bill* - BRB[483]) parlamentoya sunmuştur. Tasarının temel hedefi HRA'yı yürürlükten kaldırarak BK'de insan haklarının korunması için yeni bir sistem getirmektir.[484] Tasarının gerekçesi hükümet tarafından, insan haklarını korurken aynı zamanda kamu menfaatlerinin güvence altına alınmasını ve parlamentoda halk tarafından seçilmiş olan temsilcilerin iradesine saygı gösterilmesini sağlamak şeklinde belirtilmiştir. Böylece hükümet, bireylerin hakları ile kamu güvenliği arasındaki anayasal dengeyi ve ulusal mahkeme hakimlerinin AİHM hakimleri karşısındaki üstünlüğünü sağlayarak BK'de AİHM'in etkisiyle bozulmuş olan insan hakları koruma rejimini düzeltmeyi amaçlamaktadır.[485]

Tasarının 2. maddesi tasarının kapsamını belirlemektedir. Bu madde HRA'nın 1. maddesi ile birebir aynıdır. Dolayısıyla korunan haklar bakımından bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak bu hakların korunma yöntemi ciddi biçimde farklılaştırılmıştır.[486]

---

[481] Leyland, s. 219; UK Government: *Queen's Speech 2015*, https://www.gov.uk/government/speeches/queens-speech-2015 (erişim 01.06.2024).
[482] UK Government: *Queen's Speech 2022*, https://www.gov.uk/government/speeches/queens-speech-2022 (erişim 01.06.2024).
[483] UK Parliament: *Bill of Rights Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/58-03/0117/220117.pdf (erişim 01.06.2024).
[484] UK Parliament: *Bill of Rights Bill Explanatory Notes*, https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/58-03/0117/en/220117en.pdf (erişim 01.06.2024), s. 4.
[485] UK Parliament (*Bill of Rights Bill Explanatory Notes*), s. 4; Foster, S. & Foster, S.: *Reforming the Human Rights Act 1998 and the Bill of Rights Bill 2022*, Coventry Law Journal 2022, Vol. 27, No. 1, s. 20; Bates, E.: *UK Withdrawal From the echr ('BrECHRit'): From Taboo to Tenable?*, European Convention on Human Rights Law Review 2024, Vol. 5, No. 1, s. 35.
[486] Elliot, M.: *The UK's (new) Bill of Rights*, Public Law for Everyone, 22.06.2022, https://publiclawforeveryone.com/2022/06/22/the-uks-new-bill-of-rights/ (erişim 01.06.2024).

Tasarının HRA sistemine getirdiği birinci değişiklik HRA'nın 2. maddesi ile yargı organına yüklenen AİHM kararlarını dikkate alma yükümlülüğünü kaldırmasıdır. Tasarıda HRA'nın 2. maddesinin muadili bir hüküm yer almamaktadır. Aksine tasarı Sözleşme haklarının yorumuna ilişkin meselelerde nihai karar vericinin BK Yüksek Mahkemesi olduğunu vurgulamaktadır (m. 3/1). Böylece hükümetin hedeflediği üzere kontrol "yabancı hakimlerden ve mahkemelerden" geri alınmaktadır.[487]

Tasarının öngördüğü bir diğer önemli değişiklik kanun hükümlerinin Sözleşme haklarına uygun yorumlanması yükümlülüğünü öngören HRA'nın 3. maddesinin yürürlükten kaldırılmasıdır. Böylece HRA'nın öngördüğü, kanun hükümlerinin Sözleşme'ye uygun yorumlanması yönteminin ortadan kaldırılması öngörülmüştür. Mahkemeler kanun hükümlerini yorumlarken klasik yorum yöntemlerini kullanacaktır.[488]

BRB ulusal mahkemelerin Sözleşme haklarını yorumlamasına ilişkin bir sınır öngörmektedir. Buna göre ulusal mahkemeler Sözleşme haklarını yorumlarken Sözleşme metnini esas alacaklardır (m. 3/2). Ayrıca Sözleşme'de yer alan hakların AİHM'in o hakkı yorumladığı çerçeveden daha geniş bir şekilde yorumlanması veya kamu otoritelerine pozitif yükümlülük getirecek şekilde yorumlanması da yasaklanmaktadır (m. 3/3 ve 5). Dolayısıyla tasarının koruduğu haklar HRA ile aynı

[487] Elliot (*Bill of Rights*); UK Parliament: *Bill of Rights Volume 716: debated on Wednesday 22 June 2022*, https://hansard.parliament.uk/commons/2022-06-22/debates/5736CBBA-A5F0-45B9-AA54-246FF57FB5EE/BillOfRights#contribution-2B696DCA-095D-4CE7-80D9-61EDAF7A3AB6 (erişim 01.06.2024).
[488] Elliot (*Bill of Rights*).

olsa da mahkemelerin hakları korumak için sahip oldukları yorum özgürlüğü önemli ölçüde kısıtlanmıştır.[489]

BRB, Sözleşme'de korunan hakların yargı organı tarafından yorumlanmasına ilişkin bir başka önemli kural daha getirmektedir. Mahkemeler bir kanun hükmünün veya bir işlemin temel haklara aykırı olup olmadığı yönünde karar verirken farklı politik amaçlar arasında, AİHS'te yer alan farklı haklar arasında ve farklı bireylerin AİHS'te yer alan hakları arasında dengenin kurulması işinin parlamentoya ait olduğunu göz önünde tutmak zorundadır (m. 7).[490]

BRB, HRA'nın 4. maddesiyle yüksek mahkemelere verilen temel haklara aykırı gördükleri kanun hükümleri hakkında Sözleşme'ye aykırılığın ilan edilmesi kararı verme yetkisini korumuştur (m. 10). Ancak bu yetki de tasarıda getirilen temel hakların yorumlanmasına ilişkin sınırlamalara tabi olarak kullanılacaktır. Bu sebeple yeni sistem içinde bu yetkinin ne kadar etkili bir şekilde kullanılabileceği şüphelidir.[491] Öte yandan BRB yargı organına AİHM'in BK'ye yönelik vermiş olduğu tedbir kararlarını dikkate almama yükümlülüğünü yüklemektedir (m. 24). Böylece AİHM'in esasa ilişkin kararları olduğu gibi tedbir kararlarının da yurt içindeki etkisi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.[492] Son olarak BRB ile bir kanun tasarısı parlamentoya sunulurken tasarıdan sorumlu olan bakana yüklenen temel haklara uygunluk beyanı

[489] Elliot, M.: *1,000 words: The Bill of Rights*, Public Law for Everyone, 23.06.2022, https://publiclawforeveryone.com/2022/06/23/1000-words-the-bill-of-rights/ (erişim 01.07.2024).
[490] Foster & Foster, s. 12.
[491] Elliot (*Bill of Rights*); Hooper, H. J.: *Clause Seven of the Bill of Rights Bill: Diluting Rights Protection and Undermining Parliamentary Democracy*, 27.06.2022, Oxford Human Rights Hub, https://ohrh.law.ox.ac.uk/clause-seven-of-the-bill-of-rights-bill-diluting-rights-protection-and-undermining-parliamentary-democracy/ (erişim 05.06.2024).
[492] Foster & Foster, s. 8-9.

verme yükümlülüğü kaldırılmıştır. Bu yükümlülüğü içeren HRA'nın 19. maddesine eşdeğer bir madde tasarıda yer almamaktadır.

Özetle BRB, yasama ve yargı organı ilişkisinde HRA'nın yargı organına temel hakların yorumuyla ilgili verdiği yetkileri önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Temel hakların yorumunda halihazırda yargı organına göre daha avantajlı konumda olan yasama organının konumunu daha da güçlendirmektedir. AİHM-BK ilişkisinde de AİHM kararlarının BK içinde uygulanmasını ihtiyari hale getirmiş ve AİHS'in yorumlanmasında BK mahkemelerini AİHM'in önüne koymuştur. Bu yönleriyle tasarı birçok kişi tarafından HRA'nın BK'ye getirdiği insan hakları koruma sistemini önemli ölçüde zayıflatan ve uluslararası alanda BK'nin AİHS'ten doğan yükümlülüklerini yerine getirmesini önemli ölçüde engelleyecek bir tasarı olarak değerlendirilmiştir.[493]

2022'nin Ocak ayında parlamentoya sunulan BRB gelen eleştiriler üzerine 2022'nin Haziran ayında hükümet tarafından geri çekilmiştir.[494] Hükümetin bu konuda geri adım atmasında İnsan Hakları Karma Komitesinin (*The Joint Committee on Human Rights* – JCHR) yayımladığı raporda yaptığı eleştirilerin de etkili olduğu görülmektedir. JCHR'nin raporuna ve bu süreçte oynadığı role çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir.

---

[493] Elliot (*Bill of Rights*); Foster & Foster, s. 8-9; The Law Society: *Human Rights Act reforms and the Bill of Rights Bill*, https://www.lawsociety.org.uk/topics/human-rights/human-rights-act-reforms (erişim 05.06.2024); Liberty: *Human Rights Act, ECHR and Government accountability/ 3 facts that expose the Government's Bill of Rights as a Rights Removal Bill*, 12.08.2022, https://www.libertyhumanrights.org.uk/issue/3-facts-that-expose-the-governments-bill-of-rights-as-a-rights-removal-bill/ (erişim 05.06.2024); Raj, K.: *The UK Government's Bill of Wrongs*, Human Rights Watch, 22.06.2022, https://www.hrw.org/news/2022/06/22/uk-governments-bill-wrongs (erişim 05.06.2022); BBC: *Bill of Rights: Call to scrap plans to rewrite human rights law*, https://www.bbc.com/news/uk-politics-64386457 (erişim 29.02.2024).

[494] UK Parliament: *Bill of Rights Bill*, https://bills.parliament.uk/bills/3227 (erişim 05.06.2024).
Local Government Lawyer: *Bill of Rights officially scrapped by Government*, 28.06.2023, https://www.localgovernmentlawyer.co.uk/governance/396-governance-news/54272-bill-of-rights-officially-scrapped-by-government (erişim 05.06.2024).

III. İnsan Hakları Karma Komitesi

HRA'nın kurduğu sistemde yasama organının rolünü yerine getirmesinde BK Parlamentosu bünyesinde görev yapan İnsan Hakları Karma Komitesi'nin (*The Joint Committee on Human Rights* - JCHR) büyük bir katkısı olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu kısmında komitenin yapısı ve çalışma yöntemi incelenerek HRA sistemi içinde yasama organının insan haklarının korunmasında oynadığı role nasıl katkı yaptığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sonrasında JCHR ile karşılaştırma yapabilmek amacıyla ona benzer bir yapılanma gösteren ve aynı amaçla faaliyette bulunan, Avustralya Parlamentosu bünyesinde görev yapan benzer bir komiteden (*Parliamentary Joint Committee on Human Rights* – PJCHR) kısaca bahsedilecektir. Son olarak da JCHR hakkında genel bir değerlendirme yapılacak ve JCHR örneğinden yola çıkarak Türkiye için çıkarılabilecek dersler ortaya konacaktır.

A. Kuruluşu

Çalışmanın önceki bölümlerinde bahsettiğimiz üzere Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinde ve bu modelin BK'deki yansıması olan HRA'nın kurduğu sistemde temel hakların korunmasına ilişkin kilit rolü yasama organının oynamaktadır. Çünkü bu model temel hakların yorumlanması konusunda son sözü yasama organına bırakmaktadır. Bu sebeple yasama organı, model içinde kendisine biçilen rolü ne kadar iyi oynarsa yani temel hakları ne kadar doğru bir şekilde yorumlayabilirse bu model o

kadar iyi işleyebilir.[495] Yasama organının bu rolü hakkıyla yerine getirebilmesinin yolu da yasama organı üyelerinin temel haklara ilişkin ortaya çıkabilecek sorunlar hakkında mümkün olduğunca aydınlatılması, temel haklara ilişkin bilgi düzeyi ve duyarlılıklarının arttırılmasından geçmektedir.

HRA'ya ilişkin kanun tasarısını parlamento önüne getiren ve kanunlaşmasını sağlayan Blair hükümetinin de bu gerçeğin farkında olduğu görülmektedir. Zira hükümet, 1997 yılının Ekim ayında parlamentoya sunduğu ve daha sonra hazırlanacak olan HRA tasarısına ilişkin planlarını parlamento ve kamuoyu ile paylaştığı "Eve Dönen Haklar" (*Rights Brought Home*) ismini taşıyan politika belgesinde (*white* paper[496]) bu ihtiyacı dile getirmiştir. Bu belgede HRA'nın kuracağı sistemde parlamentonun insan haklarının korunmasında lider bir rol oynayacağı ve bu rolün yerine getirilebilmesi için parlamento bünyesinde sadece insan haklarına ilişkin konuları inceleyecek bir komite kurulması tavsiye edilmiştir. Belgeye göre, kurulacak bu yeni komite insan haklarına ilişkin konularda nasıl harekete geçileceğine ve ne tür önlemler alınabileceğine ilişkin hükümete ve parlamentoya yol gösterecektir.[497]

Hükümet, kurulması tavsiye edilen bu komite için üç farklı alternatif yapı önermiştir. Birincisi, yasama organının her iki kanadının üyelerinden oluşan bir karma komite kurulmasıdır. İkincisi, yasama organının her iki kanadının bu konuda ayrı ayrı çalışan kendi komitelerine sahip olmasıdır. Üçüncüsü ise yasama organının iki kanadının kendi komitelerine sahip olması ancak incelenecek konuya göre bu

[495] Tolley, M. C.: *Parliamentary Scrutiny of Rights in the United Kingdom: Assessing the Work of the Joint Committee on Human Rights*, Australian Journal of Political Science 2009, C. 44, S. 1, s. 41.
[496] BK'de hükümetin ileride kanunlaştırmayı planladığı tasarılara ilişkin planlarını ve önerilerini açıkladığı belgeler w*hite paper* olarak adlandırılmaktadır. (UK Parliament: *White Papers*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/white-paper/ (erişim 20.02.2024))
[497] UK Government (*Rights Brought Home*), s. 13.

komitelerin bazen ayrı bazen beraber çalışma yürütmesidir.[498] Sonuçta, hükümetin sunduğu alternatiflerden her iki meclisin üyelerinden oluşacak bir karma komite kurulması alternatifini tercih eden yasama organı, Avam Kamarası İçtüzüğü'nde (*Standing Order*)[499] 2001 yılında yapılan değişiklikle JCHR'yi oluşturmuştur.

Her ne kadar hükümetin "Eve Dönen Haklar" raporunda bu ihtiyaçtan bahsedilse de HRA böyle bir komite kurulmasına ilişkin bir hüküm içermemektedir. Komite parlamento içtüzüğünde yapılan değişiklikle kurulmuştur. Dolayısıyla HRA, komitenin kurulma sebebi olsa da onu kuran hukuksal norm değildir.[500] İçtüzükle kurulan ve görevleri belirlenen komite, faaliyetlerine HRA'nın yürürlüğe girmesinden yaklaşık beş ay sonra, 2001 yılının Şubat ayında başlamıştır.[501] Böylece BK, HRA sistemi içinde bir nevi anayasallık denetimi yapacak olan ve yasama organının kendi anayasa yorumunu oluşturmasına yardımcı olacak bir komiteye kavuşmuştur. Bu bakımdan değerlendirildiğinde JCHR, çalışmanın ilk bölümünde kısaca bahsettiğimiz İsveç'teki Hukuk Konseyini ve Finlandiya'daki Anayasa Komitesini andırmaktadır. Zira bu yapılar da yasama organı adına anayasallık denetimi yapan ve yasama organının anayasa yorumunu oluşturmasına yardımcı olan yapılardır.[502] Özellikle üyelerinin yasama organı üyelerinden oluşması sebebiyle Finlandiya'daki Anayasa Komitesi ve JCHR arasında bir benzerlik kurmak mümkündür.

[498] UK Government (*Rights Brought Home*), s. 13.
[499] UK Parliament: *Standing Orders*, https://publications.parliament.uk/pa/cm5803/cmstords/so-1932-23102023/so-2023i.pdf (erişim 29.05.2024).
[500] Tolley, s. 44.
[501] Bradley, Ewing & Knight, s. 445.
[502] Yolcu, (*East Nordic Model*), s. 513-518.

B. Yapısı

Karma bir komite olan JCHR on iki üyeden oluşmaktadır. Üyelerden altısı Avam Kamarası üyeleri arasından altısı ise Lordlar Kamarası üyeleri tarafından seçilmektedir.[503] Zaten JCHR'nin isminde yer alan *joint* kelimesi, birleşik veya karma gibi anlamlara gelmekte olup BK'de yasama organının her iki kanadından gelen üyelerle oluşturulan komitelere verilen bir sıfattır.[504]

Avam Kamarası adına komiteye katılan üyeler Avam Kamarası tarafından, Lordlar Kamarası adına komiteye katılan üyeler ise Lordlar Kamarası tarafından seçilmektedir. Avam Kamarası İçtüzüğü'nde JCHR üyelerinin seçimi için özel bir usul öngörülmemiştir. Meclis bünyesindeki diğer komitelerin üyelerinin seçimi ile aynı usul kullanılmaktadır (m. 121). Bu bağlamda komite üyelikleri Avam Kamarasında siyasi partilerin sahip oldukları sandalye sayıları oranında partilere bölüştürülmektedir.[505] Siyasi partiler kendi içlerinde gizli oyla, şeffaflığı sağlamak ve adil bir seçim yapmak şartıyla kendilerine ayrılan üyelikler için adaylarını seçmekte ve seçtikleri adayları Seçim Komitesine (*Committee of Selection*) bildirmektedir.[506] Sonrasında ise siyasi partiler tarafından seçilen bu adaylar meclis genel kuruluna sunulmaktadır. Her ne kadar bu aşamada milletvekilleri sözlü olarak "evet" (*aye*) oyu

---

[503] UK Parliament: *Role - Joint Committee on Human Rights*, https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/role/ (erişim 21.02.2024).

[504] Cambridge Dictionary: *joint*, https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/joint (erişim 21.02.2024); UK Parliament: *Joint Committees***,** https://www.parliament.uk/about/how/committees/joint/ (erişim 21.02.2024).

[505] Marshall, J.: *Election of select committee chairs and members in the House of Commons*, 16.01.2020, Institute for Government, https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/election-select-committee-chairs-and-members (erişim 12.05.2024).

[506] Kelly, R.: *Select committees: election of chairs and members*, 12.03.2020, UK Parliament, https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7176/CBP-7176.pdf (erişim 12.05.2024), s. 8; UK Parliament: *Election of Members of Select Committees*, https://publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmhansrd/cm100304/debtext/100304-0017.htm#10030456000013 (erişim 12.05.2024).

verseler de bu aşama bir oylamadan ziyade meclis genel kuruluna yapılan bir duyuru görüntüsü vermektedir. Dolayısıyla komite üyelerinin seçimi için bir müzakere yapılmamakta, siyasi partilerin gösterdikleri adaylar üye olarak seçilmektedir.[507] Lordlar Kamarası İçtüzüğü'ne (m. 62) ve uygulamaya bakıldığında Lordlar Kamarasından gelen üyelerin seçimi için de benzer bir süreç yaşandığı görülmektedir.[508]

Komite başkanının seçimi hususunda ise JCHR diğer yasama komitelerinden farklı bir özellik göstermektedir. Diğer yasama komiteleri için geçerli olan, bütün yasama komiteleri başkanlıklarının siyasi partiler arasında Avam Kamarasında sahip oldukları sandalye sayıları oranında bölüştürülmesi usulü JCHR için uygulanmamaktadır (Avam Kamarası İçtüzügü m. 122B)[509]. JCHR üyeleri kendi başkanlarını kendileri seçmektedir.[510]

Avam Kamarası İçtüzüğü'nde meclis aksi yönde bir karar almadığı sürece komite üyelerinin yasama dönemi boyunca görev yapacakları öngörülmektedir (m. 152B). Yani bir erken seçim kararı alınmadığı takdirde normal şartlarda bu üyeler beş yıl görevde kalacaklardır. Lordlar Kamarasından gelen üyeler için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Lordlar Kamarasının üyeleri seçimle işbaşına gelmediği için

[507] Bu aşama meclis tutanaklarında da müzakerisiz işler (*business without debate*) adıyla yer almaktadır. Örneğin 12 Aralık 2019 genel seçimleri sonucunda oluşan Avam Kamarasında 2 Mart 2020 tarihinde altı milletvekili JCHR üyesi olarak seçilmiştir. Bu işleme ilişkin meclis tutunağı için bkz. UK Parliament: *Parliamentary Debates (Hansard) Monday 2 March 2020*, file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Commons-2020-03-02.p.pdf (erişim 12.05.2024), s. 714. İşleme ilişkin video kaydı için bkz. Parliament Live: *House of Commons Monday 2 March 2020 Meeting started at 2.33pm, ended 10.29pm*, https://www.parliamentlive.tv/Event/Index/07dd7e9f-860e-49c3-803c-f455b6a5f9ba (erişim 12.05.2024), 21.43.08-21.43.20.

[508] UK Parliament: *House of Lords Official Report Tuesday 31 January 2023*, file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Lords-2023-01-31.p.pdf (erişim 12.05.2024), s. 553.

[509] Kelly, s. 2.

[510] Örneğin X: *UK Parliament Human Rights Committee Post*, https://twitter.com/HumanRightsCtte/status/1549792744134086656 (erişim 21.02.2024).

yasama döneminin bitmesi Lordlar Kamarası üyelerinin görevini sona erdirmemektedir. Bu sebeple yasama döneminin sona ermesi Lordlar Kamarasından gelen komite üyelerini etkilememektedir. Lordlar Kamarası İçtüzüğü uyarınca komiteye seçilen üyeler meclis aksi yönde bir karar vermedikçe komite üyesi olarak görevlerine devam edeceklerdir (m. 63).[511]

C. Mevcut Üye Dağılımı[512]

Komitenin mevcut üye dağılımına bakıldığında beş Muhafazakâr Parti (*Conservative Party*) üyesi, dört İşçi Partisi (*Lobour Party*) üyesi, bir Liberal Demokrat Parti (*Liberal Democrats*) üyesi, bir İskoç Ulusal Partisi (*Scottish National Party*) üyesi, bir de *crossbench* olarak adlandırılan, herhangi bir siyasi parti mensubu olmayan üye bulunduğu görülmektedir.[513]

---

[511] UK Parliament: *Standing Orders of the House of Lords,* https://www.parliament.uk/globalassets/documents/publications-records/house-of-lords-publications/rules-guides-for-business/standing-order-public-business/standing-orders-public-tracked-changes.pdf (erişim 21.02.2024).

[512] BK'de 4 Temmuz 2024 tarihinde erken seçime gidilmesine karar verildiği için mevcut parlamento 30 Mayıs 2024 tarihinde çalışmalarını sona erdirmiştir. JCHR de dahil olmak üzere yasama komitelerinin varlıkları sona ermiştir. JCHR'nin internet sitesine bakıldığında şu an herhangi bir üye görünmemektedir (Joint Committee on Human Rights: *Current committee members,* https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/membership/ (erişim 09.07.2024).) Bu sebeple bu başlık parlamento dağılmadan önceki son üye dağılımı dikkate alınarak yazılmıştır. 4 Temmuz 2024 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda İşçi Partisi, Avam Kamarası üyeliklerinin salt çoğunluğunu elde etmiştir (UK Parliament: *General election 2024 results,* https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-10009/ (erişim 09.07.2024).) Bu sonuçların JCHR üye dağılımına etkisi, muhtemelen, komiteye Avam Kamarasından gelen üyelerin arasında İşçi Partisi mensubu olan üyelerin sayısının bir veya iki kişi artması olacaktır.

[513] UK Parliament: *12 current commitee members, https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/membership/* (erişim 21.02.2024); UK Parliament: *Crossbench Peers,* https://www.parliament.uk/site-information/glossary/crossbench-peers/ (erişim 21.02.2024).

Mevcut üye kompozisyonuna bakıldığında 2019 yılında yapılan genel seçimlerle Avam Kamarasındaki üyeliklerin salt çoğunluğunu elde ederek tek başına iktidar olan Muhafazakâr Parti üyelerinin, JCHR içinde çoğunluğu oluşturmadığı görülmektedir.[514] Geçmiş yıllardaki üye kompozisyonları incelendiğinde de hiçbir siyasi partinin komite içinde çoğunluğu ele geçirmediği görülecektir. Bu durumun JCHR'nin karma bir komite olması ve üyelerinin yarısının Lordlar Kamarasından gelmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.[515] İktidar partisinin komitede çoğunluk olmamasının yanı sıra komitenin Temmuz 2022 – Mayıs 2024 arasında başkanlığını yürüten Joanna Chery'nin Avam Kamarasındaki üyeliklerin yaklaşık %7'sine sahip İskoç Ulusal Partisi'nin bir üyesi olması da dikkat çekidir.[516] Küçük bir siyasi partiye mensup üyenin başkanlık görevine getirilmesi JCHR üyelerinin partizan bir tavır içinde çalışmadıklarına dair bir işaret olarak yorumlanabilir.

[514] 12 Aralık 2019 tarihinde yapılan genel seçim sonucunda siyasi partilerin 650 üyeli Avam Kamarasında kazandıkları milletvekillikleri sayısı ve oranları şu şekildedir: Muhafazakar Parti 365 milletvekili (%56,15), İşçi Partisi 202 milletvekili (%31,07), İskoç Ulusal Partisi 48 milletvekili (%7,38), Liberal Demokrat Parti 11 milletvekili (%1,69), Demokratik Birlik Partisi (*Democratic Unionist Party*) 8 milletvekili (%1,23), Sinn Fein Partisi 7 milletvekili (%1,08), diğer milletvekilleri 9 milletvekili (%1,38). (Uberoi, E., Baker, C. & Cracknell, R.: *General Election 2019: full results and analysis*, UK Parliament, 28.01.2020, https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-8749/ (erişim 21.02.2024).)

[515] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 16.

[516] X: *UK Parliament Human Rights Committee Post,* https://twitter.com/HumanRightsCtte/status/1549792744134086656 (erişim 21.02.2024).
İskoç Ulusal Partisi 650 üyeden oluşan Avam Kamarasında şu an 43 üyeye sahiptir. Bu haliyle İskoç Ulusal Partisi, Muhafazakar Parti ve İşçi Partisi'nden sonra Avam Kamarasındaki en büyük 3. parti konumundadır. (UK Parliament: *State of Parties*, https://members.parliament.uk/parties/Commons (erişim 21.02.2024).)

D. Karar Alma Yöntemi

Komitenin çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bahsedilecek olan sözlü görüş alma veya yayımlanacak rapor üstünde karar kılma gibi yapacağı işlemler için toplantı yeter sayısı iki üye Avam Kamarasından iki üye Lordlar Kamarasından olmak üzere dört olarak belirlenmiştir (Avam Kamarası İçtüzüğü m. 152B/5).[517] Komitenin yayımladığı her raporda da raporun kaç üyenin katılımıyla kabul edildiği bilgisi yer almaktadır. Son yıllardaki raporlar incelendiğinde komitenin büyük çoğunlukla üye tamsayısının üçte ikisini oluşturan en az sekiz üyenin katılımıyla karar aldığı görülmektedir.[518]

Her ne kadar bu yönde yazılı bir kural bulunmasa da komitenin raporlarını oluştururken toplantıya katılanların basit çoğunluğuyla karar aldığı görülmektedir. Raporun taslak halinin tamamlanması üzerine öncelikle raporda yer alan her bir paragraf oylamaya açılıp hangi paragraflarda uzlaşıldığı hangi paragraflarda uzlaşılamadığı kaydedilmektedir. Daha sonra raporun başında yer alan özet kısmı ve varsa kanun tasarısı üzerinde önerilen değişiklikler aynı şekilde oylanmaktadır. En sonunda da raporun mevcut haliyle yayımlanması hususunda oylama yapılmaktadır. Hangi paragraflar veya hususlarda hangi üyelerin muhalif kaldığı raporda belirtilmektedir. Ancak muhalif kalan üyelerin karşı oy yazması gibi bir uygulama

[517] Joint Committee on Human Rights (*Fourth Report of 2022–23*), s. iv; Joint Committee on Human Rights (*Third Report of 2023–24*).
[518] Joint Committee on Human Rights: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill Second Report of Session 2023–24*, https://committees.parliament.uk/publications/43292/documents/215535/default/ (erişim 25.06.2024), s. 38; Joint Committee on Human Rights: *Draft Investigatory Powers Act 2016 (Remedial) Order 2023: Second Report First Report of Session 2023–24*, https://committees.parliament.uk/publications/42869/documents/213120/default/ (erişim 25.06.2024), s. 29; Joint Committee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 142; Joint Committee on Human Rights (*Eleventh Report of 2022– 23*), s. 28; Joint Committee on Human Rights (*Third Report of 2022–23*), s. 44.

mevcut değildir.[519] Komitenin raporları incelendiğinde raporların çok büyük bir bölümünde kararların toplantıya katılanların oybirliğiyle alındığı görülmektedir. JCHR üyeleri arasında anlaşmazlık ortaya çıkması yaygın görülen bir durum değildir.[520]

E. Görevleri ve HRA ile İlişkisi

JCHR'nin hukuki dayanağı olan Avam Kamarası İçtüzüğü'nün 152B maddesi komiteye verilen görevleri düzenlemektedir. Maddenin 2. fıkrasının a bendi komitenin ilk görevini "bireysel durumlar hariç olmak üzere BK'deki insan haklarına ilişkin meseleleri incelemek" şeklinde tanımlamıştır.[521] Böylece bireysel insan hakkı ihlali iddialarını incelemek açıkça komitenin görev tanımından dışlanmıştır.[522] JCHR'ye aynı maddeyle verilen ikinci görev ise HRA'nın 10. maddesi uyarınca ilgili bakanlar tarafından hazırlanmış ve yasama organına sunulmuş olan düzeltici kararnamelerin temel haklara uygunluğunu ve mevzuattaki temel haklara aykırılığı gidermek için bulduğu çözümlerin yerindeliğini denetlemektir.[523]

---

[519] Örneğin bkz. Joint Committee on Human Rights (*Second Report of 2023–24*), s. 38-44; Joint Committee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 142-143.

[520] Komite üyelerinin oybirliğine varamadığı bazı örnekler için bkz. Joint Committee on Human Rights: *Civil Partnership Bill Fifteenth Report of Session 2003–04*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200304/jtselect/jtrights/136/136.pdf (erişim 25.06.2024), s. 18-32; Joint Committee on Human Rights (*Second Report of 2023–24*), s. 38-44; Joint Committee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 142-143.

[521] Hükmün İngilizce orijinali şu şekildedir:
"*The committee shall consider—*
- matters relating to human rights in the United Kingdom (but excluding consideration of individual cases);"

[522] Horne & Conway, s. 236.

[523] Horne & Conway, s. 236.

Komiteye verilen düzeltici kararnameleri denetleme görevi ile ne kastedildiği açıktır. Ancak BK'de insan haklarına ilişkin sorunları inceleme görevi çok geniş bir tanımlamadır, kapsamına nelerin girebileceği tartışmaya açıktır. Bu geniş tanımlama komite tarafından hükümetin parlamentoya sunduğu kanun tasarılarının denetlenmesini de içine alacak şekilde yorumlanmıştır.[524] Bu yorum neticesinde komitenin görevleri arasında açıkça yer almasa da hükümetin parlamentoya sunduğu kanun tasarılarının temel haklara uygunluğunu denetlemek, kurulduğu günden bu yana JCHR'nin en önemli ve en çok zaman ayırdığı görevi olmuştur.[525] Komite, yayımladığı ilk rapor olan 13 Mart 2001 tarihindeki raporuyla kanun tasarılarını incelemeyi görevinin en önemli parçası olarak değerlendirdiğini ve hükümetin parlamentoya sunduğu Ceza Adaleti ve Polis Tasarısı'nı (*Criminal Justice and Police Bill*)[526] bu kapsamda incelemeye alacağını ifade etmiştir.[527] Komitenin kanun tasarılarını denetleme görevi aynı zamanda HRA'nın 19. maddesi uyarınca kanun tasarısından sorumlu olan bakanın tasarıyı sunarken yaptığı temel haklara uygunluk beyanının incelenmesini de kapsamaktadır.[528]

JCHR'nin parlamentoya sunulan kanun tasarılarını ve düzeltici kararnameleri denetleme görevini yerine getirirken AİHS'te korunan hakların ötesine geçtiği görülmektedir. Komite bu denetimi yaparken, AİHS'te yer alan hakların yanı sıra BK ortak hukukunda tanınan hak ve özgürlüklere (*common law*) ve BK'nin AİHS dışında

[524] Horne & Conway, s. 236.
[525] Hourigan, E., Gask, A. & Granger, S.: *Parliament and Human Rights*, Parliament and the Law, 3. Baskı, edited by Alexander Horne, Lousie Thompson & Ben Yong, Oxford 2022, s. 284.
Bradley, Ewing & Knight, s. 446.
[526] UK Parliament: *Criminal Justice and Police Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmbills/058/2001058.htm (erişim 21.02.2024).
[527] Joint Committee on Human Rights: *First Special Report of Session 2001-02*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200001/jtselect/jtrights/42/4206.htm (erişim 21.02.2024).
[528] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 18.

taraf olduğu diğer uluslararası sözleşmelerde korunan insan haklarına uygunluk açısından da değerlendirme yapmaktadır.[529] Oysa HRA sadece AİHS'te yer alan hakların korunmasına yönelik bir sistem öngörmektedir. Dolayısıyla JCHR her ne kadar HRA'nın kurduğu sistemin bir gereği olarak ortaya çıkmışsa da komitenin korunmasını sağlamaya çalıştığı temel hakların kapsamı HRA'dan daha geniştir.

Özetle JCHR'nin iki temel görevi olduğu söylenebilir: Birincisi, HRA'nın 4. maddesi uyarınca yüksek mahkemelerin bir kanun hükmünün Sözleşme'ye aykırılığını ilan etmesi veya AİHM'in BK kanunlarında yer alan bir hükmü Sözleşme'ye aykırı bulması durumlarında HRA'nın 10. maddesi uyarınca ilgili bakan tarafından hazırlanıp parlamentoya sunulan düzeltici kararnameleri denetlemektir. İkincisi ise hükümet tarafından hazırlanan kanun tasarılarını ve HRA'nın 19. maddesi uyarınca tasarılara ilişkin ilgili bakan tarafından verilen temel haklara uygunluk beyanlarını denetlemektir.[530] Bu sebeple komitenin HRA'nın 4., 10. ve 19. maddeleriyle ilgili görevlere sahip olduğu söylenebilir.

Bu iki temel görevi haricinde JCHR'nin, hükümetin parlamentoya sunduğu çeşitli raporları inceleme[531], AİHM'in veya ulusal mahkemelerin Sözleşme'ye aykırı bulduğu kanun hükümlerinin değiştirilmesi için yasama organına yol gösterme[532] ve

[529] Hunt, M.: *The Impact of the Human Rights Act on the Legislature: A Diminution of Democracy or a New Voice for Parliament?*, European Law Review 2010, No. 6, s. 605; UK Parliament: *Role - Joint Committee on Human Rights*, https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/role/ (erişim 21.02.2024).
[530] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 17-19.
[531] Örneğin Joint Committee on Human Rights: *The Government's Independent Review of the Human Rights Act Third Report of Session 2021–22*, https://committees.parliament.uk/publications/6592/documents/71259/default/ (erişim 10.06.2024).
[532] Örneğin Joint Committee on Human Rights: *Thirteenth Report of Session 2005–06*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200506/jtselect/jtrights/133/13305.htm (erişim 21.02.2024); Joint Committee on Human Rights: *Monitoring the Government's Response to Human Rights Judgments: Annual Report 2008*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200708/jtselect/jtrights/173/173.pdf (erişim 21.02.2024).

insan haklarına ilişkin seçtiği konularda araştırmalar yaparak raporlar yayımlama[533] gibi başka görevleri de yerine getirdiği görülmektedir.[534]

Yerine getirdiği görevlerden de anlaşıldığı üzere JCHR, bireysel başvuruları karara bağlayan AYM, İnsan Hakları Tazminat Komisyonu veya Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu gibi bireysel hak ihlallerini tespit etme ve telafi etmeye yönelik kurulmuş bir yapı değildir. Komitenin temel amacı, BK'de yürürlüğe giren kanunların temel haklara aykırılığını mümkün olduğu ölçüde engellemek ve BK anayasal sisteminin işleyişinde temel haklara ilişkin yapısal sorunları tespit etmektedir. Bu amaçlara da hükümeti ve parlamentoyu temel haklara ilişkin sorunlar konusunda bilgilendirerek ve sorunların nasıl çözüme kavuşturulabileceğine dair yönlendirerek yerine getirmeye çalışmaktadır.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli açısından ise JCHR'nin; modelin öngördüğü temel haklara ilişkin üç denetim aşamasından birincisinde ve üçüncüsünde rol oynadığı görülmektedir. Parlamentoya sunulan kanun tasarılarının ve HRA'nın 19. maddesi uyarınca yapılan temel haklara uygunluk beyanlarının denetlenmesi, komitenin yeni modelin temel haklara ilişkin denetim aşamalarından birincisi olan kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasında oynadığı role karşılık gelmektedir. AİHM kararları ve yüksek mahkemelerin Sözleşme'ye aykırılığı ilan ettiği kararlarla mevzuatta tespit edilen insan haklarına aykırı kanun hükümlerinin değiştirilmesi için

[533] Örneğin Joint Committee on Human Rights: *The Violation of Family Life: Adoption of Children of Unmarried Women 1949–1976 Third Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/23076/documents/169043/default/ (erişim 25.06.2024).
[534] Donald, A. & Leach, P.: *The Role of Parliaments Following Judgments of the European Court of Human Rights*, Parliaments and Human Rights: Redressing the Democratic Deficit, edited by Murray Hunt, Hayley J. Hooper & Paul Yowell, Oxford 2015, s. 66-67; Klug, F. & Wildbore, H.: *Breaking New Ground: The Joint Committee on Human Rights and the Role of Parliament in Human Rights Compliance*, European Human Rights Law Review 2007, No. 3, s. 238-242.

parlamentoya yol göstermesi ve hükümetin HRA'nın 10. maddesi uyarınca bu amaçla çıkardığı düzeltici kararnameleri denetlemesi ise JCHR'nin yeni modelin üçüncü denetim aşaması olan yargılama sonrası siyasal denetim aşamasındaki rolüdür.

F. Çalışma Yöntemi

Bu başlık altında öncelikle JCHR'nin kuruluşunun ilk yıllarındaki çalışmalarına yöneltilen eleştiriler ve akabinde çalışmalarında yaptığı yöntem değişikliği ele alınacaktır. Daha sonra ise komitenin asli görevi olan kanun tasarıları ve düzeltici kararnameleri denetlemede izlediği yöntemden bahsedilecektir. Son olarak da komitenin en çok zaman ayırdığı ikinci görev olan insan haklarına ilişkin yaptığı araştırmalarda izlediği yönteme değinilecektir.

1. Erken Dönem Çalışmaları ve Çalışma Yönteminde Yaptığı Değişiklik

2001 yılında faaliyete geçen JCHR'nin 2001-2005 yasama döneminde parlamentoya sunulmuş olan kanun tasarılarının temel haklara uygunluğunu incelemek üzere yaptığı çalışmalar öğretide bazı eleştirilere uğramıştır.

Birinci eleştiri raporların içeriğiyle ilgilidir. Bu dönemde komite, kanun tasarılarının insan haklarına uygunluğunu denetlerken mahkeme kararlarına büyük bir oranda bağlı kalmakla eleştirilmiştir. Bu dönemde yayımladığı raporlarda komitenin yaptığı çalışmanın yalnızca mahkemelerin, özellikle AİHM'in, ilgili kanun tasarısını

temel haklara uygun bulup bulmayacağı yönünde öngörülerde bulunmakla sınırlı kaldığı görülmektedir.[535] Kanun tasarılarında tartışma konusu olan konu ile ilgili mevcut mahkeme içtihatları yeterince açıksa raporlarında bunları öne sürmüştür. Mahkemeler bu konuda net ve istikrarlı bir görüş ortaya koymamışlarsa mahkemelerin bu konuda verebileceği muhtemel kararları tahmin etmeye çalışmıştır.[536] Bu tavrı sebebiyle JCHR bu dönemde fazla hukuki bir değerlendirme yapmakla, mahkeme temelli bir bakış açısına sahip olmakla ve yargısal bir organ gibi davranmakla eleştirilmiştir.[537]

Bu durum Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin de hedefi olan insan haklarına ilişkin yorumlarda yasama organının yorumunu yargı organının yorumunun önünde tutmak amacına uygun düşmemektedir. Modelin sağlıklı işleyebilmesi için yasama organının temel haklara ilişkin konularda yargı organından bağımsız bir şekilde kendi yorumunu ortaya koyması ve kendi sesini duyurabilmesi gereklidir. JCHR'nin kuruluş amacı da bunu sağlamaktır.[538] Bu bağlamda komiteden beklenen bir yargı organı gibi değil kanun koyucu gözüyle meseleleri değerlendirmesi ve sadece hukuki faktörleri değil politik, sosyal ve ekonomik faktörleri de göz önüne alarak temel hakları ihlal etmeyen kanun tasarılarının kanunlaşmasını sağlamaktır.

JCHR'nin erken dönem çalışmalarıyla ilgili ikinci sorun, hükümetin parlamentoya sunmuş olduğu her kanun tasarısını ve imkân olduğu ölçüde yasama organı üyeleri tarafından parlamentoya sunulan her kanun teklifini denetimden

[535] Örneğin Joint Committee on Human Rights: *Joint Committee On Human Rights - Second Report Session 2001-02*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200102/jtselect/jtrights/037/3702.htm (erişim 28.05.2024).
[536] Kavanagh (*The Joint Committee on Human Rights*), s. 127.
[537] Campbell, T.: *Parliamentary Review with a Democratic Charter of Rights*, The Legal Protection of Human Rights: Sceptical Essays, edited by Tom Campbell, Oxford 2011, s. 458, 465-468.
[538] Klug & Wildbore, s. 245.

geçirme arzusunda olmasıdır.[539] Zira komitenin kendisi de bu arzusunu yayımladığı ilk raporunda açıkça dile getirmiştir.[540] Ancak bu arzu komitenin iş yükünü fazlasıyla arttırmıştır. İş yükü fazlalığı sebebiyle JCHR raporlarının yasama sürecinde istenildiği kadar erken yayımlanamadığı, bu sebeple etkisinin azaldığı dile getirilmiştir.[541]

2006 yılında JCHR, yaptığı çalışmaların etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla Profesör Francesca Klug'ı görevlendirerek bu konuda bir rapor hazırlamasını istemiştir. Klug'un hazırladığı raporda da bu iki soruna işaret edilmiştir.[542] Klug'un görüşlerini de dikkate alan komite, 2006 yılının Temmuz ayında yayımladığı bir raporla bu konudaki çalışma prensiplerini değiştireceğini açıklamıştır.

JCHR bu raporda denetleyeceği kanun tasarılarında daha seçici davranarak insan haklarına ilişkin önemli etkileri olabilecek tasarıları incelemeye öncelik vereceğini ve bütün kanun tasarılarının incelenmesi hedefinden vazgeçtiğini ifade etmiştir.[543] Bu bağlamda komite, her yasama yılının başlangıcında öncelikle hükümetin bu yasama yılında parlamentoya sunmayı düşündüğü tasarılardan hangilerinin insan haklarına ilişkin önemli sorunlar yaratabileceğini ve bu sebeple denetime tabi tutulacağına karar vermek için toplanmaktadır. Komite bu karara varırken bünyesinde bulundurduğu hukuk danışmanlarının görüşlerinden de yararlanmaktadır. Bu süreç genellikle hükümetin bir yasama yılında parlamentoya

[539] Hourigan, Gask & Granger, s. 285.
[540] Joint Committee on Human Rights (*First Special Report of 2001-02*).
[541] Joint Committee on Human Rights: *The Committee's Future Working Practices: Twenty-third Report of Session 2005-06*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200506/jtselect/jtrights/239/239.pdf (erişim 22.02.2024), s. 61.
[542] Joint Committee on Human Rights (*Twenty-third Report of 2005-06*), s. 51-79.
[543] Joint Committee on Human Rights (*Twenty-third Report of 2005-06*), s. 25.

sunduğu kanun tasarılarından %20 ila %30'u arasında bir sayıda kanun tasarısının JCHR denetiminden geçirilmesiyle sonuçlanmaktadır.[544]

Bunun yanında JCHR 2006 yılındaki raporunda, mahkemelerin kanun tasarılarına ilişkin muhtemel kararlarını öngörmeye çalışmak yerine kendi yorumlarını ön plana çıkaracağını beyan etmiştir.[545] Ancak bu durum komitenin hiçbir hukuki değerlendirme yapmayacağı anlamına gelmemektedir. Örneğin temel haklara müdahalede orantılılık gibi hukuki değerlendirmeler komitenin raporlarında yer almaktadır.[546] Ancak bu tavır değişikliğiyle JCHR, yayımladığı raporlarda hukuki değerlendirmelerle sınırlı kalmaktan kurtulmuş ve parlamentoya kanun yapma sürecinde yol göstermeye yönelik bir tavır takınmıştır. Komitenin günümüze yakın raporlarına bakıldığında temel haklara ilişkin sorun yaratabilecek kanun hükümleri için spesifik değişiklikler önerme yoluna gittiği görülmektedir.[547]

2. Kanun Tasarıları ve Düzeltici Kararnamelerin Denetlenmesinde İzlediği Yöntem

JCHR'nin kanun tasarılarına ilişkin denetimi; yasama sürecinin erken bir aşamasında, kanun tasarısının hükümet tarafından yayımlanmasıyla başlamaktadır. Bu aşamada komitenin hukuk danışmanları ile kanun tasarısını hazırlayan bakanlık görevlileri kayıt dışı ve gayri resmi olarak bir araya gelmektedir. Bu toplantılar

[544] Horne & Conway, s. 239.
[545] Joint Committee on Human Rights (*Twenty-third Report of 2005-06*), s. 25-26.
[546] Tolley, s. 45.
[547] Örneğin Joint Committee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 130-141.

komitenin hukuk danışmanlarına bakanlık görevlilerinin bu tasarıya ilişkin niyetlerini öğrenme ve temel haklara ilişkin sorun çıkarabilecek tasarı hükümlerini erken tespit etme fırsatı sunmaktadır. Bu yönüyle JCHR'nin yapacağı denetimi kolaylaştıran bu toplantılar, bakanlık görevlileri açısından da komitenin öne sürmesi muhtemel olan itirazları önceden öğrenme fırsatını sağlamaktadır.[548] Öğretide bu görüşmelerin faydalı olduğu savunulmaktadır. Çünkü temel haklara ilişkin çıkabilecek sorunlar ne kadar erken tespit edilebilirse JCHR konuya ilişkin raporlarını o kadar hızlı hazırlama imkanı bulmakta ve yasama sürecini etkileme şansını arttırmaktadır.[549]

JCHR'nin kanun tasarılarına ve düzeltici kararnamelere ilişkin uyguladığı denetimin önemli kısmı ise bunların parlamentoya sunulması üzerine ortaya çıkmaktadır. İlk aşamada komitenin hukuk danışmanları, parlamentoya sunulan tasarı ve kararnamelerin insan haklarına ilişkin doğurabileceği sorunları belirlemektedir. Sonrasında ise hukuk danışmanlarının görüşü doğrultusunda sorunlu görünen hükümler belirlenmekte ve komiteye başkanlık eden üye adına yazılan bir mektupla ilgili bakanlığa bildirilmektedir. Ayrıca aynı mektupla açığa kavuşturulması gereken noktalarla ilgili sorular belirlenmekte ve bakanlığa sorulmaktadır. Bununla eş zamanlı olarak JCHR ilgili tasarı veya kararnameye ilişkin raporunu yayımlayarak hem bu soruları kamuoyuyla paylaşmakta hem de önerilerini sunmaktadır. Bu aşamayı genellikle hükümetin JCHR'nin yayımladığı ilk rapora cevap verdiği ve kendi görüşlerini sunduğu bir rapor takip etmektedir. Komitenin hükümetin verdiği cevaplardan tatmin olmadığı veya ek görüş sunmaya ihtiyaç duyduğu takdirde konuya ilişkin ek raporlar yayımladığı da görülmektedir.[550]

[548] Horne & Conway, s. 239-240.
[549] Tolley, s. 48.
[550] Hiebert (*Parliament and the HRA)*, s. 19-20.

Yukarıda aktarıldığı üzere kanun tasarıları ve düzeltici kararnamelerin denetim süreci, JCHR ve hükümet arasında karşılıklı argümanların sunulması ve parlamentonun iki tarafın da değerlendirmelerini dikkate alarak nihai karara varması şeklinde işlemektedir. Bir başka deyişle süreç bir tarafta JCHR, diğer tarafta da hükümetin bulunduğu, parlamentonun da hakemlik rolünü üstlendiği bir münazaraya benzetilebilir.

JCHR'nin raporlarını hazırlarken bilgi toplamak için temelde kullandığı iki yöntemden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi *oral evidence* adı verilen "sözlü görüş alma" yöntemidir. Bu yöntemde komite üyeleri; bakanlar, bakanlık görevlileri, akademisyenler vb. kişilerle yüz yüze toplantılar düzenleyerek bu kişilere sorular sormakta ve onların bilgisine başvurmaktadır. Özellikle insan hakları açısından büyük etkileri olabilecek kanun tasarılarının ve düzeltici kararnamelerin denetlenmesinde bizzat tasarıdan sorumlu olan veya kararnameyi hazırlayan bakanla toplantı yapılarak hükümetin tasarı veya kararname konusundaki niyetinin öğrenilmeye çalışıldığı görülmektedir.[551] Kişilerle yapılan bu görüşmelerin transkriptleri ve video kayıtları da JCHR'nin internet sitesinde yayımlanmaktadır.[552]

JCHR'nin bilgi toplamak için kullandığı ikinci yöntem ise *written evidence* olarak adlandırılan "yazılı görüş alma" yöntemidir. Bu yöntemde komite; eski hâkimler, avukatlar, akademisyenler ve sivil toplum kuruluşları gibi farklı kişi veya

[551] Hiebert (*Parliament and the HRA)*, s. 20.
[552] Örneğin JCHR'nin Ruanda Tasarısı ile ilgili bilgi toplamak için bazı hukukçularla yaptığı toplantının transkripti ve video kaydı için bkz. Joint Committee on Human Rights: *Uncorrected oral evidence: Safety of Rwanda (Asylum & Immigration) Bill, HC 435,* https://committees.parliament.uk/oralevidence/14210/pdf/ (erişim 22.02.2024); Parliament Live: *Human Rights (Joint Committee) Wednesday 24 January 2024*, https://www.parliamentlive.tv/Event/Index/dfa4ce76-05cb-49d9-a55d-23ef97c54d3d (erişim 22.02.2024).

kuruluşlara konuyla ilgili sorular yöneltmekte, soruya muhatap olan kişi veya kuruluşlar da yazılı olarak fikirlerini beyan etmektedir. JCHR topladığı bu yazılı görüşleri de internet sitesinde yayımlamaktadır.[553]

Bazı yazarlar bilgi toplama yöntemini ve yasama sürecinde oynadığı rolü göz önüne alarak JCHR'yi hem bir izci köpek hem de bir bekçi köpeği olarak nitelendirmektedir. Çünkü aldığı yazılı ve sözlü görüşlerle bir izci köpeği gibi konuya ilişkin ipuçlarını toplamakta, temel haklara ilişkin bir sorun gördüğünde ise bir bekçi köpeği gibi havlayarak hükümeti ve parlamentoyu uyarmaktadır.[554]

3. Komitenin İnsan Haklarına İlişkin Konularda Yaptığı Araştırmalarda İzlediği Yöntem

JCHR'nin kanun tasarıları ve düzeltici kararnameleri denetleme görevinden sonra en çok zaman ayırdığı görev insan haklarına ilişkin seçtiği konularda araştırma yapması ve bulgularını rapor halinde yayımlamasıdır. Denetim görevine nazaran JCHR'nin uğraştığı işlerin çok küçük bir kısmını oluşturan bu uygulamanın her yasama döneminde bir veya iki kere yürütüldüğü görülmektedir. Bu raporlar hazırlanırken öncelikle, kanun tasarıları ve düzeltici kararnamelerin denetlenmesinde izlenen çalışma yöntemine benzer bir şekilde, seçilen konuyla ilgili kişi ve

[553] Örneğin JCHR'nin Ceza Adaleti Tasarısı ile ilgili Hristiyan Hukuk Merkezinden aldığı yazılı görüş için bkz. Joint Committee on Human Rights: *Written Evidence from Christian Legal Centre (Cjb0003),* https://committees.parliament.uk/writtenevidence/127553/pdf/ (erişim 22.02.2024).

[554] Lester, A.: *Parliamentary Scrutiny of Legislation under the Human Rights Act 1998,* Victoria University of Wellington Law Review 2002, Vol. 33, No. 1, s. 2; Kavanagh (*The Joint Committee on Human Rights*), s. 126.

kuruluşlardan yazılı ve sözlü görüş alınması suretiyle bilgi toplanmaktadır. Bilgi toplama aşamasından sonra da JCHR bulgularını internet sitesinde yayımladığı raporlar aracılığıyla kamuoyuyla ve parlamentoyla paylaşmaktadır.[555]

Bu bağlamda yapılan araştırmalar ve yayımlanan raporlarla BK'nin insan haklarına ilişkin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere ne kadar uygun hareket ettiğinin ve seçilen konularla ilgili yürürlükte olan kanunların etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. JCHR denetime ilişkin raporlarında olduğu gibi bu raporlarında da önerilerde bulunarak parlamentoya insan haklarının korunması hedefi doğrultusunda yol gösterici bir rol oynamaktadır.[556]

JCHR'nin bu bağlamda yaptığı araştırmalara bakıldığında konu çeşitliliğinin geniş olduğu görülmektedir. Ombudsmanlık[557], evlilik dışı doğan çocukların ve annelerinin geçmişte yaşadığı hak ihlalleri[558], sağlık hizmetlerinde insan haklarının korunması[559], siyahi insanlar ve ırkçılık[560] gibi konular komitenin bu bağlamda yaptığı son araştırma konuları arasında yer almaktadır. Bazı zamanlarda araştırma için seçilen konuların süreklilik gösterdiği ve aynı konuya ilişkin farklı hususların çeşitli raporlarda ele alındığı da görülmektedir. Örneğin 2020 yılının Mart ayında başlayan Covid-19 pandemisi boyunca JCHR, pandemi sürecinin ve devletin pandemiye karşı

---

[555] Horne & Conway, s. 241-242; örneğin Joint Committee on Human Rights (*Third Report of 2022–23*).
[556] Horne & Conway, s. 242, 247-248.
[557] Joint Committee on Human Rights: *Human Rights Ombudsperson Eleventh Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/34570/documents/190370/default/ (erişim 25.06.2024).
[558] Joint Committee on Human Rights (*Third Report of 2022–23*).
[559] Joint Committee on Human Rights: *Protecting Human Rights in Care Settings Fourth Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/23214/documents/169544/default/ (erişim 25.06.2024).
[560] Joint Committee on Human Rights: *Black People, Racism and Human Rights: Eleventh Report of Session 2019–21*, https://committees.parliament.uk/publications/3376/documents/32359/default/ (erişim 15.05.2024).

aldığı önlemlerin insan haklarına olan etkilerini birçok raporunda farklı boyutlarıyla ele almıştır. Pandemi sürecinin ebeveynleri hapiste olan çocuklara etkisi[561], pandemi tedbirlerine uymayan kişilere kesilen idari para cezalarının etkisi[562], pandemi sürecinin toplantı ve gösteri hakkına etkisi[563] gibi konular komitenin pandemi döneminde araştırma yaptığı konulardandır.

JCHR'nin araştırmalar sonucu yayımladığı raporlarında yer alan öneriler genellikle konuyla ilgili mevcut kurumların nasıl daha etkili çalışabileceğini göstermek[564], bu alanda yeni bir yapıya ihtiyaç olup olmadığı yönünde fikrini bildirmek[565], idarenin davranışlarına yönelik uyarılarda bulunmak[566] ve kanun koyucu ya da idare tarafından düzenleme yapılmasının faydalı olacağı konuları belirlemek[567] şeklindedir. Ancak bu raporlarda doğrudan bir düzenleme önerilmesi söz konusu değildir.

JCHR tarafından yayımlanan bu araştırma raporlarının genellikle dolaylı bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu etkinin gösterilmesi için bir örnek vermek yerinde olacaktır. Komite 2015 yılının Ocak ayında "Kadınlara ve Kız Çocuklarına Karşı

---

[561] Joint Committee on Human Rights: *Human Rights and the Government's response to COVID-19: Children whose Mothers are in Prison Sixth Report of Session 2019–21*, https://committees.parliament.uk/publications/1735/documents/16825/default/ (erişim 15.05.2024).
[562] Joint Committee on Human Rights: *The Government Response to COVID-19: Fixed Penalty Notices Fourteenth Report of Session 2019–21*, https://committees.parliament.uk/publications/5621/documents/55581/default/ (erişim 15.05.2024).
[563] Joint Committee on Human Rights: *The Government Response to COVID-19: Freedom of Assembly and the Right to Protest Thirteenth Report of Session 2019–21*, https://committees.parliament.uk/publications/5153/documents/50935/default/ (erişim 15.05.2024).
[564] Örneğin Joint Committee on Human Rights: *Violence against Women and Girls Sixth Report of Session 2014–15*, https://publications.parliament.uk/pa/jt201415/jtselect/jtrights/106/106.pdf (erişim 15.05.2024), s. 68-69.
[565] Örneğin Joint Committee on Human Rights (*Eleventh Report of Session 2022–23*), s. 26.
[566] Örneğin Joint Committee on Human Rights (*Sixth Report of 2019–21*), s. 15, 16.
[567] Joint Committee on Human Rights: *Human Rights and the Government's Response to COVID-19: The Detention of Young People who are Autistic and/or Have Learning Disabilities Fifth Report of Session 2019–21*, https://committees.parliament.uk/publications/1434/documents/13091/default/ (erişim 15.05.2024), s. 19.

Şiddet" (*Violence against Women and Girls*) başlıklı raporunu yayımlamıştır.[568] Raporun temel önerisi BK'nin 2012 yılında imzaladığı ancak o tarihte henüz onaylamadığı, Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin (İstanbul Sözleşmesi) onaylanmasının bir öncelik haline getirilmesi ve bu yolda iç hukuk düzenlemelerinin bu sözleşmeye uygun hale getirilmesidir. Hükümet en başta rapordaki önerileri çok fazla dikkate almasa da rapor, İstanbul Sözleşmesi'nin onaylanması yönünde talepleri bulunan sivil toplum örgütleri tarafından çokça gündemde tutulmuş ve bu yönde bir kamuoyunun oluşmasına katkı sağlamıştır.[569] Bu kamuoyu neticesinde parlamento 2017 yılında İstanbul Sözleşmesi'nin onaylanmasına yönelik bir kanun kabul etmiş ve iç hukukun İstanbul Sözleşmesi'ne uygun hale getirilmesine yönelik çalışmalara ilişkin hükümete yıllık olarak rapor sunma zorunluluğu getirmiştir.[570]

JCHR'nin raporundan sonra konuyla ilgili çıkarılan kanunlarda da rapordaki önerilerin etkisi gözlenebilmektedir. Örneğin komitenin yaptığı öneriler doğrultusunda 2015'in Mart ayında çıkarılan Ciddi Suçlar Kanunu (*Serious Crime Act*)[571] ile duygusal ilişkilerde fiziksel olmayan şiddet (psikolojik, ekonomik vb.) suç haline getirilmiş (m. 76), 2021 yılında çıkarılan Aile İçi Şiddet Kanunu (*Domestic Abuse Act*)[572] ile aile içi şiddete ilişkin koruyucu düzenlemeler getirilmiştir.[573]

---

[568] Joint Committee on Human Rights (*Sixth Report of 2014–15*).
[569] Horne & Conway, s. 248-249.
[570] Horne, A.: *Istanbul Convention: 10 years on, still not ratified, 11.05.2021, UK in A Changing Europe*, https://ukandeu.ac.uk/istanbul-convention-10-years-on-still-not-ratified/ (erişim 15.05.2024); UK Legislation: *Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (Ratification of Convention) Act 2017*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/18/enacted (erişim 15.05.2024).
[571] UK Legislation: *Serious Crime Act 2015*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/enacted (erişim 17.02.2024); Joint Committee on Human Rights (*Sixth Report of 2014–15*), s. 38.
[572] UK Legislation: *Domestic Abuse Act 2021*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/17/enacted (erişim 17.05.2024).
[573] Horne (*Istanbul Convention*).

G. Hizmet Ettiği Amaçlar ve Etkililiği

Bu başlık altında JCHR'nin HRA sistemi içinde ulaşmaya çalıştığı genel amaç ve bu genel amacın alt başlığı olarak hizmet ettiği özel amaçlar incelenecek ve komitenin bu amaçlara ulaşma konusunda ne kadar başarılı sayılabileceği ortaya konulacaktır.

1. Genel Amacı

JCHR'nin genel amacı, HRA'nın BK anayasal sistemine getirdiği yeniliklerden birisi olan devlet organlarında ve toplum genelinde bir "temel haklar kültürü" yaratılmasının yasama organı özelinde hayata geçirilmesidir.[574] Bu bağlamda komite, yasama sürecinde bir temel haklar kültürü yaratmayı ve temel hakların korunmasını önemli bir ölçüt haline getirmeyi hedeflemektedir.

JCHR'nin bu hedefine ulaşabilmesi komite üyelerinin hükümetin etkisinden bağımsız bir şekilde, siyasi saikleri değil, insan haklarının korunması amacını ön plana alan çalışmalar yürütmesini gerektirmektedir. Ayrıca yayımladığı raporların da parlamentodaki diğer üyeler tarafından partizanca düşüncelerle değil objektif bir biçimde ele alınmasını gerektirmektedir.[575] Ancak BK, parlamenter hükümet sistemiyle idare edilen bir devlettir. Bunun anlamı yasama organı üyelerinin çoğunluğunun hükümeti kuran partinin mensubu olmasıdır. Ayrıca BK parti disiplininin yüksek olduğu bir siyasi kültüre sahiptir. Bu durumun, büyük çoğunluğu

[574] Tolley, s. 43.
[575] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 15.

siyasi parti üyelerinden oluşan JCHR'nin[576] hükümetin etkisi altında kalması ve çalışmalarında insan haklarını önceleyememesine sebep olacağı düşünülebilir.

Ancak JCHR'nin çeşitli etkenlere bağlı olarak bu sorunu aştığı görülmektedir. Bu sorunun aşılmasında birinci etken Avam Kamarasının çok fazla sayıda üyeye sahip olmasıdır. 650 üyeye sahip olan Avam Kamarasının bu genişliği, mecliste çoğunluğu sağlamış olan siyasi partinin üyesi olan milletvekillerinden birçoğunun kabine üyesi olma gibi beklentilere girememesine yol açmaktadır.[577] Dolayısıyla hükümette yer alma beklentisine sahip olmayan milletvekillerinin sayısının çok olması, komite raporlarının yasama organında bu üyeler tarafından siyasi saiklerin geri planda tutularak değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır.[578]

Sorunun aşılmasında yardımcı olan ikinci etken JCHR'nin HRA'nın kurduğu sistemin merkezinde yer alması ve bu sebeple önemsenmesidir. Bu durum iktidar partisinin üyesi dahi olsa temel hakları korumak için komitede samimiyetle görev yapan üyeleri güvence altına almaktadır. Hükümet kendi siyasi hedeflerinin aleyhine görüşler belirtse de, HRA'nın getirdiği insan hakları koruma sisteminden tamamen vazgeçmediği sürece bu üyeleri sindirme yoluna gidememektedir.[579] Bu durumun BK'nin tarihi ve siyasi kültürüyle alakalı olduğu ileri sürülebilir. Hukuk devleti ilkesi ve bunun alt başlığı olarak birey haklarına saygı birçok yazar tarafından İngiliz Anayasasının çok eski tarihlerden beri temel bir özelliği olarak görülmüştür.[580] Zira

[576] Örneğin JCHR'nin 30 Mayıs 2024 tarihinde çalışmalarına ara veren son üye dağılımında yer alan 12 üyeden 11'i siyasi parti üyesidir. (Joint Committee on Human Rights (*12 current committee members*), d. n. 513.)
[577] UK Parliament: *House of Commons*, https://www.parliament.uk/business/commons/ (erişim 29.02.2024).
[578] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 15-16.
[579] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 16.
[580] Dicey, s. 95, 119; Jennings, s. 45-53; Bradley, Ewing & Knight, s. 92-93.

BK'nin tarihi anayasal belgeleri olarak kabul edilen Magna Carta, Habeas Corpus Kanunu (*Habeas Corpus Act 1679*), Temel Haklar Bildirgesi (*Bill of Rights 1689*) gibi belgeler insan haklarını devlet kudretine karşı koruma düşüncesiyle ortaya çıkmış belgelerdir. HRA ve HRA'nın ürünü olan JCHR de, BK'de yıllardır süregelen bu tarihi serüvenin bir basamağı olarak değerlendirilebilir. BK Anayasasının genetiğinde yer alan birey haklarını koruma fikrinin bir ürünü olan JCHR'yi baskı altına alarak etkilemeye çalışmak BK'nin siyasi kültürüne aykırı olacağından siyasetçiler tarafından çok tercih edilebilir bir yol olarak görünmemektedir.

JCHR'nin hükümetin baskısından sıyrılmasının üçüncü ve belki de en önemli sebebi ise karma bir komite olmasıdır. Lordlar Kamarasındaki üyelerin ömür boyu görev yapması, genel seçimler sonucunda Avam Kamarasında çoğunluğu elde etmiş olan siyasi partinin Lordlar Kamarasında da bu çoğunluğu hemen sağlayamamasına yol açmaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak üyelerinin yarısı Lordlar Kamarası üyeleri arasından seçilen komitede de hükümet sayısal çoğunluğu elde edememektedir.[581]

2. Özel Amaçları ve Bu Amaçlara Ulaşmadaki Başarısı

Avam Kamarası İçtüzüğü'nde tanımlanmış olan görevleri ve uygulamadaki performansı incelendiğinde JCHR'nin yukarıda yasama organında bir temel haklar kültürü yaratmak şeklinde tanımladığımız genel amacının üç özel amaç şeklinde

[581] Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 16.

incelenebileceği görülmektedir. Bu özel amaçlar şu şekilde sıralanabilir: (1) Yasama sürecinde ve genel olarak BK'de insan haklarının korunmasını sağlamak. (2) Hükümetin insan haklarına ilişkin meselelerde şeffaflığını ve hesap verebilirliğini arttırmak. (3) Yasama sürecinde insan haklarıyla bağlantılı olarak yapılan tartışmaların kalitesini arttırmak.[582] Çalışmanın devamında JCHR'nin söz konusu amaçları yerine getirmekte ne kadar başarılı olduğu her bir amaç açısından ayrı ayrı incelenecektir.

a. Yasama Sürecinde ve Genel Olarak Birleşik Krallık'ta İnsan Haklarının Korunmasını Sağlama

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin bir örneği olarak HRA'nın getirdiği sistem, yargı organına temel haklara aykırı bulduğu kanun hükümlerini iptal veya ihmal etmek suretiyle etkisizleştirme yetkisi vermemektedir. Dolayısıyla temel haklara aykırı kanun hükümlerinin mevcudiyeti durumunda yargı organı temel hakların koruyucusu rolüne bürünememektedir. Bu durumda BK içinde temel hakların korunması için yegâne çözüm bu haklara aykırı kanun hükümlerinin mümkün olduğunca mevzuatta barındırılmamasıdır. JCHR'nin de HRA sistemi içindeki görevlerinden bir tanesi bunu sağlamaktır. Komite bunu sağlayabildiği takdirde BK'de insan haklarının korunmasına amacına katkı sağlamış olacaktır.

JCHR'nin bu görevini başarıyla gerçekleştirebilmesi iki yolla sağlanabilir. Birincisi insan haklarını ihlal edebilecek nitelikte olan kanun tasarılarının parlamento

[582] Kavanagh (*The Joint Committee on Human Rights*), s. 120.

önüne getirilmeden engellenmesidir. İkinci yol ise parlamento önüne getirilmiş olan bu nitelikteki kanun tasarılarının kanunlaşmasının engellenmesidir. Komitenin çalışmalarına bakıldığında her iki yolun da kullanıldığı görülmektedir.

aa. Kanun Tasarısı Parlamentoya Sunulmadan Önceki Aşama

İnsan haklarını ihlal edebilecek nitelikte olan kanun tasarılarının parlamento önüne getirilmeden engellenmesi yolunun JCHR tarafından kullanılma biçimi, kanun tasarıları henüz parlamentoya sunulmadan bakanlık yetkilileri ve komitenin hukuk danışmanları arasında gerçekleştirilen görüşmelerdir.[583] Bu görüşmeler hükümetin hazırlayacağı kanun tasarısında insan haklarına ilişkin sorunların daha erken tespit edilebilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda yasama sürecinin bu aşamasında hükümet, komitenin önerileri doğrultusunda tasarısı üzerinde değişiklikler yapma konusunda daha istekli olmaktadır. Çünkü bu aşamada tasarıda yapılacak bir değişikliğin medyaya yansıması ve hükümetin siyasi bir zayıflığı olarak değerlendirilmesi ihtimali daha az olacaktır.[584]

Ayrıca bu aşamada JCHR'nin hükümetin parlamento önüne getirmeyi planladığı herhangi bir düzenlemeye ilişkin yayımladığı politika belgeleri (*green papers*)[585] üzerinde de denetim gerçekleştirdiği ve raporlar yayımladığı

[583] Tolley, s. 48.
[584] Hiebert, J. & Kelly, J.: Parliamentary Bills of Rights: The Experiences of New Zealand and the United Kingdom, Cambridge 2015, s. 297.
[585] BK'de hükümetin herhangi bir konuya ilişkin görüşlerini kamoyuna açıklama ve parlamentodan, bireylerden ve sivil toplum örgütlerinden konuya ilişkin dönütleri toplama amacıyla yayımladığı belgelere *green papers* adı verilmektedir. (UK Parliament: Green Papers, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/green-papers/ (erişim 28.02.2024))

görülmektedir.[586] Bu raporların hükümet tarafından ciddiye alındığı ve ilk başta yayımlanan politika belgesi ile parlamento önüne getirilen kanun tasarısı arasında komitenin yaptığı değerlendirmelerin bir sonucu olarak farklar oluştuğu örnekler mevcuttur.[587] Örneğin hükümetin parlamentoya sunmayı planladığı Adalet ve Güvenlik Kanunu Tasarısı'na (*Justice and Security Act*)[588] ilişkin ilk belge olan ve 2011 yılında yayımlanan politika belgesinde kamu yararı sebebiyle dava taraflarınca erişilemeyecek bazı delillerin kullanılmasına ilişkin usulün uygulama alanı geniş tutulmuşken komitenin raporunun etkisiyle, parlamento önüne gelen kanun tasarısında kapsam daha dar tutulmuştur.[589] Bu durum JCHR'nin kanun tasarıları parlamentoya sunulmadan önce tasarılar üzerinde etki doğurabildiğini göstermektedir.

JCHR'nin kanun tasarıları parlamentoya sunulduktan sonraki süreçte yaptığı denetim de dolaylı olarak kanun tasarılarının parlamentoya sunulmasından önceki aşamayı etkilemektedir. JCHR kanun tasarısı parlamentoya sunulduktan sonraki aşamada yaptığı incelemelerle tespit ettiği insan haklarına aykırılıkları yayımladığı raporlar aracılığıyla ısrarla vurgulamakta ve bu aykırılıkların giderilmesi için değişiklik önerilerini sunmaktadır. Komitenin detaylı incelemesi ve ısrarlı tutumu, bakanlıkları ve dolayısıyla hükümeti, parlamento önüne getirecekleri kanun tasarılarının insan haklarına uygunluğu konusunda daha titiz davranmaya itmektedir.

---

[586] Örneğin Joint Committee on Human Rights: *The Justice and Security Green Paper Twenty–fourth Report of Session 2010–12*, https://publications.parliament.uk/pa/jt201012/jtselect/jtrights/286/286.pdf (erişim 28.02.2024).

[587] Hiebert & Kelly, s. 298.

[588] UK Legislation: *Justice and Security Act 2013*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/18/contents/enacted (erişim 28.02.2024).

[589] UK Government: *Justice and Security Green Paper*, https://isc.independent.gov.uk/wp-content/uploads/2021/01/20111019JusticeSecurityGreenPaper_acc.pdf (erişim 28.02.2024), s. 21.
Joint Committee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Justice and Security Bill Fourth Report of Session 2012–13*, https://publications.parliament.uk/pa/jt201213/jtselect/jtrights/59/59.pdf (erişim 28.02.2024), s. 10; Hiebert & Kelly, s. 298.

Kanun tasarısını hazırlayan bakanlık çalışanları JCHR'nin parlamentoya sunacağı olumsuz bir raporun muhatabı haline gelmekten kaçınmaya çalışmaktadır. Çünkü kanun tasarısında yer alan ve bakanlıkta çalışan hukuk danışmanlarının fark etmediği veya üstünde durmadığı bir insan hakları sorununun, komitenin yayımlayacağı bir raporla kamuoyuna açık bir şekilde ortaya çıkarılması durumunda bakanlık çalışanlarının mesleki itibarlarının kamuoyu önünde zedeleneceği açıktır. Bakanlık çalışanları da bu duruma düşmemek için kanun tasarılarını insan hakları bağlamında daha ayrıntılı bir şekilde irdelemek durumunda kalmaktadır.[590] Böylece JCHR sayesinde, kanun tasarıları parlamentoya sunulmadan önce insan hakları filtresinden geçirilmiş ve parlamentoya ilk planlanan halinden daha az sorunlu bir şekilde gelmiş olmaktadır.

bb. Kanun Tasarısı Parlamentoya Sunulduktan Sonraki Aşama

JCHR'nin insan haklarına aykırı kanunları mevzuatta barındırmama amacına ulaşmasındaki ikinci yol, parlamentoya sunulmuş ve insan haklarını ihlal edebilecek kanun tasarılarının kanunlaşmasını engellemektir. Bu engelleme komite tarafından eleştirilmiş olan kanun tasarılarının hükümet tarafından geri çekilmesi veya tartışma yaratan hükümlerin komitenin önerileri doğrultusunda revize edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle JCHR, hükümete parlamentoya sunduğu kanun tasarısı hakkında geri adım attırabildiği ve bu yolla insan hakları açısından sorun yaratabilecek

[590] Hiebert & Kelly, s. 296.

tasarıların kanunlaşmasını önleyebildiği takdirde kanun tasarısı parlamentoya sunulduktan sonraki aşamada başarılı olmuş sayılacaktır.

Bu konuda JCHR'nin yaptığı çalışmaların, özellikle kanun tasarısı parlamentoya sunulmadan önceki aşama ile karşılaştırıldığında, pek başarılı olduğu söylenememektedir. Özelikle ulusal güvenlik konularına ilişkin kanun tasarıları konusunda hükümetlerin geri adım atmaya yanaşmadığı görülmektedir.[591]

2015 yılında yayımlanan bir çalışmaya göre 2005-2010 yılları arasında hükümetler 16 kere JCHR'nin raporlarında işaret ettiği hususlar doğrultusunda parlamentoya sunmuş oldukları kanun tasarıları üzerinde değişiklik yapmayı kabul etmişlerdir.[592] JCHR'nin bu dönemde yayımlamış olduğu ve sayısı 200'ü aşan raporlar ve bu raporlarda yararlanmış olduğu onlarca yazılı ve sözlü görüşler göz önüne alındığında bu sayının beklentinin altında kaldığı söylenebilir.[593]

Elimizde günümüze ilişkin böyle bir istatistik bulunmamaktadır. Ancak JCHR'nin ulusal güvenliğe ilişkin kanun tasarılarında etkisiz kalışının devam ettiğini göstermek açısından BK'nin son dönemdeki göçmen politikalarının ürünleri olarak ortaya çıkan 2023 tarihli Yasa Dışı Göç Kanunu (*Illegal Migration Act*)[594] ve 2024 tarihli Ruanda Kanunu'nun (*Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Act*)[595]

[591] Hiebert & Kelly, s. 343.
[592] Yowell, P.: *The Impact of the Joint Committee on Human Rights on Legislative Deliberation*, Parliaments and Human Rights: Redressing the Democratic Deficit, edited by Murray Hunt, Hayley J Hooper & Paul Yowell. London 2015, s. 161.
[593] Kavanagh (*The Joint Committee on Human Rights*), s. 134.
[594] UK Legislation: *Illegal Migration Act 2023*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/37 (erişim 31.07.2024).
[595] UK Legislation: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Act 2024*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2024/8 (erişim 31.07.2024).

içeriklerini ve kanunların kabulü sürecinde JCHR'nin öne sürdüğü eleştirileri incelemek faydalı olacaktır.

Yasa Dışı Göç Kanunu'nun temel amacı BK'ye deniz yoluyla yapılan yasa dışı göçleri engellemek ve bu yolla ülkeye gelen kişileri insan hakları açısından güvenli ise geldikleri ülkeye, değilse güvenli bir üçüncü ülkeye yollama politikasını gerçekleştirmektir. Kanun kimlerin bu sürece tabi tutulacağını belirlemek için dört şart getirmiştir. Bu dört şartı sağlayanlar kanunda öngörülen tedbirlere muhatap olacaklardır. Şartlardan birincisi kişinin resmi bir giriş izni olmadan veya hileyle aldığı bir giriş izniyle BK topraklarına gelmesidir. İkincisi kişinin kanunun kabul edildiği gün veya daha sonraki bir tarihte BK'ye gelmiş olmasıdır. Üçüncüsü kişinin temel haklarının tehlike altında olduğu bir ülkeden doğrudan gelmemiş olmasıdır. Dördüncüsü ise kişinin BK'ye giriş veya BK'de kalmak için bir izin almak zorunda olması ve bu izne sahip olmamasıdır (m. 2/2). Kanun İçişleri Bakanı'na bu dört koşulu sağlayan kişileri ülkeden gönderme görevini yüklemektedir (m. 2/1).[596]

Kanunun içeriğine bakıldığında insan haklarını ihlal etme potansiyeli taşıyan birçok hüküm olduğu görülmektedir. Kanun çok uzun olduğu ve kanundaki tüm hükümleri değerlendirmek bu çalışmanın kapsamını aşacağı için tartışma yaratan ve JCHR tarafından eleştiriye uğrayan dört hüküm burada değerlendirilecektir. Kanunun 5. maddesi 2. maddede belirlenen dört şartı taşıyan kişilerin korunma talepleri ve insan haklarına ilişkin talepleri dikkate alınmaksızın kanunda belirlenen sürecin uygulanacağını öngörmektedir.[597] Kanunun 11 ila 13. maddeleri İçişleri Bakanı'na ve

[596] Morgan, J. & , Willmington, L.: *The Duty to Remove Asylum Seekers under the Illegal Migration Act 2023: Is the Government's Plan to 'Stop the Boats' Now Doomed to Failure?*, Common Law Wold Review 2023, Vol. 52, No. 4, s. 104-105.
[597] Arnell, P., Lewis, O., Kalocsányiová E. & Forrester, A.: *The UK's Illegal Migration Bill: Human Rights Violated*, Medicine, Science and the Law 2023, Vol. 63, No. 4, s. 268.

göç memurlarına dört şartı sağlayan kişileri herhangi bir yargısal yola başvurma imkanı olmaksızın en fazla yirmi sekiz gün olmak üzere makul bir süre özgürlüğünden yoksun bırakma yetkisi vermektedir.[598] Kanunun 55. maddesi ise İçişleri Bakanına ve göç memurlarına sınır dışı etme işlemleri yapılırken AİHM'in konuyla ilgili vermiş olduğu tedbir kararlarını göz ardı ederek işleme devam edebilme yetkisini vermektedir.[599] Bu hükümlere ek olarak kanun HRA'nın 3. maddesinin bu kanun kapsamında uygulanmayacağını açıkça belirtmek suretiyle kanun hükümlerinin AİHS'e uygun yorumlanması yükümlülüğünü de devre dışı bırakmaktadır (m. 1/5). Kanun içerdiği bu düzenlemeler sebebiyle yaşam hakkı, kötü muamele yasağı, kişi güvenliği gibi birçok temel hakkı ihlal etme potansiyeli taşıyan ve hükümet tarafından parlamentoya sunulan en kötü kanunlardan birisi olarak değerlendirilmiştir.[600]

JCHR kanun tasarı aşamasında iken yayımladığı raporunda söz konusu bu hükümlerle ilgili birçok eleştiri getirmiş ve değişiklikler önermiştir. Komitenin temel eleştirileri şu şekilde sıralanabilir:

---

[598] Donald, A. & Grogan, J.: *Illegal Migration Act 2023*, UK in a Changing Europe, 15.03.2024, https://ukandeu.ac.uk/explainers/illegal-migration-act-2023/ (erişim 20.05.2024).

[599] Amos, M.: *Democratic State, Autocratic Method: The Reform of Human Rıghts Law in the United Kingdom*, International and Comparative Law Quarterly 2023, Vol. 23, s. 25; Arnell, Lewis, Kalocsányiová & Forrester, s. 268.
Bu hüküm, BK'nin Ruanda politikası kapsamında ülkeye yasa dışı olarak gelen göçmenleri göndermesinin AİHM'in verdiği bir geçici tedbir kararıyla engellenmesine yönelik bir tepki olarak görünmektedir. (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: *The European Court grants urgent interim measure in case concerning asylum- seeker's imminent removal from the UK to Rwanda*, file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Interim%20measure%20granted%20in%20case%20concerning%20asylum-seeker%E2%80%99s%20imminent%20removal%20from%20the%20UK%20to%20Rwanda-2.pdf (erişim 01.07.2024).) (Dzehtsiarou, K.: *The United Kingdom and the European Convention on Human Rights: Together Until the End?*, European Convention on Human Rights Law Review 2024, Vol. 5, No. 1, s. 3.)

[600] Arnell, Lewis, Kalocsányiová & Forrester, s. 268; Marsons, L.: *'Ineffective Authoritarianism': How Bad is the Illegal Migration Bill?*, Legal Action Group, https://www.lag.org.uk/article/213909/-ineffective-authoritarianism-how-bad-is-the-illegal-migration-bill- (erişim 14.02.2024).

Komite bakana dört şartı sağlayan kişileri korunma ve insan haklarına ilişkin talepleri değerlendirilmeksizin sınır dışı edilmesi görevini yükleyen kanunun 2. maddesini BK'ye gelen kişilerin iltica sistemini erişme imkanını ortadan kaldıran bir hüküm olarak değerlendirmiş ve BK'nin 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nden (Cenevre Sözleşmesi)[601] doğan yükümlülüğünü ihlal ettiğini öne sürmüştür. Bu sebeple hükmün kaldırılmasını istemiştir. Ayrıca eğer hüküm kaldırılmayacaksa "doğrudan ülkeye gelme" tanımının Cenevre Sözleşmesi'nin 31. maddesine uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesini önermiştir. Bu bağlamda BK'ye iltica ederken güvenli bir ülkede bir süre duraklayıp sonrasında BK'ye gelen bir kişinin doğrudan insan hakkı ihlali tehlikesiyle karşılaştığı ülkeden gelen kişi sayılmasını ve kanun kapsamında olmaması gerektiğini belirtmiştir.[602]

Komite, kanunun İçişleri Bakanına ve göç memurlarına vermiş olduğu dört şartı sağlayan kişilerin en fazla yirmi sekiz gün olmak üzere makul bir süre özgürlüğünden yoksun bırakma yetkisini de AİHM'in 5. maddesine aykırı olarak değerlendirmiştir. Komite söz konusu hükmün bakanın veya memurun verdiği özgürlükten yoksun bırakma kararının bağımsız bir yargısal organ tarafından denetlenmesini sağlayacak bir şekilde düzenlenmesini önermiştir.[603]

Komite İçişleri Bakanına ve göç memurlarına verilen sınır dışı işlemleri yürütülürken bu işlemlere ilişkin AİHM'in vermiş olduğu tedbir kararlarını göz ardı

[601] The UN Refugee Agency: *Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees*, https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees (erişim 21.05.2024).
[602] Joint Commitee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 120-121, 130.
[603] Joint Commitee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 66-67.

etme yükümlülüğünü de AİHS'in 34. maddesine aykırı olduğunu değerlendirmiştir. Bu sebeple söz konusu yetkinin tamamen kaldırılmasını istemiştir.[604]

Son olarak komite Yasa Dışı Göç Kanunu kapsamında kanun hükümlerinin AİHS'te korunan haklara uygun bir şekilde yorumlama yükümlülüğünü yaratan HRA'nın 3. maddesinin uygulanmayacağını öngören hükmü eleştirmiştir (m. 1/5). Komiteye göre bu hüküm AİHS'in ve AİHS'in iç hukuktaki yansıması olan HRA'nın kurduğu sistemin mantığına tamamen aykırıdır. Bu yolla hükümet HRA'nın amacına tamamen zıt bir şekilde istediği kanunları seçerek HRA sisteminin dışında tutma yolunu açmıştır. Böyle bir yöntem BK'de yerleşik olan insan haklarını koruma sistemini devre dışı bırakmakta ve sistematik hak ihlallerine yol açma potansiyeli taşımaktadır. Bu sebeple söz konusu hüküm kaldırılmalıdır.[605]

Hükümet JCHR'nin raporuna verdiği cevabında Cenevre Sözleşmesi de dahil olmak üzere uluslararası yükümlülüklerini ciddiye aldıklarını ısrarla vurgulasa da yapılan eleştirilere ilişkin geri adım atmamıştır.[606] Komitenin yukarıda belirtilen eleştirilerine hükümetin cevapları kısaca şu şekilde özetlenebilir:

Hükümet, komitenin kişilerin iltica sistemine erişme imkanının ortadan kaldırıldığı eleştirisine katılmadığını belirtmiştir. Hükümete göre yaşanan büyük göç krizi karşısında radikal önlemler zorunludur. Bu sebeple BK ülkeye gelen her insana iltica sistemine erişme imkânı tanımak mecburiyetinde değildir. Kanundaki dört koşulu taşımayan yani yasal bir şekilde BK'ye gelen kişiler için iltica sistemine erişme

[604] Joint Commitee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 45-46.
[605] Joint Commitee on Human Rights (*Twelfth Report of 2022–23*), s. 33-35.
[606] Joint Commitee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Illegal Migration Bill: Government Response to the Committee's Twelfth Report Eighth Special Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/41317/documents/203140/default/ (erişim 21.05.2024), s. 3.

hakkı hala mevcuttur. Ayrıca hükümet kanundaki "doğrudan ülkeye gelme" tanımının da Cenevre Sözleşmesi'nin amacına uygun olduğu görüşündedir. Hükümet kanunda İçişleri Bakanına ve göç memurlarına verilen yirmi sekiz güne kadar özgürlükten yoksun bırakma yetkisinin AİHS'in 5. maddesine uygun olduğunu savunmaktadır. Hükümete göre AİHS'in 5. maddenin 1. fıkrasının f bendi, ülkeye yasa dışı girişlerin önlenmesi ve sınır dışı işleminin yapılması için kişilerin özgürlüğünden yoksun kılınmasında mutlaka bir mahkeme kararını gerektirmemektedir. Kanun da yargısal denetim sağlanmadan kişinin özgürlüğünden yoksun bırakılmasını yirmi sekiz günle sınırlı tuttuğu için AİHS'in 5. maddesine aykırılık söz konusu değildir. Kanunla İçişleri Bakanı ve göç memurlarına verilen AİHM'in tedbir kararlarını göz ardı etme yetkisini hükümet; bu yetkinin somut olayın özellikleri göz önüne alınarak dikkatli bir şekilde kullanılacağı, bu sebeple sınırlı durumlarda tedbir kararlarına uymamanın Sözleşme'ye aykırılık teşkil etmeyeceği şeklinde bir gerekçeyle savunmuştur.[607] Hükümet HRA'nın 3. maddesinin devre dışı bırakılmasıyla ilgili Komite'nin yapmış olduğu eleştirilere ise cevap vermemiştir.

Sonuç olarak hükümet JCHR'nin eleştirileri karşısında geri adım atmamıştır. Yasa Dışı Göç Tasarısı komitenin eleştirisine uğrayan hükümler korunarak kanun haline gelmiştir.

Hükümetin göçmen politikasının uygulanabilmesi ve Yasa Dışı Göç Kanunu'nun İçişleri Bakanına yüklediği sınır dışı etme görevinin yerine getirilebilmesi için mültecilerin gönderilebileceği güvenli üçüncü ülke olarak Ruanda Cumhuriyeti seçilmiştir. İlk olarak 2022 yılının Nisan ayında BK ile Ruanda arasında

[607] Joint Commitee on Human Rights (*Eighth Special Report of 2022-23*), s. 3-6, 12.

bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma uyarınca BK'ye yasa dışı olarak gelen göçmenler Ruanda'ya gönderilecek ve sığınma talepleri Ruanda makamları tarafından Ruanda hukukuna göre değerlendirilecektir. Sığınma talepleri uygun bulunan mülteciler ise Ruanda'ya yerleştirilecektir. Bunun karşılığında BK de Ruanda'ya ekonomik yardımlarda bulunacaktır.[608] Ancak hükümetin söz konusu planı, 2023'ün Kasım ayında BK Yüksek Mahkemesi tarafından Ruanda'nın iltica sistemindeki eksiklikler nedeniyle güvenli bir ülke olarak nitelendirilemeyeceği gerekçesiyle hukuka aykırı bulunmuştur.[609] Mahkemenin bu kararı, hükümetin Ruanda ile yeniden bir anlaşma yapmasına ve bu karara bir cevap olarak Ruanda Tasarısı'nı parlamento önüne getirmesine sebep olmuştur.[610]

5 Aralık 2023'te BK ile Ruanda arasında BK Yüksek Mahkemesinin Ruanda'yı güvenli ülke olarak değerlendirmeme gerekçesi olarak öne sürdüğü hususların düzeltilmesi ve mahkemelerin bu konudaki endişelerinin giderilmesi amacıyla yeni bir anlaşma imzalanmıştır.[611] Ancak hükümet bu sefer bu anlaşmanın ve uygulanacak politikaların da yargı organı tarafından hukuka aykırı bulunarak

---

[608] Morgan & Wilmington, s. 105.

[609] McDonnell, E.: *UK Supreme Court Finds UK-Rwanda Asylum Scheme Unlawful*, 15.11.2023, Human Rights Watch, https://www.hrw.org/news/2023/11/15/uk-supreme-court-finds-uk-rwanda-asylum-scheme-unlawful (erişim 21.05.2024); UK Supreme Court: *R (on the application of RM (Iran)) (Respondent) v Secretary of State for the Home Department (Appellant)*, UKSC 42, 2023, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2023-0093-etc-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

[610] Elliot, M.: *The Rwanda Bill and its constitutional implications*, Public Law for Everyone, 06.12.2023, https://publiclawforeveryone.com/2023/12/06/the-rwanda-bill-and-its-constitutional-implications/ (erişim 01.07.2024); Donald, A. & Grogan, J.: *What are the Rwanda Treaty and the Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill?*, UK in a Changing Europe, 30.01.2024, https://ukandeu.ac.uk/explainers/what-are-the-rwanda-treaty-and-the-safety-of-rwanda-asylum-and-immigration-bill/ (erişim 21.05.2024); UK Government: *PM remarks on Supreme Court Judgement: 15 November 2023*, https://www.gov.uk/government/speeches/pm-remarks-on-supreme-court-judgement-15-november-2023 (erişim 22.05.2024).

[611] Donald & Grogan (*Rwanda Treaty*); UK Government: *Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Republic of Rwanda for the Provision of an Asylum Partnership to Strengthen Shared International Commitments on the Protection of Refugees and Migrants*, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/656f51d30f12ef07a53e0295/UK-Rwanda_MEDP_-_English_-_Formatted__5_Dec_23__-_UK_VERSION.pdf (erişim 22.05.2024).

durdurulmasını engellemek için Ruanda Tasarısı'nı parlamentoya sunmuştur. Tasarının temel amacı Ruanda'nın mültecilerin gönderebileceği güvenli bir ülke olduğunun parlamento tarafından tescil edilmesi ve böylece yargı organı tarafından bu hususun tartışma konusu yapılmasının engellenmesidir.[612] Tasarı 2024 yılının Nisan ayında kanunlaşmıştır.

Kanunun temel amacını gerçekleştirmeye yönelik hükmü 2. maddesidir. Maddeye göre karar vericiler Ruanda Cumhuriyeti'ni güvenli bir ülke olarak kabul etmek zorundadır (m. 2/1). Bu karar vericiler sınır dışı işlemlerini yürüten İçişleri Bakanı ve göç memurları olabileceği gibi bu tip bir işlemin denetimini yapan mahkemeler de olabilir (m. 2/2). Mahkemeler bir işlemin denetimini yaparken Ruanda'nın mültecilerin gönderilmesi için güvenli bir ülke olmadığı yönündeki iddiaları dikkate almayacaktır (m. 2/3).[613] Ancak kişinin Ruanda ile ilgili özel bir duruma sahip olduğu hallerde bakanlık, göç memurları ve mahkemeler Ruanda'nın güvenli ülke sayılıp sayılmayacağı yönünde bir karar verebileceklerdir (m. 4). Temel amaca yönelik bu düzenlemeler haricinde Yasa Dışı Göç Kanunu'nda olduğu gibi Ruamda Kanunu'nda da HRA'nın devre dışı bırakılması söz konusudur ancak devre dışı bırakılan madde sayısı Ruanda Kanunu'nda daha fazladır. Mahkemelere AİHM kararlarını dikkate alma yükümlülüğünü yükleyen HRA'nın 2. maddesi, kanun hükümlerinin AİHS'e uygun yorumlanması yükümlülüğünü içeren HRA'nın 3. maddesi ve kamu otoritelerine AİHS'e uygun davranma zorunluluğunu getiren ve uymamama halinde yargısal yaptırımları düzenleyen HRA'nın 6 ila 9. maddeleri

[612] UK Government: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill: factsheet*, https://www.gov.uk/government/publications/the-safety-of-rwanda-asylum-and-immigration-bill-factsheets/safety-of-rwanda-asylum-and-immigration-bill-factsheet-accessible (erişim 22.05.2024).
[613] Elliot (*Rwanda Bill*).

Ruanda Kanunu kapsamında uygulanmayacaktır (m. 3). Son olarak da Yasa Dışı Göç Kanunu'nda olduğu gibi bakana AİHM'in tedbir kararlarına uymama yetkisi verilmiştir (m. 5).[614]

JCHR'nin kanun tasarısı üzerindeki temel eleştirisi Ruanda'nın güvenli bir ülke olup olmadığının tespiti yetkisinin yargı organından alınıp kanunla belirlenmesi olmuştur. Komiteye göre böyle bir sorunun çözümü için en uygun organ yargı organıdır. Yargı organına Ruanda ile yapılan yeni anlaşmanın ve konuyla ilgili yeni gelişmelerin dikkate alınarak bu sorunu çözme fırsatı verilmelidir. Kanun bu yolu kapattığı için AİHS'in 13. maddesine aykırılık oluşturmaktadır.[615]

Komite, Ruanda Kanunu bakımından HRA hükümlerinin devre dışı bırakılması ve bakana AİHM'in tedbir kararlarını göz ardı etme yetkisi verilmesi hususlarında Yasa Dışı Göç Tasarısı'na ilişkin yaptığı eleştirilerini yinelemiştir.[616]

Komite son olarak da insan haklarına ve BK'nin uluslararası yükümlülüklerine uygunluğu sağlamak için bu tasarıda herhangi bir değişiklik öneremeyeceğini çünkü tasarının genel amacının bunlara aykırı olduğunu ve önereceği herhangi bir değişikliğin tasarının genel amacıyla uyum gösteremeyeceğini belirterek sert bir eleştiriyle incelemesini bitirmiştir.[617]

Yasa Dışı Göç Kanunu'nda olduğu gibi Ruanda Kanunu'nun kabul sürecinde de hükümetin JCHR'nin eleştirileri karşısında geri adım atmadığı görülmektedir. Hükümet tasarının temelini oluşturan Ruanda'nın bakan, göç memurları ve mahkemelerce güvenli ülke sayılması zorunluluğunu; parlamentonun yeterli bilgiye

[614] Donald & Grogan (*Rwanda Treaty*).
[615] Joint Committee on Human Rights (*Second Report of 2023–24*), s. 35-36.
[616] Joint Committee on Human Rights (*Second Report of 2023–24*), s. 36.
[617] Joint Committee on Human Rights (*Second Report of 2023–24*), s. 37.

sahip olarak böyle bir kanun hükmünü kabul ettiğini, bu sebeple bu konuda mahkemelerin böyle bir araştırmaya girmelerinin gerekli olmadığı şeklinde savunmuştur. Ayrıca parlamentonun her zaman yargı organına erişimi kısıtlama yetkisi bulunduğunu vurgulamıştır.[618]

HRA hükümlerinin devre dışı bırakılması eleştirisini Yasa Dışı Göç Tasarısı'nda cevapsız bırakan hükümet, Ruanda Tasarı ile ilgili bu eleştiriyi cevaplamıştır. Hükümet cevabında insan haklarının evrensel olduğu ancak bu gerçeğin farklı hukuki durumlardaki insanlara farklı davranılması gerekliliğini ortadan kaldırmayacağını belirtmiştir. Hükümete göre bu kanun kapsamında HRA hükümlerinin devre dışı bırakılması ülkede bulunmaya yasal hakkı olan kişilerle ülkeye yasa dışı olarak gelen kişiler arasında bir ayrım yapmaktadır. Böyle bir ayrım yapmak ve ülkeye yasa dışı gelen kişiler için yasama organının niyetinin öncelenmesi insan haklarına aykırı değildir.[619]

AİHM'in verdiği tedbir kararlarının göz ardı edilmesi yetkisini de hükümet kanunun 4. maddesinin varlığı ile savunmuştur. 4. madde uyarınca kişiye özel durumlarda Ruanda'nın o kişi için güvenli bir ülke olmadığı iddiası bakanlık, göç memurları ve mahkemeler önünde ileri sürülebilecektir. Bu sebeple kişi böyle durumlarda bir başvuru yoluna sahip olduğu için AİHM'in verdiği tedbir kararlarıyla sürece dahil olması gereksizdir.[620]

---

[618] Joint Committee on Human Rights: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill: Government Response to the Committee's Second Report First Special Report of Session 2023–24*, https://committees.parliament.uk/publications/43897/documents/217682/default/ (erişim 25.06.2024), s. 5.
[619] Joint Committee on Human Rights (*First Special Report of 2023–24*), s. 7-8.
[620] Joint Committee on Human Rights (*First Special Report of 2023–24*), s. 8.

Sonuç olarak Yasa Dışı Göç Tasarısı'nda olduğu gibi Ruanda Tasarısı'nda da hükümet JCHR'nin eleştirileri karşısında geri adım atmamış ve tartışmalı hükümler değiştirilmeden tasarı kanunlaşmıştır. Bu durum komitenin ulusal güvenlikle ilgili konularda tasarı parlamentoya sunulduktan sonraki aşamada çok etkili olamama durumunun hala devam ettiğini göstermektedir.

Ancak bu durum JCHR'nin bu aşamada insan haklarının korunması adına hiçbir başarı elde edemediği anlamına gelmemektedir. Ulusal güvenlik meselesiyle ilgili olduğu için komitenin Terörle Mücadele, Suç ve Güvenlik Kanunu'nun (*Anti-terrorism, Crime and Security Act*)[621], kabul sürecinde sebep olduğu bazı değişikliklere işaret etmek yararlı olacaktır.

2001 yılında parlamentoya sunulan ve aynı yıl içinde parlamento tarafından kabul edilerek kanunlaşan Terörle Mücadele, Suç ve Güvenlik Kanunu, ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan terör saldırısından sonra dünyada artan ulusal güvenlik kaygısının BK'deki yansıması olarak nitelendirilebilir. Bu sebeple terör olaylarını engelleme amacına yönelik olarak sert tedbirler içeren bir kanundur.[622] Ulusal güvenlik kaygısının bu kadar fazla olduğu bir dönemde parlamentoya sunulan bu kanun tasarısı hükümleri çoğunlukla korunarak kanunlaşmış olsa da JCHR'nin eleştirileriyle tasarı üzerinde önemli bazı değişikliklere sebep olduğu söylenebilir.[623]

[621] UK Legislation: *Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24 (erişim 13.03.2024).
[622] Fenwick, H.: *The Anti-Terrorism, Cnme and Secunty Act 2001: A Proportionate Response to 11 September?*, The Modern Law Review 2002, Vol. 65, No. 5, s. 724.
[623] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 166.

JCHR kanun tasarısı üzerine iki rapor yayımlamıştır.[624] Komitenin temel eleştirilerinden bir tanesi tasarıda yer alan "uluslararası terörist" tanımıdır. Tasarıda "uluslararası terörist"; uluslararası terör eylemlerinin yönetiminde, hazırlığında veya icrasında yer alan; uluslararası bir terörist gruba üye veya dahil olan; uluslararası bir terörist gruba üye veya dahil olan kişiyle bağlantısı bulunan kimse şeklinde tanımlanmıştır (m.21/2).[625] JCHR raporunda bu tanımın özellikle bağlantısı bulunan kişi kısmına eleştiriler getirmiştir. Zira kanuna göre "uluslararası terörist" olduğundan şüphelenilen kişiler özgürlükten yoksun bırakma dahil pek çok tedbire muhatap olacaktır. Bu kadar belirsiz bir tanım kullanılması AİHS'in 5. maddesinin ihlali potansiyelini doğuracaktır. Bu sebeple söz konusu tanım daha belirgin hale getirilmelidir.[626] Komitenin yaptığı bu eleştiri hükümet üzerinde etkisini göstermiştir ve tasarıda bu hükümde bir değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bağlantılı olmak ifadesinin netleştirilmesi için maddeye yeni bir fıkra eklenmiştir. Bu fıkra ile ancak uluslararası bir terörist gruba yardım eden veya destek sağlayan kişinin terörist grupla bağlantılı sayılacağı hüküm altına alınmıştır ve madde bu şekilde kanunlaşmıştır (m. 21/4).

Tasarıda, kasıtlı olarak yanlış bilgi vererek korku yaratmak veya bazı materyalleri terör korkusu yaratmak amacıyla bir yere koymak yahut göndermek (örneğin metroda bombaya benzer bir paket bırakmak) suç haline getirilmiştir (m. 112). Ancak tasarı ilk hazırlanırken tanımlanan söz konusu suçun kanunun kabulünden daha önceki bir tarihten itibaren geçerli olması planlanmaktaydı. Yani hükümetin bu

[624] Joint Committee on Human Rights (*Second Report of 2001-02*); Joint Committee on Human Rights: *Joint Committee On Human Rights - Fifth Report Session 2001-02,* https://publications.parliament.uk/pa/jt200102/jtselect/jtrights/51/5102.htm (erişim 28.05.2024).
[625] UK Parliament: *Anti-terrorism, Crime and Security Explanatory Notes,* https://publications.parliament.uk/pa/cm200102/cmbills/049/2002049.pdf (erişim 28.05.2024).
[626] Joint Committee on Human Rights (*Second Report of 2001-02*), para 32-37.

konudaki ilk planı suçu ve cezayı geriye yürür hale getirmekti.[627] JCHR yayımladığı raporunda bu durumun AİHS'in 7. maddesine aykırılığını vurgulayarak söz konusu geriye yürüme hükmünün kaldırılmasını istemiştir.[628] Bu eleştiriyi dikkate alan hükümet söz konusu hükmü tasarıdan çıkarmıştır.[629]

Bazı hükümlerle ilgili ise JCHR'nin yaptığı eleştirilerin kısmen başarılı olduğu görülmektedir. Örneğin kanun uluslararası terörist olduğundan şüphelenilen kişilere olağan yargısal yollara başvurma imkanı verilmeden bu kişilerin özgürlüklerinden yoksun bırakılmalarına imkan tanımaktadır. Özgürlüğünden yoksun bırakılan kişiler yalnızca bu iş için oluşturulmuş özel bir komisyona başvurabileceklerdir (m. 23-27). Komite öngörülen bu sürecin adil yargılanma hakkını ihlal etme tehlikesi taşıdığı eleştirisini getirmiştir.[630] Ancak hükümet tasarıda öngörülen bu prosedürden vazgeçmemiş ve mevcut yetkiler korunarak tasarı kanunlaşmıştır. Ancak getirilen eleştirilerin etkisiyle hükümet yargı kararı olmadan kişileri özgürlüğünden yoksun bırakma yetkisini tanıyan hükümler için bir zaman sınırı (*sunset clause*) öngörerek 10 Kasım 2006'da bu yetkilerin sona ereceği hükmünü tasarıya eklemiştir. Bu gelişme JCHR'nin yayımladığı ikinci raporda komite tarafından olumlu karşılanmıştır.[631]

Terörle Mücadele, Suç ve Güvenlik Kanunu örneği JCHR'nin kanun tasarılarına ilişkin getirdiği eleştirilerin tasarılar parlamentoya sunulduktan sonraki süreçte ulusal güvenlik konuları da dâhil olmak üzere kısmen başarılı olabildiğini göstermektedir.

---

[627] Broadbridge, S.: *The Anti-Terrorism, Crime and Security Bill: Introduction & Summary*, Uk Parliament, https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP01-101/RP01-101.pdf (erişim 28.05.2024), s. 37-38.
[628] Joint Committee on Human Rights (*Second Report of 2001-02*), para 12-13.
[629] Fenwick, s. 729.
[630] Joint Committee on Human Rights (*Second Report of 2001-02*), para 40-47.
[631] Joint Committee on Human Rights (*Fifth Report of 2001-02*), para 20.

2006 yılında kabul edilen Eşitlik Kanunu (*Equality Act*) da JCHR'nin eleştirileriyle üzerinde etkili olabildiği kanun tasarıları arasında gösterilmektedir.[632] Eşitlik Kanunu kamu otoriteleri ile vatandaşlar arası ilişkilerde ve özel kişiler arası ilişkilerde özellikle din ve inanca dayalı ayrımcılığın engellenmesi için çıkarılmıştır.[633] Tasarı parlamentoya sunulduktan sonra komite tasarı üzerine iki rapor yayımlamıştır.[634]

Komitenin tasarıya ilişkin birinci eleştirisi tasarıda yapılan "dini veya inanca dayalı ayrımcılık" tanımı ile ilgilidir. Tasarıda dini veya inanca dayalı ayrımcılık bir "gerekliliğin, koşulun veya uygulamanın" (*requirement, condition or practice*) bir kişiye dini görüşü veya inancından dolayı farklı uygulanması şeklinde tanımlanmıştır. JCHR söz konusu tanımın ayrımcılığı önlemeye yönelik diğer mevzuatta yer alan bir "hükmün, ölçütün veya uygulamanın" (*provision, criterion or practice*) kişiye farklı uygulanması şeklindeki tanımlamadan farklı olduğuna işaret etmiştir. Komiteye göre mevzuatta ifade birliğinin sağlanmaması halinde bu kanun kapsamına giren ayrımcılık türlerinde farklı bir ölçütün uygulanacağı gibi yanlış bir sonuca ulaşılabilir. Ayrıca komite "hükmün, ölçütün veya uygulamanın" ifadesinin "gerekliliğin, koşulun veya uygulamanın" ifadesine göre daha geniş bir anlam taşıdığını ve bu sebeple ayrımcılığı önlemek için daha elverişli olduğunu belirterek "hükmün, ölçütün veya uygulamanın" ifadesinin kullanılmasını önermiştir.[635] JCHR'nin yaptığı bu eleştirinin dikkate

[632] Gardbaum (The New Commonwealth Model 2013), s. 166.
[633] Sandberg, R.: *To Equality and Beyond: Religious Discrimination and the Equality Act 2006*, Ecclesiastical Law Journal 2006, Vol. 8, No. 39, s. 470-472.
[634] Joint Committee on Human Rights: *Equality Bill Sixteenth Report of Session 2004–05*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200405/jtselect/jtrights/98/98.pdf (erişim 29.05.2024); Joint Committee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Equality Bill Fourth Report of Session 2005–06*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200506/jtselect/jtrights/89/89.pdf (erişim 29.05.2024).
[635] Joint Committee on Human Rights (*Sixteenth Report of 2004–05*), s. 17-18.

alındığı ve kanunlaşan metinde JCHR'nin önerdiği ifadenin tercih edildiği görülmektedir (m. 45/3).

Komitenin tasarı ile ilgili öne çıkan ikinci eleştirisi ise din ve inanç temelli yapılan sözlü veya davranışsal tacizlerde (*harrasment*) aynı dine veya inanca sahip olan kişiler tarafından yapılan sözlü tacizin istisna olarak öngörülmesi ve kanunun kapsamı dışında tutulmasına ilişkindir. Komiteye göre böyle bir istisna öngörülmesi kişilerin aynı dine veya inanca sahip olan diğer kişileri dinin gereklerini yerine getirmedikleri gerekçesiyle taciz etmelerinin önünü açmaktadır. Dolayısıyla böyle bir düzenleme AİHS'in 8. ve 14. maddesinin ihlali potansiyelini taşımaktadır.[636] Komitenin bu eleştirisi doğrultusunda sorun yaratma potansiyeli görülen bu hüküm tasarıdan çıkarılmıştır.[637] Sonuç olarak Eşitlik Kanunu tasarısı da JCHR'nin tasarılar parlamentoya sunulduktan sonraki aşamada tasarılar üzerinde gerçekleştirilen değişikliklerde etkili olabildiğini göstermektedir.

JCHR'nin kanun tasarısının parlamentoya sunulmasından sonraki aşamada gösterdiği başarıya güncel bir örnek olarak yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan HRA'nın yerine yeni bir sistem getirilmesini amaçlayan Temel Haklar Bildirgesi Tasarısı'nın (*Bill of Rights Bill* – BRB) hükümet tarafından geri çekilmesi gösterilebilir. Tasarının hem hazırlanması sürecinde hem de parlamentoya sunulduktan sonraki aşamada komitenin aktif bir rol oynadığı görülmektedir.

Tasarının hazırlanma süreci, hükümetin HRA'nın uygulamadaki etkilerinin araştırılması için "*The Independent Human Rights Act Review* (IHRAR)" isminde bir araştırma ekibi kurmasıyla başlamıştır. IHRAR, HRA'nın uygulamadaki etkilerinin ve

[636] Joint Committee on Human Rights (*Sixteenth Report of 2004–05*), s. 18-19.
[637] Joint Committee on Human Rights (*Fourth Report of 2005–06*), s. 18-19.

HRA hükümlerinde nasıl değişiklikler yapılabileceğinin değerlendirilmesi için çalışma yürütmüş ve çalışmasının sonuçlarını bir rapor şeklinde ortaya koymuştur.[638]

IHRAR bu konudaki çalışmasına devam ederken JCHR de bu konuda kendi araştırmasını yürüterek konu hakkındaki kendi raporunu yayımlamıştır. Bu raporda komitenin ulaştığı temel sonuç; HRA'nın BK içinde insan haklarının korunması bağlamında dikkate değer olumlu etkilere sahip olduğu, değiştirilmesi için bir ihtiyaç görülmediği ve değiştirilmesinin anayasal sistem ve insan haklarının korunması açısından büyük bir risk oluşturacağıdır.[639]

JCHR'nin bu raporuna rağmen hükümet bu konudaki çalışmalarını devam ettirmiş ve 2021'in Aralık ayında HRA'yı yürürlükten kaldırarak yerine BRB'yi kabul etme planlarını açıkladıkları bir politika belgesini yayımlamıştır.[640] Bu politika belgesini incelemeye alan komite, eleştirilerini tekrar bir rapor halinde dile getirmiştir. HRA'nın değişmesi için gerçek bir ihtiyaç görmediğini tekrar eden komite, HRA üzerinde yapılacak bir değişikliğin hak koruma mekanizmalarını güçlendirme yönünde olması gerektiğini ancak hükümetin ortaya koyduğu planın bunun tersi yönde olduğunu belirmiştir.[641]

Nihayet yukarıda ayrıntılı olarak açıklanan BRB, Haziran 2022'de parlamentoya sunulmuştur. JCHR tasarı üzerindeki asıl incelemesini bu aşamada yaparak Ocak 2023'te konu hakkındaki raporunu yayımlamıştır. Bu raporunda da

---

[638] UK Government: *The Independent Human Rights Act Review,* https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1040525/ihrar-final-report.pdf (erişim 10.06.2024).
[639] Joint Committee on Human Rights (*Third Report of 2021–22*), s. 5-13.
[640] UK Government: *Human Rights Act Reform: A Modern Bill Of Rights A Consultation to Reform the Human Rights Act 1998,* https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1040409/human-rights-reform-consultation.pdf (erişim 10.06.2024).
[641] Joint Committee on Human Rights (*Thirteenth Report of 2021–22*), s. 12-13.

komitenin temel eleştirisi aynıdır. Komiteye göre HRA mevcut haliyle yürürlükte kalmalıdır. Hükümetin parlamentoya sunduğu BRB toplumun farklı kesimleri ve bölgesel yönetimlerin parlamentoları tarafından destek görmemektedir. Bu sebeple JCHR, hükümete bu tasarıyı kanunlaştırma kararını gözden geçirmesini tavsiye etmektedir.[642]

Bu temel eleştirisinin yanı sıra komite, özellikle yargı organının temel haklara ilişkin yorum yapma imkanına getirilen sınırlamaları eleştirmiştir. Komiteye göre mahkemelerin temel hakları yorumlarken Sözleşme metni ile bağlı kalmak zorunda tutulması, AİHS'in temel uygulanma prensiplerinden olan "yaşayan belge doktrini"ne (*living instrument doctrine*)[643] aykırı olacaktır. Bu durum da BK içinde Sözleşme haklarının korunmasını zorlaştıracaktır.[644]

Aynı şekilde komiteye göre mahkemelerin AİHM kararlarını dikkate alma yükümlülüğünün kaldırılması, Sözleşme haklarının AİHM'den daha geniş şekilde veya kamu otoritelerine pozitif yükümlülük yükleyecek şekilde yorumlanmasının yasaklanması ve temel haklar arasındaki dengenin belirlenmesi işinin münhasıran parlamentoya verilmesi temel hakları korumaya çalışan yargı organının elini

---

[642] Joint Committee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Bill of Rights Bill Ninth Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/33649/documents/183913/default/ (erişim 11.06.2024), s. 13-22; UK Parliament: *Committee urges Government not to proceed with the Bill of Rights Bill*, https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/news/175586/committee-urges-government-not-to-proceed-with-the-bill-of-rights-bill/ (erişim 17.06.2024).

[643] AİHM'in *Tyrer/Birleşik Krallık* kararında ortaya koyduğu "yaşayan belge doktrini", Sözleşme'nin yaşayan bir belge olarak kabul edilmesi ve bu doğrultuda günün koşullarına göre yorumlanması anlamına gelmektedir. (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: *Tyrer/Birleşik Krallık*, B. No. 5856/72, 25.04.1978, para 31 (HUDOC'tan erişilmiştir).) "Yaşayan belge doktrini" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Letsas, G.: *The ECHR as a Living Instrument: Its Meaning and Legitimacy*, Constituting Europe, edited by Andreas Føllesdal, Birgit Peters & Geir Ulfstein, Cambridge 2013, s. 106-141; Webber, T.: The European Convention on Human Rights and the Living Instrument Doctrine: An Investigation into the Convention's Constitutional Nature and Evolutive Interpretation, Doktora Tezi (Danışman Alun Gibbs), University of Southampton, 2016, https://eprints.soton.ac.uk/413852/1/17._Final_submission_of_thesis.pdf (erişim 11.06.2024).

[644] Joint Committee on Human Rights (*Ninth Report of 2022–23*), s. 23-26.

bağlamaktadır. Bu hükümler BK'nin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesini önemli ölçüde engelleyecektir.[645]

Komite HRA'nın 19. maddesinde yer alan temel haklara uygunluk beyanı verme yükümlülüğünün kaldırılmasını da eleştirmiştir. Komiteye göre bu yükümlülük, parlamentoya sunulan kanun tasarıları hakkında hükümetin niyetinin anlaşılması ve tasarının temel haklara uygunluğu konusunda son kararı verecek olan parlamentonun bilgilendirilmesi konusunda hayati öneme sahiptir. Bu sebeple yürürlükten kaldırılmamalıdır.[646]

Son olarak komite, tasarıda yer alan ve yargı organına AİHM'in BK'ye yönelik vermiş olduğu tedbir kararlarını dikkate almamasını emreden hükmün BK'nin AİHS'ten doğan uluslararası yükümlülüklerini yok sayması anlamına geldiğini söyleyerek hükmün tasarıdan çıkarılmasını önermiştir.[647]

JCHR'nin raporunun üstüne hükümet tarafından da bu rapora bir cevap yayımlanmıştır. Raporda hükümetin komitenin yaptığı bu eleştiriler karşısında geri adım atmadığı görülmektedir. Hükümet BRB'yi insan haklarını korurken aynı zamanda kamu düzenini de önceleyen ve milletin seçilmiş temsilcilerinden oluşan parlamentonun iradesini koruyan bir belge olarak değerlendirdiğini ifade ederek tasarıyı savunmuştur. Mahkemelerin AİHM kararlarının dikkate alınması yükümlülüğünün kaldırılması, AİHM tarafından verilen kararların zaman zaman BK'nin hukuk geleneğine uymadığı gerekçesiyle savunulmuştur. Hükümet, mahkemelerin AİHS'i kamu otoritelerine pozitif yükümlülükler getirecek şekilde

[645] Joint Committee on Human Rights (*Ninth Report of 2022–23*), s. 26-57.
[646] Joint Committee on Human Rights (*Ninth Report of 2022–23*), s. 57-60.
[647] Joint Committee on Human Rights (*Ninth Report of 2022–23*), s. 115-116.

yorumlamasının önüne geçilmesini ise; pozitif yükümlülüklerin demokratik bir değerlendirmeye tabi tutulmadan kamu otoritelerine yüklenmemesi gerektiği, böyle bir yüklemenin parlamentonun kabul edeceği metinlerle gerçekleştirilmesinin daha doğru olacağı argümanıyla savunmuştur. Hükümete göre HRA'nın 3. maddesi de bazı durumlarda yasama ve yargı organı arasındaki dengeyi yargı organı lehine bozmaktadır. Hükümet kanun hükümlerinin AİHS'e uygun hale getirilmesi görevinin parlamentoya ait olduğunu vurgulayarak bu hükmün kaldırılmasını da savunmuştur.[648] HRA'nın 19. maddesinin yürürlükten kaldırılmasına ilişkin komitenin yaptığı eleştirilere ise hükümet tarafından herhangi bir cevap verilmemiştir.

Özet olarak hükümet, BRB'yi insan hakları koruma mekanizmasında toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak reformları gerçekleştirecek bir tasarı olarak değerlendirmiş ve bu tasarı ile devam etme niyetini vurgulamıştır.[649] Bu sebeple JCHR'nin konu hakkındaki raporunun başta hükümete geri adım attırmaya yetmediği görülmektedir. Bu süreçte komite tasarıya karşı kamuoyu oluşturulmasında rol oynamıştır. Tasarıya karşı fikir belirten hukukçuların ve sivil toplum kuruluşlarının yayımladığı belgelerde ve yaptıkları paylaşımlarda JCHR'nin süreçte yayımladığı raporlara atıf yapıldığı görülmektedir.[650]

---

[648] UK Government: *Legislative Scrutiny: Bill of Rights Bill Government response to the Joint Committee on Human Rights*, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6419a025d3bf7f7ff49e454a/Legislative_Scrutiny_Bill_of_Rights_Bill_-_Government_response_to_JCHR__print_.pdf (erişim 11.06.2024), s. 4-6.

[649] UK Government (*Bill of Rights Bill Government response to the Joint Committee on Human Rights*), s. 14.

[650] George, J.: *The 'Modern' Bill of Rights Bill*, https://consoc.org.uk/wp-content/uploads/2023/01/Joanna-George-Report.pdf (erişim 17.06.2024), s. 19-20; Ertaş, T.: *Bill of Rights or Bill of Retrogression?*, Montesquie Instituut, 13.12.2022, https://www.montesquieu-instituut.nl/id/vlyuk6pt96vs/nieuws/bill_of_rights_or_bill_of_retrogression?colctx=vllzft76lfmu (erişim 17.06.2024); X: *The British Institute of Human Rights Post*, https://x.com/BIHRhumanrights/status/1618943069306638337 (erişim 17.06.2024); Liberty: *Liberty's Briefing on the Bill of Rights Bill for Second Reading in the House of Commons*, https://www.libertyhumanrights.org.uk/wp-content/uploads/2019/12/Libertys-briefing-on-the-Bill-of-Rights-Bill-for-second-reading-HoC-July-2022.pdf (erişim 17.06.2024), s. 10; George, J.: *Why the*

JCHR'nin tasarı üzerine asıl incelemesini gerçekleştirdiği raporu ve daha önce yayımladığı raporlar ile tasarıya karşı oluşan kamuoyu hükümetin tasarıya ilişkin süreci askıya almasına yol açmıştır. Haziran 2022'de parlamentoya sunulan BRB'nin geri çekilmesinin ardından dönemin Başbakanı Boris Johnson'ın yerine Liz Truss'un gelmesiyle tasarının mimarı olarak görülen dönemin Adalet Bakanı Dominic Raab da yerini Brandon Lewis'e devretmiştir.[651] Bu değişiklikler neticesinde BRB rafa kaldırılmıştır.[652]

Liz Truss'un yerine Rishi Sunak'ın göreve gelmesiyle Dominic Raab tekrar Adalet Bakanlığı görevine getirilmiş ve mevcut tasarı ile devam etme niyetini belli etmiştir.[653] Ancak sonrasında bakanlığı döneminde kendisinin altında çalışanlara karşı zorba davranışlarda bulunduğu yönünde yöneltilen suçlamalarla başlayan süreç Raab'ın istifasıyla sonuçlanmıştır.[654] Raab'ın yerine Adalet Bakanlığı görevine getirilen Alex Chalk ise hükümetin BRB ile devam etmeyeceğini bildirmiştir.[655] 4 Temmuz 2024 tarihinde BK'de yapılan genel seçimler sonucunda Avam Kamarası üyeliklerinin salt çoğunluğunu elde eden İşçi Partisinin hükümet programında da HRA'nın yürürlükten kaldırılması gibi bir plan beyan edilmemiştir.[656] Sonuç olarak HRA'nın yürürlükten kaldırılması planı şimdilik suya düşmüş görünmektedir. Bu

proposed 'Modern' Bill of Rights is contradictory constitutionalism, The Constitution Society, 01.08.2022, https://consoc.org.uk/modern-bill-of-rights/ (erişim 17.06.2024).

[651] The British Institute of Human Rights: *Report Recap: "Legislative Scrutiny: Bill of Rights Bill"*, 01.03.2023, https://www.bihr.org.uk/news-blogs/blog/report-recap-legislative-scrutiny-bill-of-rights-bill (erişim 23.06.2024).

[652] Human Rights Consortium Scotland: *Rights Removal Bill Shelved by New Prime Minister*, 08.09.2022, https://hrcscotland.org/2022/09/08/rights-removal-bill-shelved-by-new-prime-minister/ (erişim 23.06.2024).

[653] The British Institute of Human Rights (*Bill of Rights Bill*).

[654] Wells, I. & Neveet, J.: *Dominic Raab resigns as bullying inquiry finds 'aggressive conduct'*, 21.04.2023, BBC, https://www.bbc.com/news/uk-politics-65333983 (erişim 23.06.2024).

[655] Local Government Lawyer (*Bill of Rights officially scrapped by Government*).

[656] Labour Party: *Labour Party Manifesto 2024*, https://labour.org.uk/change/ (erişim 31.07.2024); UK Parliament (*General election 2024 results*), d. n. 512.

sonucun ortaya çıkmasında en büyük etken Raab'a yöneltilen suçlamalar ve görevinden çekilmek durumunda kalması olarak görülebilse de JCHR'nin HRA'yı korumak için verdiği çaba ve tasarıya karşı oluşturduğu kamuoyunun da önemli rol oynadığı söylenebilir.

Sonuç olarak, istatistiklere ve örneklere bakıldığında JCHR'nin kanun tasarıları parlamentoya sunulduktan sonraki aşamada gösterdiği başarı, özellikle ulusal güvenlikle ilgili konularda, beklentilerin altında kalsa da kayda alınmaya değerdir.

b. Hükümetin İnsan Haklarına İlişkin Konularda Şeffaflığını ve Hesap Verebilirliğini Arttırma

Bir kanun tasarısı parlamento önüne getirildiğinde tasarıdan sorumlu olan bakanın tasarının Sözleşme haklarına uygunluğuna ilişkin beyanda bulunması yükümlülüğünü içeren HRA'nın 19. maddesi, hükümetin insan haklarına ilişkin konularda şeffaf bir şekilde düşüncelerini paylaşması ve böylece bu konulardaki hesap verebilirliğinin artması amacına yönelik bir düzenlemedir. Ancak çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere HRA'nın 19. maddesi, ilgili bakana kanun tasarısının Sözleşme haklarına uygunluğunu gerekçelendirme görevi yüklememektedir. İlgili bakanın sadece bu konudaki fikrini belirtmesi yeterlidir.

HRA'nın yürürlüğe girdiği ilk yıllarda bakanlar bu yükümlülüğü yalın bir temel haklara uygunluk beyanı vererek yerine getirmekte ve bu konuda herhangi bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmemekteydi. Ancak JCHR'nin yayımladığı raporlarla ortaya koyduğu, hükümetten bu konuda daha fazla açıklama yapılmasına ilişkin ısrarlı

tutumu bakanlıkların bu tavrını değiştirmesine yol açtı. Hükümet öncelikle parlamentoya sunduğu kanun tasarılarının açıklama notlarında (*explanatory notes*) Sözleşme'ye uygunlukla ilgili görüşlerini paylaşmayı kabul etti. Sonrasında ise bu konuda hükümet tarafından yapılan açıklamalar giderek daha da ayrıntılı bir hale geldi.[657] Nihayetinde bu uygulama hükümet tarafından yayımlanan Yasama Rehberi'nde (*Guide to Making Legislation*) de kendisine yer buldu. Böylece bir kanun tasarısı parlamentoya sunulurken ilgili bakanlığın ya tasarının açıklayıcı notlarında ya da yayımlayacağı ek bir insan hakları raporuyla tasarının içeriğinin neden Sözleşme'ye uygun olduğuna ilişkin görüşlerini kamuoyuyla paylaşması rutin hale getirildi.[658] Bunun sonucunda HRA'nın 19. maddesi, JCHR'nin de katkısıyla gerçek potansiyeline kavuşmuştur.[659] Hükümeti insan hakları konusunda şeffaf davranmaya ve hesap vermeye zorlayan bir düzenleme haline gelmiştir.

Bunun haricinde, JCHR'nin raporlarını hazırlarken toplumun çeşitli kesimlerinden, özellikle sivil toplum kuruluşlarından görüşler alması ve raporlarında bu görüşlerden yararlanması, toplumun değişik kesimlerinden kişilerin kanun tasarılarıyla ilgili kaygılarının da gündeme gelmesini sağlamaktadır. Yayımlanan bu raporlar ve görüşler internetten herkese açık bir şekilde yayımlanmaktadır. Aynı zamanda hükümetin JCHR'nin yayımladığı raporlara ilişkin cevapları da JCHR'nin sitesinde yayımlanmaktadır.[660] Böylece JCHR, hükümet ile toplum arasında insan haklarına ilişkin diyalog kurulmasını sağlayan bir "forum" görevi görmektedir.[661] JCHR'nin sağladığı bu ortam sayesinde hükümet toplumun kanun tasarılarıyla ilgili

[657] Kavanagh (*The Joint Committee on Human Rights*), s. 125-126; Hiebert (*Parliament and the HRA*), s. 24-26.
[658] UK Government (*Guide to Making Legislation*), s. 14-15.
[659] Lester (*The Magnetism*), s. 500.
[660] Örneğin Joint Committee on Human Rights (*Eighth Special Report of 2022–23*).
[661] Feldman (*The Impact of Human Rights*), s. 115.

sorularını kamuoyuna açık bir şekilde cevaplamaya zorlanmaktadır. Bu durum da elbette hükümetin insan haklarına ilişkin konularda halka karşı şeffaflığını ve hesap verebilirliğini arttırmaktadır.

c. Yasama Sürecinde İnsan Haklarıyla Bağlantılı Olarak Yapılan Tartışmaların Kalitesini Arttırma

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli ve HRA'nın insan haklarının korunması için öngördüğü sistemde insan haklarına aykırılıkların önlenmesi görevi öncelikle yasama organına aittir. HRA, insan haklarını ihlal edebilecek nitelikteki normların yargı organı tarafından ortadan kaldırılmasını kabul etmemekte, bu tipte normların henüz bir kanun haline gelmeden yasama organında tespit edilerek ayıklanmasını amaçlamaktadır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi, önlerine gelen kanun tasarılarının kabul edilmesi veya edilmemesi yönünde oy kullanacak olan yasama organı üyelerinin insan haklarına ilişkin sorunların ve parlamento önüne gelen tasarıların yaratabileceği potansiyel insan hakları ihlallerinin farkında olmasını gerektirir. Ancak bu şart sağlandığı takdirde kanun tasarıları yasama organında görüşülürken insan hakları bağlamında etkili tartışmalar yürütülebilecektir. JCHR'nin amaçlarından bir tanesi de parlamento üyelerinin insan hakları konusundaki bilgisini ve farkındalığını arttırarak yasama sürecinde insan haklarına uygunluğun merkeze alındığı etkili tartışmaların yapılabilmesine imkân sağlamaktır.[662]

[662] Kavanagh (*The Joint Committee on Human Rights*), s. 125.

JCHR'nin yaptığı çalışmaların parlamento üyelerinin insan hakları konusundaki bilgisini ve farkındalığını ne kadar arttırdığını kesin olarak ölçmek mümkün değildir. Ancak yasama organında kanun tasarıları üzerine yürütülen tartışmalarda JCHR'nin çalışmalarına ne kadar değinildiğinin tespit edilmesi, parlamento üyeleri tarafından bu çalışmaların ne kadar dikkate alındığını ölçme konusunda iyi bir yol olabilir. Bu sebeple Murray Hunt, Hayley J. Hooper ve Paul Yowell tarafından yapılan ve 2001-2010 yılları arasında parlamento görüşmelerinde parlamento üyeleri tarafından JCHR raporlarına kaç kere atıf yapıldığını inceleyen bir araştırmanın sonuçlarını paylaşmak faydalı olacaktır.[663]

Söz konusu çalışmaya göre JCHR, faaliyetlerine başladığı ilk yasama dönemi olan 2001-2005 arası dönemde toplamda 90 rapor yayımlamıştır. Parlamento üyelerinin ise parlamentoda yapılan tartışmalarda argümanlarını ileri sürerken sadece 23 kere JCHR'ye atıf yaptıkları görülmektedir. Komitenin faaliyet halinde olduğu ikinci yasama dönemi olan 2005-2010 yasama döneminde ise JCHR tarafından yayımlanmış olan toplam rapor sayısı 129'a çıkmıştır. Üretilen rapor sayısında aşırı bir artış olmasa da bu dönemde parlamento tartışmalarında komiteye yapılan atıfların sayısının çok büyük bir sıçrama yaşadığı görülmektedir. Bu sayı 23'ten 1006'ya çıkmıştır.[664]

Parlamento tartışmalarında yapılan atıfların sayısındaki bu gözle görülür artış, ilk beş yıla nazaran ikinci beş yılda parlamento üyelerinin JCHR ve yayımladığı raporlar konusundaki farkındalığının arttığını göstermektedir. Bu da parlamentoda yapılan tartışmalarda insan haklarının eskiye göre daha çok ön plana çıkarıldığına ve

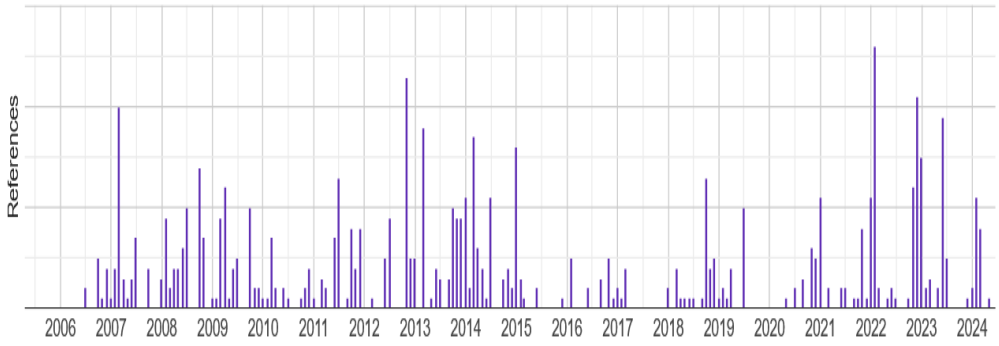
[663] Yowell, s. 141.
[664] Yowell, s. 143-144.

yasama sürecindeki müzakerelerde kullanıldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla komitenin parlamentoda yapılan tartışmaları daha kaliteli hale getirme amacını da en azından o dönem için gerçekleştirdiği görülmektedir.

2010 yılı sonrası için yapılmış bu nitelikte bir çalışma bulunmadığından bu dönemlerde parlamento tartışmalarda JCHR raporlarına ne sıklıkla atıf yapıldığını sayısal olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak tam sayı tespit edilemese de 2005-2010 yasama döneminde yapılan atıf sayısı ile bu dönemden sonra yapılan atıf sayısını yaklaşık olarak karşılaştırmak mümkündür. Bu karşılaştırmayı yapmak için BK Parlamentosunda yapılan görüşmelerin kayıt altına alındığı tutanak dergisi (*hansard)* üzerinde araştırma yapılabilir.

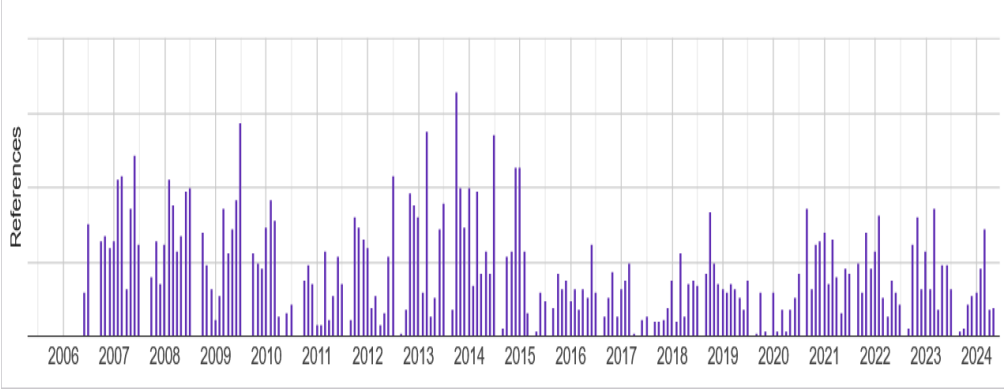
Hansard veri tabanı üzerinden "*jchr*" ve "*joint committee on human rights*" anahtar kelimeleri ile 2005-2010 yasama döneminin başladığı 5 Mayıs 2005 tarihinden 2019-2024 yasama döneminin sona ermesi sebebiyle parlamentonun çalışmalarına ara verdiği 30 Mayıs 2024 tarihine kadar olan dönem için arama yapıldığında karşımıza aşağıdaki grafikler çıkmaktadır:

Grafik 1: "jchr" Anahtar Kelimesiyle Yapılan Arama[665]

[665] UK Parliament: *Find in Hansard*, https://hansard.parliament.uk/search?startDate=2005-05-05&endDate=2024-05-30&searchTerm=jchr&partial=False&sortOrder=1 (erişim 09.07.2024).

Grafik 2: "joint committee on human rights" Anahtar Kelimesiyle Yapılan Arama[666]

Yukarıdaki iki grafik incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır: (1) 2010-2015 arası dönemde arama yaptığımız iki anahtar kelimenin kullanılma sayısı 2005-2010 yasama dönemindeki sayıyla çok yakın görünmektedir. (2) 2015-2020 arası dönemde 2005-2015 arasındaki döneme göre anahtar kelimelerin kullanılma sayısının ciddi şekilde düştüğü görülmektedir. (3) 2020'den günümüze kadar olan dönemde anahtar kelimelerin kullanılma sayısının 2015-2020 arasına nazaran arttığı ve 2005-2015 arası dönemdeki kullanım sayısına yaklaştığı görülmektedir.

Bu analizden çıkardığımız sonuç, parlamento tartışmalarında JCHR'ye yapılan atıfların sayısının zaman zaman azalsa da günümüzde de Hunt, Hooper ve Yowell tarafından ortaya konan 2005-2010 yasama dönemindeki sayılara yakın olduğudur. Dolayısıyla komite raporlarının günümüzde de parlamento üyeleri tarafından dikkate alındığı ve yasama tartışmalarında kayda değer bir ölçüt olarak kullanıldığı söylenebilir.

[666] UK Parliament: *Find in Hansard*, https://hansard.parliament.uk/search?startDate=2005-05-05&endDate=2024-05-30&searchTerm=joint%20committee%20on%20human%20rights&partial=False&sortOrder=1 (erişim 09.07.2024).

H. İnsan Hakları Karma Komitesine Benzer Bir Yapı: Avustralya İnsan Hakları Karma Komitesi

JCHR'ye benzer bir komite 2012 yılında Avustralya federal yasama organı bünyesinde de oluşturulmuştur. Parlamento Birleşik İnsan Hakları Komitesi (*Parliamentary Joint Committee on Human Rights* – PJCHR)[667] olarak adlandırılan bu komiteden de JCHR ile olan benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymak amacıyla kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde bahsedildiği üzere Avustralya 2011 yılında kabul edilen İnsan Hakları (Parlamento Denetimi) Kanunu (*Human Rights (Parliamentary Scrutiny) Act* - AHRA) ile federal düzeyde Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin temel haklara ilişkin öngörmüş olduğu üç denetim aşamasından yalnızca ilk aşamayı yani kanunlaşma öncesi siyasal denetim aşamasını kabul etmiştir. AHRA'nın 8. maddesi uyarınca bir kanun tasarı veya teklifini parlamentoya sunmuş olan bakan veya milletvekili, bu tasarı veya teklifin insan haklarına uygun olup olmadığı konusunda bir beyanda bulunmalıdır.[668] Parlamentoya sunulan kanun tasarı ve tekliflerini ve ilgili bakan veya milletvekili tarafından yapılan temel haklara uygunluk beyanlarını incelemek için PJCHR kurulmuştur (m. 4-7).

PJCHR beş üye Temsilciler Meclisi üyesi, beş üye ise Senato üyesi olmak üzere on üyeden oluşan bir karma komitedir (m. 5/1).[669] Mevcut üye yapısına bakıldığında da, başkan dahil olmak üzere, beş üyenin iktidardaki siyasi partinin üyesi

---

[667] Parliament of Australia (*Parliamentary Joint Committee on Human Rights*), d. n. 243.
[668] Geiringer (*What's the Story*), s. 158-159.
[669] Hutchinson, Z.: *The Role, Operation and Effectiveness of the Commonwealth Parliamentary Joint Committee on Human Rights after Five Years*, Australasian Parliamentary Review 2018, Vol. 33, No. 1, s. 82.

olduğu görülmektedir.[670] Yasama organının PJCHR'nin çalışma kuralları ilgili aldığı karar doğrultusunda iktidar partisinden bir üye başkan seçilmekte ve herhangi bir karar alınırken iki tarafın oylarının eşit olması durumunda başkanın oyu belirleyici olmaktadır.[671] Bu üye dağılımı ve çalışma kuralları, hükümet üyelerinin birlikte hareket ederek PJCHR'den istedikleri kararı çıkarabilmelerine imkan tanıyor görünmektedir.

Çalışma sistemi JCHR ile çok benzer olan PJCHR'nin temel görevi parlamentoya sunulan kanun tasarı ve tekliflerini insan haklarına uygunluğu açısından incelemek ve bu konuda raporlarını kamuoyu ve parlamento ile paylaşmaktır (m. 7). Yine JCHR gibi bu raporlarını hazırlarken çeşitli kişi ve kuruluşlardan görüşler alarak bunların yasama sürecinde sesini duyurmasına yardımcı olmaktadır.[672]

PJCHR'nin yaptığı çalışmaların medyada ve kamuoyunda yeterince ilgi çekmediği ve bu sebeple yayımladığı raporların yasama sürecindeki tartışmalarda ve bu süreçte kanunlarda yapılan değişikliklerde beklenen etkiyi veremediği ileri sürülmektedir.[673] En azından BK'de JCHR'nin yarattığı etkiyi yaratmaktan uzaktadır.

Bazı yazarlara göre bunun en önemli sebebi PJCHR'nin JCHR gibi temel hakların korunması için getirilen büyük bir sistemin parçası olmamasıdır. Bu durum

---

[670] Parliament of Australia: *Committee Membership*, https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Joint/Human_Rights/Committee_Membership (erişim 03.03.2024).

[671] Parliament of Australia: *House of Representatives Proof Committees Human Rights Joint Committee Appointment*, https://www.aph.gov.au/-/media/Committees/Senate/committee/humanrights_ctte/ctte_info/HoR_Resolution_47th_Parliament_27072022.pdf?la=en&hash=86EC7D0FDDBDC6E7821855A4FA9455A2DC86E0C1 (erişim 03.03.2024), s. 30.

[672] Williams, G. & Burton, L.: *Australia's Parliamentary Scrutiny Act: An Exclusive Parliamentary Model of Rights Protection*, Parliaments and Human Rights : Redressing the Democratic Deficit, edited by Murray Hunt, Hayley J Hooper & Paul Yowell, Oxford 2015, s. 266.

[673] Williams G. & Reynolds, D.: *The Operation and Impact of Australia's Parliamentary Scrutiny Regime for Human Rights*, Monash University Law Review 2015, Vol: 41, No: 2, s. 505-506.

PJCHR'nin etkisini düşürmektedir. BK örneğine bakıldığında, JCHR'nin HRA'nın getirdiği kapsamlı sistemin bir parçasını oluşturduğu görülmektedir. HRA sadece yasama organına yönelik değil bütün devlet organlarına yönelik düzenlemeler içermektedir ve sistemin bileşenleri temel hakların korunması noktasında birbirlerinin çalışmalarını etkileyerek etkililiklerini arttırmaktadır. Örneğin BK yasama organının JCHR raporlarını dikkate almayarak bazı kanunları kabul etmesi halinde söz konusu kanun hükümlerinin temel haklara aykırılığı, bu hükümler yargı organının önüne geldiğinde tekrar gündeme gelebilecektir. Ancak AHRA yalnızca yasama organına yönelik düzenlemeler içerdiği için yargı organının temel haklara aykırılıkları tespit etme noktasında bir yetkisi söz konusu değildir. Böylece yasama organının PJCHR raporlarını göz ardı etmesi kolaylaşmaktadır.[674]

Buna ek olarak HRA ve AHRA'nın kapsamları da JCHR ve PJCHR'nin arasındaki etkililik farkını yaratan bir faktör olarak düşünülebilir. Önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere HRA, AİHS'te yer alan hakları koruma kapsamına almaktadır. Her ne kadar JCHR yaptığı denetimlerde bu hakların kapsamını genişleterek BK'nin taraf olduğu başka uluslararası sözleşmelerdeki hakları da dikkate alsa da kanun tasarılarını incelerken öncelikle AİHS bağlamında değerlendirme yapmakta ve parlamentoyu bu bağlamda yönlendirmektedir. Ancak AHRA'da temel hak tanımı Avustralya'nın taraf olduğu yedi uluslararası sözleşmede korunan haklar olarak belirlenmiştir (m. 1).[675] Böylece yüzün üzerinde hakkın PJCHR tarafından yapılan

[674] Hutchinson, s. 99, 106.

[675] Maddeye göre kanun kapsamında korunan haklar şu uluslararası sözleşmelerde yer alan haklardır: Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme; İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Uluslararası Sözleşme; Çocuk Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Engelli Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme.

denetimde dikkate alınması mümkündür.[676] Bu durum ilk bakışta temel hakların korunması açısından avantajlı gibi görünse de kapsamın bu kadar geniş olmasının PJCHR'nin parlamentoyu yönlendirmesini ve parlamento tarafından yapılacak olan temel haklara uygunluk denetimini zorlaştırdığı ileri sürülmektedir.[677]

Sonuç olarak, JCHR'nin Avustralya'daki muadili olarak değerlendirilebilecek olan PJCHR'nin benzer çalışma yöntemine rağmen, yukarıda belirttiğimiz sebeplerden dolayı, anayasal sistem içinde JCHR kadar etki yaratamadığı görülmektedir.

I. Değerlendirme ve Türkiye İçin Öneriler

BK Parlamentosu bünyesinde görev yapan JCHR'nin yapısı, çalışma yöntemi, karar alma yöntemi ve yayımladığı raporlar göz önüne alındığında genel olarak hükümetin ve parlamento çoğunluğunun etkisinden bağımsız bir şekilde insan haklarını koruma amacını önceleyerek çalışmalarını yürütebildiği görülmektedir. Bu sebeple komite hem kuruluşunun genel amacı bakımından hem de yukarıda belirttiğimiz üç özel amacı bakımından kayda değer bir başarı göstermektedir. Ancak komitenin ulusal güvenlikle ilgili konularda nispeten etkisiz kaldığı da gözlemlenmektedir. Sonuç olarak JCHR, insan haklarının ciddiye alındığı bir sistemde siyasi kişilikler olan yasama organı üyelerinden oluşan bir yasama komitesinin de anayasallık denetimini tarafsız bir şekilde yerine getirmesinin ve anayasal sistem

[676] French, R. S.: *Human Rights Protection in Australia and the United Kingdom: Contrasts and Comparisons*, High Court of Australia, https://www.hcourt.gov.au/assets/publications/speeches/current-justices/frenchcj/frenchcj05july12.pdf (erişim 03.03.2024), s. 3-4.
[677] Williams & Burton, s. 274.

içinde etkili olmasının mümkün olduğunu gösteren bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

JCHR örneği incelenerek Türkiye açısından da çeşitli dersler çıkarabilmek mümkündür. Türkiye geleneksel anayasa üstünlüğü sistemin benimsendiği bir örnektir. Bu yönüyle Türkiye'de temel haklara aykırılık taşıyan kanun hükümlerinin ayıklanması ve bu yolla bu hakların korunması görevinin öncelikle anayasallık denetimi yapma yetkisini elinde tutan AYM'ye ait olduğu kuşkusuzdur. Ancak AYM'nin varlığı kanunlaşma öncesi siyasal denetim yoluyla temel hakları aykırılığı giderme şansına sahip olan yasama komisyonlarının önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bu komisyonların etkili bir biçimde işletilmesi yargı organına ek olarak yasama organının da insan haklarını korumada bir rol oynamasını sağlayacak ve Türkiye'de insan haklarına ilişkin sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır. Böylece Anayasanın başlangıç kısmının da öngördüğü üzere insan haklarının korunmasında devlet organları arasında bir işbirliği sağlanabilecektir (p. 4).

JCHR'nin çalışma konuları ve hizmet ettiği amaçlar göz önüne alındığında TBMM bünyesindeki iki yasama komisyonunun JCHR'ye benzetilebileceği ve JCHR örneğinden yola çıkılarak geliştirilebileceği düşünülebilir. TBMM İçtüzüğü uyarınca meclis bünyesinde sürekli olarak faaliyet gösteren TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu (m. 20) çalışma konusu bakımından JCHR'ye benzemektedir, zira bu komisyon da insan haklarına ilişkin meseleleri inceleme amacıyla kurulmuştur. Komisyonun kendisine "havale edilen kanun teklifleri ile olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı görüşme" görevi (3686 sayılı kanun m. 4/c) JCHR'nin kanun tasarılarını ve düzeltici kararnameleri temel haklara uygunluğu açısından denetleme görevine benzemektedir. Komisyonun "Türkiye'nin insan hakları alanında

taraf olduğu uluslararası andlaşmalarla T.C. Anayasası ve diğer milli mevzuat ve uygulamalar arasında uyum sağlamak amacıyla yapılması gereken değişiklikleri tespit etmek ve bu amaçla yasal düzenlemeler önerme" görevi (3686 sayılı kanun m. 4/b) ise JCHR'nin insan haklarına ilişkin konularda araştırmalar yapma ve raporlar yayımlama görevini andırmaktadır.[678]

TBMM Dilekçe Komisyonu ise işlev bakımından JCHR'ye benzetilebilecek bir yasama komisyonudur. Dilekçe Komisyonu da TBMM İçtüzüğü uyarınca sürekli olarak görev yapan yasama komisyonlarından birisidir (m. 20). Komisyonun görevi TBMM İçtüzüğü'nde "Türk vatandaşlarının ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancıların kendileriyle veya kamu ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderdikleri dilek ve şikâyetleri" incelemek şeklinde tanımlanmıştır (m. 115).[679] 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun da TBMM'ye sunulan dilekçelerin incelenmesi görevini Dilekçe Komisyonu'na vermektedir (m. 8).[680] Bu yönüyle Dilekçe Komisyonu halk ile yasama organı arasında bir köprü işlevi görmektedir.[681] Böylece JCHR'nin toplum ile yasama organı ve hükümet arasında diyalog kurulmasını sağlayan bir "forum" görevi görmesini andırmaktadır.

TBMM bünyesindeki bu iki komisyon JCHR'ye benzer özellikler taşısa da TBMM'deki diğer yasama komisyonları gibi genel olarak parlamento çoğunluğunun

[678] Eroğlu, s. 43-47.
[679] Sezer, A.: *TBMM'ye Dilekçe ile Başvuru Hakkı*, Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu'na Armağan, Ankara 2010, s. 631, 641.
[680] T. C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi: *Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun*, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3071&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (erişim 05.09.2024).
[681] Sezer, s. 645.

ve yürütme organının etkisinde kalmaktadır. Bu sebeple etkililikleri düşüktür.[682] Bunun temel sebebinin komisyonlardaki üye dağılımı olduğu düşünülebilir. Diğer yasama komisyonları gibi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ve Dilekçe Komisyonu'nun üyeleri de meclisteki siyasi parti gruplarının yasama organı içindeki üye sayısına orantılı olarak belirlenmektedir (TBMM İçtüzüğü m. 11, 21).[683] Dolayısıyla parlamentonun salt çoğunluğunu oluşturan siyasi parti veya partiler grubu bu komisyonlarda da salt çoğunluğa sahip olmaktadır. Yine TBMM İçtüzüğü'ne göre yasama komisyonlarında karar yeter sayısı toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğudur (m. 27/2).[684] Böylece parlamento çoğunluğunun desteklediği kanun teklifleri veya alınmasını istediği kararlar komisyonlardan sorunsuz şekilde geçebilmektedir.

JCHR üyelerinin seçiminde de siyasi partilerin parlamentoda sahip oldukları üyelik oranları etkili olmaktadır. Yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere Avam Kamarası'ndan JCHR'ye seçilecek üyeler Avam Kamarasında sahip oldukları sandalye sayıları oranında siyasi partiler arasında paylaştırılmaktadır. Ancak JCHR'nin üyelerinin yarısının Lordlar Kamarasından gelmesi ve bu üyelerin JCHR üyeliklerinin Avam Kamarasından seçilen üyelere göre daha uzun sürmesi Avam Kamarasının çoğunluğunu elde eden partinin JCHR üyelerinin çoğunluğunu elde etmesini engellemektedir. İnsan Hakları İnceleme Komisyonu ve Dilekçe Komisyonunun etkililiğini arttırmak için de böyle bir üye dağılımını sağlayan düzenlemeler getirmek yerinde olabilir. Ancak BK'den farklı olarak Türkiye'de yasama organı tek kanatlı olduğu için ikinci bir meclisten komisyonlara üye seçilmesi

[682] Yapıcı Kaya, s. 525-526.
[683] Bakırcı, Gençkaya, Ergül, Kılıç, Aslan, Işık & Yüksel, s. 246-247.
[684] Bakırcı, Gençkaya, Ergül, Kılıç, Aslan, Işık & Yüksel, s. 284.

söz konusu değildir. Bu sebeple parlamento çoğunluğunun bu komisyonlarda çoğunluğu elde etmesinin engellenmesi için mecliste bulunan bütün siyasi parti gruplarının komisyonlara eşit sayıda üye göndermesine imkan verecek düzenlemelerin kabul edilmesi makul bir çözüm olarak düşünülebilir.

Buna ek olarak bu komisyonlarda siyasi saiklerin ön plana çıkarılarak karar alınmasının engellenebilmesi için karar yeter sayısında da değişiklik yapılması düşünülebilir. Komisyonların toplantıya katılan üyelerin basit çoğunluğunun oyuyla karar alması yerine karar yeter sayısı nitelikli bir çoğunluk (komisyon üye tam sayısının 2/3'si gibi) veya toplantıya katılan komisyon üyelerinin oybirliği şeklinde belirlenebilir. Bu yönde yapılacak değişikliklerin insan haklarını koruma amacına hizmet eden ve yasama organı ile toplum arasında bir köprü işlevi gören bu iki komisyonun daha bağımsız ve etkili olarak çalışmasına hizmet edeceği düşünülebilir.

SONUÇ

Bir devletin anayasal sisteminin en önemli bileşenlerinden birisi sahip olduğu insan haklarını koruma mekanizmalarıdır. Günümüzde devletlerin çok büyük çoğunluğunda anayasa üstünlüğü sistemi benimsenmiştir. Bu sistemde insan haklarını koruma mekanizmalarının temelinde yargı organı yer almaktadır. Anayasa üstünlüğünü benimseyen devletler katı anayasalarında bir temel hak ve özgürlükler kataloğuna yer vermekte, bu katalogda yer alan hakların yorumlanmasında son sözü yargı organına bırakmakta ve anayasa yargısı yoluyla bu hakların korunmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Anayasa üstünlüğü sisteminin karşısında yer alan ve günümüzde çok az sayıda kalan parlamento üstünlüğü sistemleri ise temel hak ve özgürlüklerin belirlenmesi, yorumlanması ve korunması görevini yasama organına vermektedir. Bu sistemde yargı organı yalnızca yasama organının temel haklara ilişkin kabul ettiği kabul ettiği kanun hükümlerini yorumlama işlevini üstlenmekte ve temel hakların korunmasına bu şekilde katkı sağlamaktadır.

Gardbaum'un kavramsallaştırdığı Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli ise bu iki geleneksel sistemin bazı özelliklerini bünyesinde barındıran hibrit bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistemde ne yargı organı ne de yasama organı temel hakların korunması konusunda tekele sahiptir. Her iki organ da temel hakların korunmasını görevini üstlenmiş ve temel hakların yorumlanması konusunda yetki sahibidir. Bu sebeple Gardbaum'un kavramsallaştırdığı bu model temel hakların korunması bağlamında geleneksel sistemlerden ayrılan hibrit bir üçüncü bir model oluşturmaktadır.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modeli anayasal sistemlerin dönüşümü açısından da dikkate alınması gereken bir modeldir. Gardbaum'un bu modelin örneği olarak ileri sürdüğü ülkeler eskiden klasik parlamento üstünlüğü sistemini benimsemiş ülkelerdir. Özellikle BK, parlamento üstünlüğü sisteminin ortaya çıktığı ülkedir ve yaklaşık dört yüz yıldır bu sistemin klasik örneğidir. BK'nin de içinde bulunduğu, parlamento üstünlüğü sistemini benimsemiş dört ülkenin bu modelin örnekleri haline gelmesi bir anayasal kopuşu ifade etmektedir. Bu kopuş, dünyada anayasal düzeyde temel hak ve özgürlükler kataloğu içeren ve temel hakların yargı organı tarafından gerçekleştirilen anayasaya uygunluk denetimiyle korunması ilkesine dayanan anayasa üstünlüğü sistemlerine doğru bir kayma olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu yorum da bizi klasik parlamento üstünlüğü sisteminin artık terk edilmeye başlandığı ve bir süre sonra tarihe karışacağı sonucuna ulaştırabilir. Ancak bu yorumu yapmak için acele etmemek gerekir. Zira bu çalışmanın HRA ile ilgili bölümünde bahsettiğimiz HRA'nın yürürlükten kaldırılmasına ilişkin yapılan çalışmalar göstermektedir ki yeni model, modelin en öne çıkan örneği olan BK'de dahi henüz herkes tarafından benimsenmemiştir. Dünya genelinde görülen göç krizi ve buna bağlı olarak devletlerin gösterdikleri otoriterleşme eğilimleri; temel hakların korunması bağlamında yargı organının yetkilerinin kısılmasına ve yasama organının yetkilerinin artmasına sebep olabilecektir. Bu durum da bahsettiğimiz kaymanın tersine tekrar klasik parlamento üstünlüğü sistemine yaklaşılmasına yol açabilecektir. Böylece parlamento üstünlüğü sistemlerinin yerine Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin tarihe karışması da çok sürpriz olmayacaktır. Bu ülkelerdeki anayasal sistemlerin ne yöne kayacağını zaman gösterecektir.

Commonwealth tipi yeni anayasacılık modelinin devlet organları arasında belirlediği iş bölümü incelendiğinde en önemli görevin yasama organına düştüğü görülmektedir. Model yargı organının temel haklara ilişkin yorumlarını ortaya koymasına ve yasama organı ile bir diyalog içine girmesine müsaade etse de insan hakları koruma mekanizmasının temeline yasama organını oturtmaktadır. Dolayısıyla insan haklarının hakimler tarafından yorumlanmasından ziyade doğrudan halkın temsilcisi olan siyasi aktörler tarafından yorumlanmasını tercih etmekte ve bu yorumu ön plana çıkaran düzenlemeler içermektedir. Bu sistemde yasama organı, hiyerarşik olarak diğer kanunlardan üstün olmayan temel hak ve özgürlükler kataloğunu yine nihai olarak kendisi yorumlamaktadır. Yasama organına insan haklarına ilişkin konularda bahşedilen nihai yorum yapma ve karar verme yetkisi, yasama organı tarafından ne kadar bilinçli ve yansız bir şekilde kullanılırsa bu sistemde insan hakları o kadar etkili şekilde korunabilecektir.

Commonwealth tipi anayasacılık modelinin BK'deki örneği olan HRA'nın kurduğu sisteminin başarılı olması da BK Parlamentosunun ve getirdiği kanun tasarılarıyla parlamentonun gündemini belirleyen hükümetin, insan haklarına ilişkin meseleleri siyasi saikleri geri plana alarak insan haklarını koruma amacını öne çıkarmak suretiyle değerlendirmesine bağlıdır. Parlamento bünyesinde görev yapan JCHR, parlamento ile hükümeti yaptığı denetim ve yarattığı kamuoyu baskısıyla bu şekilde davranmaya zorlayan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

BK gibi parti disiplininin yüksek olduğu bir siyasi kültüre sahip bir sistem içinde görev yapan JCHR'nin genel olarak hükümetin ve yasama çoğunluğunun etkisinden bağımsız bir şekilde insan haklarını ön plana alarak çalışmalarını

yürütebildiği görülmektedir. Siyasi etkilerden bağımsız kalmayı başaran JCHR'nin BK anayasal sistemi içinde üç faydasından bahsedilebilir.

Birincisi, yasama sürecinde hem hükümet hem de parlamento tarafından insan haklarını temele alan bir karar alma süreci yürütülmesine katkı sağlaması ve HRA'nın parlamentoya yüklediği rolü etkili bir şekilde yerine getirmesinde yardımcı olmasıdır. Bu yardımı, kanun tasarılarında ve düzeltici kararnamelerde yer alan insan haklarına ilişkin olası problemleri ve problemlerin aşılması için gerekli çözüm önerilerini raporlarında ortaya koymak suretiyle gerçekleştirmektedir. Böylece hem parlamentoyu insan haklarına ilişkin meselelerde bilgilendirmekte hem de çözümler konusunda ona yol göstermektedir.

JCHR'nin ikinci temel faydası denetim yaparken hazırladığı raporlarında çeşitli kişi ve kuruluşların görüşlerine yer vermek suretiyle toplumun farklı kesimlerinin yasama sürecine katılmasını sağlayan bir "forum" görevini yerine getirmesidir. Böylece sadece hükümet ve parlamento gibi siyasi aktörler değil geniş toplum kesimleri, insan haklarına ilişkin meselelere katılım göstermekte ve sesini duyurabilmektedir. Bu durum HRA'nın ve JCHR'nin temel amacı olan "temel haklar kültürü"nün tüm toplum nezdinde gerçekleşmesine hizmet etmektedir.

JCHR'nin üçüncü faydası ise insan haklarına ilişkin karar alma süreçlerinin şeffaf bir şekilde yürütülmesine katkı sağlamasıdır. Komite, raporlarını internette herkese açık bir şekilde yayımlamak suretiyle kişi ve kurumlardan aldığı görüşlerin, kanun tasarılarına ilişkin kendi değerlendirmelerinin ve hükümetin konuya ilişkin bakış açısının herkes tarafından görülebilir olmasını sağlamaktadır. Sürecin bütün toplumun gözü önünde gerçekleşmesi; siyasi aktörleri insan haklarını önemsemeye

zorlamakta, insan haklarını ihlal edebilecek düzenlemeleri kabul etmenin veya yürürlükte tutmanın siyasi maliyetini arttırmaktadır. Böylece hükümet ve parlamento, insan haklarını koruyucu şekilde davranmaya hukuken zorlanamasa da siyasi olarak zorlanabilmektedir. JCHR de bu siyasi zorlamanın önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak JCHR, yasama organı üyelerinden oluşan bir yapı olmasına rağmen hükümet karşısında bağımsızlığını koruyabilmekte ve yukarıda saydığımız faydalarıyla HRA sisteminin işlemesine büyük bir katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle Türkiye'de ve Kıta Avrupası'nda alışmış olduğumuz yasama organı üyelerinin siyasi kişilikler olarak her zaman siyasi saikleri önceleyerek hareket edeceği ve bu sebeple anayasal sistem içinde insan haklarının korunması görevini ancak ve ancak yargı organının yerine getirebileceği varsayımını sorgulatmaktadır. Zira JCHR, insan haklarının ciddiye alındığı bir sistemde, bir ölçüde de olsa, yasama organı üyelerinin siyasi kimliklerini bir tarafa bırakarak bağımsız davranabileceklerini, anayasallık denetimini tarafsız bir şekilde gerçekleştirebileceklerini ve insan haklarının korunmasında etkili olabileceklerini göstermektedir. Bu açıdan yasama organının kendisi tarafından yapılan anayasallık denetiminin pek de etkili olmadığı Türkiye için de ders çıkarılabilecek bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar, Makaleler ve İnternet Kaynakları

Abdulhakimoğulları, E.: *Türk Anayasa Hukukunda Parlamento (Meclis) Kararlarının Yargısal Denetimi Sorunu*, Yasama Dergisi 2007, C. 5, s. 5-26.

Abeyratne, R. & Roznai, Y.: *Interpreting Unconstitutional Constitutional Amendments*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4559133 (erişim 07.09.2024).

ACT Human Rights Commission: *20th Anniversary of the Human Rights Bill*, https://www.hrc.act.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/2329147/20th-ANNIVERSARY-OF-THE-HUMAN-RIGHT-BILL_A-COLLECTION-OF-20-HUMAN-RIGHTS-CASE-STUDIES_2023.pdf (erişim 01.12.2023).

Albert, R.: *The Most Powerful Court in the World? Judicial Review of Constitutional Amendment in Canada*, Supreme Court Law Review 2023, Vol. 79, No. 110, s. 79-101.

Allan, H.: *New Zealand Bill of Rights (Declarations of Inconsistency) Amendment Bill Passes Third Reading*, 24.08.2022, https://www.beehive.govt.nz/release/new-zealand-bill-rights-declarations-inconsistency-amendment-bill-passes-third-reading (erişim 24.10.2023).

Amos, M.: *Democratic State, Autocratic Method: The Reform of Human Rıghts Law in the United Kingdom*, International and Comparative Law Quarterly 2023, Vol. 23, s. 1-27.

Amos, M.: Human Right Law, 3rd Edition, Oxford 2021.

Anadolu Ajansı: *9. Yargı Paketi TBMM Adalet Komisyonunda*, https://www.aa.com.tr/tr/politika/9-yargi-paketi-tbmm-adalet-komisyonunda/3272375 (erişim 30.07.2024).

Anayurt, Ö.: Anayasa Hukuku Genel Kısım: Temel İlkeler, Kavramlar ve Kurumlar, Ankara 2023.

Appleby, G. & Webster, A.: *Parliament's Role in Constitutional Interpretation*, Melbourne University Law Review 2013, Vol. 37, s. 255-296.

Arnell, P., Lewis, O., Kalocsányiová E. & Forrester, A.: *The UK's Illegal Migration Bill: Human Rights Violated*, Medicine, Science and the Law 2023, Vol. 63, No. 4, s. 267-269.

Arsel, İ.: Anayasa Hukuku (Demokrasi), Ankara 1964.

Aschroft, P., Barrie, F., Bazell, C., Damazer, A., Powell, R. & Tranter, G.: Human Rights and the Courts Bringing Justice Home, Winchester 1999.

Australian Government: *Legislative Instruments in Force*, https://www.legislation.gov.au/Browse/ByTitle/LegislativeInstruments/InForce/0/0/Principal (erişim 28.11.2023).

Australian Government: *What is a Legislative Instrument?*, https://www.opc.gov.au/sites/default/files/2023-09/Fact%20Sheet%20-%20Legislative%20Instruments.pdf (erişim 28.11.2023).

Australian Human Rights Commission: *Parliamentary Joint Committee on Human Rights*, https://humanrights.gov.au/our-work/rights-and-reedoms/parliamentary-joint-committee-human-rights (erişim 10.12.2023).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: *Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi,* https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/admissibility_guide_tur (erişim 11.02.2024).

Babie, P. T.: *Australia's Bill of Rights*, University of Detroit Mercy Law Review 2020, Vol. 97, No. 2, s. 187-222.

Bagehot, W.: *The English Constitution*, edited by Paul Smith, Cambridge 2012.

Bakırcı, F., Gençkaya, Ö. F., Ergül, O., Kılıç, A., Aslan, G. A., Işık, S. & Yüksel, İ.: Parlamento Hukukuna Giriş, Ankara 2020, s. 196-197.

Bakırcı, F.: TBMM'nin Çalışma Yöntemi, Ankara 2000.

Banks, M.: *Brexit: Could Theresa May invoke article 50 without parliamentary approval?*, https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/brexit-could-theresa-may-invoke-article-50-without-parliamentary-approval (erişim 29.04.2024).

Barber, N. W.: The Principles of Constitutionalism, Oxford 2018.

Barber, N.W.: The United Kingdom Constitution: An Introduction, Oxford 2021 (The United Kingdom).

Bårdsen, A.: *The Nordic Supreme Courts as Constitutional Courts; main features as seen from the Norwegian perspective,* https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/artikler-og-foredrag/nordic-constitutional-courts---vienna-29102015.pdf (erişim 21.03.2024).

Baş, S.: Türk Anayasa Hukukunda Yasama İşlemleri Teorisi ve Parlamento Kararları, Yüksek Lisans Tezi (Danışman Ali Emre Zeybekoğlu), Uludağ Üniversitesi, 2016, s. 155-156.

Bates, E.: *UK Withdrawal From the echr ('BrECHRit'): From Taboo to Tenable?*, European Convention on Human Rights Law Review 2024, Vol. 5, No. 1, s. 24-49.

BBC: *Bill of Rights: Call to scrap plans to rewrite human rights law,* https://www.bbc.com/news/uk-politics-64386457 (erişim 29.02.2024).

BBC: *Brexit: What you need to know about the UK leaving the EU,* https://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887 (erişim 29.04.2024).

BBC: *EU Referendum Results,* https://www.bbc.co.uk/news/politics/eu_referendum/results (erişim 04.02.2024).

Beaudoin, G. A.: *Drybones* Case, The Canadian Encyclopedia, 07.02.2006, https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/drybones-case-1970 (erişim 03.10.2023).

Bellamy, R.: *Constitutionalism*, Britannica, https://www.britannica.com/topic/constitutionalism (erişim 14.09.2023).

Bellamy, R.: *Political Constitutionalism and the Human Rights Act*, International Journal of Constitutional Law 2011, Vol 9, No. 1, s. 86-111 (*Political Constitutionalism and the HRA*).

Bellamy, R.: Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy, Cambridge 2007.

Bodin, J.: On Sovereignty: Four Chapters from the Six Books of the Commonwealth, edited and traslated by Julian H. Franklin, Cambridge 2004.

Bogdanor, V.: Beyond Brexit: Towards a British Constitution, London, 2019.

Bogdanor, V.: The Monarchy and the Constitution, Oxford 1995 (The Monarchy).

Bogdanor, V.: The New British Constitution, Oxford 2009 (The New British).

Bradley, A. W., Ewing, K. D. & Knight, C. J. S.: Constitutional and Administrative Law, Harlow 2022.

Broadbridge, S.: *The Anti-Terrorism, Crime and Security Bill: Introduction & Summary,* UK Parliament, https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP01-101/RP01-101.pdf (erişim 28.05.2024).

Cambridge Dictionary: *commission*, https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/commission (erişim 19.12.2023).

Cambridge Dictionary: *committee*, https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/committee (erişim 19.12.2023).

Cambridge Dictionary: C*ommonwealth*, https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/commonwealth (erişim 12.12.2023)xşyqp

Cambridge Dictionary: *joint*, https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/joint (erişim 21.02.2024).

Campbell, T.: *Parliamentary Review with a Democratic Charter of Rights*, The Legal Protection of Human Rights: Sceptical Essays, edited by Tom Campbell, Oxford 2011, s. 453-471.

Cane, P.: *The Constitution of Rights*, The Cambridge Constitutional History of the United Kingdom, Cambridge 2023, s. 195-220.

Carney, G.: *State Constitutions*, The Oxford Handbook of Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 277-312.

Carpenter, D.: *Magna Carta*, Ipswich 2015.

Centre for Constitutional Studies: *Judicial Review*, 04.07.2019, https://www.constitutionalstudies.ca/2019/07/judicial-review/ (erişim 16.09.2023).

Chen, B.: *The Quiet Demise of Declarations of Inconsistency nnder the Victorian Charter*, Melbourne Law Review 2021, Vol. 44, No. 3, s. 1-35.

Colson, S.: The Constitutional Significance Of The Declarations Of Inconsistency Amendment Act, Research Paper, Victoria University of Wellington, 2022 https://ir.wgtn.ac.nz/bitstream/handle/123456789/30776/paper_access.pdf?sequence=1&isAllowed=y (erişim 29.07.2024).

Cowell, F.: *Locking in Human Rights: An Exploration of the Barriers to ECHR Withdrawal*, European Convention on Human Rights Law Review 2024, Vol. 5, No. 1, s. 50-64.

Dalla-Pozza, D. & Williams, G.: *The Constitutional Validity of Declarations of Incompatibility in Australian Charters of Rights*, Deakin Law Review 2007, Vol. 12, No. 1, s. 1-39.

De Poorter, J.: *Constitutional Review in the Netherlands: A Joint Responsibility*, Utrecht Law Review 2013, Vol. 9, No. 2, s. 89-105.

Debeljak, J.: *Of Parole and Public Emergencies: Why the Victorian Charter Override Provision Should Be Repealed*, University of New South Wales Law Journal 2022, Vol. 45, No. 2, s. 570-616.

Dicey, A. V.: The Law of the Constitution, edited by. J. W. F. Allison, Oxford 2013.

Donaghue, S.: *Authority of the High Court of Australia*, The Oxford Handbook of Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 449-471.

Donald, A. & Grogan, J.: *Illegal Migration Act 2023*, UK in a Changing Europe, 15.03.2024, https://ukandeu.ac.uk/explainers/illegal-migration-act-2023/ (erişim 20.05.2024).

Donald, A. & Grogan, J.: *What are the Rwanda Treaty and the Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill?*, UK in a Changing Europe, 30.01.2024, https://ukandeu.ac.uk/explainers/what-are-the-rwanda-treaty-and-the-safety-

of-rwanda-asylum-and-immigration-bill/ (erişim 21.05.2024) (*Rwanda Treaty*).

Donald, A. & Leach, P.: *The Role of Parliaments Following Judgments of the European Court of Human Rights*, Parliaments and Human Rights: Redressing the Democratic Deficit, edited by Murray Hunt, Hayley J. Hooper & Paul Yowell, Oxford 2015, s. 59-92.

Driedger, E. A.: *The Meaning and Effect of the Canadian Bill Of Rights: A Draftsman's Viewpoint*, Ottowa Law Review 1977, Vol. 9, No. 2, s. 303-320.

Dyzenhaus, D. & Poole, T.: *The Old Commonwealth Model of Constitutionalism*, Comparative Constitutional Studies 2023, Vol. 1, No. 2, s. 197-221.

Dzehtsiarou, K.: *The United Kingdom and the European Convention on Human Rights: Together Until the End?*, European Convention on Human Rights Law Review 2024, Vol. 5, No. 1, s. 1-7.

Ekiz, S.: *İsveç Anayasası Üzerine Notlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2018, C. 20, S. 1, s. 63-124.

Elliot, M.: *1,000 words: The Bill of Rights*, Public Law for Everyone, 23.06.2022, https://publiclawforeveryone.com/2022/06/23/1000-words-the-bill-of-rights/ (erişim 01.07.2024).

Elliot, M.: *Interpretative Bills of Rights and the Mystery of the Unwritten Constitution*, University of Cambridge Faculty of Law, Resarch Paper No. 51/2011, https://www.researchgate.net/publication/228213297_Interpretative_Bills_of

_Rights_and_the_Mystery_of_the_Unwritten_Constitution (erişim 22.11.2022).

Elliot, M.: *Parliamentary sovereignty and the New Constitutional Order: Legislative Freedom, Political Reality and Convention*, Legal Studies 2002, Vol 22, No. 3, s. 340-376.

Elliot, M.: *The Rwanda Bill and its constitutional implications*, Public Law for Everyone, 06.12.2023, https://publiclawforeveryone.com/2023/12/06/the-rwanda-bill-and-its-constitutional-implications/ (erişim 01.07.2024) (*Rwanda Bill*).

Elliot, M.: *The UK's (new) Bill of Rights*, Public Law for Everyone, 22.06.2022, https://publiclawforeveryone.com/2022/06/22/the-uks-new-bill-of-rights/ (erişim 01.06.2024) (*Bill of Rights*).

Elliot, M.: *The United Kingdom Constitution*, The Cambridge Companion to Comparative Constitutional Law, edited by Mark Elliot, Cambridge 2019, s. 69-91.

Elliot, M.: *United Kingdom: Parliamentary Sovereignty under Pressure*, International Journal of Constitutional Law 2004, Vol 2, No. 3, s.545-554.

Eren, A.: Anayasa Hukuku Dersleri, Ankara 2021.

Erkul, F.: *"Common Law" Hukukunun Gelişimi*, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 2023, C. 8, S. 2, s. 2087-2105.

Eroğlu, İ.: *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu*, Yasama Dergisi 2006, S. 2, s. 32-74.

Ertaş, T.: *Amerikan Siyasi Tarihinde Başkanların Impeachment Usulü İle Suçlandırılması: Johnson, Nixon, Clinton ve Trump Örnekleri Üzerinden Anayasal Bir İnceleme*, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2022, C. 12, S. 1, s. 4-89.

Ertaş, T.: *Bill of Rights or Bill of Retrogression?*, Montesquie Instituut, 13.12.2022, https://www.montesquieu-instituut.nl/id/vlyuk6pt96vs/nieuws/bill_of_rights_or_bill_of_retrogression?colctx=vllzft76lfmu (erişim 17.06.2024).

Ertaş, T.: *Birleşik Krallık'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile İmtihanı: Bill of Rights Bill'in İngiliz Anayasal Düzenine Olası Etkileri*, Terazi Hukuk Dergisi 2022, C. 17, S. 195, s. 113-130 (*Birleşik Krallık'ın*).

Euro News: *Soyadı düzenlemesini içeren 9. Yargı Paketi, TBMM Adalet Komisyonu'nda kabul edildi*, https://tr.euronews.com/2024/07/12/soyadi-duzenlemesini-iceren-9-yargi-paketi-tbmm-adalet-komisyonunda-kabul-edildi (erişim 30.07.2024).

Ewing, K. D.: *The Human Rights Act and Parliamentary Democracy*, The Modern Law Review 1999, Vol. 62, No. 1, s. 79-99.

Farrah, A. & Perry, A.: *Constitutional Statutes*, Oxford Journal of Legal Studies 2017, Vol. 37, No. 2, s. 461-481.

Feldman, D.: *The Human Rights Act 1998 and Constitutional Principles*, Legal Studies 1999, Vol. 19, No. 2, s. 139-286 (*The HRA*).

Feldman, D.: *The Impact of Human Rights on the UK Legislative Process*, Statute Law Review 2004, Vol. 25, No. 2, s. 91-115 (*The Impact of Human Rights*).

Fenwick, H.: *The Anti-Terrorism, Cnme and Secunty Act 2001: A Proportionate Response to 11 September?*, The Modern Law Review 2002, Vol. 65, No. 5, s. 724.

Foster, S. & Foster, S.: *Reforming the Human Rights Act 1998 and the Bill of Rights Bill 2022*, Coventry Law Journal 2022, Vol. 27, No. 1, s. 1-21.

French, R. S.: *Human Rights Protection in Australia and the United Kingdom: Contrasts and Comparisons*, High Court of Australia, https://www.hcourt.gov.au/assets/publications/speeches/current-justices/frenchcj/frenchcj05july12.pdf (erişim 03.03.2024).

Galligan, B. & Larking, E.: *The Bill of Rights Debate and Rights Protection in Australia's States & Territories*, Adelaide Law Review 2007, Vol. 28, No. 1, s. 177-199.

Gardbaum, S.: *A Comparative Perspective on Reforming the New Zealand Bill of Rights Act*, Policiy Quarterly 2014, Vol. 10, No. 4, s. 33-38 (*A Comparative Perspective*).

Gardbaum, S.: *Reassessing the New Commonwealth Model of Constitutionalism*, International Journal of Constitutional Law 2010, Vol. 8, No. 2, s. 167-206 (*Reassessing*).

Gardbaum, S.: *The Case for the New Commonwealth Model of Constitutionalism*, German Law Journal 2013, Vol. 14, No. 12, s. 2229-2248.

Gardbaum, S.: *The New Commonwealth Model of Constitutionalism*, The American Journal of Comparative Law 2001, Vol. 49, No. 4, s. 707-760 (*The New Commonwealth Model 2001*).

Gardbaum, S.: The New Commonwealth Model of Constitutionalism: Theory and Practice, Cambridge 2013 (The New Commonwealth Model 2013).

Geddis, A.: *Declarations of Inconsistency" under the New Zealand Bill of Rights Act 1990*, https://core.ac.uk/download/pdf/360556285.pdf (erişim 24.10.2023).

Gee, G. & Webber, G.: *What is a Political Constitution*, Oxford Journal of Legal Studies 2010, Vol. 30, No. 2, s. 273-299.

Geiringer, C.: *On a Road to Nowhere: Implied Declarations of Inconsistency and the New Zealand Bill of Rights Act,* University of Wellington Law Review 2009, Vol. 40, No. 3, s. 613-647 (*Road to Nowhere*).

Geiringer, C.: *What's the Story? The Instability of the Australasian Bills of Rights*, International Journal of Constitutional Law 2016, Vol. 14, No. 1, s. 156-174 (*What's the Story*).

George, J.: *The 'Modern' Bill of Rights Bill*, https://consoc.org.uk/wp-content/uploads/2023/01/Joanna-George-Report.pdf (erişim 17.06.2024).

George, J.: *Why the proposed 'Modern' Bill of Rights is contradictory constitutionalism*, The Constitution Society, 01.08.2022, https://consoc.org.uk/modern-bill-of-rights/ (erişim 17.06.2024).

Gilani, S. R. S., Ali, A. & Zahoor, S.: *Limitations on Parliamentary Sovereignty in the UK: A Critical Analysis*, Journal of European Studies 2023, Vol. 39, No. 1, s. 47-57.

Goldstein, L. F.: *From Democracy to Juristocracy*, Law & Society Review 2004, Vol. 38, No. 3, s. 611-629.

Goldsworthy, J.: *Homogenizing Constitutions*, Oxford Journal of Legal Studies 2003, Vol. 23, No. 3, s. 483-505.

Goldsworthy, J.: Parliamentary Sovereignty, Cambridge 2010.

Government of Canada: *Section 33 – Notwithstanding Clause*, https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/rfc-dlc/ccrf-ccdl/check/art33.html (erişim 04.10.2023).

Göl, M.: *TBMM Anayasa Komisyonu Oluşumu, İşleyişi ve Görevleri*, Yasama Dergisi 2013, C. 25, s. 92-111.

Gözler, K.: Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ders Kitabı, Bursa 2023 (Anayasa Hukuku).

Gözler, K.: *İngiltere'de Parlâmento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme*, Prof. Dr. Mualla Öncel'e Armağan C. 1, Ankara 2009, s.365-374 (*İngiltere'de Parlamento*).

Grant, J.: The Rise of Juristocracy, The Wilson Quarterly 2010, Vol. 34, No. 2, s. 16–22.

Gyorfi, T.: Against the New Constitutionalism, Cheltenham 2016.

Harrington, J.: *Interpreting the Charter*, The Oxford Handbook of Canadian Constitution, edited by Peter Oliver, Patrick Macklem & Nathalie Des Rosiers, Oxford 2017, s. 621-638.

Hickman, T.: Public Law after the Human Rights Act, Oxford 2010.

Hidalgo, P. S. G.: Legislative Scrutiny on Constitutional Grounds in the United Kingdom Parliament, Doktora Tezi (Danışman Stephan Tierney ve Asanga Welikala), The University of Edinburgh, 2020, https://strathprints.strath.ac.uk/81632/1/Grez_Hidalgo_PhD_2020_Legislative_scrutiny_on_constitutional_grounds_in_the_United_Kingdom_Parliament.pdf (erişim 10.05.2024).

Hiebert, J. & Kelly, J.: Parliamentary Bills of Rights: The Experiences of New Zealand and the United Kingdom, Cambridge 2015.

Hiebert, J.: . *The Notwithstanding Clause: Why Non-use Does Not Necessarily Equate with Abiding by Judicial Norms*, The Oxford Handbook of Canadian Constitution, edited by Peter Oliver, Patrick Macklem & Nathalie Des Rosiers, Oxford 2017, s. 695-714 (*The Notwithstanding Clause*).

Hiebert, J.: *Compromise and the Notwithstanding Clause: Why the Dominant Narrative Distorts our Understanding*, https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2007/Hiebert.pdf (erişim 04.10.2023) (*Compromise*).

Hiebert, J.: *Parliamentary Bills of Rights An Alternative Model?*, Modern Law Review, Vol. 69, No. 1, 2006, s. 7-28.

Hiebert, J: *Parliament and the Human Rights Act: Can the JCHR Help Facilitate a Culture of Rights?*, International Journal of Constitutional Law 2006, Vol. 4, No. 1, s. 1-38 (*Parliament and the HRA*).

Hirschl, R.: *"Juristocracy" -- Political, not Juridical*, The Good Society 2004, Vol. 13, No. 3, s. 6-11.

Hirschl, R.: *The Nordic Counternarrative: Democracy, Human Development, and Judicial Review*, International Journal of Constitutional Law 2011, Vol. 9, No. 2, s. 449-469.

Hirschl, R.: *Towards Juristocracy : The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*, Cambridge 2004.

Holt, J. C.: *Magna Carta*, 3rd Edition, Cambridge 2015.

Hooper, H. J.: *Clause Seven of the Bill of Rights Bill: Diluting Rights Protection and Undermining Parliamentary Democracy*, 27.06.2022, Oxford Human Rights Hub, https://ohrh.law.ox.ac.uk/clause-seven-of-the-bill-of-rights-bill-diluting-rights-protection-and-undermining-parliamentary-democracy/ (erişim 05.06.2024).

Horne, A. & Conway, M.: *Parliament and Human Rights*, Parliament and the Law, 2. Baskı, edited by Alexander Horne ve Gavin Drewry, Oxford 2018, s. 231-266.

Hourigan, E., Gask, A. & Granger, S.: *Parliament and Human Rights*, Parliament and the Law, 3. Baskı, edited by Alexander Horne, Lousie Thompson ve Ben Yong, Oxford 2022, s. 269-298.

Human Rights Consortium Scotland: *Rights Removal Bill Shelved by New Prime Minister*, 08.09.2022, https://hrcscotland.org/2022/09/08/rights-removal-bill-shelved-by-new-prime-minister/ (erişim 23.06.2024).

Hunt, M.: *The Impact of the Human Rights Act on the Legislature: A Diminution of Democracy or a New Voice for Parliament?*, European Law Review 2010, No. 6, s. 601-608.

Husa, J.: *Guarding the Constitutionality of Laws in the Nordic Countries: A Comparative Perspective*, The American Journal of Comparative Law 2000, Vol. 48, No. 3, s. 345-381.

Hutchinson, Z.: *The Role, Operation and Effectiveness of the Commonwealth Parliamentary Joint Committee on Human Rights after Five Years*, Australasian Parliamentary Review 2018, Vol. 33, No. 1, s. 72-107.

Ip, J.: *Attorney-General v Taylor: A Constitutional Milestone?*, New Zealand Law Review 2020, Vol. 35, s. 1-23.

Irvine, D.: *A British Interpretation of Convention Rights*, British Institute of International and Comparative Law, https://www.biicl.org/files/5786_lord_irvine_convention_rights.pdf (erişim 08.02.2024).

İlal, E.: *Magna Carta*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2011, C. 34, S.1-4, s. 210-242.

Jennings, W. I: The Law and the Constitution, London 1959.

Joint Committee on Human Rights: *Current committee members*, https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/membership/ (erişim 09.07.2024).

Joseph, P.: *Parliament, the Courts, and the Collaborative Enterprise*, King's College Law Journal 2004, Vol 15, No. 2, s. 321-346.

Judicial Committee of the Privy Council: https://www.jcpc.uk/ (erişim 10.02.2024).

Kaboğlu, İ. Ö.: Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), 17. Baskı, İstanbul 2023.

Kanadoğlu, O. S. & Duygun, A. M.: Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 3. Baskı, İstanbul 2023.

Karamustafaoğlu, T. M.: Yasama Meclisinde Komisyonlar, Ankara, 1965.

Katyal, N. K.: *Legislative Constitutional Interpretation*, Duke Law Journal 2001, Vol. 50, No. 5, s. 1335-1394.

Kavanagh, A.: Constitutional Review under the UK Human Rights Act, Cambridge 2009 (Constitutional Review).

Kavanagh, A.: *Is the Illegal Migration Act itself Illegal? The Meaning and Methods of Section 19 HRA*, UK Constitutional Law Association, 10.03.2023, https://ukconstitutionallaw.org/2023/03/10/aileen-kavanagh-is-the-illegal-migration-act-itself-illegal-the-meaning-and-methods-of-section-19-hra/ (erişim 13.02.2024) (*Illegal Migration Act*).

Kavanagh, A.: The Collaborative Constitution, Cambridge 2023.

Kavanagh, A.: *The Joint Committee on Human Rights: A Hybrid Breed of Constitutional Watchdog*, Parliaments and Human Rights: Redressing the Democratic Deficit, edited by Murray Hunt, Hayley J Hooper & Paul Yowell. London 2015, s. 115–140 (*The Joint Committee on Human Rights*).

Kaymaz, A.: *Komisyonun Görevleri, Yetkileri ve Etkin Kullanımı*, İnsan Haklarının Korunmasında Bir Parlamenter Denetim Yolu: İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Ankara 2017, s. 101-107.

Kelly, R.: *Select committees: election of chairs and members*, 12.03.2020, UK Parliament, https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7176/CBP-7176.pdf (erişim 12.05.2024).

Kelsen, H.: Saf Hukuk Kuramı, çeviren Ertuğrul Uzun, İstanbul 2016.

Kelso, A.: *Stages and Muddles: The House of Lords Act 1999,* Parliamentary History 2011, Vol. 30, s. 101-113.

Keskin, E.: *İngiliz Anayasa Hukukunda Parlamentonun Üstünlüğü İlkesi, Sınırları ve Brexit*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2021, C. 25, S. 1, s. 47-99.

Kılıç, A.: Türkiye'de Parlamento Kararlarının Hukuki Rejimi, Doktora Tezi (Danışman Bülent Algan), Ankara Üniversitesi, 2019.

Kılınç, B.: *Common Law (Ortak Hukuk) Sistemine Sahip Ülkelerden A.B.D. ve İngiltere'de Anayasa Kavramı ve Yargısal Denetim*, Anayasa Yargısı İncelemeleri 1, editör Mehmet Turhan ve Hikmet Tülen, Ankara 2006, s. 113-148.

Kiefel, S.: *Standards of Review in Constitutional Review of Legislation*, The Oxford Handbook of the Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 488-509.

King, A.: The British Constitution, Oxford 2007.

Klug, F. & Wildbore, H.: *Breaking New Ground: The Joint Committee on Human Rights and the Role of Parliament in Human Rights Compliance*, European Human Rights Law Review 2007, No. 3, s. 231-250.

Krygier, M.: *Magna Carta and the Rule of Law Tradition*, Department of the Australian Senate Papers on Parliament Series, Forthcoming, UNSW Law Research Paper No. 2015-76, 18.12.2015, https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=303127090027119077028120068097127109055040034038059056067025098025116095121079102077124122059008021029045115092089098025008091061060042093055123125092012091005097005007030105002004076086004116077077084123009117113031079070114105003078095093079076070&EXT=pdf&INDEX=TRUE (erişim 29.04.2024).

Kyritsis, D.: *Constitutional Review in a Representative Democracy*, Oxford Journal of Legal Studies 2012, Vol. 32, No. 2, s. 297-324.

Labour Party: *Labour Party Manifesto 2024*, https://labour.org.uk/change/ (erişim 31.07.2024).

Labour Party: *new Labour because Britain deserves better*, http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1997/1997-labour-manifesto.shtml (erişim 07.02.2024).

Lajoie, A., Bergada C. & Gélineau, E.: *Legislatures as Constitutional Interpretation: Another Dialogue*, , The Least Examined Branch The Role of Legislatures in the Constitutional State, edited by Richard W. Bauman & Tsvi Kahana, Cambridge 2006, s. 385-395.

Law Teacher: *R v Brind 1991 | Case Summary*, https://www.lawteacher.net/cases/r-v-brind-1991.php (06.02.2024).

Law Teacher: *R v Horncastle and Others 2009*, https://www.lawteacher.net/cases/r-v-horncastle-and-others.php (erişim 08.02.2024).

Law Teacher: *The War Damage Act 1965*, https://www.lawteacher.net/acts/the-war-damage-act-1965.php (erişim 05.02.2024).

Lester, A.: *Parliamentary Scrutiny of Legislation under the Human Rights Act 1998*, Victoria University of Wellington Law Review 2002, Vol. 33, No. 1, s. 1-26.

Lester, A.: *The Magnetism of the Human Rights Act 1998*, Victoria University of Wellington Law Review 2002, Vol. 33, No. 3-4, s. 477-506 (*The Magnetism*).

Letsas, G.: *The ECHR as a Living Instrument: Its Meaning and Legitimacy*, Constituting Europe, edited by Andreas Føllesdal, Birgit Peters ve Geir Ulfstein, Cambridge 2013, s. 106-141.

Letto-Vanamo, P.: *Courts and Proceedings: Some Nordic Characteristics*, Rethinking Nordic Courts, edited by Lauro Ervo, Pia Letto-Vanamo & Anna Nylund, Berlin 2021, s. 21-36.

Leyland, P.: The Constitution of United Kingdom: A Contextual Analysis, Portland 2021.

Liberty: *Human Rights Act, ECHR and Government accountability/ 3 facts that expose the Government's Bill of Rights as a Rights Removal Bill*, 12.08.2022, https://www.libertyhumanrights.org.uk/issue/3-facts-that-expose-the-governments-bill-of-rights-as-a-rights-removal-bill/ (erişim 05.06.2024).

Liberty: *Liberty's Briefing on the Bill of Rights Bill for Second Reading in the House of Commons*, https://www.libertyhumanrights.org.uk/wp-content/uploads/2019/12/Libertys-briefing-on-the-Bill-of-Rights-Bill-for-second-reading-HoC-July-2022.pdf (erişim 17.06.2024).

Lipmann, M.: *The Debate over a Bill of Rights in Great Britain: The View from Parliament*, Universal Human Rights 1980, Vol. 2, No. 4, s. 25-42.

Local Government Lawyer: *Bill of Rights officially scrapped by Government*, 28.06.2023, https://www.localgovernmentlawyer.co.uk/governance/396-governance-news/54272-bill-of-rights-officially-scrapped-by-government (erişim 05.06.2024).

Loughlin, M.: The British Constitution: A Very Short Introduction, Oxford 2013.

Mailey, R.: *The Notwithstanding Clause and the New Populism*, Constitutional Forum 2019, Vol. 28, No. 4, s. 9-18. .

Marshall, J.: *Election of select committee chairs and members in the House of Commons*, 16.01.2020, Institute for Government, https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/election-select-committee-chairs-and-members (erişim 12.05.2024).

Marsons, L.: *'Ineffective Authoritarianism': How Bad is the Illegal Migration Bill?*, Legal Action Group, https://www.lag.org.uk/article/213909/-ineffective-authoritarianism-how-bad-is-the-illegal-migration-bill- (erişim 14.02.2024).

Mattson, I. & Strøm, K.: *Parliamentary Committees*, Parliaments and Majority Ruli in Western Europe, edited by Herbert Döring, Mannheim, 1995, s. 249-307.

McConnell, W.H.: *Constitutional History of Canada*, The Canadian Encyclopedia, https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/constitutional-history (erişim 26.12.2023).

McDonnell, E.: *UK Supreme Court Finds UK-Rwanda Asylum Scheme Unlawful*, 15.11.2023, Human Rights Watch, https://www.hrw.org/news/2023/11/15/uk-supreme-court-finds-uk-rwanda-asylum-scheme-unlawful (erişim 21.05.2024).

McGrath, J.: *Yeni Zelanda'da Temel Hakların Korunması*, Anayasa Yargısı Dergisi 2012, C. 28, S. 1, s. 759-773.

Meagher, D.: *The Human Rights (Parliamentary Scrutiny) Act 2011 (Cth) and the Courts*, Federal Law Review 2014, Vol. 42, No. 1, s. 1-25.

Mezey, M. L.: *The Functions of Legislatures in the Third World*, Legislative Studies Quarterly 1983, Vol. 8, No. 4, s. 511-550.

Morgan, J. & , Willmington, L.: *The Duty to Remove Asylum Seekers under the Illegal Migration Act 2023: Is the Government's Plan to 'Stop the Boats' Now Doomed to Failure?*, Common Law Wold Review 2023, Vol. 52, No. 4, s. 103-109.

Mosca, G.: *Magna Carta'dan 20 inci Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1948, çev. Mukbil Özyörük, C. 5, S. 1, s. 33-58.

Mulonda, M.: *Administrative Law - Rules of Natural Justice*, https://www.academia.edu/15293309/Administrative_Law_Rules_of_Natural_Justice (erişim 04.02.2024).

Muratoğulları, H.: *Birleşik Krallık Anayasası'nda Yürütmenin Prorogasyon İmtiyazı Ve Yüksek Mahkemenin 24 Eylül 2019 Tarihli Cherry/Mıller Kararı*, Anayasa Yargısı 2019, C. 36, S. 2, s. 291-348.

Nasip, M.: Birleşik Krallık'ta Parlamento Egemenliği ve Brexit Süreci, Yüksek Lisans Tezi (Danışman Oya Boyar), Marmara Üniversitesi, 2022.

National Association of Attorney Generals: *What Attorneys General Do*, https://www.naag.org/attorneys-general/what-attorneys-general-do/ (erişim 21.12.2023).

National Conference of State Legislatures: *Committees and Commissions: What's the Difference?*, https://www.ncsl.org/ethics/committees-and-commissions (erişim 19.12.2023).

Navot, S.: The Constitution of Israel A Contextual Analysis, Oxford 2014.

Neenan, C.: *Is a Declaration of Incompatibility an Effective Remedy?*, Judicial Review 2000, Vol. 5, No. 4, s. 247-250.

New Zealand Government: *Ministers*, https://www.beehive.govt.nz/ministers (erişim 21.12.2023).

New Zealand Ministry of Justice: *Section 7 Reports,* https://www.justice.govt.nz/justice-sector-policy/constitutional-issues-and-human-rights/section-7-reports/ (erişim 24.10.2023).

Oliver, P. & Macklem, P. & Rosiers, N.: *Introduction,* The Oxford Handbook of Canadian Constitution, edited by Peter Oliver, Patrick Macklem & Nathalie Des Rosiers Oxford 2017, s. 1-8.

Onar, E.: *1982 T.C. Anayasası'nda Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hükümeti Denetleme İşlevi*, Atatürk ve Milli Egemenlik Konferansı, Ankara 1990, s. 30-77.

Onar, E.: *Dünyada Parlamento Kavramının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzdeki Görünümü*, Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı, Ankara 1995, s. 42-56.

Onar, E.: *Güncel Demokrasilerde Parlamentonun Rolü: Türkiye Büyük Millet Meclisi Örneği*, Erdoğan Teziç'e Armağan, İstanbul 2007, s. 91-122 (*Parlamentonun Rolü*).

Oxbridge Notes: *R (Ullah) v Special Adjudicator [2004] UKHL 26; [2004] 2 AC 323,* https://www.oxbridgenotes.co.uk/law_cases/r-ullah-v-special-adjudicator (erişim 08.02.2024).

Oxbridge Notes: *R. v. A (No 2) [2002] 1 AC 45,* https://www.oxbridgenotes.co.uk/law_cases/r-v-a-no-2-b1955c95-5a01-4937-b02d-097ce1302909 (erişim 09.02.2024).

Özbudun, E.: Anayasalcılık ve Demokrasi, 2. Baskı, İstanbul 2017.

Özbudun, E.: İngiltere'de Parlâmento Egemenliği Teorisi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 1, 1968, s. 59-79.

Palmer, G.: *What the New Zealand Bill of Rights Act Aimed to Do, Why It Did Not Succeed and How It Can Be Repaired*, New Zealand Journal of Public and International Law 2016, Vol. 14, No. 2, s. 169-208.

Palmer, M. & Knight, D.: The Constitution of New Zealand: A Contextual Analysis, Oxford 2022.

Parliament of Australia: *Committee Membership*, https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Joint/Human_Rights/Committee_Membership (erişim 03.03.2024).

Parliament of Australia: *Parliamentary Joint Committee on Human Rights*, https://www.aph.gov.au/parliamentary_business/committees/joint/human_rights (erişim 28.11.2023).

Parliament of Victoria: *Amending the Victorian Constitution*, https://www.parliament.vic.gov.au/496313/contentassets/5de93eef309d4939b78984e23ff099fe/pdf-amending-the-victorian-constitution.pdf (erişim 26.12.2023).

Perry , M. J.: *Protecting Human Rights in a Democracy: What Role for the Courts?*, Wake Forest Law Revıew 2003, Vol. 38, S. 2, s. 635-696.

Piri, G.: *Komisyonun Yasama ve Denetim Faaliyetleri*, İnsan Haklarının Korunmasında Bir Parlamenter Denetim Yolu: İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Ankara 2017, s. 73-76.

Pokol, B.: Juristocracy: Trends and Versions, Budapeşte 2021.

Queensland Human Rights Commission: *Balancing Life and liberty: The Second Annual Report on the Operation of Queensland's Human Rights Act 2019, 2020-21*, https://www.qhrc.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0020/36506/Human-Rights-Annual-Report-2020-21.pdf (erişim 01.12.2023).

Queensland Human Rights Commission: *Progress and Pitfalls: The fourth Annual Report on the Operation of Queensland's Human Rights Act 2019, 2022-23*, https://www.qhrc.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0009/46089/QHRC_ProgressAndPitfalls_HumanRightsActAnnualReport2022-23.pdf (erişim 01.12.2023).

Queensland Human Rights Commission: *Putting People First: The First Annual Report on the Operation of Queensland's Human Rights Act 2019, 2019-20*, https://www.qhrc.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0005/29534/Human-Rights-Act-Annual-Report-2019-20.pdf (erişim 01.12.2023).

Queensland Human Rights Commission: *Shifting the Focus: The Third Annual Report on the Operation of Queensland's Human Rights Act 2019, 2021-22*, https://www.qhrc.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0006/41379/ShiftingTheFocus_HumanRightsActAnnualReport_2021-22.pdf (erişim 01.12.2023).

Raj, K.: *The UK Government's Bill of Wrongs*, Human Rights Watch, 22.06.2022, https://www.hrw.org/news/2022/06/22/uk-governments-bill-wrongs (erişim 05.06.2022).

Riaz, A.: *Sections 3 and 4 of the Human Rights Act and Their Impact on the United Kingdom's Constitutional Arrangements*, Queen Mary Law Journal 2021, No. 1, s. 133-150.

Rishworth, P.: *Changes to our Bill of Rights*, https://britomartchambers.nz/changes-to-our-bill-of-rights/ (erişim 02.12.2023).

Roach, K.: *Dialogic Judicial Review and its Critics*, Supreme Court Law Review 2004, Vol. 23, s. 49-104.

Royer, S.: *Hollanda'da Anayasaya Uygunluk Denetimi*, https://www.anayasa.gov.tr/media/4785/royer.pdf (erişim 20.12.2023).

Roznai, Y.: Unconstitutional Constitutional Amendments: The Limits of Amendment Powers, Oxford 2017.

Salvino, C.: *Canada's Notwithstanding Clause: An Overlooked Threat to Minority Rights*, Oxford Human Rights Hub, 25.11.2019, https://ohrh.law.ox.ac.uk/canadas-notwithstanding-clause-an-overlooked-threat-to-minority-rights/ (erişim 11.10.2023).

Samuels, A.: *Implied Repeal*, Statute Law Review 2019, Vol. 40, No. 2, s. 206-212.

Sandberg, R.: *To Equality and Beyond: Religious Discrimination and the Equality Act 2006*, Ecclesiastical Law Journal 2006, Vol. 8, No. 39, s. 470-474.

Sapir, G.: The Israeli Constitution from Evolution to Revolution, Oxford 2018.

Saunders, C.: *Courts with Constitutional Jurisdiction*, The Cambridge Companion to Comparative Constitutional Law, edited by Robert Mastermann & Robert Schütze, Cambridge 2019, s. 414-440.

Saunders, C.: The Constitution of Australia: A Contextual Analysis, Oxford 2011.

Sezer, A.: *TBMM'ye Dilekçe ile Başvuru Hakkı*, Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu'na Armağan, Ankara 2010, s. 607-650.

Sharpe, R. J.: *"The Supreme Court of Canada in Changing Times"*, https://ojen.ca/wp-content/uploads/Supreme-Court-of-Canada-in-Changing-Times.pdf (erişim 28.07.2024), s. 1-5.

Simpson, A.: *Parliaments*, The Oxford Handbook of Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 563-586.

Smillie, J.: *Who Wants Juristocracy?*. Otago Law Review 2006, Vol. 11, No. 2, s. 183-196.

Sossin, L.: *Courts, Administrative Agencies, and the Constitution*, The Oxford Handbook of the Canadian Constitution, edited by Peter Oliver, Patrick Macklem & Nathalie Des Rosiers, Oxford 2017, s. 231-250.

State Library of Victoria: *Australian Territories*, https://guides.slv.vic.gov.au/c.php?g=245285&p=5962015 (erişim 26.12.2023).

Stephenson, S.: *Rights Protection in Australia*, The Oxford Handbook of the Australian Constitution, edited by Cherly Saunders & Adrienne Stone, Oxford 2018, s. 905-927.

Supreme Court of Canada: *2019 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2019/yr-ra2019-eng.pdf (erişim 29.07.2024).

Supreme Court of Canada: *2020 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2020/yr-ra2020-eng.pdf (erişim 29.07.2024).

Supreme Court of Canada: *2021 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2021/yr-ra2021-eng.pdf (erişim 29.07.2024).

Supreme Court of Canada: *2022 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2022/yr-ra2022-eng.pdf (erişim 29.07.2024).

Supreme Court of Canada: *2023 Year in Review*, https://www.scc-csc.ca/review-revue/2023/SCC_YIR_2023_EN_F_LR.pdf (erişim 29.07.2024).

Tarnopolsky, W.: *The Historical and Constitutional Context of the Proposed Canadian Charter of Rights and Freedoms*, Law and Contemporary Problems 1981, Vol. 44, No. 3, s. 169-193.

The British Institute of Human Rights: *Report Recap: "Legislative Scrutiny: Bill of Rights Bill"*, 01.03.2023, https://www.bihr.org.uk/news-blogs/blog/report-recap-legislative-scrutiny-bill-of-rights-bill (erişim 23.06.2024).

The British Institute of Human Rights: *The Rights Removal Bill is dead, long live the Human Rights Act*, 29.06.2023, https://www.bihr.org.uk/news-blogs/blog/the-rights-removal-bill-is-dead-long-live-the-human-rights-act (erişim 29.02.2024).

The Commonwealth: *The Commonwealth*, https://thecommonwealth.org/ (erişim 12.12.2023).

The Law Society: *Human Rights Act reforms and the Bill of Rights Bill,* https://www.lawsociety.org.uk/topics/human-rights/human-rights-act-reforms (erişim 05.06.2024).

Tiryakioğlu, E. F.: Parlamentonun İngiltere'de ve Türkiye'de Doğuşu ve Gelişimi, Doktora Tezi (Danışman İlyas Doğan), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2022.

Tolley, M. C.: *Parliamentary Scrutiny of Rights in the United Kingdom: Assessing the Work of the Joint Committee on Human Rights,* Australian Journal of Political Science 2009, C. 44, S. 1, s. 41-55.

Tomkins, A.: Our Republican Constitution, Oxford 2005.

Tully, S.: *Momcilovic v The Queen (2011) 245 CLR 1*, http://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUIntLawJl/2012/17.pdf (erişim 01.12.2023)**.**

Tushnet, M.: Advanced Introduction to Comparative Constitutional Law, Cheltenham 2014.

Tushnet, M.: *Alternative Forms of Judicial Review*, Michigan Law Review 2003, Vol. 101, No. 8, s. 2781-2802.

Tushnet, M.: *Evaluating Congressional Constitutional Interpretation: Some Criteria and Two Informal Case Studies*, Duke Law Journal 2001, Vol. 50, No. 5, s. 1395-1425.

Tushnet, M.: *Interpretation in Legislatures and Courts: Incentives and Institutional Design*, The Least Examined Branch The Role of Legislatures in the

Constitutional State, edited by Richard W. Bauman & Tsvi Kahana, Cambridge 2006, s. 355-377.

Tushnet, M.: *Non-Judicial Review*, Harvard Journal on Legislation 2003, Vol 40, s. 453-492.

Tushnet, M.: *Weak-Form Judicial Review: Its Implications for Legislatures*, New Zealand Journal of Public and International Law 2004, Vol. 2, No. 1, s. 7-24 (*Weak-Form Judicial Review*).

Türk Dil Kurumu: https://sozluk.gov.tr/ (erişim 19.12.2023).

Uberoi, E., Baker, C. & Cracknell, R.: *General Election 2019: full results and analysis*, UK Parliament, 28.01.2020, https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-8749/ (erişim 21.02.2024).

UK Government: *Court of Protection*, https://www.gov.uk/courts-tribunals/court-of-protection (erişim 10.02.2024).

UK Government: *Guide to Making Legislation*, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/62fe365fe90e0703e1bb4844/2022-08_Guide_to_Making_Legislation_-_master_version__4_.pdf (erişim 29.02.2024).

UK Government: *PM remarks on Supreme Court Judgement: 15 November 2023*, https://www.gov.uk/government/speeches/pm-remarks-on-supreme-court-judgement-15-november-2023 (erişim 22.05.2024).

UK Government: *Queen's Speech 2015*, https://www.gov.uk/government/speeches/queens-speech-2015 (erişim 01.06.2024).

UK Government: *The Independent Human Rights Act Review*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1040525/ihrar-final-report.pdf (erişim 10.06.2024).

UK Government: *What is the Queen's Speech?*, https://www.gov.uk/government/topical-events/queens-speech-2017/about (erişim 29.04.2024).

UK Ministry of Justice: *Responding to human rights judgments* https://assets.publishing.service.gov.uk/media/654cf01c014cc9000d677371/responding-human-rights-judgments-2022_2023.pdf (erişim 11.02.2024).

UK Parliament: *12 current committee members*, *https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/membership/* (erişim 21.02.2024).

UK Parliament: *Committee Stage (Commons)*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-comittee-stage/ (erişim 12.02.2024).

UK Parliament: *Committee urges Government not to proceed with the Bill of Rights Bill*, https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/news/175586/committee-urges-government-not-to-proceed-with-the-bill-of-rights-bill/ (erişim 17.06.2024).

UK Parliament: *Constitution Committee – Role,* https://committees.parliament.uk/committee/172/constitution-committee/role/ (erişim 10.12.2023).

UK Parliament: *Constitution Committee Lords Select Committee,* https://committees.parliament.uk/committee/172/constitution-committee/ (erişim 19.03.2024).

UK Parliament: *Conventions,* https://www.parliament.uk/site-information/glossary/conventions/ (erişim 05.02.2024).

UK Parliament: *Crossbench Peers,* https://www.parliament.uk/site-information/glossary/crossbench-peers/ (erişim 21.02.2024).

UK Parliament: *Crown Prerogative,* https://www.parliament.uk/site-information/glossary/crown-prerogative/ (erişim 04.02.2024).

UK Parliament: *Election of Members of Select Committees,* https://publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmhansrd/cm100304/debtext/100304-0017.htm#10030456000013 (erişim 12.05.2024).

UK Parliament: *Find in Hansard,* https://hansard.parliament.uk/search?startDate=2005-05-05&endDate=2024-03-08&searchTerm=jchr&partial=False&sortOrder=1 (erişim 09.07.2024).

UK Parliament: *Find in Hansard,* https://hansard.parliament.uk/search?startDate=2005-05-05&endDate=2024-05-

30&searchTerm=joint%20committee%20on%20human%20rights&partial=False&sortOrder=1 (erişim 09.07.2024).

UK Parliament: *First reading (Commons)*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-first-reading/ (erişim 12.02.2024).

UK Parliament: *General election 2024 results*, https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-10009/ (erişim 09.07.2024).

UK Parliament: *Green Papers*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/green-papers/ (erişim 28.02.2024).

UK Parliament: *Henry VIII clauses*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/henry-viii-clauses/ (erişim 14.02.2024).

UK Parliament: *Hereditary Peers*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/hereditary-peers/ (erişim 04.02.2024).

UK Parliament: *House of Commons*, https://www.parliament.uk/business/commons/ (erişim 29.02.2024).

UK Parliament: *Human Rights (Joint Committee)*, https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee (erişim 05.09.2023).

UK Parliament: *Joint Committees*, https://www.parliament.uk/about/how/committees/joint/ (erişim 21.02.2024).

UK Parliament: *No 68 General Election Results, 1 May 1997*, https://www.parliament.uk/globalassets/documents/commons-information-office/m15.pdf (erişim 07.02.2024).

UK Parliament: *Report Stage (Commons)*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-report-stage/ (erişim 12.02.2024).

UK Parliament: *Role - Joint Committee on Human Rights*, https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/role/ (erişim 21.02.2024).

UK Parliament: *Royal Assent*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-royal-assent/ (erişim 12.02.2024).

UK Parliament: *Salisbury Doctrine*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/salisbury-doctrine/ (erişim 05.02.2024).

UK Parliament: *Second reading (Commons)*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-second-reading/ (erişim 12.02.2024).

UK Parliament: *Sewel Convention*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/sewel-convention/ (erişim 05.02.2024).

UK Parliament: *State of Parties*, https://members.parliament.uk/parties/Commons (erişim 21.02.2024).

UK Parliament: *The Glorious Revolution*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/ (erişim 01.02.2024).

UK Parliament: *Third reading (Commons)*, https://www.parliament.uk/about/how/laws/passage-bill/commons/coms-commons-third-reading/ (erişim 12.02.2024).

UK Parliament: *White Papers*, https://www.parliament.uk/site-information/glossary/white-paper/ (erişim 20.02.2024).

UK Supreme Court: *Appellate Committee of The House of Lords*, https://www.supremecourt.uk/about/appellate-committee.html (erişim 04.02.2024).

Van Zly Smit, J.: *The New Purposive Interpretation of Statutes: HRA Section 3 after Ghaidan v Godin-Mendoza*, Modern Law Review 2007, Vol. 70, No. 2, s. 294-306.

Varghese, R.: *The Relevance of 'Wednesbury Unreasonableness' in The Light Of 'Proportionality' as a Ground For Judicial Review*, Indian Journal Of Public Administration 2014, Vol. 60, No. 1, s. 88-104.

Volokh, H. M.: *Constitutional Authority Statements in Congress*, Florida Law Review 2013, Vol. 65, s. 173-228.

Waites, N.: *Immigration and Asylum Law under the Human Rights Act: A Three Branch Analysis*, Migration & Refugee Issues 2008, Vol. 4, No. 1, s. 25-65.

Waldron, J.: *The Core of the Case Against Judicial Review,* Michigan Law Review 2006, Vol. 115, No. 6, s. 1346-1406.

Webber, J.: The Constitution of Canada: A Contextual Analysis, Oxford 2015.

Webber, T.: The European Convention on Human Rights and the Living Instrument Doctrine: An Investigation into the Convention's Constitutional Nature and Evolutive Interpretation, Doktora Tezi (Danışman Alun Gibbs), University of Southampton, 2016, https://eprints.soton.ac.uk/413852/1/17._Final_submission_of_thesis.pdf (erişim 11.06.2024).

Weill, R.: *A Covert Constitutional Revolution? Is Basic Law: Israel--the Nation-State of the Jewish People Democratic?*, Balkinization, 19.12.2021, https://balkin.blogspot.com/2021/12/a-covert-constitutional-revolution-is.html (erişim 07.09.2024).

Weill, R.: *Behind the Scenes: Israel's Revolutionary Unconstitutional Constitutional Amendment Decision* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4888550 (erişim 07.09.2024).

Weill, R.: *The New Commonwealth Model of Constitutionalism Notwithstanding: On Judicial Review and Constitution-Making,* American Journal of Comparative Law 2014, Vol 62, No. 1, s. 127-170 (*The New Commonwealth Model*).

Weinrib, L.: *The Canadian Charter's Override Clause: Lessons for Israel*,. Israel Law Review 2016, Vol. 49, No. 1, s. 67-102.

Wells, I. & Neveet, J.: *Dominic Raab resigns as bullying inquiry finds 'aggressive conduct'*, 21.04.2023, BBC, https://www.bbc.com/news/uk-politics-65333983 (erişim 23.06.2024).

Whittington, K. E.: *Departmentalism, Judicial Supremacy and DACA*, Lawfare Media, https://www.lawfaremedia.org/article/departmentalism-judicial-supremacy-and-daca (erişim 20.12.2023).

Williams G. & Reynolds, D.: *The Operation and Impact of Australia's Parliamentary Scrutiny Regime for Human Rights*, Monash University Law Review 2015, Vol: 41, No: 2, s. 469-507.

Williams, G. & Burton, L.: *Australia's Parliamentary Scrutiny Act: An Exclusive Parliamentary Model of Rights Protection*, Parliaments and Human Rights : Redressing the Democratic Deficit, edited by Murray Hunt, Hayley J Hooper & Paul Yowell, Oxford 2015, s. 257-277.

X: *The British Institute of Human Rights Post*, https://x.com/BIHRhumanrights/status/1618943069306638337 (erişim 17.06.2024).

X: *UK Parliament Human Rights Committee Post*, https://twitter.com/HumanRightsCtte/status/1549792744134086656 (erişim 21.02.2024).

Yapıcı Kaya, H.: Yasama Komisyonları Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Doktora Tezi (Danışman Ozan Ergül), Ankara Üniversitesi, 2019.

Yılmaz, D.: *Müzakere İşlevi Açısından Yasama Organı*, Anayasa Hukuku Dergisi, 2016, C. 5, S. 9, s. 55-85.

Yolcu, S.: İngiltere'de Kuvvetler Ayrılığı ve Yargı Bağımsızlığı Alanındaki Gelişmeler: 2005 Anayasa Reformu, Yüksek Lisans Tezi (Danışman Kemal Gözler), Uludağ Üniversitesi, 2011 (2005 Anayasa Reformu).

Yolcu, S.: *East Nordic Model of Pre-Enactment Constitutional Review: Comparative Evidence from Finland and Sweden*, European Public Law 2020, Vol. 26, No. 2, s. 505-536 (*East Nordic Model*).

Young, A.: Parliamentary Sovereignty and the Human Rights Act, Oxford 2009 (Parliamentary Sovereignty).

Young, A.: Turpin & Tomkins' British Government and the Constitution, Cambridge 2021 (Turpin & Tomkins').

Yowell, P.: *The Impact of the Joint Committee on Human Rights on Legislative Deliberation*, Parliaments and Human Rights: Redressing the Democratic Deficit, edited by Murray Hunt, Hayley J Hooper and Paul Yowell. London 2015.

II. İnsan Hakları Karma Komitesi (JCHR) Raporları

Joint Committee on Human Rights: *Black People, Racism and Human Rights: Eleventh Report of Session 2019–21*,

https://committees.parliament.uk/publications/3376/documents/32359/default/ (erişim 15.05.2024).

Joint Committee on Human Rights: *Civil Partnership Bill Fifteenth Report of Session 2003–04*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200304/jtselect/jtrights/136/136.pdf (erişim 25.06.2024).

Joint Committee on Human Rights: *Draft Investigatory Powers Act 2016 (Remedial) Order 2023: Second Report First Report of Session 2023–24*, https://committees.parliament.uk/publications/42869/documents/213120/default/ (erişim 25.06.2024).

Joint Committee on Human Rights: *Equality Bill Sixteenth Report of Session 2004–05*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200405/jtselect/jtrights/98/98.pdf (erişim 29.05.2024) (*Sixteenth Report of 2004–05*).

Joint Committee on Human Rights: *Human Rights Act Reform Thirteenth Report of Session 2021–22*, https://committees.parliament.uk/publications/9597/documents/162420/default/ (erişim 10.06.2024) (*Thirteenth Report of 2021–22*).

Joint Committee on Human Rights: *Human Rights and the Government's response to COVID-19: Children whose Mothers are in Prison Sixth Report of Session 2019–21*, https://committees.parliament.uk/publications/1735/documents/16825/default/ (erişim 15.05.2024) (*Sixth Report of 2019–21*).

Joint Committee on Human Rights: *Human Rights Ombudsperson Eleventh Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/34570/documents/190370/default/ (erişim 25.06.2024) (*Eleventh Report of 2022– 23*).

Joint Committee on Human Rights: *Joint Committee On Human Rights - Second Report Session 2001-02*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200102/jtselect/jtrights/037/3702.htm (erişim 28.05.2024) (*Second Report of 2001-02*).

Joint Committee on Human Rights: *Joint Committee On Human Rights - Fifth Report Session 2001-02*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200102/jtselect/jtrights/51/5102.htm (erişim 28.05.2024) (*Fifth Report of 2001-02*).

Joint Committee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Bill of Rights Bill Ninth Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/33649/documents/183913/default/ (erişim 11.06.2024) (*Ninth Report of 2022–23*).

Joint Committee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Equality Bill Fourth Report of Session 2005–06*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200506/jtselect/jtrights/89/89.pdf (erişim 29.05.2024) (*Fourth Report of 2005-06*).

Joint Committee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Illegal Migration Bill: Government Response to the Committee's Twelfth Report Eighth Special Report of Session 2022–23*,

https://committees.parliament.uk/publications/41317/documents/203140/default/ (erişim 29.02.2024) (*Eighth Special Report of 2022–23*).

Joint Committee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Illegal Migration Bill Twelfth Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/40298/documents/196781/default/ (erişim 25.06.2024) (*Twelfth Report of 2022-23*).

Joint Committee on Human Rights: *Legislative Scrutiny: Justice and Security Bill Fourth Report of Session 2012–13*, https://publications.parliament.uk/pa/jt201213/jtselect/jtrights/59/59.pdf (erişim 28.02.2024).

Joint Committee on Human Rights: *Monitoring the Government's Response to Human Rights Judgments: Annual Report 2008*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200708/jtselect/jtrights/173/173.pdf (erişim 21.02.2024).

Joint Committee on Human Rights: *Protecting Human Rights in Care Settings Fourth Report of Session 2022–23*, https://committees.parliament.uk/publications/23214/documents/169544/default/ (erişim 25.06.2024) (*Fourth Report of Session 2022–23*).

Joint Committee on Human Rights: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill: Government Response to the Committee's Second Report First Special Report of Session 2023–24*, https://committees.parliament.uk/publications/43897/documents/217682/default/ (erişim 25.06.2024) (*First Special Report of 2023–24*).

Joint Committee on Human Rights: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill Second Report of Session 2023–24*, https://committees.parliament.uk/publications/43292/documents/215535/default/ (erişim 25.06.2024) (*Second Report of 2023–24*).

Joint Committee on Human Rights: *The Committee's Future Working Practices: Twenty-third Report of Session 2005-06*, https://publications.parliament.uk/pa/jt200506/jtselect/jtrights/239/239.pdf (erişim 22.02.2024) (*Twenty-third Report of 2005-06*).

Joint Committee on Human Rights: *The Government Response to COVID-19: Fixed Penalty Notices Fourteenth Report of Session 2019–21*, https://committees.parliament.uk/publications/5621/documents/55581/default/ (erişim 15.05.2024).

Joint Committee on Human Rights: *The Government Response to COVID-19: Freedom of Assembly and the Right to Protest Thirteenth Report of Session 2019–21*, https://committees.parliament.uk/publications/5153/documents/50935/default/ (erişim 15.05.2024).

Joint Committee on Human Rights: *The Government's Independent Review of the Human Rights Act Third Report of Session 2021–22*, https://committees.parliament.uk/publications/6592/documents/71259/default/ (erişim 10.06.2024) (*Third Report of 2021-22*).

Joint Committee on Human Rights: *The Justice and Security Green Paper Twenty–fourth Report of Session 2010–12*,

https://publications.parliament.uk/pa/jt201012/jtselect/jtrights/286/286.pdf (erişim 28.02.2024).

Joint Committee on Human Rights: *The Violation of Family Life: Adoption of Children of Unmarried Women 1949–1976 Third Report of Session 2022–23,* https://committees.parliament.uk/publications/23076/documents/169043/default/ (erişim 25.06.2024) (*Third Report of 2022-23*).

Joint Committee on Human Rights: *Thirteenth Report of Session 2005–06,* https://publications.parliament.uk/pa/jt200506/jtselect/jtrights/133/13305.htm (erişim 21.02.2024).

Joint Committee on Human Rights: *Uncorrected oral evidence: Safety of Rwanda (Asylum & Immigration) Bill, HC 435,* https://committees.parliament.uk/oralevidence/14210/pdf/ (erişim 22.02.2024).

Joint Committee on Human Rights: *Violence against Women and Girls Sixth Report of Session 2014–15,* https://publications.parliament.uk/pa/jt201415/jtselect/jtrights/106/106.pdf (erişim 15.05.2024) (*Sixth Report of 2014-15*).

III. Mevzuat ve Diğer Yasama Kaynakları

AB Başkanlığı: *Avrupa Birliği Anlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma*, https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf (erişim 04.02.2024).

ACT Government: *Human Rights (Workers Rights) Amendment Act 2020*, https://www.legislation.act.gov.au/View/a/2020-13/20200514-73940/html/2020-13.html (erişim 29.11.2023).

ACT Government: *Human Rights Act 2004*, https://www.legislation.act.gov.au/a/2004-5 (erişim 14.09.2023).

ACT Government: *Human Rights Amendment Act 2012*, https://www.legislation.act.gov.au/View/a/2012-41/20130101-53529/html/2012-41.html (erişim 29.11.2023).

Anayasa Mahkemesi: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, https://www.anayasa.gov.tr/media/3542/aihs_tr.pdf (erişim 22.11.2023).

Australian Government: *Australian Capital Territory (Self-Government) Act 1988*, https://www.legislation.gov.au/Details/C2013C00134 (erişim 26.12.2023).

Australian Government: *Human Rights (Parliamentary Scrutiny) Act 2011*, https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00195 (erişim 14.09.2023).

Australian Government: *Legislation Act, 2003*, https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00084/Html/Text#_Toc1469133 (erişim 28.11.2023).

Constitute Project: *Chile 1980*, https://www.constituteproject.org/constitution/Chile_2021 (erişim 04.03.2024).

Deutscher Bundestag: *Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası*, https://www.bundestag.de/resource/blob/595396/6f9cc381bf6770954d6905c87f12b57d/gg-data.pdf (erişim 04.03.2024).

Finlex: *The Constitution of Finland*, https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf (erişim 21.03.2024).

Goverment of Canada: *Constitution Act, 1867*, https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-1.html (erişim 02.10.2023).

Goverment of Canada: *Department of Justice Act*, https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/j-2/page-1.html (erişim 18.10.2023).

Goverment of Canada: *The Canadian Constitution*, https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/just/05.html (erişim 02.10.2023).

Government of Canada: *Canadian Bill of Rights*, https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-12.3/page-1.html (erişim 02.10.2023).

Government of Canada: *Canadian Charter of Rights and Freedoms*, https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-12.html#h-51 (erişim 16.09.2023).

Government of the Netherlands: *The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2018*, https://www.government.nl/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands (erişim 02.07.2024).

International Labor Organization: *Basic Law: Human Dignity and Liberty*, https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/39134/97918/F1548030279/ISR39134.pdf (erişim 14.09.2023).

Jewish Virtual Library: *Basic Laws of Israel: Freedom of Occupation (1992),* https://www.jewishvirtuallibrary.org/basic-law-freedom-of-occupation (erişim 15.09.2023).

Legis Quebec: *Act Respecting the Laicity of the State,* https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/l-0.3 (erişim 04.10.2023).

Legis Quebec: *Act Respecting the Pension Plan of Management Personnel,* https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/r-12.1 (erişim 04.10.2023).

Lovdata: *The Constitution of the Kingdom of Norway,* https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/1814-05-17 (erişim 21.03.2024).

National Constitution Center: *The United States Constitution,* https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text (erişim 07.12.2023).

New Zealand Legislation: *Constitution Act 1986,* https://www.legislation.govt.nz/act/public/1986/0114/latest/DLM94204.html (erişim 23.10.2023).

New Zealand Legislation: *Human Rights Act 1993,* https://www.legislation.govt.nz/act/public/1993/0082/latest/whole.html#DLM304212 (erişim 24.10.2023).

New Zealand Legislation: *New Zealand Bill of Rights (Declarations of Inconsistency) Amendment Act 2022,*

https://legislation.govt.nz/act/public/2022/0045/latest/whole.html (erişim 24.10.2023).

New Zealand Legislation: *New Zealand Bill of Rights Act 1990,* https://www.legislation.govt.nz/act/public/1990/0109/latest/whole.html#DLM224792 (erişim 23.10.2023).

Parliament Live: *House of Commons Monday 2 March 2020 Meeting started at 2.33pm, ended 10.29pm,* https://www.parliamentlive.tv/Event/Index/07dd7e9f-860e-49c3-803c-f455b6a5f9ba (erişim 12.05.2024).

Parliament Live: *Human Rights (Joint Committee) Wednesday 24 January 2024,* https://www.parliamentlive.tv/Event/Index/dfa4ce76-05cb-49d9-a55d-23ef97c54d3d (erişim 22.02.2024).

Parliament of Australia: *House of Representatives Official Hansard No. 1, 2010 Thursday, 30 September 2010,* https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/download/chamber/hansardr/2010-09-30/toc_pdf/7770-6.pdf;fileType=application%2Fpdf#search=%22chamber/hansardr/2010-09-30/0000%22 (erişim 26.12.2023).

Parliament of Australia: *House of Representatives Proof Committees Human Rights Joint Committee Appointment,* https://www.aph.gov.au/-/media/Committees/Senate/committee/humanrights_ctte/ctte_info/HoR_Resolution_47th_Parliament_27072022.pdf?la=en&hash=86EC7D0FDDBDC6E7821855A4FA9455A2DC86E0C1 (erişim 03.03.2024).

Parliament of Australia: *The Australian Constitution,* https://www.aph.gov.au/constitution (erişim 13.09.2023).

Queensland Government: *Constitution of Queensland 2001,* https://www.legislation.qld.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-2001-080 (erişim 26.12.2023).

Queensland Government: *Human Rights Act 2019,* https://www.legislation.qld.gov.au/view/html/inforce/current/act-2019-005 (erişim 29.11.2023).

Queensland Parliament: *The Queensland Constitution,* https://www.parliament.qld.gov.au/Visit-and-learn/About-Us/The-Queensland-Constitution (erişim 26.12.2023).

T. C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi: *Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun,* https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3071&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (erişim 05.09.2024).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi: *İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu,* https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3686.pdf (erişim 18.03.2024).

TBMM: *Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi,* https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y2/T2/WebOnergeMetni/c3d4bbf9-eb20-4e80-ac3d-e7772a54c139.pdf (erişim 30.07.2024).

TBMM: *İstanbul Milletvekili Mehmet Doğan Kubat'ın; Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ile Kırklareli Milletvekili Turgut Dibek'in; 5275 Sayılı "Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun"da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ve Adalet Komisyonu Raporları (2/241, 2/84)*, https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y2/T2/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/423b3262-bcac-435d-ab1b-9d9625fb922c.pdf (erişim 18.03.2024).

TBMM: *Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü*, https://www5.tbmm.gov.tr/docs/ictuzuk.pdf (erişim 19.12.2023).

TBMM: *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, https://www5.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf (erişim 19.12.2023).

TBMM: *Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu Tasarısı ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Raporu (1/589)*, https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y2/T1/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/86ee1361-01a4-400a-bd15-5b3b4c4c8b92.pdf (erişim 18.03.2024).

The Danish Parliament: *The Constitutional Act of Denmark*, https://www.thedanishparliament.dk/-/media/sites/ft/pdf/publikationer/engelske-publikationer-pdf/the_constitutional_act_of_denmark_2018_uk_web.pdf (erişim 21.03.2024).

The UN Refugee Agency: *Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees*, https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees (erişim 21.05.2024).

UK Government: *Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Republic of Rwanda for the Provision of an Asylum Partnership to Strengthen Shared International Commitments on the Protection of Refugees and Migrants*, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/656f51d30f12ef07a53e0295/UK-Rwanda_MEDP_-_English_-_Formatted__5_Dec_23__-_UK_VERSION.pdf (erişim 22.05.2024).

UK Government: *Human Rights Act Reform: A Modern Bill Of Rights A Consultation to Reform the Human Rights Act 1998*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachmentdata/file/1040409/human-rights-reform-consultation.pdf (erişim 10.06.2024).

UK Government: *Justice and Security Green Paper*, https://isc.independent.gov.uk/wp-content/uploads/2021/01/20111019JusticeSecurityGreenPaper_acc.pdf (erişim 28.02.2024).

UK Government: *Rights Brought Home: The Human Rights Bill*, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a75a15040f0b67b3d5c7fd3/rights.pdf (erişim 07.02.2024) (*Rights Brought Home*).

UK Government: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill: factsheet*, https://www.gov.uk/government/publications/the-safety-of-rwanda-asylum-and-immigration-bill-factsheets/safety-of-rwanda-asylum-and-immigration-bill-factsheet-accessible (erişim 22.05.2024).

UK Legislation: *Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24 (erişim 13.03.2024).

UK Legislation: *British Nationality Act 1981*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/61 (erişim 01.02.2024).

UK Legislation: *Civil Partnership Act 2004*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33/ (erişim 13.03.2024).

UK Legislation: *Communications Act 2003*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21 (erişim 13.02.2024).

UK Legislation: *Constitutional Reform Act 2005*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4 (erişim 04.02.2024).

UK Legislation: *Crime (Sentences) Act 1997*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/43 (erişim 09.02.2024).

UK Legislation: *Criminal Justice and Public Order Act 1994*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/33 (erişim 06.02.2024).

UK Legislation: *Crown Proceedings Act 1947*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/10-11/44 (erişim 01.02.2024).

UK Legislation: *Dissolution and Calling of Parliament Act 2022*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2022/11 (erişim 07.09.2024).

UK Legislation: *Domestic Abuse Act 2021*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/17/enacted (erişim 17.05.2024).

UK Legislation: *Equality Act 2006*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/3 (erişim 13.03.2024).

UK Legislation: *European Communities Act 1972 (repealed)*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/68 (erişim 04.02.2024).

UK Legislation: *European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/9/enacted (erişim 04.02.2024).

UK Legislation: *Fixed-term Parliaments Act 2011 (repealed)*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/14 (erişim 07.09.2024).

UK Legislation: *Government of Wales Act 1998*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/38 (erişim 04.02.2024).

UK Legislation: *Habeas Corpus Act 1679*, https://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2 (erişim 01.02.2024).

UK Legislation: *House of Lords Act 1999*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/34 (erişim 04.02.2024).

UK Legislation: *Human Rights Act 1998*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents (erişim 13.09.2023).

UK Legislation: *Illegal Migration Act 2023*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/37 (erişim 31.07.2024).

UK Legislation: *Justice and Security Act 2013*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/18/contents/enacted (erişim 28.02.2024).

UK Legislation: *Local Government Act 1986*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/10/1999-07-01 (erişim 13.02.2024).

UK Legislation: *Matrimonial Causes Act 1973*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18 (erişim 09.02.2024).

UK Legislation: *Misuse of Drugs Act 1971*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/38 (erişim 09.02.2024).

UK Legislation: *Northern Ireland (Executive Formation etc) Act 2019*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/22/enacted (erişim 13.02.2024).

UK Legislation: *Northern Ireland Act 1998*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/47 (erişim 04.02.2024).

UK Legislation: *Parliament Act 1911*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/13 (erişim 01.02.2024).

UK Legislation: *Parliament Act 1949*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/12-13-14/103 (erişim 01.02.2024).

UK Legislation: *Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (Ratification of Convention) Act 2017*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/18/enacted (erişim 15.05.2024).

UK Legislation: *Race Relations Act 1968*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/71/enacted (erişim 06.02.2024).

UK Legislation: *Rent Act 1977*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1977/42 (erişim 09.02.2024).

UK Legislation: *Representation of the People Act 1983*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1983/2 (erişim 06.02.2024).

UK Legislation: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Act 2024*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2024/8 (erişim 31.07.2024).

UK Legislation: *Scotland Act 1998*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/schedules (erişim 04.02.2024).

UK Legislation: *Serious Crime Act 2015*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/enacted (erişim 17.02.2024).

UK Legislation: *Sex Discrimination Act 1975*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/65/enacted (erişim 06.02.2024).

UK Legislation: *War Damage Act 1965*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1965/18 (erişim 05.02.2024).

UK Legislation: *Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23 (erişim 09.02.2024).

UK Parliament: *1701 Act of Settlement*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/collections1/parliamentary-collections/act-of-settlement/ (erişim 01.02.2024).

UK Parliament: *Act of Union 1707*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/legislativescrutiny/act-of-union-1707/ (erişim 01.02.2024).

UK Parliament: *Anti-terrorism, Crime and Security Explanatory Notes*, https://publications.parliament.uk/pa/cm200102/cmbills/049/2002049.pdf (erişim 28.05.2024).

UK Parliament: *Bill of Rights 1689*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/collections1/collections-glorious-revolution/billofrights/ (erişim 01.02.2024).

UK Parliament: *Bill of Rights Bill Explanatory Notes*, https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/58-03/0117/en/220117en.pdf (erişim 01.06.2024).

UK Parliament: *Bill of Rights Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/58-03/0117/220117.pdf (erişim 01.06.2024).

UK Parliament: *Bill of Rights Volume 716: debated on Wednesday 22 June 2022*, https://hansard.parliament.uk/commons/2022-06-22/debates/5736CBBA-A5F0-45B9-AA54-246FF57FB5EE/BillOfRights#contribution-2B696DCA-095D-4CE7-80D9-61EDAF7A3AB6 (erişim 01.06.2024).

UK Parliament: *Civil Partnership Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/ld200304/ldbills/053/04053.i-viii.html (erişim 13.02.2024).

UK Parliament: *Communications Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/cm200203/cmbills/006/2003006a.pdf (erişim 13.02.2024).

UK Parliament: *Hansard Human Rights Bill Hl Volume 560: debated on Wednesday 25 January 1995*, https://hansard.parliament.uk/lords/1995-01-25/debates/48a1c6f4-33df-49e2-9640-df07654c5995/HumanRightsBillHl (erişim 26.12.2023).

UK Parliament: *House of Lords Official Report Tuesday 31 January 2023*, file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Lords-2023-01-31.p.pdf (erişim 12.05.2024).

UK Parliament: *Human Rights Bill Hl Volume 582: debated on Monday 3 November 1997*, https://hansard.parliament.uk/lords/1997-11-03/debates/cee08d75-b230-4f78-885f-940ec956dee4/HumanRightsBillHl (erişim 13.02.2024).

UK Parliament: *Human Rights Bill Hl Volume 583: debated on Tuesday 18 November 1997*, https://hansard.parliament.uk/lords/1997-11-18/debates/754aca74-0b8d-4d89-99ac-d349b71dcf59/HumanRightsBillHl (erişim 08.02.2024).

UK Parliament: *Human Rights Bill Hl Volume 583: debated on Tuesday 18 November 1997*, https://hansard.parliament.uk/lords/1997-11-18/debates/5527b772-d270-492d-924b-db237dd0c834/HumanRightsBillHl (erişim 07.02.2024)

UK Parliament: *Local Government Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/cm199900/cmbills/087/2000087.htm (erişim 13.02.2024).

UK Parliament: *Magna Carta*, https://www.parliament.uk/magnacarta/ (erişim 01.02.2024).

UK Parliament: *Northern Ireland (Executive Formation) Bill*, https://publications.parliament.uk/pa/bills/lbill/2017-2019/0190/18190.pdf (erişim 13.02.2024).

UK Parliament: *Parliamentary Debates (Hansard) Monday 2 March 2020*, file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Commons-2020-03-02.p.pdf (erişim 12.05.2024).

UK Parliament: *Queen's Speech HC Deb 14 May 1997 vol 294 cc41-4*, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1997/may/14/queens-speech (erişim 07.02.2024).

UK Parliament: *Safety of Rwanda (Asylum and Immigration) Bill*, https://bills.parliament.uk/bills/3540/stages (erişim 16.03.2024).

UK Parliament: *Standing Orders of the House of Lords*, https://www.parliament.uk/globalassets/documents/publications-records/house-of-lords-publications/rules-guides-for-business/standing-order-public-business/standing-orders-public-tracked-changes.pdf (erişim 21.02.2024).

UK Parliament: *Standing Orders Public Business 2023*, https://publications.parliament.uk/pa/cm5803/cmstords/so-1932-23102023/so-2023i.pdf (erişim 29.05.2023).

UK Parliament: *The Petition of Right*, https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/civilwar/collections/petition-of-right/ (erişim 01.02.2024).

United Nations: *International Covenant on Civil and Political Rights*, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (erişim 29.11.2023).

Victorian Legislation: *Constitution Act 1975*, https://content.legislation.vic.gov.au/sites/default/files/2022-03/75-8750aa224%20authorised.pdf (erişim 26.12.2023).

Victorian Legislation: *Charter of Human Rights and Responsibilities Act 2006*, https://content.legislation.vic.gov.au/sites/default/files/2022-06/06-43aa015%20authorised.pdf (erişim 14.09.2023).

World Intellectual Property Organization: *The Constitution of Sweden*, https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/se/se137en.pdf (erişim 21.03.2024).

IV. Mahkeme Kararları

Anayasa Mahkemesi: E. 2022/15, K. 2023/38, K. T. 22/02/2023, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ (erişim 01.08.2024).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: *Animal Defenders International/Birleşik Krallık*, B. No. 48876/08, 22.04.2013, https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]} (erişim 01.08.2024).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: *The European Court grants urgent interim measure in case concerning asylum- seeker's imminent removal from the UK to Rwanda*, file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Interim%20measure%20granted%20in%20case%20concerning%20asylum-seeker%E2%80%99s%20imminent%20removal%20from%20the%20UK%20to%20Rwanda-2.pdf (erişim 01.07.2024).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: *Tyrer/Birleşik Krallık*, B. No. 5856/72, 25.04.1978 (HUDOC'tan erişilmiştir).

Criminal Division of the High Court: *R. v. Offen*, 2 All E.R. 154, 2001, https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff71060d03e7f57ea7047 (erişim 01.08.2024).

High Court of Australia: *Momcilovic v. the Queen & Ors*, HCA 34, 08.09.2011, https://www.hcourt.gov.au/assets/publications/judgment-summaries/2011/hca34-2011-09-08.pdf (erişim 01.08.2024).

King's Bench Division of the High Court: *Entick v Carrington*, 19 St Tr 1030, 1765, http://users.soc.umn.edu/~samaha/cases/entick_v_carrington.html (erişim 01.08.2024).

King's Bench Division of the High Court: *R. v. University of Cambridge*, 1 Str. 557, 1723, https://vlex.co.uk/vid/persaud-r-v-cambridge-793081097 (erişim 01.08.2024).

New Zealand Court of Appeal: *Moonen v Film and Literature Board of Review*, CA42/99, 1999.

New Zealand Court of Appeal: *The Queen v. David Tuhua Poumakor*, CA565/99, 2000.

Queen's Bench Division of the High Court: *Brazil v. Chief Contastable of Surrey*, 1 WLR 1155, 1983 https://www.iclr.co.uk/document/1981000554/casereport_30644/html (erişim 01.08.2024).

Queen's Bench Division of the High Court: *Lindley v. Rutter*, QB 128, 1981, https://lawsuitcasefinder.com/casedetail?id=U2FsdGVkX1plo2Fk0cfkXochCmJDDb6r0swjIeebh78joDJTPgMgs5 (erişim 01.08.2024).

Queen's Bench Division of the High Court: *Thoburn v Sunderland City Council*, EWHC 195, 2002, https://www.uniset.ca/other/cs2/2003QB151.html (erişim 01.08.2024).

Supreme Court of Canada: *R v. Bissonnette*, SCC 23, 2022, https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/19405/index.do (erişim 29.07.2024).

Supreme Court of Canada: *The Queen v. Drybones*, SCR 282, 1970, https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/2722/index.do (erişim 01.08.2024).

Supreme Court of Israel: *Movement for Quality Government v. Knesset*, HCJ 5658/23, 2024, https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/movement-quality-government-v-knesset (erişim 07.09.2024).

Supreme Court of Israel: *United Mizrahi Bank v. Migdal Cooperative Village*, CA 6821/93, 1995, https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/united-mizrahi-bank-v-migdal-cooperative-village (erişim 07.09.2024).

Supreme Court of New Zealand: *Attorney General v. Arthur William Taylor*, SC 65/2017, 2018, https://www.courtsofnz.govt.nz/assets/cases/2018/2018-NZSC-104.pdf (erişim 01.08.2024).

Supreme Court of the Australian Capital Territory: *Davidson v Director-General, Justice and Community Safety Directorate*, ACTSC 83 21.04.2022.

Supreme Court of the Australian Capital Territory: *In the Matter of an Application for Bail by Islam*, ACTSC 147, 19.10. 2010.

The Appellate Committee of House of Lords: *Bellinger v Bellinger*, UKHL 21, 2003, https://publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldjudgmt/jd030410/bellin-1.htm (erişim 01.08.2024).

The Appellate Committee of House of Lords: *Burmah Oil Company Ltd v Lord Advocate*, AC 75, 1965, http://www.uniset.ca/other/cs2/1965AC75.html (erişim 01.08.2024).

The Appellate Committee of House of Lords: *Fitzpatrick v. Sterling House Association Ltd*, 1 A.C. 27, 2001, https://www.casemine.com/judgement/uk/5b46f1f72c94e0775e7ef2b1 (erişim 01.08.2024).

The Appellate Committee of House of Lords: *Ghaidan v Godin-Mendoza*, UKHL 30, 2004, https://publications.parliament.uk/pa/ld200304/ldjudgmt/jd040621/gha-1.htm (erişim 01.08.2024).

The Appellate Committee of House of Lords: *R (Anderson) v Secretary of State for the Home Department*, 1 A.C. 837, 2003, https://publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldjudgmt/jd021125/ander-1.htm (erişim 01.08.2024).

The Appellate Committee of House of Lords: *R (Ullah) v Special Adjudicator*, UKHL 26, 2004, https://publications.parliament.uk/pa/ld200304/ldjudgmt/jd040617/ullah-1.htm (erişim 01.08.2024).

The Appellate Committee of House of Lords: *R v Secretary of State for the Home Department, ex p Brind*, 1 AC 696, 1991, https://www.uniset.ca/other/cs3/19911AC696.html (erişim 01.08.2024).

The Appellate Committee of House of Lords: *R v. Secretary of State For Culture, Media and Sport*, UKHL 15, 2008, https://publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldjudgmt/jd080312/animal-1.htm (erişim 01.08.2024).

The Appellate Committee of House of Lords: *R. v. A (No 2)*, 1 AC 45, 2002, https://publications.parliament.uk/pa/ld200001/ldjudgmt/jd010517/regina-1.htm (erişim 01.08.2024).

The Appellate Committee of House of Lords: *R. v. Lambert*, UKHL 37, 2001, https://publications.parliament.uk/pa/ld200102/ldjudgmt/jd010705/regina-1.htm (erişim 01.08.2024).

UK Supreme Court: *Commissioner of Police of the Metropolis v DSD & Anor*, UKSC 11, 2018, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2015-0166-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

UK Supreme Court: *R (HS2 Action Alliance Ltd) v Secretary of State for Transport*, UKSC 3, 2014, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2013-0172-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

UK Supreme Court: *R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union*, UKSC 5, 2017, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2016-0196-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

UK Supreme Court: *R (Miller) v The Prime Minister and Cherry v Advocate General for Scotland*, UKSC 41, 2019, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2019-0192-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

UK Supreme Court: *R (on the application of RM (Iran)) (Respondent) v Secretary of State for the Home Department (Appellant)*, UKSC 42, 2023, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2023-0093-etc-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

UK Supreme Court: *R (Zimbabwe) v Secretary of State for the Home Department*, UKSC 17, 2020, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2018-0048-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

UK Supreme Court: *R v Horncastle and Others*, UKSC 14, 2009, https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2009-0073-judgment.pdf (erişim 01.08.2024).

US Supreme Court: *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137, 1803, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/#tab-opinion-1958607 (erişim 01.08.2024).